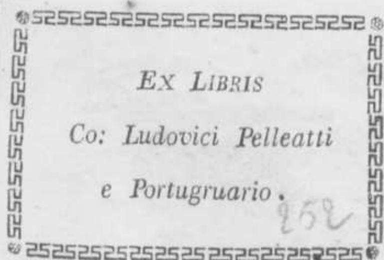

256

EX LIBRIS
Co: Ludovici Pelleatti
e Portugruario.
252

C·IVLII
CAESARIS COMMENTARII,

Scholijs, & Annotationibus D. Henrici Glareani illustrati, Cum indice nouo, & alijs, quæ sequens pagella docebit.

Pauli spilimbergensis ac caeterorum amicorum

VENETIIS MD XXXVIII

CONTENTA IN HOC VOLVMINE.

ILLVSTRISSIMO PRINCIPI
D. FRANCISCO GONZAGÆ,
FRIDERICI DVCIS I MANTVÆ F.
ANDREAS ARRIVABENVS.
S. P. D.

LYSSES ILLE *sapientissimus vir Ithacam vt videret, immortalitatem scribitur repudiasse: quòd patria mirabilem quendam amorem, & desiderium sui ijs soleat excitare: qui procul ab ea vel semper ferè, vel certe paulò diutius abfuerunt. Hoc qui nesciunt, vel ne cogitant quidem, nesciunt illi quoque: quantum amoris, vel potius pietatis patriæ debeatur. Ego certe, vt iam de me ipse loquar, etsi Venetijs natus, educatusq;, atque adeo ita sum ciuitate donatus, vt Venetus iam dici meritò possim, quum tamen sim natione Mantuanus, in istaq; vrbe propinquos, & affines quàmplurimos habeam, tanto istius amplissimæ vrbis teneor desiderio, vt dies, noctesq; id vnum cogitem, quo nam tandem pacto fieri possit, vt me re ipsa gratum, & memorem patrię, Principibusq; meis ostendam. Atque id ipsum vt consequi tandem aliquando possem, nullam vnquàm occasionem prætermisi. Sed eam mihi semper vel fortuna, quæ plurimum in rebus humanis posse creditur, vel paupertas, quæ sæpe optimis hominum studijs impedimento esse solet, præripuit: vt necesse mihi fuerit id ex arte mea pe-*

tere, si præstare ex aliqua parte volui, quod cupiebam. Ex ea igitur C. Cæsaris commentarios diligentissime describendos curaui, eos vt tibi dicarem: qui essent quasi testimonium mei erga te, patrem, patriamq; totam amoris, & obseruantię. Neq; non tamen res bene cecidit, vt commentarios eius Imperatoris, qui in re militari principem, & in literis secundum locum concessu omnium tenuit, ad te potissimum mitterem: qui præterquàm quòd Princeps es, & à maioribus, qui semper Principes fuerunt, ortus, refers etiam eius Aui nomen, qui sua ætate alter Cæsar quum literarum, tum rei militaris scientia meritò potuit appellari: vt de FRIDERICO patre tuo viro longè clarissimo, & Mantuæ Duce, quod ille nomen à Cæsare sua virtute primus obtinuit, præstantissimo sileam, et quòd viuat, quòd diuturnum, felixq; sit, et quòd maiora gesserit, geratq;, quàm quæ epistola comprehendi possint: ad te inquam, qui Benedicto Lampridio viro optimo, & homine doctissimo pręceptore tantum (vt audio) proficis, atq; adeo tantam ad virtutem iam progressionem fecisti, vt nulli dubium esse debeat, quin, quum primum adoleueris, is futurus sis, qui maiores tuos, non dicam, superes: maiores enim illi omnino fuerunt, quàm vt superari facile possint: sed parem cum illis gloriam cõsequare. Hoc ego te loco hortarer, vt pergeres, nisi prorsus intelligerẽ, nec meas partes eas esse, & te ita planè inflammatum, & incitatum ad eas artes, quæ ingenuæ dicũtur, vt frenis, non calcaribus, vt dixit Isocrates, indigeas. Quare reliquũ est, vt te etiam atq; etiã orem, atq; obsecrem, vt hoc munusculum ita capias, vt cogites, consideresq;, nõ quale sit, sed à quo animo sit profectum. Ego vero, quũ primũ intellexero, me tibi rem gratã fecisse, dabo operã, vt maiora quędã describantur, quæ in tuo nomine appareãt. Vale. Venetijs. Non. Nouẽb. MDXXXVIII.

IV

IOAN. IVCVNDVS

VERONEN. IVLIANO

MEDICI S. P. D.

I DILIGENTIVS quis cõsideret Iuliane illustrissime, quot is, qui corrupta antiquorum scripta, ut emendata in manus hominum exeãt, curas, labores exhauriat: quàm uero nullius, uel perexiguæ admodum apud plurimos laudis particeps fiat, admiretur profecto, cur sibi quisquam id oneris assumat, quo in perferendo, cum maxime enitendum sit, minimam tamen mercedem consequatur. Quod enim in alieno elaboret, neque suũ aliquod ipse edat, id apud multos eiusmodi est, ut omnem, quem pro laboribus mereretur laudis fructum, intercipiat. Qui mihi quidẽ, si qui sunt, iniqui esse uidentur rerum æstimatores: nihilo enim magis æquum eos sentire existimo, quam si quis ei, qui derelictũ cuiuspiam, ac sentibus occupatum agrum suo labore expurgarit, coluerit: nullam tamen inde enatarum frugum partem deberi arbitretur. Elaborat certe is alieno solo: laborũ tamen est quoddam iure Præmium constitutum. Ac mihi quidem lõge uidetur secus: atque eum, qui munus hoc recte exequatur, seu rei ipsius difficultatem spectes, seu quam inde literarũ studiosi utilitatem consequantur, consideres, in primis laudandũ censeo. Atque (ut uere dicam, quod sentio) non multo fortasse minus, opus hoc existimo, quàm si ex te aliquid componas. Acrioris illud ingenij, exactioris hoc iudicij: latiore ibi campo euagari licet, angustissimus hic finibus coercemur: ibi, cum ingenij habenas effuderis, ferri quocunque uolueris potes, hic ingenio ita moderandum est, ut cum maxime eo opus sit, circumscriptis tamen quibusdam terminis continendum sit. Non unũ quodlibet solum perlegendum, sed plurima conferenda exemplaria: ex uaria lectione, non quæ tibi maxime placeat eligenda: sed quæ cæteris autoris ipsius scriptis magis accomodata esse uideatur: ita ut illius tibi propè animus induendus sit. At uero ita parce, ubi quippiam corruptum sit, ex se aliquid addẽdum, ut nisi certissimis indicijs ducaris: quæ quandoꝙ tamen occurrunt, corrupta potius lectio relinquenda sit. Quæ omnia

quanti laboris, quantæ industriæ sint, quilibet, qui id experia tur, facillime iudicabit. Vtilitatem uero si cōsideres, multo hinc profecto maior reperietur. Atq; hoc tamen ita uelim accipi: uti à me dicitur: neque enim tam ignarus rerū suarum, uti quē libet librum emendare (cum multi præsertim sint, quos corru pios esse expediat) utilius putem, quàm si possis tuum aliquid scribere. Neque si talia quædam, qualia ea sunt quæ emendes, componere possis: hoc potius agendum. Sed hoc dico, cū per multa antiquorum sint scripta, quibus ne sperandum quidem nobis sit, ut æquales esse possimus. cumq; omnis nostra latinæ locutionis peritia inde emanet: eaq; corruptissima circunferan tur: qui in eo uires intendit suas, ut emendatiora legantur: nō solum id agit, ut ipsa, & intelligi melius, & libentius legi: sed id etiam nō minus, ut rectius quoq;, si quis quid scribere uolue rit, id agi possit. Ac tanquam qui turbidum aliqua cœno fon tem, unde multi in omnes partes riui deducantur, perpurgat, non id solū facit, ut fons ipse nitidior fit: sed & ut riuuli quo que ipsi, qui luculenti prius ac sordidi fluebant, puriore unda accepta, & aspectu gratiores, & potu suauiores fiant. Sic is, qui corrupta antiquorum scripta corrigit, quasi fontem ipsum per purgat, nec id faciat modo, sed ut ea etiam, quæ à nobis edita, ab fonte illo, quasi quidam riuuli deriuantur, elegantiora esse possint. Non iniuria igitur, cum id omne hinc sit, hoc illi à no bis anteferri munus uidetur. Sed, ne ego, dum id laudo, in quo ætatis plurimum consumpsi, metpsum laudare uidear: de hoc satis, ac nimis fortasse multa. Nam ut laudē nullam mereatur, eo fortasse magnificentius cuiquam uideri possit: cum enim tam multi propositi labores sint, nulla laudis præmia, maximā tantum utilitatem studiosi hinc omnes adipiscantur, magni cuiusdam animi censendum est, tot nullo proposito præmio la bores subire, ac propriam laudem communi utilitati condona re. Sed ut ad te, me tandem conuertam Iuliane Illustrissime, C. Iulij Cæsaris commentaria, cura nostra emendata, in manus sub tuo nomine exeunt: quæ quanto reliquis, quæ eruditorum hactenus impressa circunferuntur, castigatiora sint, cuicunq; ea conferre libuerit, cognitu erit facillimum. Ego quidem in eo multum elaboraui: conquisiui multa tota Gallia exemplaria, qua in prouincia (quod multa eo semper ex Italia translata sunt, atque ea minus prædæ exposita, ac bellis, fuerunt) multo incorruptiora uolumina cuiusque generis reperiuntur: contuli omnia, diligenter excussi: neque meo tantum iudicio conten

tus fui,sed cum multa undique collegissem, eruditos plures de mum Venetijs conuocaui,eorumque ingenijs omnia subieci iudicanda:neque quicquam non perpensum. Ex quo effectum est:ut pauca admodum restent, quæ in suum nitorem restituta non sint. Sed & eas fortasse aliquis aliquando maculas deterget:nobis id satis sit egisse,ut perpaucæ omnino reliquæ sint. Hos autem labores meos multis de causis, tibi potissimum dicandos duximus. Primo quidem, quod tibi omnes omnium qui in literis uersantur,labores,lucubrationesq;,quodam gentilitio iure,deberi uidentur. Ex ea enim familia es,quæ semper literatos mire fouit. Nam ut uetustiores præteream , qui & ipsi tamen hoc magnificentissime egerunt,Laurentius pater ita id enixe egit,ut eius beneficentia ex fœda illa proximorum seculorum barbarie,in eum,in quo nunc sunt,gradum,tam Latinæ quàm Græcæ literæ prouectæ esse uideantur. Frater uero ita semper literatos omnes amplexus est,uti non immerito spes ea enata uideatur, quæ nunc iam in omnium animis insedit : eo ad summum pontificatus culmen euecto, non Christianam solum rempublicã felicem futuram : sed et bonas omnes literas, quæ iniquis his temporibus propè exaruerant,tã feliciter prouenturas, ut omne præteritorum annorum incommodum farciatur. Qua in re,tu quoque ita animatus cognosceris:ut non adiuturus fratrem solum,non imitaturus patrem,sed & per te ipse,totum hoc munus gesturus,& tantũ omnes tuos superaturus sis,quanto illi cæteris excelluerunt. Ad hanc causam accedit,quod Iuliano Iulij commentaria,quod candidissimis animi tui moribus,candidissimum hoc opus maxime conueniẽs uidetur munus:quod ego non hoc solum,sed quicquid in me ingenij est,quicquid in literis possum,tibi dedicare constitui, ac iam dedico. Aetate quidem ea sum,ut de me nõ multa tibi possim promittere:sed natura ipsa fortasse, ut plerunq; assolet, extremo hoc tempore,subitum aliquod ingenij mei lumen effundet, quod tuum totum erit,tibi seruiet, tibi consecrabitur.

Tu interea hæc si ita uti speramus accipies,quoddã quasi currenti calcar addetur,ad cætera, quæ in animo habemus,perficienda.

G
B
B
E
D
D
A
S
A
A
A

VI

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

Libro quarto.

Pontem, eadem forma & ratione, bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latissimum, rapidissimum, & altissimum: Primum in Menapijs contra Sicambros. Deinde paululum supra eum locum in finibus Treuirorũ, ex quo transitus erat ad Vbios, Cæsaris amicos.

a Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis. &c.

b Trabes bipedales immissæ super vtraque tigna, quæ binis vtrinque fibulis ab extrema parte destinebantur.

c Fibulæ quæ disclusæ distinent bipedales trabes.

d Vbi fibulæ disclusæ in contrariã partẽ reuinciuntur.

e Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes totum opus contexebat.

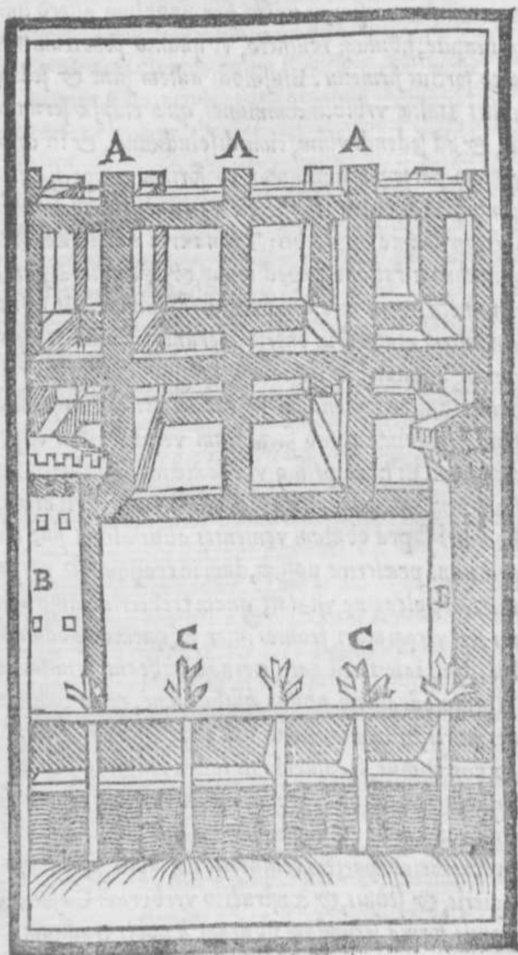
f Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent.

g Fistucæ, qua adigebantur tigna in flumine.

Hæc vtraque, insuper bipedalibus trabibus immissis. Hunc locum sic corrigendum puto. Hæc vtraque insuper, bipedales trabes immissæ: hac ratione, vt insuper sit præpositio, et hæc vtraque, sit accusandi casus. Quod si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili vsum constructione in secundo de bello ciuili in expugnatione Massiliæ his verbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt. Sciat & Vitruuium in quinto, vbi agit de portubus & structu-

ris in aqua faciendis, similem fecisse constructionem. Tunc proclinatio ea impleatur arena et exequetur cum margine & planitia puluini, deinde insuper eam exæquationem, pila quam magna constituta fuerit, ibi struatur. Quare si sic, vt puto, perseuerat corruptus librariorum vitio locus, neq; sensus constabit, neq; constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. Sed vt vtraque constent, sensus scilicet, & constructio tam ingeniosis, quàm grammaticis, & operi verba sint conformia, & opus verbis, animaduertendum est, quòd postquam Cæsar descripsit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assecuta sunt, vertit se ad bipedales trabes, quæ transuersam totius pontis latitudinem perficiebant, & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur, docet: dicens, quòd super hæc vtraq;, idest, super bina tigna quæ & in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erant bipedales trabes immissæ, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrinq; fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrariam partem reuinctis, &c. In hanc eandem sententiam mecum venire videtur Leo Baptista Albertus, vir & ingenio & literis clarus, in suo de architectura, qui eiusdem cæsariani pontis descriptionem repetens, non aliter ei visum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his verbis: Huiusmodi autem immissæ trabes binis vtrinq; fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, &c. Quid autem sit fibula, & quomodo discludatur & reuinciatur, non omnibus peruia est notitia, quãnis eius sit quotidianus vsus. Vtuntur autem ea viri ac

mulieres ad capita angulorum, quibus circum se fluentes contineant vestes, traiecto per annulum, altero anguli capite, fibulaq; reuincto, vt quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellæ, multis Italiæ vrbibus communes, quæ clausæ seruantur, & ad sedendi vsum, cum discluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur, eo fortius compressæ firmantur. Hoc etiam ita esse ex Vitruuio clarissime apparet in decimo, his verbis: Tigna tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite à fibula coniuncta, & in imo diuaricata eriguntur. Et infra. Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudinibus, & crassitudinibus erit vtendum, & eadem ratione in summo fibulationibus, in imo sucularum versationibus expediundum. Et libro primo, vbi de mœnibus disserit: Crassitudinem autem muri, ita faciendam censeo, vti armati homines supra obuiam venientes alius alium sine impeditione præterire possint, dum in crassitudine perpetuæ taleę oleaginę, vstulatę quam creberrimę instruantur, vti vtręq; muri frontes inter se (quemadmodum fibulis) his taleis colligatę, ęternam habeant firmitatem. Huiusmodi autem fibulis, quibus tunc, & in colligandis muris, & in munitionū vallis vtebantur, hodie quoq; & nos vtimur, transuersis in latum longurijs fibulatim dispositis, vt ictibus glandium, non vno loco tantum, sed tota vallis mole resistamus iuuantibus fibulis continēter in contrariam partem reuinctis. Ex dictis, satis constare poterit, & sensus, & constructio verborum Cæsaris, & pontis forma secundum figuram à nobis traditam.

A
A
A
B
B
C
C

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

Libro septimo.

Auaricum Vrbs Biturigum munitissima, quę propè ex omnibus partibus flumine & palude circundata, vnũ tantum & perangustum habebat aditum, quod Auaricum à Cæsare turribus & aggeribus excitatis ita obsessum est, vt ipso potiretur.

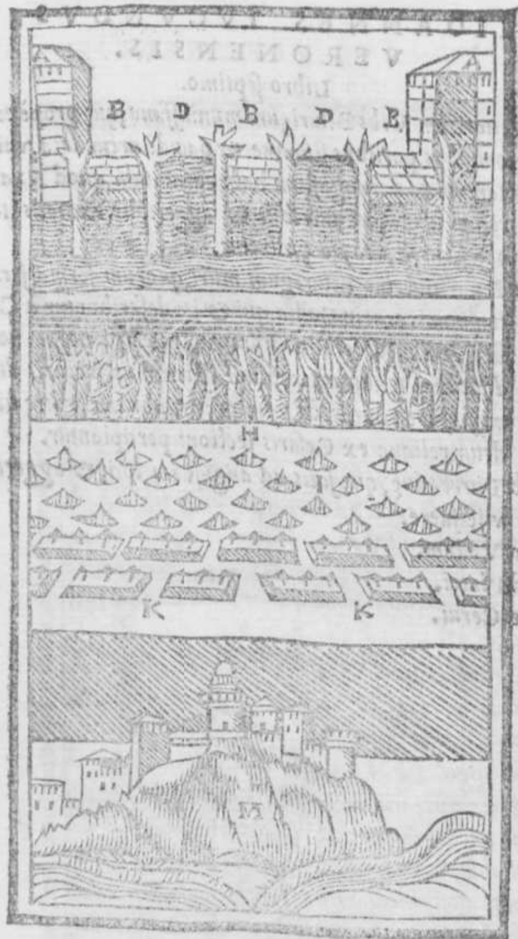
a Auarici vrbis Biturigum muri, quorum forma ferè communis erat in Gallia, qui & ita describuntur à Cęsare, vt à mediocri quoq; ingenio intelligi possit: nos duntaxat texturam trabium effinximus, fracturis dimissis, vt ea intellecta, quę pręcipua in hoc opere videtur, reliqua ex Cęsaris lectione percipiantur.

b Turres duę, quę satis ad angustiam loci, & aggeris visę fuere.

c Vallum.

d Plutei.

e Cerui.

A
B
D
B
D
E
A
H
I
K
K
M

Libro septimo.

Alexia oppidũ Mandubiorũ in summo colle positũ edito loco, quod nisi obsidione expugnari nõ posse videbatur. Huius collis radices subleuabantur duobus flu. duabus ex partibus, cętera ex descriptione Cęsaris, et ex opposita figura patent. a Turres coniunctę aggeri, & vallo, quę inter se distabant pedes lxxx. b Plutei qui tegebant internallũ, quod erat inter pinnas. c Pinnę quę interstructę erãt inter pluteos. d Cerui grãdes positi inter pinnas aggeris ad cõmissuras pluteorũ, et aggeris ipsius, in qbus erãt suspẽsi plutei sub qbus tecti milites ascẽsum hostiũ, & conatũ oẽm repellebãt. e Vallũ cũ lorica. Lorica enim ex cratibus vel storijs apponebatur vallo et aggeri, ne facile harpagonibus vel alijs instrumẽtis demoliri posset ab hostibus. f Fossa pedũ xv. lata & profunda, in qua per cãpestria loca et demissa, aqua ex flumine deriuabatur. g Fossa alia itẽ pedũ xv. lata, et profunda, sicca & sine aqs. h Stipites ex truncas arborũ, nõ admodũ firmis ramis, pręacutis cacuminibus, in ꝑpetuã fossam demissi, et ab ĩfimo reuincti ne reuelli possent, ab ramis eminebãt; quo q̃ itrauerãt, seipsi acutissimis vallis induebãt, hos cippos appellabãt. i Stipites teretes feminis crassitudine ab summo pręacuti & pręusti, demissiq́; ĩ scrobibus oblique in qncũcẽ dispositis: hos ex similitudine floris liliũ appellabãt. k Taleę pedẽ lõgę, ferreis hamis infixę in terramq́; infossę mediocribus spatijs intermissis, oĩbus locis disserebantur: hos hamos stimulos appellabãt. l Fossa pedũ xx. lata, & profunda directis ad perpendiculũ lateribus, à qua reliquę munitiones distabãt pedes quadringentos. m Alexia oppidum, superius descriptũ.

C
B
C

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

Libro octauo.

a Vxellodunum oppidum egregie natura loci munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longe à Prouincia Romanorum,

b Fons, quem Cæsar cuniculis actis, et uenis eius intercisis auertit.

c Cupe seuo, pice, scandulisq; complete et ardentes ad comburenda cæsariana opera ab oppidanis demissæ.

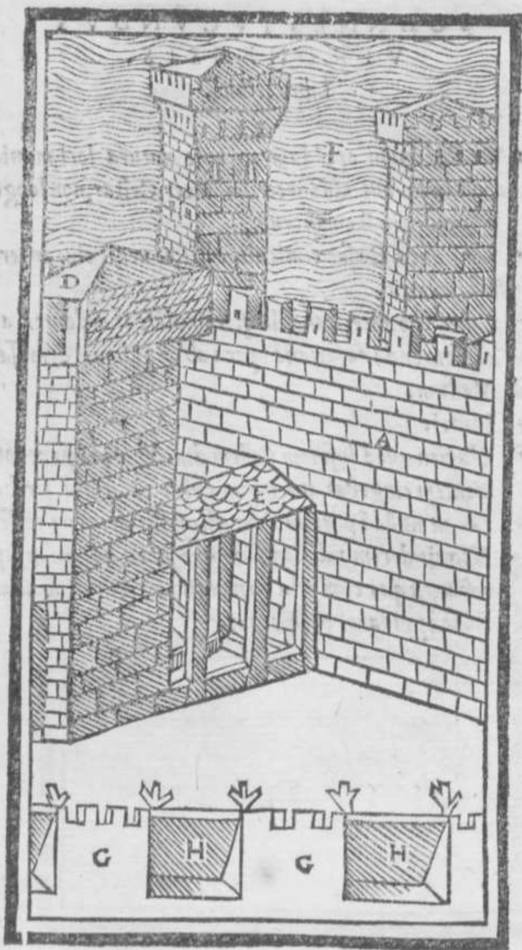
d Vallum.

e Plutei.

f Flumen quod infinam uallem diuidebat, et pene totũ montem cingebat, atq; ita imis eius radicibus ferebatur, ut nullã ĩ partem depressis fossis deriuari posset,

g Turris decem tabulatorum, que fontis fastigium superabat, ex qua cum tela tormentis iacerentur ab aquatione oppidanos prohibebat.

B

F
D
A
E
G
H
G
H

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

Libro secundo de bello ciuili.

Massiliæ descriptio quæ ex tribus ferè oppidi partibus mari alluitur.

a Massiliæ mœnia et turres.

b Turris ex opere lateritio tabulatorum sex, ab legionarijs extructa contra Massiliensium eruptiones.

c Storiæ ex funibus anchorarijs contextæ præpendẽtes contra hostium tela atq; tormenta, quibus tecti milites turrim construebant.

d Summa contabulatio laterculis & luto & centonibus tecta, ne quid ignis hostium nocere posset.

e Musculus ac ipso Cæsare descriptus à turri lateritia ad suffodiendum, & disijciendum hostium turrẽ, & murum.

f Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.

g Vallum.

h Plutei.

i Cerui.

K Pinnæ.

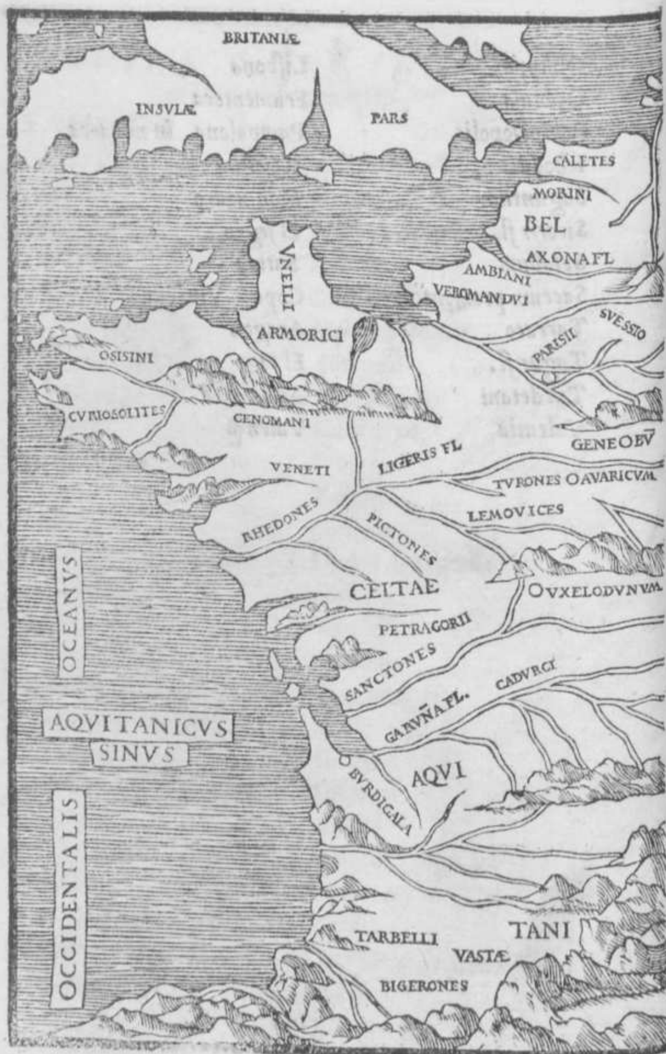
AQVITANICVS
SINVS
TRILEVCI SCOPVLI
NERIVM PM
CALLAICI
ASTV RES
CANTABRI
POMPEIOPOLIS
S. IACOBVS
ARTABRI
CALAGVRITANI
TAR
VAC CEI
BVRGOS
MINIVS FL.
LEGIO GERMANICA
CARPENTANI
VECTONES
SEGONTIA
LETHES FL.
DVRIAS FL.
NVMANTIA
VLTE
SALMANTICA
SICES FL
CASTVLO
VACVA FL.
LVSI
SEGOVIA
TOLETVM
MVLIADAS FL.
T
BETVLA
ANAS FL.
VLYSBO NA
MOS LVNAE
A
RI
TANGVS FL.
NI
SALSVS FL.
BETIS FL.
OVCVBIS
BIGERRA
CALYBIS FL.
A
CORDVBA
ILVRGIS
MVNDA
ORTOSPEDA MOS
VILA
OSSOBONA
R
BETICA
TVRDE
TANI
HISPALIS
CARMONA
SEXI
SACRVM PMOT
GADES ISVLA
ASTARA
CALPE
MALACA
OCEANVS OC.
FRETVM
HERCVLEVM

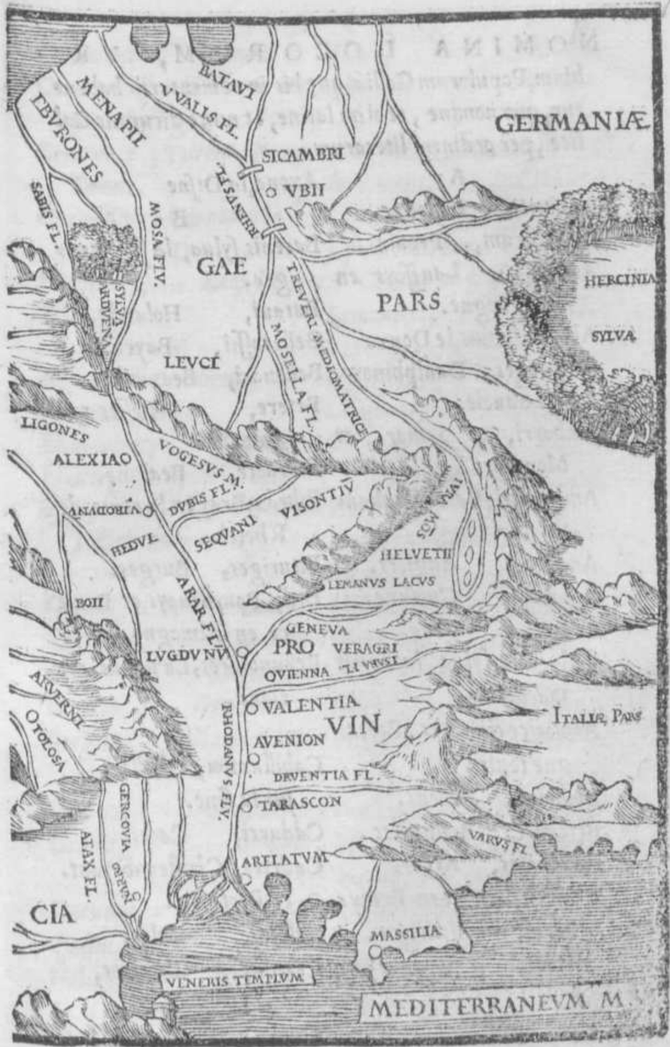

PYRENAEI MONTES
EMPORIÆ
OR
OSCENSES
SICORIS .FL.
RHODA
GERVNDA
CINGA.FL.
ILERGETES
IBERVS .FL.
AVSETANI
BARCHINON
CÆSAREA AVGVSTA
ILERDA
LACETANI
RACO
CELTIBERI
TARRACO
OCTOGESA
RI
TERTOSA
MINOR
MAIOR.INS
SAGVNTVM
CITE
VALENTIA
EBVSA
DVRIVS .FL
OPHIVSA
SCOMBRARIA P.M
NENSIS
SVCRO.FL
IBERICVM MARE
CARTHAGO NOVA
SETABVM
DIANIVM
ABDERA

NOMINA QVARVNDAM
urbium & locorum Hispaniæ.

Anas fl.	*Guadiana*
Astures.	*Asturia*
Betica	*El regno de granata*
Barcinon	*Barcelona*
Betis fl.	*Guadachibir.*
Baleares	*Maior & Minor*
Cæsarea augusta	*Saragosa*
Castulon	*Castiglia*
Calpe	*Gibalterra*
Cinga fl.	*Ringa*
Cartheia	*Tariffa*
Corduba	*Cordoua*
Carpentani montes.	*I monti de Segouia*
Calleci	*Gallicia*
Derthosa	*Torthosa*
Durias flu.	*El duoro*
Emporiæ	*Empurias*
Ebusus	*Euiza*
Girunda	*Girona*
Hiberus fl.	*Hibero*
Hispalis	*Sibilia*
Ilerda	*Lerida*
Malaca	*Malaca*
Numantia	*Sora*
Nerium promontorium	*S. Maria de finibus terre*
Oscenses	*Osca*

Olisippo	Lisbona
Ophiusa	Frumentera
Pompeiopolis	Pampalona in nauarra
Rhoda	Roses
Saguntum	Mon uedro
Sicoris fl.	El segro
Setabum	Satiua
Sacrum promontorium	Capo S. Vincentio
Tarraco	Aragon
Tagus fl.	El tago
Turdetani	Andalusia
Valentia	Valenza

BRITANIÆ
INSVLÆ
PARS
CALETES
MORINI
BEL
AXONA FL
AMBIANI
VEROMANDVI
VNELLI
ARMORICI
OSISINI
CVRIOSOLITES
CENOMANI
SVESSIO
PARISII
GENEOBV
LIGERIS FL
VENETI
TVRONES
AVARICVM
LEMOVICES
RHEDONES
PICTONES
CELTAE
OVXELODVNVM
PETRAGORII
SANCTONES
CADVRCI
GARVÑA FL.
OCEANVS
AQVITANICVS
SINVS
OCCIDENTALIS
AQVI
BVRDIGALA
TANI
TARBELLI
VASTÆ
BIGERONES

BATAVI
VVALIS FL.
MENAPII
EBVRONES
GERMANIÆ
SICAMBRI
VBII
SABIS FL.
MOSA FLV.
SYLVA ARDVENNA
GAE
TREVERI MEDIOMATRICE
PARS
HERCINIA
SYLVA
MOSELLA FL.
LEVCI
LIGONES
ALEXIA
VOGESVS M.
DVBIS FL.
VISONTIV
SEQVANI
HEDVI
HELVETII
LEMANVS LACVS
BOII
ARAR FL.
GENEVA
PRO
VERAGRI
LVGDVNV
OVIENNA
ARVERNI
VALENTIA
VIN
ITALIÆ PARS
RHODANVS FLV.
TOLOSA
AVENION
DRVENTIA FL.
TARASCON
GERGOVIA
ATAX FL.
VARVS FL.
ARELATVM
CIA
MASSILIA
VENERIS TEMPLVM
MEDITERRANEVM M.

NOMINA LOCORVM, VRbium, Populorum Galliæ, quę his in cōmentarijs habentur, quo nomine, et olim latine, et nunc dicuntur Gallice, per ordinem literarum.

A

Aduatici, Bosleduc.
Agendicum, Prouins.
Alexia, Laussoys en bourguogne.
Alduasdubius, le Doux.
Allobroges, Daulphinoys, et Sauoie.
Ambarri, Semar, et Monthar.
Ambuariti Pars Brabantię
Andes Angiers.
Aquitania Guienne.
Arar Sone.
Arduenna sylua, la Forest Dardaina.
Armoricę ciuitates, Bertagne toute.
Ambiani, Amiens.
Artomici, Arnugnac.
Attrebates, Arras.
Auaricū, Viaron en Berry.
Aruerni, Aluergne.
Aulerci, Roan.
Axona, la Disne

B

Bacenis sylua, la forest negre.
Bataui, Holande.
Bellocassii, Bayeux.
Bellouaci, Beauuois.
Betere, Besies enguienne.
Bibracte, Bealune.
Bibrax, Bray en la conte de Rhetel.
Bituriges, Burges.
Boij, Bourbonoys, et Bauiere en Almagne.
Brannouices, La ual de moriana.

C

Cabillunum, Challon. sur la sone.
Cadurci, Caors.
Cadetes, Chasteaubryant. en Bertegne.
Calete, Cales.
Carnutes, Chartres,

Cenomani Semans.
Ceutrones Saitron au pays de liege.
Centrones, Tarentaiſe en Sauoie.
Curioſolites, Cornouaille

D

Diablitres, Leondul en Bertegne.

E

Ebrodunum, Ambrun.
Eburones, Liege.
Eburonices, Ebreux.
Elauer, Alier.
Eſſui, Retelois oultre tournay.

G

Gabelli, Lodeue nauert.
Garumna, Garonne.
Genebum, Orleans.
Geneua, Geneue.
Gergobia, Clarmont en Aluergne.
Gorduni Gantois.
Grudij, Louain.

H

Harudes, Conſtance.
Hedui, Autun.
Heluetij, Suiſſes.
Heluij, Albin.
Hiſara Liſera.

I

Icius portus, Calais.
Iura mons, S. Claude.

L

Lacus lemanus, Le lac de Geneue, ou Loſanne.
Lemouices, Limoſins.
Lexobij, Liſieux.
Ligeris. Loire.
Lingones, Langres.
Lutecia, Paris.

M

Matrona, Marne.
Matiſcon. Maſcon.
Mediomatrices, Netz.
Melo dunum, Mellan.
Mena pij, Ghelre. & Cleues.
Morini, Terouanne.
Moſa, Meuze.

N

Narbona, Narbonne.
Nannetes, Nantes.
Neruij, Tornay.
Nitiobriges, Vzes, Montpelier.
Nouiodunum, Noion.

O

Ossisini, Landriger en Bertegne.

P

Petragorij, Pirregort.
Pleumosii, Flandrois.
Pictones, Poitiers.

R

Rauraci. Basilea.
Rhemi, Rains.
Rhedones, Renes.
Rhenus, Ren.
Rodanus Rosne.
Rhuteni. Rhodes.

S

Sabis Sambre,
Santones, Saintonge.
Seduni, Seon.
Segusiani bresse.
Senones. Sens.
Sequana, Seine,
Sequani, Bourgógnons.
Sicambri, Nauso de hessem.
Suessiones, Soissons.

T

Tarbelli, Tarbe.
Tarusatii, Turse.
Tigurinus pagus, Zurich de Suisses.
Treuiri. Treues.
Tribotes. Strasbourg.
Turones, Tours,

V

Vellaunodunum, Villenoue en Lorraine.
Vellaunii, Sainct Flor.
Veneti, Vannes.
Veragri, Sainct Maurice.
Vertodunum, Verdon en Loraine.
Veromandui, Vermandois.
Vesontio. Besanson.
Virodunum, Verdon sur la sone.
Vnelli, Percherons.
Volci, Auignon.
Vsipetes, francfort.

PROVINCIARVM VRBIVM, POPVLORVM,

Montium, Fluminum, ac Virorum illustrium propria nomina, alia præterea multa partim in margine: partim in Commentariis plusquã trecẽta notatu digna nunquã alias extracta hoc Indice cõmostrantur.

LITERA. C.

LITERA.H.

LITERA. L.

LITERA: M.

LITERA. Q.

LITERA. R.

LITERA.V.

LITERA. Z.

FINIS.

XXXI

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER PRIMVS.

GALLIA EST OMNIS DI- Galliæ diuisio.
uisa in parteis treis, quarum unam in
colunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam
qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Gal
li appellantur. Hi omnes lingua, insti
tutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Ga
rumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequăna diuidit. Belgæ.
Horum omnium fortissimi sunt Belgę, propterea quòd à
cultu, atque humanitate prouinciæ longissime absunt, mi
nimeq; ad eos mercatores sæpe cōmeant, atque ea, quę ad
effœminandos animos pertinent, important: proximiq;
sunt Germanis, qui trans Rhenum incolnut, quibus cū Heluetii.
cōtinenter bellum gerunt. Qua de causa Heluetii quo-
que reliquos Gallos uirtute præcedunt, quòd ferè quo-
tidianis prœliis cum germanis contēdunt, cum aut suis
finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum
gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum Rhodanus.
est, initium capit à flumine Rhodano, continetur'q; Ga Garumna.
rumna flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit
etiam à Sequănis, & Heluetiis flumen Rhenum, uer-
git ad septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus Belgæ.
oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rhe Aquitania
ni, spectant in septentriones, & orientem solem. Aqui-

tania à Garumna flumine ad Pyrenæos monteis, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spe-ctat inter occasum solis, & septentriones. Apud Hel-uetios longe nobilissimus, & ditissimus fuit Orgeto-rix. Is M. Messala, & L. Pisone consulibus, regni cu-piditate inductus coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent, perfacile esse, cum uirtute omnibus præstarēt, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis persua-sit, quòd undique loci natura tuti Heluetij continen-tur, una ex parte flumine Rheno latissimo, atque altis-simo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit: altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequănos, & Heluetios. Tertia, lacu Lemano, & flumine Rhoda-no, qui prouinciam nostram ab Heluetijs diuidit. His re-bus fiebat, ut & minus late uagarentur, & minus fa-cile finitimis bellum inferre possent. Qua de causa ho-mines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli, atque fortitudinis angustos se fines habere arbitraban-tur, qui in longitudinem millia passuum CCXL. in lati-tudinem CLXXX. patebant. His rebus adducti, & au-toritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare. Iumentorum, & carrorum quàm maximum numerum coëmere, se-mentes quàm maximas facere, ut in itinere copia fru-menti suppeteret: cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare: ad eas res conficiēdas biennium sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profectio-nem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgeto-

Orgetorix Heluetius.

persuadet Heluetijs ut finibus exeant.

Rhenus flu.

Iura mons.

Heluetii profectionē in Galliam parant.

rix deligitur. Is sibi legationem ad ciuitates suscepit.
In eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio Se
quăno (cuius pater regnum in Sequănis multos annos
obtinuerat, et à senatu populoq; Romano amicus appel
latus erat) ut regnum in ciuitate sua occuparet, quòd
pater ante habuerat: itemq; Dumnorigi Heduo fratri
Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate sua
obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem cona
retur persuadet: eiq; filiam suam in matrimonium dat:
perfacile factu esse illis probat conata perficere, pro
pterea quòd ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus es
set: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Hel
uetij possent, se suis copijs suóq; exercitu illis regna con
ciliaturum confirmat. Hac oratione adducti, inter se fi
dem, et iusiurandum dant, et regno occupato per treis
potentissimos, ac firmissimos populos totius Galliæ se
se potiri posse sperant. Ea res, ut est Heluetijs per indi
cium enuntiata, moribus suis Orgetorigem ex uincu
lis causam dicere coëgerunt, damnatum pœnam sequi
oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causæ di
ctionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam
ad hominum millia decem undique coëgit, & omneis
clienteis, obæratosq; suos, quorum magnum numerum
habebat, eôdem conduxit, per eos ne causam diceret,
se eripuit, cum ciuitas ob eam rem incitata armis ius
suum exequi conaretur, multitudinemq; hominum
ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est,
neque abest suspitio, ut Heluetij arbitrantur, quin ipse
sibi mortem consciuerit. Post eius mortem nihilo mi
nus Heluetij id quod constituerant, facere conantur

Casticus Sequanus.
Catamantaledes.
Dumnorix Heduus.
Diuitiacus.
Orgetorigis mo

ut è finibus suis exeant. Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata ędificia incendunt, frumentum omne praeterquàm quod secum portaturi erant, comburunt: ut domũ reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: triũ mẽsium molita cibaria sibi quenque domo efferre iubent.

Rauraci. Tulingi. Latobrigi Boii. Noreia.

Persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi cõsilio, oppidis suis, uicisq; exustis unà cum his proficiscantur. Boiosq;, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noreiamq; oppugnarant, receptos ad se socios sibi asciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent. Vnum per Sequănos, angustum, & difficile inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, uix qua singuli carri ducerentur. Mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent. Alterum per prouinciam nostram multo facilius, atque expeditius, propterea quòd inter fines Heluetiorum, &

Allobroges.

Allobrogum, qui nuper populo Ro. pacati erant, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis uado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximùmque Heluetiorum finibus Geneua, ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet.

Geneua.

Allobrogibus sese uel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum Ro. uiderentur, existimabant: uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur omnibus rebus ad profectionem cõparatis, diẽ dicunt, qua die ad ripã Rhodani omnes conueniant. Is dies erat ad V. calendarum Aprilis, L. Pisone, Aulo Gabinio cõsulibus. Cæsari cum id nuntiatum esset, eos per

initio ca... ... bello ...

prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, & quàm maximis itineribus potest in Galliã ulteriorem contendit, et ad Geneuam peruenit: prouinciæ toti quàm maximum potest militum numerũ imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una, pontem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduẽtu Heluetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeius, & Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerẽt sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quòd iter haberent nullum aliud: rogare, ut eius uoluntate id sibi facere liceat. Cæsar quòd memoria tenebat, Lucium Cassium consulẽ occisum, exercitumq; eius ab Heluetiis pulsum, & sub iugum missum: concedendum non putabat, neq; homines inimico animo data facultate per prouinciam itineris faciundi, tẽperaturos ab iniuria & maleficio existimabat: tamẽ, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandũ sumpturum, si quid uellent, ad idus Aprilis reuerterentur. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusq;, qui ex prouincia conuenerant à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequãnorum ab Heluetiis diuidit, millia passuum decemnouem, murum in altitudinem pedum sexdecim, fossamq; perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit, quò facilius, si se inuito trãsire conarentur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quã constituerat cum legatis, uenit, et legati ad eũ reuerterunt, negat se more, et exẽplo populi Ro. posse iter ulli

Cæsar in Galliam contendit.

Numeius: Verodoctius

Lacus Lemanus

per prouinciam dare: & si uim facere conentur, prohibiturum ostendit. Heluetij ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq; compluribus factis, alij uadis Rhodani qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquã interdiu sępius noctu, si perrũpere possent conati, operis munitione, & militũ concursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequănos uia, qua Sequănis inuitis propter angustias ire non poterant.

Dumnorix. Sequani. Iis cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dũnorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequănis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequănos plurimum poterat, et Heluetijs erat amicus, quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, & cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, & quàmplurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat. Itaque rem suscipit, & à Sequănis impetrat, ut per fines suos Heluetios ire patiantur, obsidesq; uti inter sese dent, perficit: Sequăni, ne itinere Heluetios prohibeant: Heluetij, ut sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsari renuntiatur Heluetijs esse in animo per agrum Sequănorum, & Heduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Tolosatium finibus absunt, quæ ciuitas est in prouincia.

Santones. Tolosates. Id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos populi Ro. inimicos locis patentibus, maximeq; frumentarijs finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum pręfecit, ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasq; ibi legiones conscribit: & treis, quę circùm Aquileiam hyemabant, ex hibernis educit,

& qua proximum erat iter per alpeis in ulteriorem Galliam, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garocelli, & Caturiges locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur, compluribus his prælijs pulsis, ab Ocello, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris prouinciæ, die septimo peruenit, inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. Hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, & fines Sequănorum suas copias traduxerant, & in Heduorum fines peruenerant, eorumq; agros populabătur. Hedui cum se, suaq; ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut penè in conspectu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Centrones. Garocelli. Caturiges. Ocellum. Vocontii. Allobroges. Sebusiani.

Eodem tempore quo Hedui, Ambarri quoque necessarij, & consanguinei Heduorum Cæsarem certiorem faciunt, sese depopulatis agris non facile ab oppidis uim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos, possessionesq; habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi præter agri solū nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar non expectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Heduorum, & Sequănorū in Rhodanū influit incredibili lenitate, ita ut oculis in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Heluetij ratibus, ac lintribus iunctis transibant. Vbi p explo Ambarri. Allobroges ad Cæsarem confugiunt. Arar fl.

ratores Cæsar certior factus est, treis iam copiarum parteis Heluetios id flumen transduxisse, quartã uero partem citra flumen Ararim reliquã esse, de tertia uigilia cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partẽ peruenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos, et inopinãteis aggressus, magnam partem eorum concidit: reliqui se se fugæ mandarunt, atque in proximas syluas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. Hic pagus unus cum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. Ita siue casu, siue consilio Deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem populo Ro. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. Qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, quòd eius soceri L. Pisonis auum L. Pisonem legatum Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant.

Helvetiorũ cædes.

Tigurinus Pagus.

Hoc prælio facto reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum traducit. Heluetii repentino eius aduentu commoti, cum id quod ipsi diebus XX. ægerime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare egit, Si pacem populus Ro. cum Heluetiis faceret, in eam partem ituros, atq; ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque esse uoluisset. Sin bello persequi perseueraret, reminisceretur & ueteris incõmodi populi Ro. & pristinæ uirtu

Pons in Arare.

Diuico Legatus. Heluetiorũ ad Cæsarem

tis Heluetioru. Quòd improuiso unum pagum adortus esset, cum hi, qui flumen transissent suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem, aut suæ magnopere uirtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita à patribus, maioribusq; suis didicisse, ut magis uirtute, quàm dolo contenderent, aut insidiis niterentur. Quare ne cõmitteret, ut is locus ubi constitissent, ex calamitate populi Ro. et internitione exercitus nomẽ caperet, aut memoriã proderet. His Cæsar ita respondit, Eò sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Heluetii cõmemorassent, memoria teneret, atq; eò grauius ferre, quò minus merito populi Ro. accĩdisset: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eò deceptum, quòd neq; cõmissum à se intelligeret, quare timeret, neque sine causa timendũ putaret. quòd si ueteris cõtumeliæ obliuisci uellet, num etiã recentium iniuriarũ, quòd eo inuito iter per prouinciam, per uim tentassent: quòd Heduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges uexassent, memoria deponere posset? Quòd sua uictoria tam insolenter gloriarentur, quodq; se tandiu impune tulisse iniurias admirarentur, eòdem pertinere. Consuesse enim Deos immortales, quò grauius homines ex comutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem cõcedere. Cum ea ita sint, tamen si obsides ab his sibi dentur, uti ea quæ polliceantur facturos intelligat, & si Heduis de iniuriis, quas ipsis, sociisq; eorum intulerint, Item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum his pacem esse facturum. Diuico respondit, ita Heluetios à maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dar

Cæsaris Responsum

re consueuerint, eius rei populum Ro. esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent. Idem Cæsar facit, equitatumq; omnem ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia & Heduis, atque eorum socijs coactum habebat, premittit: qui uideant, quas in parteis hostes iter faciant. Qui cupidius nouissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prelium committunt, & pauci de nostris cadunt. Quo prelio sublati Heluetij, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquã ex nouissimo agmine, prelio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prelio continebat, ac satis habebat in presentia, hostem rapinis, populationibusq; prohibere: ita dies circiter XV. iter fecerunt, uti inter nouissimum hostium agmen, & nostrum primum non amplius quinis, aut senis millibus passuum interesset. Interim quotidie Cesar Heduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quòd Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus uti poterat, quòd iter ab Arare Heluetij auerterant, à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui, conferri, comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci intellexit Cesar, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco, qui summo magistratui preerant,

Equestre prælium.

quem Vergobretum appellant Hedui, qui creatur annuus, & uitæ, necisq; in suos habet potestatem, grauiter eos accusat, quòd cum neque emi, neque ex agris sumi posse, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab his non subleuetur, præsertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus bellum susceperit, multo etiam grauius, quòd sit destitutus queritur. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum autoritas apud plebem plurimum ualeat, qui priuatim plus possint, quam ipsi magistratus, hos seditiosa, atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferāt, quod præstare debeant. Si iam principatum Galliæ obtinere non possent, Gallorum quàm Romanorum imperia præferre, neq; dubitare debeant, quin si Heluetios superauerint Romani, unà cum reliqua Gallia Heduis libertatē sint erepturi, ab ijsdem nostra consilia, quæq; in castris gerantur, hostibus enuntiari. Hos à se coërceri non posse, quinetiā quòd necessariā rem coactus Cæsari enuntiarit, intelligere sese quanto id cum periculo fecerit, & ob eam causam quandiu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem Diuitiaci fratrem designari sentiebat: sed quòd pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet, quærit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat: dicit liberius, atq; audacius. Eadem secretò ab alijs quærit, reperit esse uera, ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarum rerum, complureis annos portoria, reliquáq; omnia Heduorum uectigalia paruo pretio re-

Vergobretus magistratus Heduorum.

Lisci ad Cæsarem uerba

Dumnorigis audacia.

dempta habere, propterea quòd illo licente cõtra liceri audeat nemo: his rebus, & suam rem familiarẽ auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse, magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere: neq; solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse, atq; huius potentiæ causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo, ac potẽtissimo collocasse: ipsum ex Heluetiis uxorem habere, sororem ex matre, et propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse: fauere, & cupere Heluetijs, propter eã affinitatẽ: odisse etiam suo nomine Cæsarem, et Romanos, quòd eorum aduentu potentia eius sit imminuta, et Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atq; honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis summam in spem regni obtinendi p Heluetios uenire, Imperio Po. Ro. non modo de Regno, sed etiã de ea, quã habeat, gratia desperare. Reperiebat etiã Cæsar inquirendo, quòd prẹlium equestre aduersum, paucis ante diebus factum, initium eius fugæ factum à Dumnorige, atq; eius equitibus. (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Hedui miserant, Dumnorix præerat,) eorumq; fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cũ ad has suspitiones certissimẹ res accederent, quòd p fines Sequãnorum Heluetios traduxisset, quòd obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo, & ciuitatis, sed etiã inscientibus ipsis fecisset: quòd à magistratu Heduorum accusaretur, satis esse causæ arbitrabatur, quare in eũ aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus uniũ

Diuitiacus. repugnabat, quòd Diuitiaci fratris summum in popu-

lum Ro. studium, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiã cognouerat. Nam ne eius supplicio Diuitiaci animum offenderet, uerebatur. Itaque priusquàm quicquam conaretur, Diuitiacum ad se uocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Troacillum principem Galliæ prouinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul cõmonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, & ostendit, quæ separatim quisq; de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, ut sine eius offensione animi, uel ipse de eo causa cognita statuat, uel ciuitatẽ statuere iubeat. Diuitiacus multis cũ lachrymis Cæsarem complexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrẽ statueret: scire se illa esse uera, nec quẽquam ex eo plus, quàm se doloris capere, propterea quòd cũ ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescẽtiam posset, per se creuisset, quibus opibus, ac neruis non solum ad minuẽdam gratiam, sed penè ad pernitiem suam uteretur, sese tamen & amore fraterno, & existimatione uulgi commoueri. Quòd siquid ei à Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum: qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi à se auerterentur. Hæc cum pluribus uerbis flens à Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit, consolatus rogat, finem orandi faciat, tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti & Reipublicæ iniuriam, & suum dolorem eius uoluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet, quæ in eo

C. Val. Troacillus

reprehendat ostendit, quę ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet ut in reliquum tempus omneis suspitiones uitet, p̄terita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quę agat, quibus cum loquatur scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo: qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiatum est facilem esse. De tertia uigilia T. Labienum legatum propere cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis ascendere iubet, quid sui consilij sit, ostendit. Ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumq; omnem ante se mittit: P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Syllę, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus prę mittitur. Prima luce cum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neq; (ut postea ex captiuis comperit) aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset, Considius equo admisso ad eum accurrit, dicit montem, quem à Labieno occupari uoluerit, ab hostibus teneri, id se à gallicis armis, atq; insignibus cognouisse. Cęsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei prę ceptum à Cęsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra uisæ essent, ut undiq; uno tempore in hosteis impetus fieret, monte occupato nostros expectabat, pręlioq; abstinebat. Multo deniq; die per exploratores Cęsar cognouit, & montem à suis te-

T. Labienus

P. Considius

error P. Considij

meri, & Heluetios castra mouisse, & Considium timore perterritum, quod non uidisset, pro uiso sibi renuntiasse: eo die, quo consuerat interuallo hosteis sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postri die eius diei, quòd omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, & quòd à Bibracte oppido Heduorum longe maximo, ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII. aberat, rei frumentariæ prospiciendũ existimauit: iter ab Heluetijs auertit ac Bibracte ire cõtendit. Ea res per fugitiuos L. Aemilij decurionis equitum Gallorum hostibus nuntiatur. Heluetij seu quòd timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eò magis, quòd pridie superioribus locis occupatis prælium non commisissent, siue eò quòd re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi, ac lacessere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit, legionum quatuor ueteranorum, ita uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complerit. interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unũ locum contulerunt, ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar primum suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, ut

Bibracte opp.

Prælium in colle

Cæsaris cum Heluetiis prælium.

N.

iussit: et quòd omnibus frugibus amissis, domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos, oppida, uicosq;, quos incẽderant, restituere iussit. Id ea maxime ratione fecit quòd noluit eum locum, unde Heluetij discesserant, uacare: ne propter bonitatem agrorũ Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Heluetiorum fines transirent, & finitimi Galliç prouinciç, Allobrogibusq; essent, Boios petentibus Heduis, quòd egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, cõcessit: quibus illi agros dederunt, eosq; postea in parẽ iuris, libertatisq; conditionẽ, atq; ipsi erant, receperunt. In castris Heluetiorum tabulç repertç sunt literis Grçcis confectç, et ad Cæsarem perlatç, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, & item separatim pueri, senes mulieresq;, quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia CCLXIII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorum XIIII. Rauracorum XXIII. Boiorum XXXII. Ex his, qui arma ferre possent ad millia nonagintaduo. Summa omnium fuerunt ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt censu habito, ut Cæsar imperauerat, repertus est numerus milliũ C. & X. Bello Heluetiorum confecto, totius ferè Galliæ legati principes ciuitatum ad Cæsarem gratulatum cõuenerunt: intelligere sese, tametsi pro ueteribus Heluetiorũ iniurijs populus Ro. ab his pœnas bello repetisset, tamen eam rẽ non minus ex usu terrç Galliç, quã populi Ro. accidisse, propterea quòd eo cõsilio florentissimis rebus domos suas Heluetij reliquissent, uti toti Gal-

Boij.

Tabulæ in Heluetiorũ castris repertæ eorũdẽ numerũ continentes.

liæ bellum inferrent, imperióque potirentur, locumq; domicilio ex magna copia deligerent, quē ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum iudicassent, reliquasq; ciuitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliç in diem certā indicere, idq; Cæsaris uoluntate facere liceret. Sese habere quasdam res, quas è cōmuni consensu ab eo petere uellent. Ea re permissa, diē concilio constituerunt, & iureiurando ne quis enuntiaret, nisi quibus cōmuni consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidē principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarē reuerterunt, petieruntq; uti sibi secreto, et occultò de sua, omniumq; salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt. Non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quç dixissent, enuntiarētur, quàm uti ea, quæ uellent, impetrarent: propterea quòd si enuntiatum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus, Galliæ totius factiones esse duas. Harū alterius principatum tenere Heduos, alterius Aruernos. Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderēt, factum esse, uti ab Aruernis, Sequānisq; Germani mercede accerserētur. Horū primo circiter millia XV. Rhenum transisse, posteaquàm agros, & cultum, & copias Gallorū homines feri, ac barbari adamassent, traductos plureis, nunc esse in Gallia ad C. & XX. milliū numerum. Cum his Heduos, eorumq; clientes semel, atque iterum armis contendisse, magnam calamitatē pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus prçliis calamitatibusq; fractos,

Concilium Gallorum

Factiones Gallornm.

Germani mercede in Galliam accersiti, bonā eius partē occuparunt.

qui & sua uirtute, & populi Ro. hospitio, atque amicitia plurimũ ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequănis obsides dare nobilissimos ciuitatis, et iureiurando ciuitatẽ obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à Populo Ro. imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione, atque imperio essent. Vnum se esse ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci nõ potuerit, ut iuraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex ciuitate profugisse, et Romam ad Senatum uenisse auxilium postulatum, quòd solus neque iureiurando, neque obsidibus teneretur. Sed peius uictoribus Sequănis, quã Heduis uictis accidisse: propterea quòd Ariouistus Rex Germanorũ in eorum finibus consedisset, tertiamq; partem agri Sequăni, qui esset optimus totius Galliæ, occupauisset, et nunc de altera parte tertia Sequănos decedere iuberet, propterea quòd paucis mensibus ante, Harudum millia hominũ uigintiquatuor ad eum uenissent, quibus locus, ac sedes pararẽtur: futurum esse paucis annis, uti omnes è Galliç finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum trãsirent. Neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem uictus cum illa comparandã. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias prælio uicerit, quod prælium factum sit Amagetobriç, superbè, et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exempla, cruciatusq; edere, si qua res nõ ad nutum, aut ad uoluntatem eius facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium, non posse eius Imperia diutius sustineri. Nisi quid in Cæsare, populoq; Ro. sit auxilij, omnibus Gallis idẽ esse faci

Ariouistus rex Germa. crudeliss.

Harudes oppi.

Amagetobria.

endum, quod Heluetij fecerunt, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes remotas à Germanis petant, fortunamq́; quæcunq; accidat, experiantur. Hæc si enuntiata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eũ sint, grauissimum suppliciũ sumat. Cæsarem uel autoritate sua, atq; exercitus, uel recẽti uictoria, uel nomine populi Ro. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamq́; omnẽ ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes qui aderant, magno fletu auxiliũ à Cæsare petere cœperunt. Animaduertit Cæsar unos ex omnibus Sequänos, nihil earũ rerũ facere, quas cæteri facerent, sed tristes capite demisso terrã intueri: eius rei, quę causa esset, miratus ex ipsis quæsiuit. Nihil Sequäni respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cum ab his sæpius quęreret, neq; ullam omnino uocem exprimere posset, idem Diuitiacus Heduus respondit, hoc esse miseriorem, & grauiorem fortunã Sequänorum, quàm reliquorum, quòd soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent, absentisq́; Ariouisti crudelitatem, uelut si coràm adesset, horrerent, propterea quòd reliquis tantum fugæ facultas daretur: Sequänis uero, qui intra fines suos Ariouistũ recepissent, quorũ oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis Cæsar Gallorum animos uerbis confirmauit, pollicitusq́; est sibi eã rem curę futuram, magnam se habere spem, et beneficio suo, & authoritate adductum Ariouistum, finẽ iniurijs facturum. Hac oratione habita concilium dimisit, & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam

rem cogitandā, & suscipiendā putaret: in primis quòd Heduos fratres, consanguineosq; sæpenumero ab Senatu appellatos, in seruitute, atq; in ditione uidebat Germanorum teneri, eorumq; obsides esse apud Ariouistū, ac Sequănos intelligebat: quod in tāto Imperio populi Ro. turpissimum sibi, & Reipublicę esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos cōsuescere Rhenū transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, populo Ro. periculosum uidebat, neque sibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutoniq; fecissent, in Prouinciam exirent, atq; inde in Italiam contenderent, præsertim cum Sequănos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. Quibus rebus, quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipse autem Ariouistus tātos sibi spiritus, tantam arrogantiā sumpserat, ut ferendus non uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusq; colloquio deligeret, uelle sese de Republica, & summis utriusque rebus cum eo agere.

Cimbri. Teutoni.

Ariouisti respōsum ad Cæsarem

Ei legationi Ariouistus respondit, siquid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum uenturum fuisse: siquid ille à se uelit, illum ad se uenire oportere. Prętereа se neque sine exercitu in eas parteis Gallię uenire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, atq; emolumento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum uideri, quid in sua Gallia, quam bello uicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Ro. negocij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: quoniā tanto suo, po

pulíq; Ro. beneficio affectus, cum in consulatu suo rex, atq; amicus à Senatu appellatus esset, hanc sibi, populóq; Ro. gratiam referret, ut in colloquium uenire inuitatus grauaretur, neq; de cõmuni re dicendum sibi, & cognoscendum putaret, hæc esse, quæ ab eo postularet. Primum, ne quam multitudinem hominũ amplius trãs Rhenum in Galliam traduceret: deinde obsides, quos haberet ab Heduis redderet: Sequănisq; ꝑmitteret, ut quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret, néue Heduos iniuria lacesseret, néue his, socijsq; eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi, populóq; Ro. perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messala, L. Pisone consulibus, Senatus censuisset, uti quicunque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reipub. facere posset, Heduos, cæterosq; amicos populi Romani defenderet, se Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit, ius esse belli, ut qui uicissent, ijs, quos uicissent, quemadmodum uellent, imperarent: item populum Ro. uictis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse: si ipse populo Ro. non præscriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se à populo Ro. in suo iure impediri. Heduos sibi, quoniam belli fortunã tentassent, & armis cõgressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnã Cęsarẽ iniuriã facere, qui suo aduẽtu uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis se obsides redditurũ nõ esse, neq; ijs, neque eorũ socijs iniuria bellum illaturũ, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumq; quotannis pendẽrent. Si id non fecissent, longe his fraternum nomen po-

Cæsaris postulata ab Ariouisto.

Ariouisti responsum.

puli Ro. ab futurum. Quòd sibi Cæsar denuntiaret, se Heduorum iniurias non neglecturũ, neminem secum sine sua pernicie contendisse, cum uellet, congrederetur. Intellecturum quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIIII. tectum non subissent, uirtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur, & legati ab Heduis et Treuiris ueniebãt. Hedui questũ, quòd Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur, sese ne obsidibus quidem datis pacẽ Ariouisti redimere potuisse. Treuiri autem pagos centum Sueuorum ad ripã Rheni cõsedisse: qui Rhenum transire conarentur, his preesse Nasuam, & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæsar uehemẽter cõmotus, maturandum sibi existimauit: ne si noua manus Sueuorũ cum ueteribus copijs Ariouisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaq; re frumẽtaria quàm cellerrime potuit comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit. Cum tridui uiam processisset, nuntiatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandum Vesontionem (quod est oppidum maximũ Sequănorum) contendere, triduiq; uiam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat. Nanque omnium rerum, quę ad bellũ usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idq; natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quòd flumen Alduasdalis, ut circino circunductum penè totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum sexcentorum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraq; par

Hedui de Haridibus conquerentur apud Cæs. Treuiri de Sueuis.

Nasua, & Cimberius Sueuorum Imperatores

Vesontio oppi.

Al duasdalis fl.

ae ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. Huc Cæsar ma gnis diurnis, nocturnisq; itineribus contendit, occupa= toq; oppido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariæ, commeatusq; causa mo= ratur, ex percunctatione nostrorum, uocibus Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporũ Ger manos, incredibili uirtute, atq; exercitatione in armis esse prædicabant, sæpenumero sese cum his congressos, ne uultum quidem, atq; aciem occulorum dicebãt ferre potuisse, tantus subito timor omnem exercitum occupa= uit, ut non mediocriter omnium mentes, animosq; per= turbaret. Hic primum ortus est à tribunis militum, ac præfectis, reliquisq;, qui ex urbe amicitiæ causa Cæsarem secuti non magnum periculum miserabantur, quòd non magnum in re militari usum habebant: quorum alius alia causa illata, quam sibi ad proficiendum necessariam esse diceret, petebat ut eius uoluntate discedere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut timoris suspitionem uita= rent, remanebant. Hi neque uultum fingere, neque in= terdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernacu lis, aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur, uulgo totis ca= stris testamenta obsignabantur. Horum uocibus, ac ti= more paulatim etiam hi, qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesq;, quiq; equitatui præe= rant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos exi= stimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias iti= neris, & maguitudinem syluarum, quæ inter eos, atq; Ariouistum intercederent, aut rem frumentariam, ut sa=

Germanorũ uirtus.

Romanorũ trepidatio.

tis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renuntiabant, cum castra moueri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hæc cum animaduertisset Cæsar conuocato concilio, omniumq; ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, uehementer eos incusauit. Primum, quòd aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum putarent. Ariouistum se Consule cupidissime populi Ro. amicitiam appetisse, cur hũc tam temere quisquã ab officio discessurũ iudicaret: sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque equitate conditionis perspecta, eum neque suam, neque populi Ro. gratiã repudiaturum. Quòd si furore, atque amentia impulsus, bellum intulisset, quid tandẽ uererẽtur? aut cur de sua uirtute, aut de ipsius diligentia desperarent? Factũ eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum, Cimbris, & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quàm ipse Imperator meritus esse uidebatur. Factũ etiã nuper in Italia seruili tumultu, quos tamẽ aliquis usus, ac disciplina quã à nobis accepissent subleuaret. Ex quo iudicari posset, quantũ haberet in se boni constantia, ptopterea quòd, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac uictores superassent. Denique hos esse eosdem Germanos, quibus cum sæpenumero Heluetij congressi, non solum in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos aduersum prælium, & fuga Gallorum commoueret, hoc si quærerent, reperiri posse diuturnita

Cæsaris ad milites oratio.

te belli defatigatis Gallis, Ariouistum cum multos menses castris, ac paludibus se continuisset, neque sui potestatẽ fecisset, desperantes iam de pugna, et dispersos subito adortum magis ratione ac consilio, q̃ uirtute uicisse, cui rationi contra homines barbaros, atq; imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidẽ sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorẽ in rei frumentariæ simulationem, angustiasq; itineris conferrẽt, facere arroganter, cũ aut de officio Imperatoris desperare, aut ei pręscribere auderent. Hęc sibi esse curę, frumentũ Sequanos, Leucos, Lingonas subministrare, iamq; esse in agris frumẽta matura. De itinere ipsos breui tempore iudicaturos. Quòd nõ fore dicto audientes, neq; signa laturi dicantur, nihil se ea re cõmoueri, Scire enim quibuscunq; exercitus dicto audiens nõ fuerit, aut male re gesta fortunã defuisse, aut aliquo facinore cõperto, auaritiã esse cõuictã. Suam innocentiã perpetua uitę felicitate Heluetiorũ bello esse perspectam. Itaq; se quod in longiorem diem collaturus esset, repręsentaturũ, & proxima nocte de quarta uigilia castra moturũ, ut quàmprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor, atque officium, an timor plus ualeret. Quòd si pręterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua nõ dubitaret, sibiq; eam pretoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar & indulserat pręcipue, et propter uirtutẽ cõfidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modũ conuersæ sunt omnium mẽtes, summaq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata est, princepsq; decima legio p tribunos militum ei gratias egit, quòd de se optimum iudicium fecisset, seq; esse ad bellum gerendũ par-

Legionis decimæ uirtus.

ratissimam cōfirmauit. Deinde reliquę legiones per tribunos militum, & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent, se neq; unquā dubitasse, neq; timuisse, neq; de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimauisse. Eorum satisfactiōe accepta, & itinere exquisito per Diuitiacum, quòd ex alijs Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cū iter non intermineret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias à nostris millibus passuum quatuor, & XX. abesse. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit, Quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seq; id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit cōditionem Cæsar, iamq; eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamq; in spem ueniebat, pro suis tantis, populiq; Ro. in eum beneficijs, cognitis suis postulatis, fore uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim cum sæpe ultro citroq; legati inter eos mitterētur, Ariouistus postulauit, ne quē peditem ad colloquiū Cæsar adduceret, uereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: uterq; cum equitatu ueniret, alia ratione se non esse uenturū. Cæsar quòd nec colloquium interposita causa tolli uolebat, neq; salutem suam Gallorum equitatui cōmittere audebat, cōmodissimum esse statuit omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ (cui quā maxime confidebat) imponere, ut præsidium quàm amicissi

mum, si quid opus facto esset, haberet. quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit, plus, quàm pollicitus esset, Cæsarem facere, pollicitum esse in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum rescribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utriusque aberat: eò, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt, legionem Cæsar, quam equis deuexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariouisti pari interuallo constiterunt, Ariouistus, ut ex equis colloquerentur, & præter se denos: ut ad colloquium adducerent, postulauit. Vbi eò uentum est, Cæsar initio orationis, sua senatusque in eum beneficia commemorauit, quòd rex appellatus esset à senatu, quòd amicus, quòd munera amplissime missa. Quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominũ officijs consueuisse tribui docebat. Illum cum neque aditum, neque causam postulandi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac senatus, ea præmia consecutum. Docebat etiam quàm ueteres, quamque iustæ causæ necessitudinis ipsis cum Heduis intercederent, quæ senatusconsulta, quoties, quamque honorifica in eo facta essent, ut omni tempore totius Galliæ principatum Hedui tenuissent, prius etiam quàm nostram amicitiam appetissent. Populi Ro. hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non modò sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores uelit esse. Quod uero ad amicitiam populi Rom. attulissent, id his eripi, quis pati posset? Postulauit deinde eadem, quę legatis in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eo-

Cæsaris & Ariouisti colloquium.

rum socijs bellum inferret, obsides redderet, si nullam partem Germanorum domũ remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæsaris pauca respondit, de suis uirtutibus multa prædicauit, transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis, non sine magna spe, magnisq; præmijs domũ, propinquosq; reliquisse, sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum uoluntate datos, stipendium capere iure belli, quod uictores uictis imponere consueuerint: non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse, omneis Galliæ ciuitates ad se oppugnandum uenisse, ac contra se castra habuisse, eas omneis copias uno ab se prælio fusas, ac superatas esse: si iterum experiri uelint, paratum se decertare: sin pacem malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Ro. sibi ornamento, & præsidio, non detrimento esse oportere, idq; se ea spe petisse. Si per populum Ro. stipẽdium remittatur, & dedititij subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Rom. amicitiam, quàm appetierit. Quòd multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliæ oppugnandæ causa facere, eius rei testimonium esse, quòd nisi rogatus non uenerit, & quòd bellum nõ intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam uenisse, quàm populum Ro. Nunquàm ante hoc tempus exercitum populi Ro. Galliæ prouinciæ finibus egressum. Quid sibi uellet, cur in suas possessiones ueniret. Prouinciam suam esse hãc Galliam, sicuti illam nostram. Vt ipsi concedi nõ oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse ini-

quos, quòd in suo iure se interpellaremus. Quòd ex S. C. Heduos appellatos amicos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis auxilium tulisse, neq; ipsos in his contentionibus, quas Hedui secum, & cum Sequănis habuissent, auxilio populi Ro. usos esse debere se suspicari simulata Cæsarem amicitia, quòd exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Quòd nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum. Quòd si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusq; populi Ro. gratũ esse facturũ: Id se ab ipsis per eorum nuntios cõpertum habere, quorum omnium gratiam, atq; amicitiam eius morte redimere posset. Quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset, magno se illum pręmio remuneraturum, & quæcunq; bella geri uellet, sine ullo eius labore, & periculo confecturum. Multa à Cæsare in eã sententiam dicta sunt, quare negocio desistere nõ posset, & neque suã, neque populi Ro. cõsuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret: neque se iudicare Galliã potius esse Ariouisti, quàm populi Ro. Bello superatos esse Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus Ro. ignouisset, neque in prouinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quòd si antiquissimũ quoq; tempus spectari oporteret, populi Rom. iustissimũ esse in Gallia imperium. Si iudicium Senatus seruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quã bello uictã suis legibus uti uoluisset. Dum hęc in colloquio geruntur, Cęsari nuntiatũ est equites Ariouisti propius tu

mulum accedere, & ad nostros adequitare, lapides, tela'q; in nostros conijcere. Cæsar loquēdi finem fecit, seq; ad suos recepit, suisq; imperauit, ne quod omnino telum in hostes reijcerent. Nam & si sine ullo periculo legionis delectæ, commissum cum equitatu prælium fore uidebat, tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquàm in uulgus militum relatum est, qua arrogantia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset, impetumq; in nostros eius equites fecissent, eaq; res colloquium ut diremisset, multo maior alacritas, studiumq; pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo post Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit, uelle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo, uti iterum colloquio diem constitueret: aut si id minus uellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari causa uisa non est, & eò magis qòd pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conijcerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris obiecturum, existimabat. Commodissimum uisum est, M. Valerium Procillum, C. Valerij Caburi filium summa uirtute, & humanitate adolescētem, cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, & quòd in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere: & Marcum Titium, qui hospitio Ariouisti usus erat. His mandauit, ut quæ diceret Ariouistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos cum

M. Valerius Procillus.

M. Titius.

apud

apud se in castris Ariouistus conspexisset, exercitu suo
præsente, conclamauit, quid ad se uenirent? an specu-
landi causa? Conantes dicere prohibuit, & in catenas
coniecit. Eodem die castra promouit, & millibus passuū
sex à Cæsaris castris sub monte consedit. Postride eius
diei præter castra Cæsaris suas copias traduxit, & mil
libus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo cōsilio,
uti frumento commeatuq́;, qui ex Sequanis & Heduis
supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies
continuos quinq; Cæsar pro castris suas copias produ-
xit, & aciem instructam habuit, ut, si uellet Ariouistus
prælio contendere, ei potestas nō deesset. Ariouistus his
omnibus diebus exercitum castris continuit. Equestri
prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo
se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex, toti-
dem numero pedites uelocissimi, ac fortissimi, quos ex
omni copia singuli singulos, suæ salutis causa delege-
rant. Cum his in prælijs uersabantur, ad eos se equites
recipiebant. Hi si quid erat durius concurrebant. Si qui
grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circunsiste-
bant. Si quo erat longius prodeundum, aut celerius re-
cipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas,
ut iubis equorum subleuati, cursum adæquarent. Vbi
eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius com-
meatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Ger-
mani consederant circiter passus sexcentos ab his castris
idoneum locum delegit, acieq; triplici instructa, ad eū
locum uenit. Primam, & secundam aciem in armis es-
se, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circi-
ter passus sexcentos (uti dictum est) aberat, eò circiter

pugnę genus Germanorū.

hominum numero XVI. Millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut ante cõstituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum, quatuor reliquas in castra maiora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias suas eduxit. paululumq; à maioribus castris progressus, aciem instruxit, hostibusq; pugnandi potestatem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinque usque ad uesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus multis, & illatis, & acceptis uulneribus, in castra reduxit. Cum ex captiuis quæreret Cæsar quamobrem Ariouistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam. Quòd apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamilias eorum sortibus, & uaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, nécne. Eas ita dicere, non esse fas Germanos superare si ante nouam lunam prælio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidium utrisque castris, quod satis esse uisum est, reliquit. Omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quo minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alarijs uteretur. Ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimq; constiterunt,

Germanorũ superstitio.

paribusq; interuallis. Harudes, Marcomanos, Tribo-
ces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemq; aci-
em suam rhedis, & carris circundederunt, ne qua spes
in fuga relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt. Quæ
in prælium proficiscentes milites passis manibus, flen-
tes implorabant, ne se in seruitutẽ Romanis traderent.
Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæsto-
rem præfecit, uti eos testes suæ quisque uirtutis habe- Prælium.
ret. Ipse à dextro cornu, quòd eam partem minime fir-
mam hostium esse animaduerterat, prælium commisit.
Ita nostri acriter in hostes signo dato, impetum fece-
runt. Itaq; hostes repente, celeriterq; procurrerunt, ut
spatium pila in hostes conijciendi non daretur. Reie-
ctis pilis comminus gladijs pugnatum est. At Germani
celeriter ex consuetudine sua phalange facta, impetus
gladiorũ exceperunt. Reperti sunt cõplures nostri mi-
lites, qui in phalangas insilirent, & scuta manibus re-
uellerent, & desuper uulnerarent. Cum hostium acies
à sinistro cornu pulsa, atq; in fugam conuersa esset, à de-
xtro cornu uehementer multitudine suorum, nostram Germanorũ
aciem premebant. Id cum animaduertisset P. Crassus fuga.
adolescens, qui equitatui prçerat, quòd expeditior erat,
quàm hi, qui inter aciem uersabantur, tertiam aciem la-
borantibus nostris subsidio misit. Ita prælium restitutũ
est, atq; omnes hostes terga uerterunt: neq; prius fugere
destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum
ex eo loco circiter quinq; peruenerunt. Ibi perpauci,
aut uiribus confisi, tranare contenderunt, aut lintribus
inuentis salutẽ sibi petierunt. In his fuit Ariouistus, qui
nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit, Re-

liquos omneis equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariouisti uxores, una Sueua natione, quã domo secum adduxerat: altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat à fratre missam. Vtraque in ea fuga perijt. Duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procillus cum à custodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa uictoria uoluptatem attulit, quòd hominem honestissimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum uidebat: neque eius calamitate de tanta uoluptate et gratulatione quicquàm Fortuna diminuerat. Is se præsente de se ter sortibus cõsultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. Sortium beneficio se esse incolumen. Item Marcus Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nuntiato, Sueui, qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti cœperunt: quos ubi qui proximi Rhenum incolunt, perterritos senserunt insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo, quàm tempus anni postulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit. Hybernis Labienum præposuit. Ipse in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus est.

Ariouisti fuga.

Vxores Ariouisti & filiæ pereunt.

Valerius Procillus.

C. IVLII CAESA-
RIS COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO
LIBER SECVNDVS.

VM ESSET CAESAR IN CI-
*teriore Gallia in hybernis (ita uti supra
demonstrauimus) crebri ad eum rumo-
res afferebantur, literisq; item* Labieni
certior fiebat, omneis Belgas, quam tertiam esse Galliæ Belgarũ in Ro. cõiuratio
*partem dixeramus, contra populum Ro. coniurare, ob-
sidesq; inter se dare. Coniurandi has esse causas: Pri-
mum quòd uererentur ne omni pacata Gallia, ad eos ex-
ercitus noster adduceretur. Deinde quòd ab nonnullis
Gallis sollicitarentur. Partim, qui ut Germanos diutius
in Gallia uersari noluerant, ita populi Rom. exercitum
hyemare, atq; inueterascere in Gallia moleste ferebant.
Partim, qui mobilitate, & leuitate animi nouis imperijs
studebant. Ab nonnullis etiam, quòd in Gallia à poten-
tioribus, atq; hijs, qui ad conducendos homines faculta-
tes habebant, uulgo regna occupabantur, qui minus fa-
cile eam rem in Imperio nostro consequi poterant. Iis
nuntijs literisq; commotus Cæsar, duas legiones in cite-
riore Gallia nouas conscripsit, & ineunte æstate in ul-
teriorem Galliam qui deduceret Q. Pedium legatum* Q. Pedius legatus.
*misit. Ipse cum primum pabuli copia esse inciperet, ad
exercitum uenit. Dat negocium Senonibus, reliquisq;
Gallis, qui finitimi Belgis erant, ut ea, quæ apud eos ge-*

rantur, cognoscant, seq; de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitus in unum locum conduci. Tum uero dubitandũ non existimauit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata, castra mouet, diebusq; circiter XV. ad fines Belgarum peruenit. Eò cum de improuiso, celeriusq; omnium opinione uenisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogiũ primos ciuitatis suæ miserunt, qui dicerent se, suaq; omnia in fidem, atq; potestatem populi Ro. permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum Ro. omnino coniurasse, paratosq; esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, cæterisq; rebus iuuare. Reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosq;, qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse, tantumq; esse eorum omnium furorem, ut ne Suessones quidem fratres, consanguineosq; suos, qui eodem iure, iisdem legibus utantur, unum Imperium, unumq; magistratum cum illis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

Rhemi. Iccius antebrogius.

Suessones.

Cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq; in armis essent, & quid in bello possent, sic reperiebat: Plerosq; Belgas esse ortos à Germanis, Rhenumq; antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosq;, qui ea loca incolerent, expulisse, solosq; esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia uexata, Teutones, Cimbrosq; intra fines suos ingredi prohibuissent. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi autoritatem, magnosq; spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explo-

Belgarum pleriq; à, Germ. orti.

rata Rhemi dicebant, propterea quòd propinquitatibus, affinitatibusq; coniuncti, quantam quisq; multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. Plurimum inter eos Bellouacos, & uirtute, & autoritate, & hominum numero ualere. Hos posse conficere armata millia centũ pollicitos, ex eo numero lecta millia LX. totiusq; belli Imperium sibi postulare. Suessones suos esse finitimos, latissimos feracissimosq; agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum totius Gallię potentissimum, qui cum magnę partis harum regionum, tum etiã Britannię Imperium obtinuerit, nunc esse Regem Galbam. Ad hunc propter iustitiam, prudentiamq; summã totius belli omnium uolũtate deferri, oppida habere numero XII. Polliceri millia armata quinquaginta: totidẽ Neruios, qui maxime feri inter ipsos habeant, longissimeq; absint. XV. millia Atrebates. Ambianos X. millia. Morinos XV. millia. Menapios VII. millia. Caletos X. millia. Verocasses, & Veromãduos totidẽ. Catuacos XXIX. millia. Condrusos. Eburones, Cęresos, Pęmanos, qui uno nomine Germani appellãtur, arbitrari ad quadraginta millia. Cęsar Rhemos cohortatus, liberaliterq; oratione persecutus, omnem Senatũ ad se conuenire, principumq; liberos obsides ad se adduci iussit, quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Diuitiacum Heduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communisq; salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari

Belgarũ copiæ.
Bellouaci.
Suessones.
Diuitiacus Suessonum rex.
Galba rex.
Diuitiacus Heduus.

cœperint. His mandatis eum ab se dimittit. Postquàm omneis Belgarum copias in unum locum coactas ad se uenire uidit, neq; iam longe abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Remis cognouit flumen Axonã, quòd est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit, atq; ibi castra posuit. Quæ res, & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & cõmeatus ab Rhemis, reliquisq; ciuitatibus, ut sine periculo ad eũ portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit, & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus reliquit: castra in altitudinem pedum duodecim uallo, fossaq; duodeuiginti pedum munire iubet. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atq; Belgarum oppugnatio est. Hi ubi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, undiq; in murum lapides iaci cœpti sunt, murusq; defensoribus nudatus est, testudine facta portis succedũt, murumq; subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam tanta multitudo lapides, ac tela coniiciebãt, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Rhemus summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem uenerant, nuntios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, sese diutius sustinere non posse. Eò de media nocte Cæsar iisdem ducibus usus, qui nuntij ab Iccio uenerant, Numidas & Cretas sagittarios, & fundito

Axona fl.

Q. Titurius.

Bibrax opp.

res Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati, agrosq; Rhemorum depopulati, omnibus uicis, ędificijsq;, quò adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contenderunt, & à millibus passuũ minus duobus castra posuerunt. Quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum octo in latitudinẽ patebant. Cæsar primo & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem uirtutis prælio supersedere statuit. Quotidie tamen equestribus prælijs, quid hostis uirtute posset, et quid nostri auderent, periclitabatur. Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno, atque idoneo, quòd is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planicie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantũ loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat, & in fronte leuiter fastigatus, paulatim ad planiciem redibat: ab utroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum, & ad extremas fossas castella constituit, ibiq; tormenta collocauit, ne cum aciem instruxisset, hostes (quòd tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circunuenire possent. Hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut siquo opus esset subsidio, duci possẽt, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt. Palus erat non

magna inter nostrum, atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant. Nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur parati in armis erant. Interim prelio equestri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum praelio Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi uadis repertis, partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut si possent castellum, cui preerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontémque interscinderent, sin minus possent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatúsque nostros sustinebant. Caesar certior factus à Titurio, omnem equitatum & leuis armaturae Numidas, funditores sagittariósque pōtē traducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerū occiderunt. Per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorū repulerunt. Primos qui transierant equitatu circumuentos, interfecerūt. Hostes, ubi et de expugnādo oppido, & de flumine trāseundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa uiderunt, atque ipsis res frumentaria deficere coepit, concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quenque reuerti, & quorum in fines primum Romani exercitū introduxissent, ad eos defendendos undique conuenirent, ut potius in suis, quàm in alienis finibus decertarent, & do-

mesticis copijs rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit, quòd Diuitiacum quoque, atque Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant, his persuaderi, ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta secunda uigilia magno cum strepitu, ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque Imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio uideretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias ueritus, quòd qua de causa discederent nondum perspexerat, exercitum, equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit, eique Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi nouissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Cum ab extremo agmine hi, ad quos uentum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent, priores, quòd abesse à periculo uiderentur, neque ulla necessitate, neque Imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque solis sequi destiterunt, seque in castra uti erat imperatum, receperunt. Postridie eius Diei Cæsar priusquàm se hostes ex pauore, ac fuga reciperent in fines Suessonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit, & magno itinere con-

Nouiodunũ oppugnat Cæsar.

fecto, ad oppidum Nouiodunum cõtendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd uacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, muriq; altitudinẽ paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis uineas agere, quęq; ad oppugnandũ usui erãt, cõparare cœpit. Interim omnis ex fuga Suessonum multitudo, in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uineis ad oppidum actis, agere iacto, turribusq; constitutis magnitudinem operum, quæ neque uiderant ante Galli, neq; audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt, & petentibus Rhemis, ut conseruarentur, impetrant. Cęsar obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atq; ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisq; omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessones accepit, exercitumq; in Bellouacos ducit: qui cum se suaq; omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atq; ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinq; abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cęsarem tendere, & uoce significare cœperunt, sese in eius fidem, ac potestatem uenire, neque contra populum Ro. armis contendere. Item cum ad oppidum accessisset, castraq; ibi poneret, pueri, mulieresq; ex muro passis manibus suo more pacem à Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nã post discessum Belgarum, dimissis Heduorum copijs ad eum reuerterat) facit uerba, Bellouacos omni tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Heduæ fuisse. Impulsos à suis principibus, qui dicerent Heduos à Cæsare in seruitutem redactos, omnes indignitates contumeliasq; perferre, & ab Heduis defecisse, & populo Ro. bellum in-

Bratuspantium opp.

Bellouacorũ deditio.

tulisse. Qui huius consilij principes fuissent, quòd intelligerent quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Heduorum autoritatem apud omneis Belgas amplificaturum, quorum auxilijs, atq; opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Cæsar honoris Diuitiaci, atq; Heduorum causa sese eos in fidem recepturum, & conseruaturum dixit. Sed quòd erat ciuitas magna, & inter Belgas autoritate, ac hominum multitudine præstabat, sexcentos obsides poposcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. Qui se, suaq; omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Neruij attingebant, quorum de natura moribusq; Cęsar cum quæreret, sic reperiebat. Nullū aditum esse ad eos mercatoribus, nihil pati uini, reliquarumq; rerū ad luxuriam pertinentium inferri, quòd his rebus relanguescere animos, eorumq; remitti uirtutem existimarent. Esse homines feros, magnæq; uirtutis. Increpitare, atq; incusare reliquos Belgas, qui se populo Ro. dedidissent, & patriam uirtutem proiecissent: confirmare sese, neq; legatos missuros, neq; ullam conditionem pacis acceptu ros. Cum per eorum fines triduo iter fecisset, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen ab castris suis, non amplius millia passuum decē abesse, trans id flumē oēs Neruios consedisse, aduentumq; ibi Romanorum expectare unà cū Atrebatibus, et Veromanduis finitimis suis. Nā his utrisq; persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. Expectari etiam ab his Aduaticorum copias,

Ambianorū deditio.

Neruiorum mores.

Sabis flu.

Atrebates. Veromādui.

Aduatici.

atq; esse in itinere. Mulières, quiq; per ętatē ad pugnā inutiles uiderentur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. Cęsar his rebus cognitis exploratores, centurionésque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Cum ex deditittijs Belgis, reliquisq ue Gallis cōplures Cęsarem secuti unà iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque his demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotij, cum prima legio in castra uenisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri. Qua pulsa, impedimētisque direptis, futurū, ut reliquæ contra consistere non auderēt. Adiuuabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quòd Neruij antiquitus cum equitatu nihil possent, neq; enim ad hoc tempus ei rei student, sed quicquid possunt pedestribus ualent copijs, quò facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos uenisset impedirent, teneris arboribus incisis, atq; inflexis, crebrísque in latitudinem ramis enatis, et rubis, sentibúsque interiectis effecerant, ut instar muri hæ sæpes munimenta præberent, quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. Iis rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruij existimauerunt. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter decliuis, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic, & con-

trarius, passus circiter ducentos, infimus apertus, ab superiore parte syluestris, ut non facile introrsus perspici posset. Intra eas syluas hostes in occulto sese continebant. In aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum triũ. Cæsar equitatu præmisso subsequebatur omnibus copijs. Sed ratio, ordoq; agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. Nam quòd hostis appropinquabat, cõsuetudine sua Cæsar VI. legiones expeditas ducebat. Post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. Inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioq; impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus, sagittarijsq; flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium commiserunt. Cum se illi identidem in syluas ad suos reciperent, ac rursus è sylua in nostros impetum facerent, neq; nostri longius quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quæ primæ uenerant, opere dimenso castra munire cœperunt. Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab his qui, in syluis abditi latebant, uisa sunt, quod tẽpus inter eos cõmittendi prælij cõuenerat, ita ut intra syluam aciem, ordinesq; constituerãt, atq; ipsi sese confirmauerant, subito omnibus copijs prouolarunt, impetũq; in nostros equites fecerunt. His facile pulsis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumẽ decurrerũt ut penè uno tempore & ad syluas, et in flumine etiam in manibus nostris hostes uiderentur. Eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia uno

Cæsaris copiæ cõtra Neruios.

Prælium cũ Neruijs equestre.

tempore erant agenda: Vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret: Signum tuba dandum: Ab opere reuocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, accersendi: Acies instruenda, Milites cohortandi: Signum dandum. Quarum rerum magnam partem, temporis breuitas, & incursus hostium impediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia, atque usus militum, quòd superioribus prelijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quàm ab alijs doceri poterant: & quòd ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris uetuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil iam Cæsaris imperium expectabãt, sed per se quę uidebantur, administrabant. Cęsar necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem sors obtulit, decucurrit, et ad legionem decimam deuenit, Milites non longiore oratione est cohortatus, quàm uti suę pristinę uirtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent. Et quia non longius hostes aberant, quàm quo telum adijci posset, prelij committendi signum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quã quisque in partem ab opere casu deuenit, quęque prima signa conspexit, ad hęc constitit, ne in quęrendis suis pugnandi tẽpus dimitteret. Instructo exercitu

Cæsaris cũ Neruijs prælium.

citu magis ut loci natura, deiectusq; collis, & necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio, atq; ordo postulabat, cum diuersis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusq; densissimis, ut ante demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur, neq; certa subsidia collocari, neq; quid in quaq; parte opus esset prouideri, neq; ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaq; in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoq; euentus uarij sequebantur. Legionis nonæ, & decimę milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, uulneribusq; confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt. Et transire conantes, insecuti gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitauerunt, & in locum iniquum progressi rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ legiones undecima, & octaua, profligatis Veromanduis, quibus cũ erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. Ac totis ferè castris à fronte, & à sinistra parte nudatis, quòd in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea inteuallo septima constitisset, omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. Quorum pars aperto latere legiones circunuenire, pars summum locum castrorum petere cœpit, Eodem tempore equites nostri, leuisq; armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis

Boduognatus dux Neruiorum.

hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. Et calones, qui ab decumana porta, ac summo iugo collis nostros uictores flumen transire conspexerant, prædandi causa egressi, cum respexissent, & hostes in nostris castris uersari uidissent, præcipites sese fugæ mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis ueniebant, clamor, fremitusq; exaudiebatur. Aliq; aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos uirtutis opinio est singularis, qui auxilij causa à ciuitate missi ad Cæsarem uenerant, cum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & penè circunuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuersos, dissipatosq; in omneis partes fugere uidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos, superatosq;, castris impedimentisq; eorum hostes potitos, ciuitati renuntiauerunt. Cæsar ab decimę legionis cohortatione ad dextrū cornu profectus, ubi suos urgeri, signisq; in unum locum collatis duodecimę legionis milites confertos, sibiipsis ad pugnam esse impedimento, quartę cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoq; interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus ferè Centurionibus, aut uulneratis, aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo uiro multis grauibusq; uulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nonnullos à nouissimis desertos, prælio excedere, ac tela uitare, hosteis neq; à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroq; latere instare, & rem esse in angusto uidit, neq; ullum esse subsidium, quod summitti

Treuiri equites.

P. Sextius Baculus.

Cæsar in primā aciē progressus pugnat.

posset scuto ab nouissimis uni militi detracto, quod ipse eò sine scuto uenerat, in primam aciem processit; centurionibusq; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre, & manipulos laxare iussit, quo facilius gladijs uti possent. Huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est. Cæsar cum septimam legionem, quæ iuxta constiterat item urgeri ab hoste uidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes inferrent. Quo facto, cum alijs alij subsidium ferrent, neque timerent, ne auersi ab hoste circunuenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et Titus Labienus castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum, & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoq; in periculo, & castra, & legiones, & imperator uersaretur, cognouissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam, qui uulneribus confecti procubuissent, scutis innixi prælium redintegrarent. Tum calones perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurerunt. Equites uero, ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò se legionarijs militibus præfer-

rent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam uirtutem præstiterunt, ut cum primi eorũ cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atq; ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conijcerent, pilaq́; intercepta remitterent, ut non nequicquam tantæ uirtutis homines iudicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum, quæ facilia ex difficillimis, animis magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, et propè ad internitionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos unà cum pueris mulieribusq; in æstuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui supererant consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seq; ei dediderunt. Et in commemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis, ad treis Senatores: ex hominum millibus sexaginta, uix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Cæsar, ut in miseros, ac supplices usus misericordia uideretur, diligentissime conseruauit, suisq; finibus, atq; oppidis uti iussit, & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & maleficio se, suosq; prohiberent. Aduatici (de quibus supra scripsimus) cum omnibus copijs auxilio Neruijs uenirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterunt, cunctis oppidis, castellisq; desertis, sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectusq; haberet, una ex parte leniter accliuis aditus, in latitudinem non amplius du-

Neruij uicti Cæsari se dedunt.

Aduatici.

centorum pedum relinquebatur. Quem locum duplici altissimo muro munierant. Tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris, Teutonisq; procreati, qui cum iter in prouinciam nostram, atq; Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumē Rhenum depositis, custodiæ ex suis, ac præsidio sex millia hominum unà reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos à finitimis exagitati, cum aliâs bellum inferrent, aliâs illatū defenderent, consensu eorū omniū pace facta, hunc sibi domicilio locū delegerunt. Ac primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulisq; prælijs cum nostris contendebant. Postea uallo pedum XII. in circuitu, XV. milliū, crebrisq; castellis circummuniti, oppido sese continebant. Vbi uineis actis, aggere extructo, turrim constitui procul uiderunt, primum irridere ex muro, atq; increpitare uocibus, quòd tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. quibus nam manibus, aut quibus uiribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerūq; omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contēptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent. Vbi uero moueri et appropinquare mœnibus uiderunt, noua atq; inusitata specie cōmoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt. Qui ad hunc modum locuti: Non se existimare Romanos sine ope deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, et ex propinquitate pugnare possent. Se, suaq; omnia eorū potestati permittere dixerunt. Vnū petere, ac deprecari, si forte pro

Galli Italis proceriores

sua clementia, ac mansuetudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuisset, Aduaticos esse conseruandos, ne se armis dispoliaret. Sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ uirtuti inuidere, à quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quāuis fortunā à populo Ro. pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent. Ad hæc Cæsar respondit, se magis consuetudine sua, quàm merito eorum ciuitatem conseruaturum, si prius, quàm aries murum attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis. Se id, quod in Neruios fecisset, facturum, finitimisq; imperaturum, ne quam dedititijs populi Ro. iniuriam inferrent. Re nuntiata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quæ erat ante oppidum iacta, sic ut propè summam muri, aggerisq; altitudinem acerui armorum adæquarent. Et tamen circiter parte tertia (ut postea compertum est) cælata, atque in oppido retenta, portis patefactis, ea die pace sunt usi. Sub uesperum Cæsar portas claudi, militesq; ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani à militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito (ut intellectum est) consilio, quod deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut deniq; indulgentius seruaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant, & cęlauerant armis, partim, scutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant, tertia uigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur, omnibus copijs repente ex oppido eruptio-

Aduaticorū deditio.

nem fecerunt. Celeriter (ut ante Cæsar imperauerat) ignibus significatione facta, ex proximis castellis eò cõcursum est, pugnatumq; ab hostibus ita acriter, ut à uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex uallo, turribusq; tela iacerent, pugnari debuit, cum una uirtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi uniuersam Cæsar uendidit. Ab his qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium quinquaginta trium. Eodem tempore à P. Crasso quem cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Osisinos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanumq; attingunt, certior factus est, omneis eas ciuitates in deditionem, potestatemq; populi Ro. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tãta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus quæ trãs Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæsar, quòd in Italiam, Illyricumq; properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus est. Ob easq; res ex literis Cæsaris dies XV. supplicatio decreta est. Quod ante id tempus acciderat nulli.

Rebellio ac eruptio Aduaticorũ.

Oppidi Aduaticorũ excidium.

P. Crasso ciuitates maritimæ se dedunt.

Prima supplicatio Caesari [illegible]

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER TERTIVS.

VM IN ITALIAM PROFIciſceretur Cæſar, Seruium Galbam cũ legione duodecima, & parte equitatus, in Antuates, Veragros, Sedunosq; miſit, qui à finibus Allobrogum, et lacu Lemãno, et flumine Rhodano ad ſummas alpes pertinent. Cauſa mittendi fuit, quòd iter p alpes, quò magno cũ periculo, magnisq; portorijs mercatores ire cõſueuerãt, pateſieri uolebat. Huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur, uti in ijs locis legionẽ hyemandi cauſa collocaret. Galba, ſecundis aliquot prælijs factis, caſtellisq; compluribus eorum expugnatis, miſſis ad eum undiq; legatis, obſidibusq; datis, & pace facta, conſtituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipſe cum reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hyemare. Qui uicus poſitus in ualle, non magna adiecta planicie, altiſſimis montibus undiq; continetur. Cum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partẽ eius uici Gallis ad hyemãdum conceſſit, alteram uacuam ab his relictã cohortibus attribuit. Eum locum uallo, foſſaq; muniuit. Cum dies hybernorum complures tranſiſſent, frumentumq; eò comportari iuſſiſſet, ſubito per exploratores certior factus eſt, ex ea parte uici, quam Gallis conceſſe

Seruius Galba

Octodorus.

Holk che

rat, omnes noctu discessisse, montesq́;, qui impenderent,
à maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum te
neri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli
renouandi, legionisq́; opprimendæ consilium caperent.
Primũ, quòd legionem, neq; eam plenissimam, detractis
cohortibus duabus, & compluribus singillatim, qui cō-
meatus petendi causa missi erant, absentibus, propter
paucitatem despiciebant. Tum etiam, quòd propter ini
quitatem loci, cum ipsi ex montibus in uallem decurre-
rent, & tela conijcerent, ne primum quidem posse impe
tum suum sustineri existimabant. Accedebat, quòd suos
ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, &
Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuę
possessionis, culmina alpium occupare conari, & ea lo-
ca finitimæ Prouinciæ adiũgere, sibi persuasum habe-
bant. His nuntijs acceptis Galba, cum neq; opus hyber-
norum, munitionesq́; plene essent perfectæ, neq; de fru
mento, reliquoq́; cōmeatu satis esset prouisum, quòd de
ditione facta, obsidibusq́; acceptis, nihil de bello timen
dum existimauerat, concilio celeriter conuocato, senten
tias exquirere cœpit. Quo in concilio cum tantum re-
pentini periculi præter opinonem accidisset, ac iam o-
mnia ferè superiora loca multitudine armatorũ comple
ta conspicerētur, neq; subsidio ueniri, neq; cōmeatus sup
portari, interclusis itineribus, posset, propè iam despera
ta salute, nonnullæ huiusmodi sententiæ dicebantur, ut
impedimētis relictis, eruptione facta, ijsdem itineribus,
quibus eò peruenissent, ad salutem contenderent. Maio
ri tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum con
silio, interim rei euentum experiri, et castra defendere.

Sedunorũ & Veragrorum rebellio

Breui ſpatio interiecto, uix ut his rebus, quas conſtituiſſent, colloquendis, atq; adminiſtrandis tempus daretur, hoſtes ex omnibus partibus, ſigno dato decurrere, lapides, geſſaq́; in uallum conijcere. Noſtri primo integris uiribus fortiter repugnare, neq; ullum fruſtra telum ex loco ſuperiore mittere, ut quęq; pars caſtrorum nudata defenſoribus premi uidebatur eò occurrere, & auxiliũ ferre. Sed hoc ſuperari, quòd diuturnitate pugnæ hoſtes defeſſi, cũ pręlio excedebant, alij integris uiribus ſuccedebant. Quarũ rerum à noſtris propter paucitatẽ fieri nihil poterat, ac nõ modo defeſſo ex pugna excedẽdi, ſed ne ſaucio quidem eius loci, ubi conſtiterat, relinquendi, ac ſui recipiendi facultas dabatur. Cũ iam amplius horis ſex continẽter pugnaretur, ac non ſolum uires, ſed etiam tela noſtris deficerẽt, atq; hoſtes acrius inſtarent, languidioribusq́; noſtris uallum ſcindere et foſſas complere cœpiſſent, resq́; eſſet iam ad extremũ perducta caſum, P. Sextius Baculus primipili cẽturio (quẽ Neruico prælio compluribus cõfectum uulneribus diximus) & item C. Voluſenus tribunus militum, uir et conſilij magni, & uirtutis, ad Galbã occurrunt, atq; unam eſſe ſpem ſalutis docent, ſi eruptione facta, extremũ auxiliũ experirentur. Itaq; cõuocatis Centurionibus, celeriter milites certiores facit, pauliſper intermitterẽt prælium, ac tantũmodo tela miſſa exciperent, ſeq́; ex labore reficerent. Poſt ſigno dato è caſtris erumperent, atq; omnẽ ſpem ſalutis in uirtute ponerent. Quod iuſſi ſunt, faciũt, ac ſubito omnibus portis eruptione facta, neq; cognoſcendi, quid fieret, neq; ſui colligendi hoſtibus facultatem relinquunt. Ita cõmutata fortuna, eos, qui in ſpẽ

Sedunorum cum Rom. prælium.

P. Sextij Baculi, & C. Voluſeni uirtus.

Romanorũ eruptio.

potiendorũ castrorum uenerant undiq circunuentos, interficiunt, & ex hominum millibus amplius triginta, quē numerum barbarorum ad castra uenisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conijciunt, ac ne in locis quidē superioribus cōsistere patiuntur. Sic omnibus hostiũ copijs fusis, armisq; exutis, se in castra, munitionesq; suas recipiũt. Quo praelio facto, quòd sępius fortunam tentare Galba nolebat, atq alio sese in hyberna consilio uenisse meminerat, alijs occurisse rebus uiderat, maxime frumēti, cōmeatusq; inopia permotus, postero die omnibus eius uici ędificijs incensis, in prouinciam reuerti contendit, ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumē legionem in Autuates, inde in Allobrogas perduxit, ibiq hyemauit. His rebus gestis, cum omnibus de causis Cęsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in alpibus Sedunis, atq ita inita hyeme in Illyricũ profectus esset, quòd eas quoq nationes adire, et regiones cognoscere uolebat, subitũ bellum in Gallia coortũ est. Eius belli hęc fuit causa. P. Crassus adulescēs cum legione septima proximis Oceano in Andibus hyemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat, pręfectos, tribunosq; militum cōplures in finitimas ciuitates frumenti cōmeatusq; petendi causa dimisit. Quo in numero erat T. Terrasidius missus in Vnellos, M. Trebius Gallus in Curiosolites, Q. Velanius cũ T. Sillio in Venetos. Huius ciuitatis est longe amplissima autoritas omnis orę maritimę regionũ earum, quòd et naues habēt Veneti plurimas, quibus in Britaniam nauigare consuerunt, & scientia, atq usu nauticarum rerum cęteros

Noui belli causa.

Veneti Galli

antecedunt, & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eodem mari uti consueuerunt, habent uectigales. Ab ijs fuit initium retinendi Silij, atque Velanij, quòd per eos suos se obsides, quos Crasso dedissēt, recuperaturos existimabant. Horū autoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa Trebiū, Terrasidiumq; retinent, & celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundēq; omnis fortunæ exitum esse laturos: reliquasq; ciuitates solicitant, ut in ea libertate, quā à maioribus acceperāt, permanere, quàm Romanorum seruitutē perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiā perducta, cōmunem legationē ad P. Crassum mittūt. Si uelit suos recuperare, obsides sibi remittat. Quibus de rebus Cęsar à Crasso certior factus, quòd ille aberat longius, naues interim longas ędificari in flumine Ligeri, quod influit in oceanū, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresq; cōparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cum primū per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæq; ciuitates cognito Cæsaris aduentu, simul quòd quantum in se facinus admisissent intelligebant, legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatumq; semper fuisset, retentos ab se, & in uincula coniectos, pro magnitudine periculi bellū parare, & maxime ea, quę ad usum nauium, pertinerent, prouidere instituunt, hoc maiore spe, quòd multum natura loci confidebant, pedestria esse itinera concisa ęstuarijs, nauigationē impeditam, propter inscitiam locorū, paucitatemq; por

Gallorum subita consilia.

tuũ sciebant. Neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse confidebant. Ac iam ut omnia contra opinionem acciderẽt, tamen se plurimum nauibus posse, Romanos neque ullam facultatẽ habere nauium, neq; eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, uada, portus, insulasq; nouisse: ac longe aliam esse nauigationem in cõcluso mari, atque in uastissimio, ac apertissimo oceano perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant. Naues in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum esse constabat, quàmplurimas possunt, cogũt. Socio sibi ad id bellum Osisinos, Lexobios, Nãnetes, Ambiliates, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt. Auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. Sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant, iniuriæ retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque cum intelligeret omneis ferè Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterq; excitari, omneis autẽ homines natura libertati studere, & conditionem seruitutis odisse, prius, quàm plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putauit. Itaque T. Labienũ legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat Rhemos, reliquosq; Belgas adeat, atq; in officio contineat. Germanosq;, qui auxilio a Belgis accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen trã

T. Labienus in Treuiros

ſire conentur, prohibeat. P. Craſſum cum cohortibus legionarijs XII. & magno numero equitatus in Aquitaniam proficiſci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantę nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curioſolitas, Lexobiosq́; mittit, qui eam manũ diſtinendam curet. Decium Brutum adoleſcentem claſſi, Gallicisq́; nauibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisq́; pacatis regionibus conuenire iuſſerat, præficit, & cum primum poſſet in Venetos proficiſci iubet. Ipſe eò pedeſtribus copijs contendit. Erant eiuſmodi ferè ſitus oppidorum, ut poſita in extremis lingulis promontorijsq́;, neq; pedibus aditum haberẽt, cum ex alto ſe æſtus incitauiſſet, quod bis ſemp̱ accidit horarum duodecim ſpatio, neq; nauibus, quòd rurſus minuente æſtu, naues in uadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorũ oppugnatio impediebatur. Ac ſiquando magnitudine operis forte ſuperati, extruſo mari aggere, ac molibus, atq; his fermè mœnibus adęquatis, ſuis fortunis deſperare cœperant, magno numero nauium appulſo, cuius rei ſummam facultatem habebant, ſua omnia deportabant, ſeq́; in proxima oppida recipiebant. Ibi ſe rurſus iiſdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eò facilius magnam partem ęſtatis faciebant, quòd noſtrę naues tempeſtatibus detinebantur, ſummaq́; erat uaſto atq; aperto mari, magnis ęſtibus, raris, ac propè nullis portibus difficultas nauigandi. Nanque ipſorum naues ad hunc modum factę, armatęq́; erant. Carinę aliquanto planiores, quàm noſtrarum nauium, quo facilius uada, ac deceſſum ęſtus excipere poſſent. Prorę admodum erectæ,

P. Craſſus in Aquitaniam mittitur

Q. Titurius. in Vnellos proficiscitur

D. Brutus classi praeficitur

Gallorum naues.

atque item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempe
statumq́; accōmodatę. Nauesq́; totę factæ ex robore, ad
quamuis uim, & contumeliam perferendam. Transtra
ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis fer
reis, digiti pollicis crassitudine. Ancorę pro funibus, fer
reis catenis reuinctę. Pelles pro uelis, alutæq́; tenuiter
cōfectę, siue propter lini inopiā, atq; eius usus inscitiā,
siue, quod est magis uerisimile, quòd tantas tēpestates
oceani, tantosq́; impetus uentorū sustineri, ac tanta one
ra nauium regi uelis, non satis cōmode arbitrabantur.
Cum his nauibus nostrę classi eiusmodi cōgressus erat,
ut una celeritate, et pulsu remorū pręstaret: reliqua pro
loci natura, pro ui tēpestatum illis essent aptiora, & ac
commodatiora. Neq; enim his nostræ rostro nocere pote
rant, tanta in his erat firmitudo: neq; propter altitudi-
nem facile telum adigebatur, et eadem de causa minus
cōmode scopulis continebantur. Accedebat, ut cum sæ-
uire uētus cœpisset, & se uento dedissent, & tempesta-
tem ferrent facilius, & in uadis consisterent tutius, &
ab ęstu derelictæ, nihil saxa, & cautes timerent. Qua-
rum rerum omniū nostris nauibus casus erat extimescen
dus. Cōpluribus expugnatis oppidis, Cæsar ubi intelle
xit frustra tantum laborem sumi, neq; hostium fugam, ca
ptis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expe Classis Gal-
ctandam classem. Quę ubi conuenit, ac primum ab ho- lica.
stibus uisa est, circiter CCXX. naues eorū paratissimæ,
atque omni genere armorum ornatissimę è portu profe-
ctę, nostris aduersæ constiterunt. Neque satis Bruto, qui
classi pręerat, uel tribunis militum, centurionibusq́;, qui
bus singulæ naues erant attributę, constabat, quid age

rent, aut quã rationem pugnæ insisterent. Rostro enim noceri nõ posse cognouerant. Turribus autẽ excitatis, tamen has altitudo puppiũ ex Barbaris nauibus superabat, ut neq; ex inferiore loco satis commode tela adijci possent, & missa à Gallis grauius acciderent. Vna erat magno usui res præparata à nostris, falces præacutę insertę, affixęq; longurijs non absimili forma muraliũ falcium. His cum funes qui antennas ad malos distinebãt, comprehẽsi, adductiq; erant, nauigio remis incitato prę rumpebantur. Quibus abscisis, antẽnę necessario concidebant, ut cũ omnis Gallicis nauibus spes in uelis, armamentisq; consisteret, his ereptis omnis usus nauium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positũ in uirtute, qua nostri milites facile superabant: atq; eò magis, quod in conspectu Cęsaris, atq; omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factũ latere posset. Omnes enim colles, et loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis (ut diximus) antennis, cum singulas binę, aut ternę naues circunsteterant, milites summa ui transcẽdere in hostium naues contendebant. Quod postquàm Barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contendebant. Ac iam conuersis in eam partem nauibus, quò uentus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquilitas extitit, ut se loco mouere non possent. Quæ quidem res ad negocium conficiendum maxime fuit opportuna. Nã singulas nostri consectati expugnauerunt, ut perpaucæ ex omni numero noctis interuentu, ad terram peruenerint, cũ ab hora ferè quarta, usq; ad solis

Nauale prælium

Fuga nauiũ Gallicarum.

ad solis occasum pugnaretur. Quo prælio bellum Vene
torum, totiusq; oræ maritimæ confectum est. Nam cum
omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus
aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eò conuenerant, tum
nauium, quod ubiq; fuerat, unum in locum coëgerant,
quibus amissis, reliqui neq; quò se reciperent, neq; quem
admodum oppida defenderent, habebant. Itaq; se, suaq;
omnia Cæsari dediderūt. In quos eò grauius Cæsar uin-
dicandum statuit, quò diligentius in reliquum tempus
à Barbaris ius legatorum conseruaretur. Itaq; omni se-
natu necato, reliquos sub corona uendidit. Dū hæc in
Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs,
quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum peruenit.
His præerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earū
omnium ciuitatum, quæ defecerant. Ex quibus exercitū,
magnasq; copias coëgerat. Atq; his paucis diebus Au-
lerci, Eburonices, Lexouijq; senatu suo interfecto, quòd
autores belli esse nolebant, portas clauserunt, seq; cum
Viridouice coniunxerunt. Magnaq; præterea multitu
do undiq; ex Gallia perditorum hominum, latronumq;
conuenerat, quos spes prædandi, studiumq; bellandi ab
agricultura, et quotidiano labore reuocabat. Sabin' ido
neo omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Virido
uix contra eum duum millium spatio consedisset, quoti-
dieq; productis copijs pugnandi potestatem faceret, ut
iam nō solum hostibus in contemptum Sabinus ueniret,
sed etiam nostrorum militum uocibus non nihil carpere
tur. Tantāq; opinionem timoris præbuit, ut iam ad ual
lum castrorum hostes accedere auderent. Id, ea causa fa
ciebat, quòd cum tanta multitudine hostium, præsertim

Dedunt se Cæsari.

Q. Titurij apud Vnellos gesta. Viridouix.

eo absente, qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut oportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem, & calidum delegit Gallum, ex ijs, quos auxilij causa secum habebat. Huic magnis præmijs, pollicitationibusq; persuadet, uti ad hostes transeat, & quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorem Romanorum proponit. Quibus angustijs ipse Cæsar à Venetis prematur docet, neq; longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clàm ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem auxilij ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamãt omnes occasionem negocij bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur. Superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quòd ferè libenter homines id, quod uolunt, credunt. Iis rebus adducti, nõ prius Viridouicem, reliquosq; duces ex consilio dimittunt, quàm ab his sit concessum arma uti capiant, & ad castra contendãt. Qua re concessa, læti uelut explorata uictoria, sarmentis, uirgultisq; collectis, quibus fossas Romanorum compleãt, ad castra pergunt. Locus erat castrorum editus, & paulatim ab imo accliuis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatij ad se colligendos, armandosq; Romanis daretur, exanimatique peruenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant onera, subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum est op-

portunitate loci, hostiũ inscitia, ac defatigatione, uirtu-
te militum, ac superiorum pugnarũ exercitatione, ut ne
unum quidem nostrorum impetum ferrẽt, ac statim ter
ga uerterent. Quos impeditos, integris uiribus milites
nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt,
reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga euase-
rant, reliquerunt. Sic uno tempore et de nauali pugna
Sabinus, & de Sabini uictoria Cæsar certior factus est,
ciuitatesq; omnes se statim Titurio dediderũt. Nam ut Galli ad Bella suscipiẽda alacres.
ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est
animus, sic mollis, ac minime resistens ad calamitates p- P. Crassi in Aquitania gesta.
ferendas mens eorum est. Eodem ferè tempore P. Cras
sus cum in Aquitaniam peruenisset, quæ pars (ut ante
dictum est) & regionum latitudine, et multitudine ho
minum ex tertia parte Galliæ est existimanda, cum in-
telligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis
ante annis L. Valerius Præconius legatus exercitu pul
so, interfectus esset, atq; unde L. Mallius proconsul im-
pedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi dili-
gentiam adhibẽdam intelligebat. Itaq; re frumentaria
prouisa, auxilijs, equitatuq; comparato, multis præterea
uiris fortibus Tolosa, & Narbone, quæ sunt ciuitates
Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim
euocatis, in Sontiatiũ fines exercitũ introduxit. Cuius Sontiates.
aduẽtu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equita
tuq;, quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrũ
adorti, primum equestre prælium commiserunt, deinde
equitatu suo pulso, atq; insequentibus nostris, subito pe-
destres copias, quas in cõualle in insidijs collocauerãt,
ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti, prælium reno-

uauerunt. Pugnatum est diu, atque acriter: cum Sontiates superioribus uictorijs freti, in sua uirtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent. Nostri autem, quid sine imperatore, et sine reliquis legionibus adolescentulo duce efficere possent, perspici cuperent. Tandem confecti uulneribus, hostes terga uertere. quorũ magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sontiatũ oppugnare cœpit. Quibus fortiter resistentibus, uineas, turresq; egit. Illi aliâs eruptione tẽtata, aliâs cuniculis ad aggerem, uineasq; actis, cuius rei sunt lõge peritissimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos, ærariæ secturæ sunt, ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittũt, seq; in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt. Atque in ea re omnium nostrorũ intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuãnus, qui summam Imperij tenebat, cum sexcentis deuotis, quos illi soldurios appellant, quorum hæc est conditio, ut omnibus in uita cõmodis unà cum his fruãtur, quorum se amicitiæ dediderint. Si quid ijs per uim accidat, aut eundem casum unà ferant, aut sibi mortem consciscant, neque adhuc hominũ memoria repertus est quisquã, qui eò interfecto, cuius se amicitiæ deuouisset, mori recusaret. Cũ ijs Adcantuannus eruptionẽ facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cũ ad arma milites concurrissent, uehemẽterq; ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est, uti tamen eadem deditionis cõditione uteretur, à Crasso impetrauit. Armis, obsidibusq; acceptis, Crassus in fines Vocontiorum, & Tarusatium profectus est. Tum uero Barbari cõmoti, quòd oppidum

Veneti. Sõtiatũ fuga.

alias, Adiatotonius sic infra.

Soldurij qui

Vocontij. Tarusatij.

et natura loci, et manu munitum paucis diebus, quibus eò uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos quo quo uersus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quę sunt citerioris Hispanię, finitimę Aquitanię, inde auxilia, ducesq; accersuntur. Quorũ aduentu magna cum autoritate, & magna cum hominum multitudine bellũ gerere conantur. Duces uero hi deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamq; scientiá rei militaris habere existimabantur. Ii consuetudine populi Ro. loca capere, castra munire, cõmeatibus nostros intercludere insistũt. Quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatẽ nõ facile diduci, hostẽ et uagari, & uias obsidere, & castris satis præsidij relinquere, ob eam causam minus cõmode frumentum, commeatumq; sibi supportari, in dies hostiũ numerum augeri, nõ cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, ubi omneis idem sentire intellexit, posterũ diem pugnæ constituit. Prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem collocatis, quid hostes consilij caperent, expectabat. Illi, & si propter multitudinem, et ueterem belli gloriam, paucitatemq; nostrorũ se tutò dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabãtur, obsessis uijs, cõmeatu intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri. Et si propter inopiá rei frumẽtarię Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine, et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabãt. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus cum

sua cũctatione, atq; opinione, timidiores hosteis, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atq; omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. Ibi cum alij fossas complerent, alij multis telis coniectis, defensores uallo, munitionibusq; depellerent, auxiliaresq;, quibus ad pugnā nō multum Crassus confidebat, lapidibus, telisq; subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atq; opinionem pugnantium pręberent, cum item ab hostibus constanter, ac nō timide pugnaretur, telaq; ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites circuitis hostium castris, Crasso renuntiauerunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilemq; aditum habere. Crassus equitum pręfectos cohortatus, ut magnis præmijs, pollicitationibusq; suos excitarent, quid fieri uelit, ostendit. Illi (ut erat imperatum) eductis quatuor cohortibus quæ, pręsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circunductis, ne ex hostium castris conspici possent, omniū oculis, mētibusq; ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt. Atq; his proruptis, prius in hostium castris constiterunt, quàm planè ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. Tū uero clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerũq; in spe uictoriæ accidere consueuit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undiq; circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deijcere, & fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex milliū quinquagin-

Hostium castra expugnata.

ta numero,quæ ex Aquitania,Cantabrisq; uenisse con
stabat,uix quarta parte relicta,multa nocte se in castra
recepit.Hac audita pugna,maxima pars Aquitaniæ sese Aquitania se Crasso dedit
Crasso dedidit , obsidesq; ultro misit. Quo in numero
fuerunt Tarbelli,Bigerriones,Preciani,Vocates,Taru-
sates,Flustates,Garites,Ausci,Garumni,Sibutzates,Co-
cosatesq;,Paucæ ultimę nationes anni tempore confisæ,
quod hyems suberat,id facere neglexerunt.Eodem ferè
tempore Cæsar , & si propè exacta iam æstas erat,ta- Cæsar apud Morinos & Menapios.
men quòd omni Gallia pacata Morini, Menapijq; supe
rerant,qui in armis essent,neq; ad eum unquàm lega
tos de pace misissent,arbitratus id bellum celeriter con
fici posse,eò exercitum adduxit. Qui longe alia ratio-
ne,ac reliqui Galli bellum gerere cœperunt.Nam quòd
intelligebant maximas nationes,quæ prælio contendis-
sent pulsas,superatasq; esse,continētesq; syluas,ac pa
ludes habebant,eò se,suaq; omnia contulerunt.Ad qua
rum initium syluarum cum peruenisset Cæsar,castraq;
munire instituisset,neq; hostis interim uisus esset,disper
sis in opere nostris,subito ex omnibus partibus syluę euo
lauerunt,& in nostros impetum fecerunt.Nostri cele-
riter arma cœperunt , eosq; in syluas repulerunt, &
cōpluribus interfectis,longius impeditioribus locis secu
ti,paucos ex suis desyderauerūt.Reliquis deinceps die
bus Cęsar syluas cędere instituit,& nequis inermibus,
imprudētibusq; militibus ab latere impetus fieri posset,
omnem eam materiam,quæ erat cæsa,conuersam ad ho-
stem collocabat,et pro uallo ad utrūq; latus extruebat.
Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confe
cto,cum iam pecus , atq; extrema impedimenta ab no-

ſtris tenerentur, ipſi denſiores ſyluas peterent, eiuſmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſſario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri non poſſent. Itaq; uaſtatis omnibus eorum agris, uicis, ædificijsq; incenſis, Cæſar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobijsq;, reliquis item ciuitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hybernis collocauit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER QVARTVS.

EA, QVÆ SECVTA EST, hyeme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Craſſo conſulibus, Vſipetes, Germani, & item Tenchtheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum tranſierunt, non longe à mari, quo Rhenus influit. Cauſa tranſeundi fuit, quòd ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur. Et agricultura prohibebantur. Sueuorum gens eſt longe maxima, & bellicoſiſſima Germanorum omnium: ij centum pagos habere dicuntur. Ex quibus quotannis ſingula millia armatorum bellandi cauſa ſuis ex finibus educunt. Reliqui, qui domi remanſerint, ſe, atq; illos alunt. Hi rurſus inuicem anno poſt in armis ſunt, Illi domi remanent. Sic neq; agricultura, neq; ratio, atq; uſus

Vſipetes. Tenchtheri.

Sueui.

belli intermittitur. Sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. Neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neq; multum frumento, sed maximam partem lacte, atq; pecore uiuunt, multumq; sunt in uenationibus. Quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate uitæ, quòd à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faciant, & uires alit, & immani corporũ magnitudine homines efficit. Atq; in eam se consuetudinẽ adduxerunt, ut locis frigidissimis, neq; uestitus, præter pelleis habeant, quarum propter exiguitatẽ magna est corporis pars aperta, et lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus magis eò, ut quæ bello cœperint, quibus uendant, habeant, quàm quò ullam rem ad se importari desyderent. Quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectãtur, quæq; impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur: sed quæ sunt apud eos nata parua, atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus prælijs sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur, equosq; eodem remanere uestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter, cum usus poscit, recipiunt. Neque eorũ moribus turpius quicquã, aut inertius habetur, quam ephippijs uti. Itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum, quamuis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quòd ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atq; effœminari arbitrantur. Publice maximam putant esse laudem, quàm latissime à suis finibus uacare agros. Hac re significari magnum numerum ciuitatum suam uim sustinere non potuisse. Itaque

suum no utuntur no

una ex parte à Sueuis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atque florens, ut est captus Germanorum, & paulo, qui sunt eiusdem generis etiam cæteris humaniores, propterea quòd Rhenum attingunt, multiq; ad eos mercatores uentitant, & ipsi propter propinquitatem, quòd gallicis sunt moribus assuefacti. Hos cum Sueui multis sæpe bellis experti, propter amplitudinē, grauitatemq; ciuitatis finibus expellere nō potuissent, tamē uectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresq; redegerunt. In eadem causa fuerunt Vsipetes, et Tenchtheri, quos supra diximus, qui cum plures annos Sueuorū uim sustinuerint, ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium uagati, ad Rhenū peruenerunt. Quas regiones Menapij incolebant, & ad utranque ripam fluminis agros, ædificia, uicosq; habebant. Sed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificijs, quæ trans flumē habuerant, demigrauerunt, & cis Rhenum dispositis præsidijs, Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti, cum neque ui contendere, propter inopiam nauiū, neque clàm transire propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in suas sedeis, regionesq; simulauerunt. Et tridui uiam progressi, rursus reuerterunt, atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesq; Menapios oppresserunt, Qui de Germanorū discessu per exploratores certiores facti, sine metu trās Rhenum in suos uicos remigrauerāt. His interfectis, nauibusq; eorum occupatis, priusquàm ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenū erat, cettior fieret, flumen transie.

Vbij

Vsipetes & Tēchtheri Menapios oppri.

runt, atq; omnibus eorum ædificijs occupatis, reliquam partem hyemis se eorum copijs aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, et infirmitatem Gallorum ueritus, quod sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis plerumq; rebus student, nihil his cōmitendum existimauit.

Gallorum mobilitas, in consilijs capiendis.

Est autem hoc gallicę consuetudinis, ut & uiatores etiá inuitos consistere cogant, & quod quisq; eorum de quaque re audierit, aut cognouerit, quærant, et mercatores in oppidis uulgus circumsistat, quibus ex regionibus ueniant, quasq; res ibi cognouerint, pronuntiare cogant, & his rumoribus, atq; auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è uestigio pœnitere necesse est, cum incertis rumoribus seruiát, & pleriq; ad uoluntatem eorum ficta respondeant. Qua consuetudine cognita Cæsar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quàm cōsueuerat, ad exercitum proficiscitur. Eò cū uenisset, ea, quę fore suspicatus erat, facta cognouit. Missas legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatosq; eos, uti ab Rheno discederent, omniaq;, quę postulassēt ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius iam uagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusonum, qui sunt Treuerorum clientes, peruenerant.

Eburones. Condrusones.

Principibus Galliæ euocatis, Cæsar ea, quę cognouerat, disimulanda sibi existimauit, eorumq; animis permulsis, & confirmatis, equitatuq; imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. Re frumētaria comparata, equitibusq; delectis iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. A quibus cū paucorū dierum iter abesset, legati ab ijs uenerunt, quorum hæc fuit oratio. Germanos neq; priores populo Ro. bellum

Germanorum ligati ad Cæsarem

inferre, neque tamē recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quòd Germanorum consuetudo hæc sit à maioribus tradita, quicunque bellum inferant, resistere, neque deprecari. Hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos domo. Si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos, uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sese unis Sueuis concedere, quibus ne Dij quidem immortales pares esse possint. Reliquū quidem in terris esse neminē, quem non superare possint. Ad hęc Cæsar quæ uisum est, respondit. Sed exitus fuit orationis, sibi nullā cum his amicitiā esse posse, si in Gallia remanerent. Neq; uerū esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare, neq; ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantę pręsertim multitudini sine iniuria possint. Sed licere, si uellint, in Vbiorū finibus considere, quorū sint legati apud se, & de Sueuorum iniurijs querantur, et à se auxilium petant. Hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati hęc se ad suos relaturos dixerunt, & re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reuersuros. Interea ne propius se castra moueret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. Cognouerat enim magnam partem equitatus ab his aliquot diebus ante, prædandi frumentandiq; causa ad Ambuaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites, atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, & parte quadam Rheno recepta, quæ appellatur ⁖ Vacalos, insulam efficit Batauorū, Neq; longius ab eo millibus passuū LXXX. in oceanum influit. Rhenus autē oritur ex Lepontijs, qui alpes incolunt, et lon

Cæsaris responsum.

Mosa fl.

⁖ alias, Vualis.

Bataui.

Rhenus fl.

go spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequăno rum, Mediomatricum, Tribotorum, Treuerorum citatus fertur: et ubi Oceano appropinquauit, in plureis difflu it parteis, multis ingentibusq; insulis effectis, quarum pars magna à feris, barbarisq; nationibus incolitur. Ex quibus sunt qui piscibus, atque ouis auium uiuere existi mantur, multisq; capitibus in oceanum influit. Cæsar cum ab hoste non amplius passuum XII. millibus abes-set, ut erat cõstitutum, ad eum legati reuertuntur. Qui in itinere cogressi, magnopere ne longius progrederetur, orabant. Cum id non impetrassent, petebant uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, prçmitteret, eosq; pugna prohiberet. Sibiq; uti potestatẽ faceret, in Vbi os legatos mittendi. Quorum si principes, ac Senatus si bi iureiurando fidem fecissent, ea conditione, quę à Cęsa re ferretur, se usuros ostendebant. Ad has res conficien das sibi tridui spatium daret. Hæc omnia Cæsar eòdem illò pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reuerterentur. Tamen sese non longius millibus passuum quatuor aquationis causa processurum eo die, dixit. Huc postero die quàm frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad prçfectos, qui cũ omni equitatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes prçlio lacesserent, & si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes ubi primũ nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque millium nu merus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent, quòd hi, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil nostris timentibus, quòd le

Germ. legati ad Cæsarem reuertuntur.

gati eorum paulo ante à Cæsare discesserant, atque is dies inducijs erat ab ijs petitus, ĩpetu facto celeriter nostros perturbauerunt. Rursus resistentibus, consuetudine sua ad pedes desilierunt suffossisq; equis, compluribusq; nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quã in conspectum agminis nostri uenissent. In eò prælio ex equitibus nostris interficiũtur quatuor & LXX. In his uir fortissimus Piso Aquitanus amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cũ fratri intercluso ab hostibus auxiliũ ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime restitit. Cum circumuẽtus multis uulneribus acceptis cecidisset, atque id frater, qui iam prælio excesserat, procul animaduertisset, incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est. Hoc facto prǽlio, Cæsar neque iã sibi legatos audiendos, neque cõditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum, atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent. Expectare uero dum hostium copiæ augerentur, equitatusq; reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat: et cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes uno prælio autoritatis essent consecuti, sentiebat. Quibus ad consilia capienda nihil spatij dandũ existimabat. His constitutis rebus, & consilio cum legatis, & quǽstore, cõmunicato, ne quem diẽ pugnæ prǽtermitteret, opportunissima res accidit, quòd postridie eius diei mane eadem & perfidia, & simulatione usi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribusq; natu adhibitis, ad eum in castra uene

Piso Aquitanus occisus.

eunt. Simul (ut dicebatur) sui purgandi causa, quòd cō
tra, atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie
commisissent. Simul, ut siquid possent, de inducijs fallen-
do impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gauisus reti-
neri iussit. Ipse omnes copias castris eduxit, equitatum-
que, quòd recenti prælio perterritum esse exstimabat
agmen subsequi iussit. Acie triplici instructa, & celeri
ter octo millium itinere confecto, prius ad hostium ca-
stra peruenit, quàm quid ageretur Germani sentire pos
sent. Qui omnibus rebus subito perterriti, & celerita-
te aduentus nostri, & discessu suorum, neque consilij ha
bendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbaban-
tur, ut copias ne aduersus hostem educere, an castra de
fendere, an fuga salutem petere nescirent, quid præsta-
ret. Quorum timor cum fremitu, & concursu significa- Germ. trepi
retur, milites nostri pristini diei perfidia incitati, in ca dantia.
stra irruperunt. Quo in loco, qui celeriter arma cape-
re potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atque inter
carros, impedimentaq; prælium commiserunt. At reli-
qua multitudo puerorum, mulierumq; (nam cum omni-
bus suis domo excesserant Rhenumq; transierant) pas-
sim fugere cœpit. Ad quos consectandos Cæsar equita-
tum misit. Germani post terga clamore audito, cum su-
os interfici uiderent, armis abiectis signisq; militari-
bus relictis, se ex castris eiecerunt, & cum ad confluen
tem Mosæ, & Rheni peruenissent, reliqua fuga despe-
rata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen prę
cipitauerunt, atque ibi timore, lassitudine, & ui flumi-
nis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolu- Germanorū
mes, perpaucis uulneratis, ex tanti belli timore, cum ho fuga.

stium numerus capitum CCCCXXX. millium fuisset, se in castra receperũt. Cęsar iis, quos ĩ castris retinuerat, discendedi potestatem fecit. Illi supplicia, cruciatusq; Gallorum ueriti, quorum agros uexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. Iis Cęsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Cęsar statuit sibi Rhenum esse transeundum, quarũ illa fuit iustissima, quòd cum uideret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam uenirent, suis quoq; rebus eos timere uoluit, cum intelligerent, & posse, & audere populi Ro. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quòd illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum, quam supra commemoraui, prædandi frumentandiq; causa Mosam transisse, neque prçlio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, seq; cũ iis coniunxerat. Ad quos cum Cæsar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliçq; bellum intulissent, uti sibi dederent. Responderunt, populi Ro. imperium Rhenum finire. Si se inuito Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret, cur sui quicquàm esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbij autem, qui uni ex transrhenanis, ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxiliũ ferret, quòd grauiter ab Sueuis premerentur: uel si id facere occupationibus populi Ro. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret. Id sibi ad auxilium, spemq; reliqui temporis satis futurum. Tantum esse nomen, atq; opinionem exercitus Romani Ariouisto pulso, & hoc nouissimo prælio facto, uti etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amicitia

Rhenum transire statuit Cæsar

Vbij.

& amicitia populi Rom. tuti esse possint. Nauium magnam copiam ad trásportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de causis, quas commemoraui, Rhenum transire decreuerat. Sed nauibus transire, neque satis tutũ esse arbitrabatur, neque suę neque Po. Ro. dignitatis esse statuebat. Itaque & si summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque; fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducemdum exercitum existimabat. Rationẽ igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. Hęc cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucisque; adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigata, ut secundum naturam fluminis procumberent. His item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenûm ab inferiore parte, contra uim atque impetum fluminis conuersa statuebat. Hęc utraque, insuper bipedalibus trabibus immissis, quãtum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinque fibulis, ab extrema parte destinebantur. Quibus diclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut quo maior uis aquæ se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longurijs, cratibusque; consternebantur. Ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis oblique adigebantur, quę pro ariẽte subiectę, & cum omni opere coniunctę, uim fluminis exciperent: & alię item supra pontem mediocri spatio, ut si arborum trunci si-

Pontem in Rheno facit.

ue naues deijciēdi operis causa essent à barbaris missæ, his defensoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæsar ad utranque partem pontis firmo præsidio relicto in fines Sicambrorum contendit. Interim à cōpluribus ciuitatibus ad eū legati ueniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesque; ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons institui ceptus est, fuga comparata, hortantibus ijs, quos ex Tenchtheris, atque Vsipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque; omnia exportauerant, seque; in solitudinem, ac syluas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis, ædificijsque; incensis, frumentisque; succensis, se in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit. Sueuos postquàm per exploratores pontem fieri comperissent, more suo consilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque; omnia iu syluas deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum conuenirent, hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Sueui obtinerent, hic Romanorū aduentū expectare, atque ibi decertare cōstituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metū inijceret, ut Sicambros ulcisceretur, ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII. trans Rhenum consumptis, satis, & ad laudem, & ad utilitatem profectū arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque;

Sicambri.

Sueui.

rescidit. Exigua parte ęstatis reliqua Cæsar, & si in his locis, quòd omnis Gallia ad septentrionem uergit, matu rę sunt hyemes, tamen in Britãniam proficisci contendit, quòd omnibus ferè gallicis bellis, hostibus nostris, inde submministrata auxilia intelligebat, & si tẽpus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adijsset, & genus hominum prospexisset, loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores adit ad illos quisquàm, neq; ijs ipsis quicquam pręter oram maritimam, atq; eas regiones, quę sunt contra Galliam, notum est. Itaq; conuocatis ad se undiq; mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neq; quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neq; qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoscenda priusquàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa pręmittit. Huic mandat, ut exploratis omnibus rebus, ad se quãprimum reuertatur. Ipse cum omnibus copijs in Morinos proficiscitur, quòd inde erat breuissimus in Britãniã traiectus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, et quam superiore æstate ad Veneticũ bellum fecerat classem, iubet conuenire. Interim consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à cõpluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati ueniunt, qui polliceãtur obsides dare, atq; imperio populi Ro. obtemperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus, hortatusq;, ut in ea sentẽtia p̃manerẽt, eos domum remisit. Et cum his unà Comium,

Britannia.

C. Volusenus

Comius Atrebatensium rex.

quem ipse Atrebatibus superatis, regem ibi cõstituerat, cuius & uirtutem, & consilium probabat, et quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusq; autoritas in his regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat ciuitates, horteturq;, ut populi Ro. fidem sequantur, seq; celeriter eò uenturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus, quãtum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur, quæq; ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorũ legati ad eum uenerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quòd homines barbari, & nostrę consuetudinis imperiti, bellum populo Ro. fecissent. Seq; ea, quę imperasset, facturos pollicentur. Hæc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum hostem relinquere uolebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neq; has tantularum rerum occupationes Britannię anteponẽdas iudicabat, magnum his numerum obsidum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Nauibus circiter LXXX. onerarijs coactis, contractisq;, quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat, quicquid pręterea nauium longarum habebat, quęstori, legatis, pręfectisq; distribuit. Huc accedebant XVIII. onerarię naues, quæ ex eo loco millibus passuum octo, uento tenebantur, quò minus in eundem portũ peruenire possent. Has equitibus distribuit. Reliquum exercium Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ legatis in Menapios, atq; in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non ue

Morinorum legati.

Titurius sa
r. L. Aurũ:
n menapios
e morinos [illegible]

nerant, ducendum dedit. P. Sulpitium Rufum legatũ cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tẽpestatem, tertia ferè uigilia soluit, equitesq́; in ulteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta, cum primis nauibus Britanniam attigit, atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci hęc erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquę naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. Interim legatis, tribunisq́; militum conuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset, & quæ fieri uellet, ostendit, monuitq́;, ut rei militaris ratio, maximeq́;, ut res maritimę postularent, ut quàm celerem, atque instabilem motum haberent, ad nutum, & ad tempus omnes res ab his administrarentur. His dimissis & uentum, & æstum uno tẽpore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum octo ab eo loco progressus, aperto, ac plano litore naues constituit. At barbari consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedarijs, quo plerunque genere in prælijs uti consueuerunt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quòd naues propter magnitudinem, nisi in alto constitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui onere armorũ pressis, simul & de na-

Cæsar in Britãniam traijcit.

Essedarij.

uibus desiliendum, & in fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela coijcerent, et equos insuefacto incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnę imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti prælijs consueuerant, utebantur. Quod ubi Cæsar animaduertit, naues longas, quarum & species erat barbaris inusitatior, & motus ad usum expeditior, paululum remoueri ab onerarijs nauibus, et remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoueri iussit, quæ res magno usui nostris fuit. Nam & nauium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt, ac paulum modo pedem retulerunt. At nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus Deos, ut ea res legioni feliciter eueniret, Deserite inquit milites si uultis, aquilam, atque hostibus prodite: ego certe meum Reipu. atque Imperatori officium prestitero. Hoc cum magna uoce dixisset, se ex naui proiecit, atque in hosteis aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se ne tantum dedecus admitteretur, uniuersi ex naui desilierunt. Hos itē alij ex primis proximis nauibus cum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. Pugnatum est ab utrisq; acriter. Nostri tamen, quòd neque ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui quibscunque signis occurrerat,

ſe aggregabat, magnopere perturbabantur. Hoſtes uero, notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos ſingulares ex naui egredientes conſpexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. Plures paucos circuſiſtebant. Alij ab latere aperto in uniuerſos tela conijciebant. Quod cum animaduertiſſet Cęſar, ſcaphas longarum nauium, item ſpeculatoria nauigia militibus compleri iuſſit, & quos laborantes conſpexerat, ijs ſubſidia ſummittebat. Noſtri ſimul in arido conſtiterunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt, atq; eos in fugam dederunt, neque longius proſequi potuerunt, quòd equites curſum tenere, atque inſulam capere non potuerunt. Hoc unum ad priſtinam fortunam Cæſari defuit. Hoſtes prælio ſuperati, ſimul atque ſe ex fuga receperunt, ſtatim ad Cæſarem legatos ad pace miſerunt, obſides daturos, quæqúe imperaſſet, ſeſe facturos polliciti ſunt. Vnà cum his legatis Comius Atrebas uenit, quem ſupra demõſtraueram, à Cæſare in Britanniam præmiſſum. Hunc illi è naui egreſſum, cum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in uincula coniecerant. Tunc facto prælio, remiſerunt, & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt, & propter imprudentiam, ut ignoſceretur, petierunt. Cæſar queſtus, quòd cum ultro in continentem legatis miſſis, pacem à ſe petiſſent, bellum ſine cauſa intuliſſent, ignoſcere imprudentiæ dixit, obſidesq; imperauit, quorum illis partem ſtatim dederunt, partem ex longinquioribus locis accerſitam, paucis poſt diebus ſeſe daturos dixerunt. Interea ſuos remigrare in agros iuſſerunt, principesque un-

Britãnorum fuga.

Britãnorum Deditio.

Nauium Cæsaris afflictio.

dique conuenere, & se, ciuitatesque suas Cæsari commendarunt. His rebus pace firmata, post diem quartum, quàm est in Britanniam uentum, naues XVIII. de quibus supra demonstratum est, quę equites sustulerant, ex superiori portu leni uento soluerunt. Quæ, cum appropinquarent Britanniæ, & ex castris uiderentur, tanta tempestas subito coborta est, ut nulla earum cursum tenere posset. Sed aliæ eòdem, unde erant profectæ, referrentur: aliæ ad inferiorem partem insulæ, quę est propius solis occasum, magno sui cum periculo deijcerentur. Quæ tamen anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessario aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consueuit. Nostrisq; id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naues, quibus Cęsar exercitum transportandum curauerat, quasq; in aridum subduxerat, æstus complebat, & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat. Neque ulla nostris facultas, aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquæ cum essent, funibus, anchoris, reliquisq; armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna (id quod necesse erat accidere) totius exercitus perturbatio facta est. Neq; enim naues erant aliæ, quibus reportari possent, & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt, & quod omnibus constabat, hyemare in Gallia opportere, frumentum his in locis in hyemem prouisum non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui post prælium factum ad ea quæ iusserat Cęsar facienda conuenerant,

inter se collocuti, cum equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quę hoc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis Cęsar legiones transportauerat, optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatúque nostros prohibere, & rem in hyemem producere, quòd his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cęsar, & si nondum eorum consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eò, quòd obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omneis casus subsidia comparabat. Nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat, & quę grauissime afflictæ erant naues, earum materia, atque ęre ad reliquas reficiendas utebatur, & quę ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. Itaque cũ id summo studio à militibus administraretur, duodecim nauibus amissis, reliquis ut nauigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quę appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspitione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra uentitaret, hi, qui pro portis castrorum in statione erant, Cęsari renuntiarunt, puluerem maiorem, quam consuetudo ferret in ea parte uideri, quàm in partem legio iter fecisset. Cæsar, id, quod erat suspicatus aliquid noui à barbaris initum consilij, cohortes, quę in stationibus

Rebellio Britãnorum.

erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi iussit. Cum paulò lõgius à castris processisset, & suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione, ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. Nã quòd omni ex reliquis partibus demesso frumẽto, una pars erat reliqua. suspicati hostes huc nostros esse uenturos, noctu in syluis delituerant. Tum dispersos depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant, simul equitatu, atque essedis circumdederant.

Pugnæ genus ex essedis.

Genus hoc est ex essedis pugnæ, primo per omneis parteis perequitãt, & tela conijciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum ordines plerunque perturbãt, & cum se inter equitum turmas insinuauere, & ex essedis desiliunt, & pedites præliantur. Aurigæ interim paulum è prælio excedunt, atque ita se collocant, ut si illi à multitudine hostium premantur, expeditũ ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prælijs præstant, ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut indecliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et breui moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, et inde se in currus citissime recipere consueuerint. Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit. Nanque eius aduentu hostes constiterunt. Nostri ex timore se recepererunt. Quo facto ad lacessendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, & breui tempore intermisso, in castra legiones

reduxit. Dum hęc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutę sunt continuos complures dies tempestates, quæ et nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. Interim Barbari nuntios in omneis partes dimiserunt, paucitatemq; nostrorū militum suis prædicauerunt. Et quāta prædæ faciendæ, atq; in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. His diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatusq; coacta, ad castra uenerunt. Cæsar, & si idem quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent, tamē nactus equites cerciter XXX. quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. Cōmisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre nō potuerunt, ac terga uerterunt, quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & uiribus efficere potuerunt, complures ex his occiderunt, deinde omnibus longe, lateq; ędificijs, incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace uenerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit, eosq; in continentem adduci iussit. Quòd propinqua die æquinoctij infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneam tempestatem nactus, paulopost mediam noctem naues soluit. Quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt. Ex his onerariæ duæ eosdem portus, quos reliquæ capere nō potuerunt, sed paulo infra delatæ sunt. Quibus ex nauibus cū essent expositi milites circiter CCC.

Fuga Britannorum.

Morinorum rebellio.

atque in castra contenderent. Morini, quos Cęsar in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prędę adducti, primo non ita magno suorum numero circunsteterunt, ac si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt: cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia sex conuenerunt. Qua re nuntiata Cęsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius horis quatuor fortissime pugnauerunt, & paucis uulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Postea uero quàm equitatus noster in conspectum uenit, hostes abiectis armis, terga uerterunt, magnusq; eorum numerus est occisus. Cęsar postero die T. Labienum legatum cum his legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant usi, omnes ferè in potestatem Labieni uenerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, ędificijsq; incensis, quòd Menapij omnes se in densissimas syluas abdiderant, ad Cęsarem se receperunt. Cęsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit. Eò duę omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: Reliquę neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cęsaris dierum XX. supplicatio à senatu decreta est.

Titi Labieni in Morinos ... victoria.

... supplicatio a senatu Caesari decreta

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER QVINTVS.

LVCIO DOMITIO, APPIO Claudio consulibus, discedens ab hybernis Cęsar in Italiam, ut quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti quàm plurimas possent hyeme naues ędificãdas, ueteresq́; reficiẽdas curarent. Earum modum, formamq́; demonstrat, ad celeritatem onerandi, subductiões q́; paulò facit humiliores, quàm quibus in nostro mari uti consueuimus. Atque ideo magis, quòd propter crebras commutationes aestuum magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat, ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam, paulò latiores, quàm quibus in alio mari uti assueuerant. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem humilitas multum adiuuat. Ea, quae sunt usui, ad armandas naueis ex Hispania apportari iubet. Ipse conuentibus Galliae citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quòd à Pirustis finitimã partem prouinciae incursionibus uastari audiebat. Eò cum uenisset, ciuitatibus milites imperat, certumq́; in locum conuenire iubet. Qua re nuntiata, Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseq́; paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniurijs satisfacere. Accepta ora- Pirustae.

tione eorum, Cæsar obsides imperat, eosq; ad certam diem adduci iubet. Nisi ita fecerint, sese bello ciuitatẽ persecuturum demonstrat. Iis ad idem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnamq; constituant. His confectis rebus, cõuentibusq; peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atq; inde ad exercitum proficiscitur. Eò cum uenisset, circuitis omnibus hybernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter sexcentas, eius generis, cuius supra demonstrauimus, naueis, & longas, duo detriginta inuenit instructas, neq; multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atq; ijs, qui negotio præfuerant, quid fieri uelit, ostendit, atq; omneis ad portum Icium conuenire iubet. Quo ex portu cõmodissimum in Britãniam traiectum esse cognouerat circiter millium passuum XXX. transmissum à continẽti. Huic rei, quod satis esse uisum est militum, reliquit. Ipse cũ legionibus expeditis quatuor, et æquitibus octingentis in fines Treuirorum proficiscitur, quòd hi neque ad concilia ueniebant, neq; imperio parebant, Germanosq; transrhenanos solicitare dicebantur. Hæc ciuitas longe plurimum totius Galliç equitatu ualet, magnasq; habet copias peditum, Rhenumq; (ut supra demonstrauimus) tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter se contẽdebant, Induciomarus, & Cingetorix, ex quibus alter simulatq; de Cęsaris legionumq; aduentu cognitũ est, ad eum uenit, se, suosq; omneis in officio futuros, neq; ab amicitia populi Ro. defecturos confirmauit, quęq; in Treuiris gererentur ostendit. At Induciomarus equitatum, peditatumq; cogere, ijsq; qui per ętatem in armis

Portus Icius

Cæsar in Treuirorum fines [illegible]

Treuiri.

Iduciomarus Cingetorix.

inter se de principatu [illegible]

esse non poterant, in syluam Arduẽnam abditis (quę ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum à flumine Rheno, ad initium Rhemorum pertinet) bellum parere instituit. Sed posteaquàm nõnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cęsarem uenerunt, et de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniã ciuitati consulere nõ possent, ueritus ne ab omnibus desereretur Indutiomarus, legatos ad Cæsarem mittit, sese iccirco à suis discedere, atq; ad eum uenire noluisse, quò facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque ciuitatem in sua potestate esse, seq; si Cæsar permitteret, ad eum in castra uenturum, et suas, ciuitatisq; fortunas eius fidei permissurum. Cæsar etsi intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quæq; eum res ab instituto consilio deterreret, tamen ne æstatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum CC. obsidibus uenire iussit. His adductis, & filio, propinquisq; eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusq; est, uti in officio permaneret. Nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se conuocatis, eos singilatim Cingetorici conciliauit. Quod cum merito eius à se fieri intelligebat, tum magni interesse arbitrabatur, eius autoritatẽ inter suos quàplurimum ualere, cuius tam egregiam in se uoluntatẽ perspixisset. Id factũ grauiter tulit Inductiomarus, suam gratiã inter suos minui, et qui iã ante inimico in nos animo fuisset multo grauius hoc dolore exarsit. Iis

Arduenna sylua.

Induciomarus.

rebus constitutis, Cæsar ad portum Icium cum legionibus peruenit: ibi cognoscit, XL. naueis, quæ in Meldis factæ erant, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atque eôdem, unde erant profectæ, relatas, reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas inuenit. Eòdem equitatus totius Galliæ conuenit, numero millium quatuor, principesque; ex omnibus ciuitatibus, ex quibus perpaucos (quorum in se fidem perspexerat) relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere, decreuerat, quòd cum ipse abesset, motum Galliæ uerebatur. Erat unà cum cæteris Dumnorix Heduus, de quo à nobis antea dictum est. Hũc secum ducere in primis constituerat, quòd eum cupidum rerum nouarum, cupidũ imperij, magni animi, magnę inter Gallos autoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Heducrum Dumnorix dixerat, sibi à Cæsare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Hedui grauiter ferebant, neque recusandi, aut deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cęsar cognouerat. Ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quòd insuetus nauigandi mare timeret, partim quòd religionibus sese diceret impediri. Posteaquàm id obstinate sibi negari uidit, omni spe impetrandi adempta, principes Gallię singulos solicitare, reuocare, hortariq; cœpit ut in continenti remanerent, metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur. Id esse consilium Cęsaris, ut quos in conspectu Gallię interficere uereretur, hos omneis in Britãniam traductos necaret. Fidem reliquis interponere, iusiurandum poscere, ut quod

Meldæ.

Dumnnrix rebellis.

esse ex usu Galliæ intellexissent, communi, consilio admi nistrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. Qua re cognita, Cæsar, quòd tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat, coërcendum, atque deterrendum quibuscunque rebus posset Dumnorigem statuebat quòd longius eius amentiam progredi uidebat, prospiciendum, nequid sibi, ac Reipub. nocere posset. Itaque dies circiter XXV. in eo loco commoratus, quòd Chorus uentus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit, dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites, equitesque conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduorum à castris insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: Si uim faciat, neque pareat, interfici iubet. Nihil hunc se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille autem reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans liberum se, liberæque ciuitatis esse. Illi, ut erat imperatum, circunsistunt, hominemque interficiunt. At Hedui equites ad Cæsarem omnes reuertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus, & equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, et consilium pro tēpore, & pro re caperet, ipse cum legionibus quinque, &

Dumnorigis cædes.

Labienus portui præficitur

pari numero equitum, quem incōtinente reliquerat, ad solis occasum naues soluit, & leni Africo prouectus media circiter nocte uento intermisso, cursum non tenuit, & longius delatus æstu, orta luce sub sinistra Britāniā relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum uirtus laudanda, qui uectorijs, grauibusq; nauigijs non intermisso remigandi labore, lōgarum nauium cursum adęquauerunt. Accessum est ad Britāniam omnibus nauibus meridiano ferè tempore, neq; in eo loco hostis est uisus. Sed ut postea Cæsar ex captiuis comperit, cum magnæ manus eò conuenissent, multitudine nauium perteritæ (quæ cum annotinis, priuatisq;, quas sui quisq; commodi causa fecerat, amplius octingentæ uno erant uisæ tempore) à litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus decem ad mare relictis, & equitibus trecentis, qui præsidio nauibus essent, de tertia uigilia ad hostes cōtendit, eò minus ueritus nauibus, quòd in litore molli, atq; aperto deligatas ad anchoras relinquebat, & præsidio nauibus Q. Atrium prefecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII. hostium copias conspicatus est. Illi equitatu, atq; essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & præliū committere cœperunt: repulsi ab equitatu, se in syluas abdiderunt, locum nacti egregie, & natura, & opere munitum, quem domistici belli (ut uidebatur)

Prælium & fuga. Britānorum.

causa iam ante præparauerant. Nam crebris arbori-
bus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex syl-
uis rari propugnabant, nostrosq; intra munitiones in-
gredi prohibebant. At milites legionis septimæ te-
studine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum
cœperunt, eosq; ex syluis expulerunt, paucis uulneri-
bus acceptis. Sed eos fugenteis longius Cæsar persequi
uetuit, & quòd loci naturam ignorabat, & quòd ma-
gna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus
relinqui uolebat. Postridie eius diei mane, tripartito mi-
lites equitesq; in expeditionem misit, ut eos, qui fuge-
rant, persequerētur. Iis aliquantum itineris progressis,
cum iam extremi essent in conspectu, equites à Q. A-
trio ad Cæsarem uenerunt, qui nuntiarent superiori no-
cte maxima cohorta tempestate, propè omneis naueis
afflictas, atque in litus eiectas esse, quòd neque ancho-
ræ funesque subsisterent, neque nautæ gubernatoresq;
uim tempestatis pati possent. Itaque ex eo concursu na-
uium, magnum esse incommodum acceptum. His rebus
cognitis, Cæsar legiones, equitatumq; reuocari, atque
itinere desistere iubet. Ipse ad naueis reuertitur. Ea-
dem ferè quæ ex nuntijs, literisq; cognouerat, coràm
perspicit, sic ut amissis circiter XL. nauibus, reliquæ ta-
men refici posse magno negocio uiderentur. Itaque ex
legionibus fabros deligit, & ex continente alios accer-
siri iubet. Labieno scribit, ut quàmplurimas posset, his
legionibus, quæ sunt apud eum, naueis instituat. Ipse et
si res erat multæ operę ac laboris, tamen commodissimū
esse statuit, omneis naueis subduci, & cum castris una
munitione coniungi. In his rebus circiter dies X. consu

Naues casa afflictę gra procellas

100

mit, nec nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis, subductis nauibus, castrisq; egregie munitis, easdẽ copias, quę antea praesidio nauibus fuerant, relinquit, ipse eôdem unde redierat, proficiscitur. Eò cũ uenisset, maiores iam undiq; in eum locum copiae Britãnorum conuenerant. Sũma imperij, belliq; administrandi communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumẽ diuidit, quod appellatur Thamesis, à mari circiter millia passuum LXXX. Huic superiori tẽpore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. Sed nostro aduẽtu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioq; praefecerant. Britaniae pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditũ dicunt. Maritima pars ab ijs, qui praedae, ac belli inferendi causa ex Belgio transierant, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellãtur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atq; agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaq; aedificia ferè Gallicis consimilia, pecoris magnus numerus. Vtuntur autẽ numo aereo, aut annulis ferreis ad certũ pondus examinatis, pro numo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus: in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia: aere utuntur importato. Materia cuiusq; generis, ut in Gallia est, prȩter fagũ, atq; abiẽtem. Leporem, & Gallinam, & anserẽ gustare fas non putant. Hȩc tamen alunt animi, uoluptatisq; causa. Loca sunt tẽperatiora, quàm in Gallia remissioribus frigoribus. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam, huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò ferè

Cassiuellaunus. Dux Britannorum

Thamesis.

Britaniae descriptio.

Britannorum mores

mnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem solem,
inferior ad meridiem spectat. Huius latus tenet circiter
millia passuum quingenta. Alterum uergit ad Hispani- Ibernia insula.
am, atque occidentem solem, qua ex parte est Ibernia di-
midio minor (ut existimatur) quàm Britannia, sed pari
spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. In Mona insula.
hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Com
plures præterea minores obiectæ insulæ existimantur,
de quibus insulis nõnulli scripserunt, dies continuos tri
ginta sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percuncta
tionibus reperiebamus, nisi quòd certis ex aqua mensu-
ris breuiores esse noctis, quàm incõtinente uidebamus.
Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opino, septin
gentorum millium passuum. Tertium est contra septen-
trionem, cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angu-
lus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc millia
passuum octingenta in longitudinem esse arbitrantur.
Ita omnis insula est in circuitu uicies centena millia
passuum. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Britãnorum mores.
Cantium incolunt, quę regio est maritima omnis, neque
multum à Gallica differunt consuetudine. Interiores
plerique frumenta non serunt, sed lacte, et carne uiuunt,
pellibusque sunt uestiti. Omnes uero se Britanni glasto in
ficiunt, quod cœruleum efficit colorem, atque hoc horribi
liore sunt in pugna aspectu, capilloque sunt promisso, at-
que omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum
superius. Vxores habent deni, duodeniq; inter se com-
munes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes
cum liberis. Sed siqui sunt ex his nati, eorum habentur
liberi, à quibus primũ uirgines quęque ductę sunt. Equi-

Prælium. tes hostium, essedariiq; acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in syluas, collesq; compulerint, sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi intermisso spatio, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex syluis eiecerunt, impetuq; in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt, duabusq; missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum duarum, cum hæ intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, nouo genere pugnæ perterritis nostris per medios audacissime proruperunt, seq; inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi pluribus submissis cohortibus repelluntur. Toto hoc in genere pugnæ cũ sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter grauitatẽ armorũ, quòd neq; insequi cedentes possent, neq; ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem: equites autem magno cũ periculo dimicare, propterea quòd illi etiam consultò plerumq; cederent, & cum paululum ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælij ratio & cedentibus, & insequentibus par, atq; idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquã conferti, sed rari, magnisq; interuallis præliarentur, stationesq; dispositas haberent, atq; alios alij deinceps exciperẽt, integriq;, & recentes defatigatis succederent. Postero die procul à castris hostes in collibus constiterunt, rarique se

Q. Laberij Duri mors.

ostendere, & lentius quàm pridie nostros equites prælio lacessere cœperunt. Sed meridie, cum Cæsar pabulandi causa tres legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerūt. Sic uti ab signis legionibusq́; non absisterent: nostri acriter in eos impetu facto repulerunt, neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites (cum post se legiones uiderunt) præcipites hostes egerunt: magnoq́; eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis dessiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus quæ undique cōuenerant auxilia, discesserunt, neque post id tēpus unquàm summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Cæsar cognito consilio eorū ad flumē Thamesim in fines Cassiuellauni exercitū duxit, quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ęgre transiri potest. Eò cū uenisset animaduertit ad alteram fluminis ripā magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus pręfixisq́; munita. Eiusdēq́; generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captiuis ꝑfugisq́;, Cęsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cū capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetū legionum, atque equitū sustinere non possent, ripasq́; dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassiuellaunus (ut supra demonstrauimus) omni spe deposita contētionis, dimissis amplioribus copijs, millibus circiter quatuor essedariorum retentis, itinera nostra seruabat, paululumq́; ex uia excedebat, locisq́; impeditis, atque syluestribus sese occultabat, atque ijs regionibus, quibus

Fuga Briuinorum

nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in syluas compellebat. Et cum equitatus noster liberius uastandi, prędandiq; causa se in agros effunderet, omnibus uijs notis, semitisq; essedarios ex syluis emittebat, et cum magno periculo nostrorum equitum cũ his confligebat, atq; hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur, ut neq; longius ab agmine legionũ discedi Cæsar pateretur, et tantum in agris uastandis, incẽdijsq; faciẽdis hostibus noceretur, quantum labore, atq; itinere legionarij milites efficere poterát. Interim Trinobantes propè firmissima earum regionum ciuitas ex qua Mandubratius adolescens Cæsaris fidem secutus ad eum incontinentem Galliam uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnũ obtinuerat, interfectusq; erat à Cassiuellauno: ipse fuga mortẽ uitauerat: legatos ad Cæsarem mittunt, pollicenturq; sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria Cassiuellauni defendat, atq; in ciuitatem mittat, qui præsit, imperiumq; obtineat. His Cęsar imperat obsides quadraginta, frumentumq; exercitui. Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerũt: obsides ad numerum, frumentumq; miserunt. Trinobantibus defensis, atq; ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segõtiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit non longe ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse, syluis, paludibusq; munitum, quo satis magnus hominum, pecorisque numerus conuenerit. Oppidum autem Britanni uocant, cum syluas impeditas uallo, atq; fossa munierunt. quo incursionis hostium uitandæ causa conuenire con-

Trinobantes ciuitas.
Mandubratius.
Imanuentius

ſueuerunt: eò proficiſcitur cum legionibus, locum reperit egregie natura, atque opere munitum. Tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hoſtes paulisper morati, militum noſtrorum impetum non tulerunt, ſeſeq; ex alia parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecorum repertus, multiq; in fuga ſunt comprehenſi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Caſſiuellaunus ad Cantium, quod eſſe ad mare ſupra demõſtrauimus, quibus regionibus quatuor Reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit, atque his imperat, ut coactis omnibus copijs, caſtra, naualia de improuiſo adoriantur, atque oppugnent. Hi cum ad caſtra ueniſſent, noſtri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, ſuos incolumes reduxerũt. Caſſiuellaunus hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uaſtatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium, de deditione ad Cæſarem mittit. Cæſar cum ſtatuiſſet hyemare in continente propter repentinos Galliæ motus, neque multum æſtatis ſupereſſet, atque id facile extrahi poſſe intelligeret, obſides imperat, & quid in annos ſingulos uectigalis populo Ro. Britannia penderet, conſtituit. Interdicit, atque imperat Caſſiuellauno ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obſidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. His deductis, quòd & capituorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempeſtate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum reportare conſtituit. Ac ſic accidit, ut ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque

Cantium.

Reges Britãnici.

Caſſiuellauni deditio.

hoc, neque superiore anno ulla omnino nauis, quæ milites portaret, desideraretur. At ex ijs, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat, numero LX. perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes reijcerentur. Quas cum aliquandiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quòd æquinoctium suberat, necessario angustius milites collocauit. Ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cum soluisset uigilia, prima luce terram attigit, omnesq; incolumes naues perduxit. Subductis nauibus, concilioq; Gallorum Samarobrinæ peracto, quòd eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis exercitum in hybernis collocare, legionesq; in plures ciuitates distribuere, ex quibus unam in Morinos ducẽdam, C. Fabio legato dedit: Alteram in Neruios, Q. Ciceroni: Tertiam in Essuos, L. Roscio: Quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio Treuirorum hyemare iussit. Tres in Belgio collocauit. His M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit: unam legionem, quam proxime trans padum conscriserat, & cohortes V. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, & Rhenum, qui sub Imperio Ambiorigis & Catiuulci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinũ, & L. Aurunculeium Cottam legatos præesse iussit. Ad hunc modũ distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimauit. Atque harum tamen omnium legionum hyberna (præter eam, quam L. Roscio in paca

Legionum in hyberna distributio.

tissimam, & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum centum continebantur. Ipse interea quoad legiones collocasset, munitaq; hyberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar pro eius uirtute, atque in se beneuolentia, quòd in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorẽ locum restituerat, Tertium iam hunc annum regnantem, inimici palàm, multis etiam ex ciuitate autoribus interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille ueritus (quòd ad plures res ptinebat) ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibiq; hyemare, quorum opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quæstoribusq;, quibus legiones tradiderat, certior factus est, in hyberna peruentum, locumq; hybernis esse munitum. Diebus circiter XV. quibus in hyberna uentum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, & Gatiuulco, qui cum ad fines regni sui Sabino, Cottæq; præsto fuissent, frumentumq; in hyberna cõportauissent. Induciomari Treuiri nuntijs impulsi, suos cõcitauerunt, subitoq; oppressis lignatoribus, magna manu ad castra oppugnanda uenerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent, uallumq; ascendissent, atq; una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri prælio superiores fuissent, desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent, habere sese, quæ de re communi

alias, in Galliam morari.

Tasgetius Carnutensis

Carnutium. defectio.

Ambiorix. Gatiuulcus.

Induciomarus.

108

dicere uellent, quibus controuersias minui posse sperarent. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Carpineius eques Romanus familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante iussu Cæsaris ad Ambiorigem uentitare consueuerat. Apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est. Sese pro Cæsaris in se beneficijs plurimum ei confidere debere, quòd eius opera stipendio liberatus esset, quòd Aduaticis finitimis suis pendere consuesset: quodq; ei & filius & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici obsidum numero missos apud se in seruitute, et catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut uoluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis, suaq; esse eiusmodi Imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quã ipse in multitudinem, ciuitati porrò hãc fuisse belli causam, quòd repentinæ Gallorum coniurationi resistere nõ potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, quòd nõ adeo sit imperitus rerum, ut suis copijs populum Ro. se superare posse confidat, sed esse Galliæ commune consilium omnibus hybernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diẽ, ne qua legio alteri legioni subsidio uenire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse, præsertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum uideretur, quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officij, pro beneficijs Cæsaris, monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ, ac militum saluti consulat, magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse, hanc affore biduo, ipsorum esse cõsilium, uelint ne prius, quã finitimi sentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Cice

alias missu.

Ambiorigis oratio.

ronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter millia
passuum circiter quinquaginta, alter paulò amplius ab
his absit. Illud se polliceri, & iureiurando confirmare,
tutum se iter per fines suos daturum: quod cum faciat et
ciuitati sese consulere, quòd hybernis leuetur, & Cęsari
pro eis meritis gratiam referre. Hac oratione habita di-
scedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quę audierát
ad legatos deferunt: illi repentina re perturbati, & si
ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existima
bant. Maximeq; hac re permouebantur, quòd ciuitatē
ignobilem, atque humilē Eburonū sua spōte populo Ro.
bellum facere ausam, uix erat credendum. Itaque ad cō
cilium rem deferunt, magnaq; inter eos ex his tot cau-
sis controuersia orta est. L. Aurunculeius, compluresq; Consultatio Romanorū.
tribuni militum, & primorum ordinum centuriones ni
hil temere agendum, neque ex hybernis iniussu Cęsaris
discedendum existimabant, quantasuis magnas copias
etiam Germanorum sustineri posse munitis hybernis do
cebant: rem esse testimonio, quòd primum hostium impe
tum multis ultro uulneribus illatis fortissime sustinue-
rint: re frumentaria non premi. Interea & ex proximis
hybernis, & à Cæsare conuentura subsidia. Postremo
quid esset leuius, aut turpius, quàm autore hoste de sum
mis rebus capere consilium? Contra ea Titurius serò fa
cturos clamitabat, cū maiores manus hostium adiunctis
Germanis conuenissent, aut cum aliquid calamitatis in
proximis hybernis esset acceptum, breuem consulendi
esse occasionem. Cęsarem arbitrari profectum in Italiā,
nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetiū consilium fu
isse capturos: neque Eburones, si ille adesset, tanta cū cō

temptione nostri ad castra uenturos esse, non hostem autorem, sed rem spectare: subesse Rhenum, magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, & superiores nostras uictorias: ardere Galliam tot contumelijs acceptis, sub populi Ro. Imperium redactam. superiore gloria rei militaris extincta. Postreme quis hoc sibi persuaderet sine certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utranque partem esse tutam, si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos. Si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent consilium, quem haberet exitum? in quo si non presens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescēda. Hac in utranque partem habita disputatione, cū à Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite inquit, si ita uultis, Sabinus, & id clariore uoce, ut magna pars militū exaudiret. Neque is sum, inquit, qui grauissime ex uobis mortis periculo terrear, Hi sapient, & si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui si per te liceat perendino die cum proximis hybernis coniuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant, ne reiecti et relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex concilio, cōprehendunt utrūque, et orant ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant, facilem esse rem seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent. Cōtra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur, tandem dat Cotta permotus manus, superat sentētia Sabini, pro

nuntiatur prima luce ituros: cōsumitur uigiliis reliqua
pars noctis, cum sua quisque miles circunspiceret, quid se
cum portare posset, quid ex instrumento hybernorū re-
linquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec si-
ne periculo maneatur, & languore militū, et uigiliis pe-
riculū augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscūtur,
ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine Ambiorigis insidiæ.
amicissimo Ambiorige cōsilium datū, longissimo agmi-
ne, magnisq; impedimētis. At hostes posteaquàm ex no-
cturno fremitu, uigiliisq; de profectione eorum sense-
runt, collocatis insidiis, bipartito in syluis opportuno, at-
que occulto loco à millibus passuū circiter duobus Ro-
manorum aduentū expectabāt. Et cū se maior pars ag-
minis in magnam conuallem demisisset ex utraque parte
eius uallis subito sese ostenderunt, nouissimosq; premere,
& primos prohibere ascensu, atque iniquissimo nostris
loco prælium comittere cœperunt. Tum demum Tituri-
us, uti qui nihil ante prouidisset, trepidare, & concursa-
re, cohortesq; disponere: hæc tamen ipsa timide, atque
ut eū omnia deficere uiderentur: quod plerūq; his acci-
dere consueuit, qui in ipso negocio consilium capere co-
gūtur. At Cotta qui cogitasset hæc posse in itinere acci-
dere, atq; ob eam causam profectionis author nō fuisset,
nulla in re communi saluti deerat, & in appellādis, co-
hortandisq; militibus Imperatoris, et in pugna militis
officia præstabat. Cumq; propter longitudinē agminis
minus facile per se omnia obire, & quid quoquo loco fa-
ciēdum esset, prouidere possent, iusserunt pronuntiari,
ut impedimenta relinquerent, atq; in orbē consisterēt,
quod consilium, & si in eiusmodi casu reprehendendū

non est, tamen incommode accidit, nam et nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit, quòd non sine summo timore, & desperatione id factum uidebatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut uulgo milites ab signis discederent, quæq; quisque eorũ carissima haberet ab impedimentis petere, atque arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia cõplerentur. At barbaris consilium nõ defuit: nam duces eorum tota acie pronuntiare iusserunt, ne quis ab loco discederet. Illorum esse prædã, atque illis reseruari, quæcunque Romani reliquissent, proinde omnia in uictoria posita existimarent. Erant & uirtute, et numero pugnandi pares nostri, tametsi à duce, & à fortuna deserebantur, tamen omnẽ spem salutis in uirtute ponebãt, & quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animaduersa, Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul tela conijciant, neu propius accedant, & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant. Leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil his noceri posse, rursus se ad signa recipientes, insequantur. Quo præcepto ab his diligentissime obseruato, cum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes uelocissime refugiebant. Interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus cum in eum locum unde erant egressi reuerti cœperant, et ab ijs qui cesserãt, & ab ijs qui proximi steterant, circumueniebantur. Sin autem locum tenere uellent, neque uirtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine coniecta tela à cõfertis uitari poterant. Tamen tam multis incommodis

conflictari,

conflictati, multis uulneribus acceptis resistebant, & cum à prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Baluentio, qui superiore anno primumpilum duxerat, uiro forti, & magnæ autoritatis, utrumque femur tragula traijcitur. Q. Lucanius eiusdem ordinis fortissime pugnans dum circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes, ordinesq; adhortans, in aduersum os funda uulneratur. His rebus permotus Q. Titurius cum procul Ambiorigem suos cohortãtem cõspexisset, interpretẽ suum C. Pompeiũ ad eum mittit, rogatũ, ut sibi, militibusq; parcat. Ille appellatus respondit, si uelit secum colloqui, licere, sperare à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutẽ pertineat, ipsi uero nihil nocitum iri: inq; , eam rem se, suamq; fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur pugna ut excedãt, & cum Ambiorige unà colloquantur, sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturũ negat, atque in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos militum circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet, & cum propius Ambiorigẽ accessisset, iussus arma abijcere imperata facit, suisq; ut idem faciãt, imperat. Interim dum de conditionibus inter se agunt, longiorq; consultò ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. Tum uero suo more uictoriam conclamant, atque ululatum tollunt, impetuq; in nostros facto, ordines perturbant: ibi L. Cotta pugnans interficitur cũ maxima parte militũ: reliqui se in castra reci-

T. Baluentij. et Q. Lucanij mors.

Sabini mors

L. Cottæ mors.

L. Petrosidij mors.

piunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cũ magna multitudine hostium premeretur, aquilá intra uallum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnás occiditur. A'ij ægre ad noctem oppugnationẽ sustinẽt, noctu ad unum omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi, incertis itineribus per syluas ad T. Labienum legatum in hyberna perueniunt, atque eum de rebus gestis certiorẽ faciunt. Hac uictoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur, neq; diẽ, neq; noctem intermittit, peditatumq; se subsequi iubet. Re demostrata, Aduaticisq; concitatis, postero die in Neruios peruenit, hortaturq;, ne sui in perpetuum liberandi, atq; ulciscendi Romanos pro his, quas acceperint, iniurijs occasionẽ dimittant. Interfectos esse legatos duos, magnamq; partem exercitus interisse demonstrat: nihil esse negocij subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici, se ad eam rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione Neruijs persuadet. Itaq; confestim dimissis nuntijs ad Ceutrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunnos, qui omnes sub eorum Imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt, & de improuiso ad Ciceronis hyberna aduolát, nondũ ad eum fama de Titurij morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nõnulli milites, qui lignationis, munitionisq; causa in syluas discessissent, repẽtino equitum aduentu interciperentur. His circunuentis mogna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atq; horum omnium socij, &, clientes legionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma concurrunt, uallũ conscendunt, ægre

Aduatici.

Neruiorum, rebellio.

Q. Ciceronis castra oppugnãtur à Neruijs.

ĩs dies sustentatur, quòd omnẽ spem hostes in celeritate ponebant, atq; hanc adepti uictoriam, in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur Ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magnis propositis præmijs, si pertulissent, obsessis omnibus uijs missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportauerant, turres CXX. excitantur incredibili celeritate, quæ deesse operi uidebãtur, pficiuntur. Hostes postero die multo maioribus copijs coactis, castra oppugnãt, fossam cõplent: à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idẽ deinceps reliquis fit diebus: nulla pars nocturni tẽporis ad laborem intermittitur, non ægris, non uulneratis facultas quietis datur. Quæcũq; ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu cõparantur. Multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur, turres cõtabulãtur: pinnæ, loricæq; ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, cũ tenuissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum cõcursu, ac uocibus sibi parcere cogeretur. Tunc Duces, Principesq; Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, causamq; amicitiæ cũ Cicerone habebãt, colloqui sese uelle dicunt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant, omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Cæsaris, reliquorumq; hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte, Ambiorigem ostẽtant, fidei faciundæ causa: errare eos dicunt, si quicquam ab his presidij sperent, qui suis rebus diffidant, sese tamen scire hoc esse in Ciceronem, populumq; Romanum animo, ut nihil nisi hyberna recusent, atq; hanc inueterasce

re consuetudinem nolint, licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere, & in quascunque parteis uelint sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modò respondit, non esse consuetudinem populi Ro. ullam accipere ab hoste armato conditionē, si ab armis discedere uelint, se adiutore utātur, legatosq; ad Cæsarem mittant: sperare se pro eius iustitia, quæ petierint impetraturos. Ab hac spe repulsi Neruij, uallo pedū XI. & fossa pedū XV. hyberna cingunt. Hæc ex superiorum annorum cōsuetudine à nostris cognouerant, & quosdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur. Sed nulla ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea, gladijs cespites circumcidere, manibus, sagulisq; terram exhaurire cogebantur, Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis trbus decem millium passuum in circuitu munitionem perfecerunt, reliquisq; diebus turres ad altitudinem ualli, falces, testudinesq;, quas ijdem captiui docuerāt, parare, ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coborto uento, feruētes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erāt tectæ, iacere cœperunt. Hæ celeriter ignē comprehenderunt, & uenti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes maximo clamore insecuti quasi parta iam, atque explorata uictoria, turres, testudinesq; agere, & scalis uallū ascendere cœperūt. At tanta militum uirtus, atque ea præsentia animi fuit, ut cum undique flamma torrerentur, maximaq; telorū multitudine premerentur, suaq; omnia impedimēta, atque omneis fortunas cōflagrare intelligerent, nō modo

demigrandi causa de uallo decederet nemo, sed penè
ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes accerri
me, fortissimeq; pugnarent. Hic dies nostris longe gra-
uissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die
maximus numerus hostium uulneraretur, atque inter-
ficeretur, ut se sub ipso uallo constipauerant, recessum-
q; primis ultimi non dabant. Paulum quidem inter-
missa flamma, & quodam loco turri adacta, & contin-
gente uallum, tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo
stabant loco, recesserunt, suosq; omneis remouerunt, nu
tu, uocibusq; hostes, si introire uellent, uocare cœperũt,
quorum progredi ausus est nemo: tum ex omni parte la
pidibus coniectis deturbati, turrisq; succensa est. Erant
in ea legione fortissimi uiri centuriones, qui iam primis T. Pulfio.
ordinibus approprinquarent, T. Pulfio, & L. Vare- L. Varenus.
nus. li perpetuas controuersias inter se habebant, uter
alteri anteferretur, omnibusq; annis de loco smumis si
multatibus contendebant. Ex ijs Pulfio, cum acerrime
ad munitiones pugnaretur, quid dubitas, inquit, Vare
ne? aut quem locum probandæ uirtutis tuæ expectas?
Hic dies, hic dies de nostris cõtrouersijs iudicabit. Hæc
dum dixisset, procedit extra munitiones, & quæ pars
hostium confertissima uisa est, in eam erumpit: ne Vare-
nus quidem tum uallo sese continet, sed omnium ueri
tus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto.
Pulfio pilum in hosteis mittit, atque unum ex multitudi
ne procurrentem traijcit, quo percusso, & exanimato,
hunc scutis protegunt hostes, & in illum uniuersi
tela conijciunt, neque dant regrediendi facultatem.
Transfigitur scutum Pulfioni, & uerutum in balteo

defigitur. Auertit hic casus uaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumq; hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus & laboranti subuenit, ad hunc se confestim à Pulsione omnis multitudo conuertit. Illum ueruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio cominus rem gerit, atq; uno interfecto, reliquos paulum propellit, dum cupidius instat in locum inferiorem deiectus concidit. Huic rursus circunuento fert subsidium Pulsio, atque ambo incolumes compluribus interfectis summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, et certamine utrunq; uersauit, ut alter alteri inimicus auxilio, salutiq; esset, neq; dijudicari posset, uter utri uirtute anteferendus uideretur. Quanto erat in dies grauior, atque asperior oppugnatio, et maxime, quòd magna parte militum confecta uulneribus, res ad paucitatẽ defensorum peruenerat, tanto crebriores literæ, nuntijq; ad Cæsarem mittebantur, quorum pars deprehensa in cõspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Neruius nomine Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamq; ei fidem præstiterat, hic seruo spe libertatis magnisq; persuadet præmijs, ut literas ad Cæsarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gallos, sine ulla suspitione uersatus, ad Cæsarẽ peruenit, ab eo de periculo Ciceronis, legionisq; cognoscit. Cæsar acceptis literis circiter hora XI. diei, statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum XXV. iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq; ad se uenire, exijt

Vertico Neruius.

cum nuntio Crassus: alterum ad C. Fabium legatū mit-
tit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quia sibi
iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reipub. com-
modo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum ue
niat, reliquam partem exercitus, quòd paulò aberat lon
gius, non putat expectandam, equites circiter quadrin
gentos ex proximis hybernis cogit. Hora circiter tertia
ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus.
Eo die millia passuum XX. progreditur. Crassum Sa-
marobrinæ præficit, legionemq́; ei attribuit: quòd ibi
impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publi
cas, frumentumq́; omne, quod eò tolerandæ hyemis cau
sa deuexerat, relinquebat. Fabius ut imperatum erat,
non ita multum moratus in itinere cum legione occur-
rit. Labienus interitu Sabini, & cede cohortum cogni
ta, cum omnes ad eum Treuerorum copiæ uenissent, ue
ritus si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset,
ut hostium impetum sustinere nō posset, præsertim quos
recenti uictoria efferi sciret, literas Cæsari remittit, quā
to cum periculo legionem ex hybernis educturus esset,
rem gestam in Eburonibus perscribit, docet omneis pe-
ditatus, equitatusq́; copias Treuerorum tria millia pas
suum lōge ab suis castris consedisse. Cæsar consilio eius
probato, & si opinione trium legionum deiectus, ad
duas redierat, tamen unum communis salutis auxili-
um in celeritate ponebat, uenit magnis itineribus in
Neruiorum fines, ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud
Ciceronem gerantur, quantoq́; in periculo res sit: tum
cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet,
uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis con-

ſcriptam literis mittit, ne intercepta epiſtola, noſtra ab
hoſtibus conſilia cognoſcantur: ſi adire non poſſit, mo-
net, ut tragulam cum epiſtola ad amentum deligata,
intra munitiones caſtrorum abijciat. In literis ſcribit ſe
cum legionibus profectum, celeriter affore, hortatur, ut
priſtinā uirtutem retineat. Gallus periculum ueritus, ut
erat præceptū tragulam mittit, hæc caſu ad turrim ad
hæſit, neque ab noſtris biduo animaduerſa. Tertio die
à quodam milite conſpicitur, dempta, ad Ciceronem de
fertur, ille perlectam in conuentu militum recitat, maxi
maq́; omneis letitia afficit. Tum fumi incendiorum pro
cul uidebantur, quæ res omnem dubitationem aduen-
tus legionum expulit. Galli re cognita per explorato-
res, obſidionem relinquunt: ad Cæſarem omnibus copijs
contendunt. Eæ erant armatorum circiter millia LX.
Cicero data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quē
ſupra demoſtrauimus, repetit, qui literas ad Cæſarem
deferat: hūc admonet, iter caute, diligenterq́; faciat,
perſcribit in literis hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemq́; ad
eum multitudinem conuertiſſe, quibus literis circiter
media nocte Cæſar allatis ſuos facit certiores, eosq́; ad
dimicandum animo confirmat. Poſtero die luce prima
mouet caſtra, & circiter millia paſſuum quatuor pro-
greſſus trans uallem magnam, & riuum hoſtium multi
tudinem cōſpicatur. Erat magni periculi res, cum tan-
tis copijs iniquo loco dimicare. Tamen quoniam libera
tum obſidione Ciceronem ſciebat, æquo animo remittē
dum de celeritate exiſtimabat, conſedit, & quàm æquiſ
ſimo loco poteſt, caſtra communit, atq; hæc, & ſi erant
exigua, per ſe uix hominum millium ſeptem, præſertim

nullis cum impedimentis, tamen angustijs uiarum quàm
maxime potest contrahit, eo cousilio, ut insummam con
temptionem hostibus ueniat, Interim speculatoribus
in omneis partes dimissis explorat, quo commodissime
itinere uallem transire posset. Eo die paruulis equestri-
bus prælijs ad aquam factis utriq; sese suo loco conti-
nent: Galli quòd ampliores copias, quæ nondum conue
nerant, expectabant, Cæsar si forte timoris simulatione
hosteis in suum locũ elicere posset: citra uallem, ut pro
castris prælio contenderet: si id efficere non posset, ut
exploratis itineribus, minore cum periculo uallem, ri-
uumq; transiret. Prima luce hostium equitatus ad ca-
stra accedit, præliumq; cum nostris equitibus cõmittit.
Cæsar consultò, equites cedere, seq; in castra recipere
iubet, simul ex omnibus partibus castra altiore uallo
muniri, portasq; obstrui, atque in his administrandis re
bus quàmmaxime concursari, & cum simulatione agi
timoris iubet. Quibus omnibus rebus hostes inuitati,
copias traducunt, aciemq; iniquo loco constituunt: no-
stris uero etiam de uallo deductis propius accedunt,
& tela intra munitionem ex omnibus partibus coniici
unt: præconibusq; circummissis pronuntiari iubent, seu
quis Gallus, seu Romanus uelit ante horam tertiam ad
se transire, sine periculo licere, post id tempus non fore
potestatem: ac sic nostros contepserunt, ut obstructis in
speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod ea non
posse introrumpere uidebantur, alij uallum manu scin-
dere, alij fossas complere inciperent. Tũc Cæsar omni-
bus portis eruptione facta, equitatuq; emisso, celeriter
hosteis dat in fugam, sic, ut omnino pugnandi causa resi

Neruij Cæsaris castra oppugnant.

Cæsaris eruptio, ac Neruiorum fuga.

ſteret nemo, magnumq́; ex his numerum occidit, atq; omneis armis exuit. Longius proſequi ueritus, quod ſyluæ, paludesq́; intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illorum locum relinqui uidebat, omnibus ſuis incolumibus copijs, eodem die ad Ciceronem peruenit. Inſtitutas turres, teſtudines, munitionesq́; hoſtium admiratur, legione producta, cognoſcit non decimum quẽque eſſe relictum militem ſine uulnere: ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo, & quanta cum uirtute ſint res adminiſtratæ. Ciceronem pro eius merito, legionẽq́; collaudat: centuriones ſigillatim, tribunosq́; militum appellat, quorum egregiam fuiſſe uirtutem teſtimonio Ciceronis cognouerat. De caſu Sabini, & Cottæ certius ex captiuis cognoſcit. Poſtero die concione habita rem geſtam proponit, milites conſolatur, & confirmat, quòd detrimentum culpa, & temeritate legati ſit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quòd beneficio deorum immortalium, & uirtute eorum expiato incommodo, neque hoſtibus diutina lætitia, neq; ipſi longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de uictoria Cæſaris fama perfertur, ut cum ab hybernis Ciceronis millia paſſuum quinquaginta abeſſet, eoq́; poſt horam nonam diei Cæſar perueniſſet, ante mediam noctem ad portas caſtrorum clamor oriretur, quo clamore ſignificatio uictoriæ, gratulatioq́, ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treueros perlata Induciomarus, qui poſtero die caſtra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq́; omneis in Treueros reducit. Cæſar Fabiũ cum legione in ſua remittit hyberna, ipſe cũ tribus legionibus cir-

Induciomari fuga.

cum Samarobrinam trinis hybernis hyemare constituit,& quòd tanti motus Galliæ extiterant,totam hyemẽ ipse ad exercitum manere decreuit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato,omnes ferè Galliæ ciuitates de bello cõsultabãt: nuntios legationesq́; in omneis partes dimittebant,& quid reliqui consilij caperent,atque unde initium belli fieret,explorabant: nocturnaq́; in locis desertis concilia habebant,neque ullum ferè totius hyemis tempus intercessit sine solicitudine Cæsaris, quin aliquem de concilijs,& motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roscio legato quem legioni tertiæ decimæ præfecerat,certior est factus,magnas Gallorum copias earum ciuitatum,quæ Armoricæ appellantur,oppugnandi sui causa cõuenisse,neq; longius millia passuũ octo ab hybernis suis abfuisse: sed nuntio allato de uictoria Cæsaris,discessisse,adeo,ut fugę similis discessus uideretur. At Cęsar principibus cuiusq; ciuitatis ad se uocatis,aliâs territando cũ se scire,quę fierent,denuntiaret,aliâs cohortando magnã partem Gallię in officio tenuit: tamen Senones(quę est ciuitas in primis firma,et magnę inter Gallos autoritatis) Cauarinũ,quẽ Cęsar apud eos regẽ constituerat,cuius frater Moritasgus aduentu in Galliá Cęsaris,cuiusq́; maiores regnũ obtinuerãt,interficere publico consilio conati,cũ ille pſensisset, ac profugisset,usq; ad fines insecuti,regno, domoq́; expulerunt: & missis ad Cęsarem satisfaciendi causa legatis,cum is omnem ad se Senatũ uenire iussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantũ apud homines barbaros ualuit esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq́; omnium uoluntatis cõmutationem attulit,ut prę

Senonum motus.

Hedui,& Rhemi Romanis fideles.

ter Heduos, & Rhemos (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro uetere, ac perpetua erga populum Ro. fide, alteros pro recẽtibus belli Gallici officijs) nulla ferè fuerit ciuitas non suspecta nobis. Idq; adeo haud scio mirandúmne sit, cum compluribus alijs de causis, tum maxime, quòd qui uirtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut populi Ro. imperia perferrent, grauissime dolerent. Treueri uero, atq; Induciomarus totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates solicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem, neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret: cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello, & Tenchtherorum transitu, non esse fortunam amplius tẽtaturos. Hac spe lapsus Induciomarus nihilominus copias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exules, damnatosq; tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit, ac tantam sibi iam his rebus in Gallia autoritatem comparauerat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiamq;, atque amicitiam publice, priuatimq; peterent. Vbi intellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones, Carnutesq;, conscientia facinoris instigari, altera Neruios, Aduaticosq;, bellum Romanis parare, neque sibi uoluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset, armatum conciliũ indicit. Hoc, more Gallorum, est initium belli, quo lege communi omnes puberes armati conuenire coguntur, et qui ex his nouissimus uenit, in conspectu multitudinis, omnibus

Armatum consilium apud Gallos.

cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetori-
gem alterius principem factionis generum suum, quem
supra demonstrauimus, Cæsaris secutum fidem, ab eo
non discessisse, hostem iudicandum curat, bonaq́; eius pu
blicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat ac-
cersitum se à Senonibus, & Carnutibus, alijsq́; complu
ribus Galliæ ciuitatibus. Huc iter facturum per fines
Rhemorum, eorumqúe agros populaturum, ac prius,
quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum, quæq́;
fieri uelit, præcipit. Labienus cum & loci natura, &
manu munitissimis castris sese contineret, de suo, ac le Induciomari
gionis periculo nihil timebat. Sed ne quam occasionem mors.
rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque à Cin
getorige, atq; eius propinquis oratione Induciomari co
gnita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad fini
timas ciuitates, equitesq́; undiq; conuocat. Iis certam
diem conueniendi dicit. Interim propè quotidie cum o-
mni equitatu Induciomarus sub castris eius uagabatur,
aliâs ut situm castrorum cognosceret, aliâs colloquendi,
aut territandi causa, equites plerunq́; omnes tela intra
uallum conijciebant. Labienus suos intra munitiones
continebat, timorisq́; opinionem quibuscunq́; poterat
rebus augebat. Cum maiore indies contemptione Indu
ciomarus ad castra accederet, nocte una intromissis e-
quitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersen-
dos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodijs in
tra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari,
aut ad Treueros perferri posset. Interim ex consuetudi
ne quotidiana Induciomarus ad castra accedit, atq; ibi
magnam partem diei consumit, equites tela conijciût, et

magna contumelia uerborum nostros ad pugnam euocant, nullo à nostris dato responso, ubi uisum est sub uesperum dispersi, ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit, præcipit, atque interdicit perterritis hostibus, atque in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, uidebat) omnes unum peterent Induciomarum, neu quis quenque prius uulneret, quàm illum interfectum uiderit, quòd mora reliquorum illum spatium nactum effugere nolebat, magna proponit iis, qui occiderint præmia, summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, & cum unum omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehensus Induciomarus interficitur, caputq; eius refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt cōsectantur, atq; occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum, & Neruiorum, quæ conuenerant copiæ, discedunt, pauloq; habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

Induciomari mors.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER SEXTVS.

VLTIS DE CAVSIS CÆSAR maiorē Galliæ motum expectans, per M. Syllanū, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos, delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio procōsule petit, quoniam ipse ad

urbem cum imperio Reipu. causa maneret, quos ex cisal
pina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa cō
uenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse, etiam
in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ existimans,
tātas uideri Italiæ facultates, ut si quid esset in bello de
trimenti acceptum, non modo id breui tempore sarciri,
sed etiam maioribus adaugeri copijs posset. Quod cum
Pompeius, & Reipub. & amicitiæ tribuisset, celeriter
confecto per suos delectu tribus ante exactam hyemem,
& constitutis, & adductis legionibus, duplicatoq; ea-
rum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amise
rat, & celeritate, & copijs docuit, quid populi Roma-
ni disciplina, atq; opes possent. Interfecto Inducíomaro,
ut docuimus, ad eius propinquos à Treueris imperium
defertur. Illi finitimos, atque Germanos solicitare, & pe
cuniam polliceri non desistunt: cum ab proximis impe
trare non possent, ulteriores tentant, inuentis nonnul
lis ciuitatibus iureiurando inter se confirmant, obsidi-
busq; de pecunia cauent. Ambiorigem sibi societate,
& fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar,
cum undique bellum parari uideret, Neruios, Aduati-
cos, ac Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus Ger-
manis esse in armis, Senones ad imperatum non ueni-
re, & cum Carnutibus, finitimisq; ciuitatibus consilia
communicare, à Treueris Germanos crebris legationi-
bus solicitari, maturius sibi de bello cogitandum puta- Cæsar Neruios subigit
uit. Itaq; nondum hyeme confecta, proximis quatuor le
gionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorū conten
dit, & prius, quàm illi aut conuenire, aut profugere pos
sent, magno pecoris, atq; hominū numero capto, atq; ea

præda militibus concessa, uastatisq; agris, in deditionẽ uenire, atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negocio, rursus legiones in hyberna reduxit. Consilio Galliæ primo uere (ut instituerat) indicto, cum reliqui pręter Senones, Carnutes, Treuerosq; uenissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere uideretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert. (Confines erant hi Senonibus, ciuitatẽq; patrum memoria coniunxerãt, sed ab hoc cõsilio abfuisse existimabantur.) Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisq; itineribus eò peruenit. Cognito eius aduentu Acco, qui princeps eius cõsilij fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire. Conantibus prius, quàm effici posset, adesse Romanos nuntiatur: necessario sententia desistunt, legatosq; deprecandi causa ad Cęsarem mittunt. Adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas, libenter Cæsar petentibus Heduis dat ueniam, excusationemq, accipit, quòd æstiuum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centũ, hos Heduis custodiendos tradit. Eòdem Carnutes legatos obsidesq; mittũt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela, eãdem ferunt responsa. Peragit concilium Cęsar, equitesq; imperat ciuitatibus. Hac parte Galliæ pacata, totus mente, & animo in bellum Treuerorum, & ambiorigis insistit. Cauarinũ cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, nequis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus existat. His rebus constitutis, quòd pro explorato habebat Ambigiorem prælio non esse concertatu-

Lutetia Parisii

Acco

Senonũ deditio.

Carnutiũ deditio.

Cauarinus.

rum,

rum,reliqua eius consilia animo circumspeciebat. Erant
Menapij propinqui Eburonum finibus perpetuis paludi Menapij.
bus,syluisq; muniti,qui uni ex Gallia de pace,ad Cæsa-
rem legatos nunquàm miserant,cum ijs esse hospitiũ Am
biorigi sciebat. Item per Treueros uenisse Germanos in
amicitiam cognouerat. Hæc prius illi detrahẽda auxilia
existimabat,quàm ipsum bello lacessendum,ne desperata
salute,aut se in Menapios abderet, aut cum transrhena
nis congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius exerci
tus impedimenta ad Labienũ in Treueros mittit,duasq;
legiones ad eum proficisci iubet. Ipse cum legionibus ex
peditis quinq; in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta
manu loci præsidio freti in syluas,paludesq; confugiũt,
suaq; eòdem conferunt. Cæsar partitis copijs cum C. Fa
bio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterq; effectis
põtibus,adijt tripartito,ædificia,uicosq; incendit,magno Menapiorũ deditio
pecoris,atq; hominum numero potitur. Quibus rebus co
acti Menapij legatos ad eum pacis petendæ causa mit
tunt. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum nume
ro confirmat,si aut Ambiorigẽ, aut eius legatos finibus
suis recepissent. His confirmatis rebus Comium Atreba
tem cum equitatu,custodis loco in Menapijs relinquit,
ipse in Treueros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare ge-
runtur,Treueri magnis coactis peditatus, equitatusq;
copijs,Labienum cum una legione, quæ in eorum fini-
bus hyemauerat,adoriri parabãt. Iamq; ab eo non longi
us bidui uia aberant,cũ duas uenisse legiones iussu Cæ
saris cognoscunt, positis castris à millibus passuũ XV.
auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus
hostium cognito consilio,sperans temeritate eorum fore

aliquā dimicandi facultatem, quinq; cohortum præsidio impedimentis relicto, cum XXV. cohortibus, magnoq; equitatu, contra hostem proficiscitur, & mille passuum intermisso spatio castra cōmunit. Erat inter Labienum, atq; hostem difficili transitu flumen, ripisq; præruptis. Hoc neq; ipse transire habebat in animo, neque hosteis trāsituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes, loquitur in concilio palàm, quoniam Germani appropinquare dicūtur, sese suas, exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturū. Celeriter hæc ad hosteis deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum, primisq; ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit, & quò facilius hostibus timoris det suspitionem, maiore strepitu, & tumultu quàm populi Ro. fert consuetudo, castra moueri iubet. His rebus fugę similem profectionem efficit. Hęc quoq; per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorū ad hosteis deferuntur. Vix agmen nouissimum extra munitiones processerat, cum Galli cohortati inter se, ne speratam prędā ex manibus dimitterent: longum esse, perterritis Romanis Germanorum auxilium expectare: neq; suam pati dignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manum, præsertim fugientem, atque impeditam, adoriri non audeant, flumen transire, & iniquo loco prælium committere nō dubitāt. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum præmissis paulum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis, Habetis, inquit,

Labieni stratagema.

milites quam petistis facultatem, hostem impedito, atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus uirtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coràm cenere existimate. Simul signa ad hostem conuerti, aciemq; dirigi iubet, & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hosteis iaciunt. Illi ubi præter spem quos fugere credebant infestis signis ad se ire uiderunt, impetum modò ferre non potuerunt, ac primo cōcursu in fugam coniecti, proximas sylnas petiuerunt: quos Labienus equitatu cō sectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus ciuitatem recipit. Nam Germani, qui auxilio ueniebant, percepta Treuerorum fuga sese domū contulerūt. Cum ijs propinqui Induciomari, qui defectionis autores fuerāt, comitati eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quē ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus, atq; imperium est traditū. Cæsar postquàm ex Menapijs in Treueros uenit, duabus de causis Rhenum transire constituit. Quarum erat altera, quòd auxilia cōtra se Treueris miserant. Altera, ne Ambiorix receptū ad eos haberet. His constitutis rebus paulum supra eum locum, quo antea exercitū traduxerat, facere pontem instituit. Nota atq; instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur, firmo in Treueris præsidio ad pontē relicto, ne quis ab his subitò motus oriretur, reliquas copias, equitatumq; traducit. Vbij qui ante obsides dederant, atque in deditionem uenerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant, neq; ex sua ciuitate auxilia in Treueros missa,

Labieni cū Treuiris prælium. & Treuerorum fuga.

Cæsar rhenum transire constituit.

Vbij

132

neq; ab se fidem læsam: petunt, atq; orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant: si amplius obsidũ uellet, dare pollicentur. Cognita Cæsar causa, reperit ab Sueuis auxilia missa esse. Vbiorum satisfactionem accepit, aditus, uiasq; in Sueuos perquirit. Interim paucis post diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omneis in unum locum copias cogere, atq; his natiouibus, quæ sub eorum sunt imperio denuntiare, ut auxilia, peditatus, equitatusq; mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant, suaq; omnia ex agris in oppida cõferant, sperans barbaros, atq; imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quæq; apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, & paucis diebus intermissis, referũt Sueuos omnes posteaquàm certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerant, cum omnibus suis sociorumq; copijs, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Syluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectá, Cheruscos à Sueuis, Sueuosq; à Cheruscis iniurijs, incursionibusq; prohibere, ad eius initium syluæ Sueuos aduentum Romanorum expectare cõstituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse uidetur de Galliæ, Germaniæq; moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus ciuitatibus, atq; pagis, partibusq;, sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt, earumq;

Sueui.

Bacesis sylua.

Cherusci.

De Galliæ & Germaniæ moribus.

factionum sunt principes, qui summam autoritatem eo-
rum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium,
iudiciumq́; summa omnium rerum, consiliorumq́; rede-
at. Idq́; eius rei causa antiquitus institutum uidetur,
ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. Su
os enim opprimi quisque, & circunueniri non patitur,
neq; aliter si faciat, ullam inter suos habet autoritatem.
Hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ: nanque o- Hedui.
mnes ciuitates in duas partes diuisæ sunt. Cum Cæsar Sequani.
in Galliam uenit alterius factionis principes erant He-
dui, alterius Sequăni. Ii cum per se minus ualerẽt, quòd
summa autoritas antiquitus erat in Heduis, magnæq́;
eorum erant clientelæ, Germanos, atque Ariouistum si-
bi adiunxerant, eosq́; ad se magnis iacturis, pollicitatio
nibusq́; perduxerant. Prælijs uero compluribus factis
secundis, atque omni nobilitate Heduorum interfecta,
tantum potentia antecesserant, ut magnam partem cli-
entiũ ab Heduis ad se traducerent, obsidesq́; ab his prin
cipum filios acciperent, & publice iurare cogerent, ni-
hil se contra Sequănos consilij inituros, & partem fini-
timi agri per uim occupatam possiderent, Galliæq́; to-
tius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Diuitiacus.
Diuitiacus, auxilij pentendi causa Romam ad Senatum
profectus, infecta re redierat. Aduentu Cæsaris facta
commutatione rerum, obsidibus Heduis redditis, ueteri-
bus clientelis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis,
quod ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, me-
liore conditione, atque imperio æquiore se uti uidebant.
Reliquis rebus eorum, gratia, dignitateq́; amplificata Rhemi.
Sequăni principatum dimiserant. In eorum locum Rhe

mi successerant, quos, quòd adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur, ita & nouam, & repente collectam autoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Hedui: secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo: Nam plebs penè seruorum habetur loco, quę per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. Plerique cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit, magnoq; ij sunt apud eos honore. Nam ferè de omnibus controuersiis publicis, priuatisq; constituunt: et si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controuersia est, ijdem discernunt, præmia, pœnasq; constituunt. Si quis aut priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicunt. Hæc pœna apud eos est grauissima. Quibus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur, ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermonemq; defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque ijs petẽtibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus,

Plebs Gallorum.

Druides.

qui summam inter eos habet autoritatem. Hoc mortuo,
siquis ex reliquis excellit dignitate, succedit: at si sunt
plures pares, suffragio Druidum adlegitur, nonnun-
quàm etiam de principatu armis contendunt. Ii certo Carnutes.
anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius
Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato, huc
omnes undique qui controuersias habent, conueniunt,
eorumq; iudicijs decretisq; parent. Disciplina in Bri-
tannia reperta, atque inde in Galliam translata esse exi
stimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoscere
uolunt, plerunq; illò discēdi causa proficiscuntur. Drui
des à bello abesse consueuerunt, neq; tributa unà cum
reliquis pendunt, militiæ uacationem, omniumq; rerum
habent immunitatem, tantis excitati præmijs, et sua spon
te multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis,
parentibusq; mittuntur. Magnum ibi numerum uer-
suum ediscere dicuntur. Itaque nonnulli annos uicenos
in disciplina permanent, neque fas esse existimant ea li
teris mandare, cum in raliquis ferè rebus publicis, pri- Galli
uatisq; rationibus Græcis literis utantur. Id mihi dua- græcis
bus de causis instituisse uidentur, quòd neq; in uulgum literis
disciplinam efferri uelint, neq; eos, qui discunt, literis cō utuntur.
fisos minus memoriæ studere, quod ferè plerisq; accidit,
ut præsidio literarum diligentiam in perdiscendo, ac Animarum
memoriam remittant. In primis hoc uolunt persuadere, imortalitas.
non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad
alios, atq; hoc maxime ad uirtutem excitari putāt, metu
mortis neglecto. Multa præterea de syderibus, atque eo-
rum motu: de mundi, ac terrarum magnitudine, de re-
rum natura, de Deorum immortalium ui, ac potestate

Equites Galli.

136

disputant, & iuuentuti tradunt. Alterũ genus est equitum. Ii, cum est usus, atque aliquod bellum incidit, quod ante Cæsaris aduentum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent, omnes in bello uersantur, atque eorum ut quisque est genere, copijsq; amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesq; habet. Hanc unam gratiam, potentiamq; nouerunt. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus: atque ob eam causam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq; in prælijs, periculisq; uersantur, aut pro uictimis homines immolant, aut se immolaturos uouent, administrisq; ad ea sacrificia Druidibus utuntur, quòd pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceq; eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alij immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent, quibus succensis circunuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxia sint comprehensi gratiora Dijs immortalibus esse arbitrantur. Sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maxime Mercurium colunt, huius sunt plurima simulacra. Hunc omnium inuentorem artium ferunt: hunc uiarum, atque itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturasq; habere uim maximam arbitrantur. Post hunc Appollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes habent opinionem: Appollinem morbos depelere: Mineruam operum, atque artificiorum initia tradere:

Galli. religionibus dediti

Deus Gallorum precipuus Mercurius

Iouem imperium cœlestium tenere: Martem bella regere. Huic, cum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerunque deuouent, quæ superauerint animalia capta immolant, reliquasq; res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum extructos cumulos locis consecratis conspicari licet, neque sæpe accidit, ut neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet, grauissimumq; ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite Patre prognatos prædicant, Idq; ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt: & dies natales, & mensium, & annorum initia sic obseruant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis uitæ institutis hoc ferè ab reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi cum adoleuerint, ut munus militiæ sustinere possint, palàm ad se adire non patiantur: filiumq; in puerili ætate publico in conspectu patris assistere turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis æstimatione facta cum dotibus communicant: huius omnis pecuniç coniunctim ratio habetur, fructusq; seruantur: uter eorum uita superarit, ad eum pars utriusq; cum fructibus superiorum temporum peruenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, uitæ, necisq; habent potestatem. Et cum paterfamilias illustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspitionem uenit, de uxoribus in seruilem modum quæstionem habent: et si compertũ est, igni, atq; omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorũ magnifica, et sumptuosa,

Galli à Dite patre prognati

omniaq́;,quæ uiuis cordi fuisse arbitrantur,in ignem in ferunt,etiam animalia,ac paulò supra hanc memoriam serui,& clientes,quos ab ijs dilectos esse constabat,iustis funeribus confectis unà cremabantur. Quæ ciuitates commodius suam Rempublicam administrare existimantur,habent legibus sancitum. Si quis quid de Rep. à finitimis rumore,aut fama acceperit,uti ad magistratum deferat,néue cum quo alio communicet,quòd sæpe homines temerarios,atq; imperitos falsis rumoribus terreri,& ad facinus impelli,& de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus,quæ uisa sunt occultant,quæq́; esse ex usu iudicauerint,multitudini produnt. De Rep. nisi per concilium loqui non conceditur.

Germanorũ mores

Germani multum ab hac consuetudine differunt, nam neque Druides habent,qui rebus diuinis præsint,neque sacrificijs studẽt. Deorum numero eos solos ducunt,quos cernunt,& quorum opibus aperte iuuantur. Solem & Vulcanum & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in uenationibus,atque in studijs rei militaris consistit:ab paruulis duritiæ,ac labori student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem. Hoc ali staturam,ali hoc uires, neruosq́; confirmari putant. Intra annum uero uigesimum fœminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus,cuius rei nulla est occultatio, quòd & promiscue in fluminibus perluuntur,& pellibus,aut paruis Rhenonum tegumentis utuntur,magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student, maiorq́; pars uictus eorũ in lacte,& caseo, & carne cõsistit:neq; quisquam agri modum certum,aut fineis proprios habet, sed magistra-

Dij Germanorum

tus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusq; hominum, qui unà coierunt, quantum eis, et quo loco uisum est, attribuunt agri, atque anno post, aliò transire cogunt. Eius rei multas afferunt causas, ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi, agricultura commutent, ne latos fineis parare studeant, potentioresq; humiliores possessionibus expellant: ne accuratius ad frigora, atque æstus uitandos ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones, dissensionesq; nascuntur, ut animi æquitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis æquari uideat. Ciuitatibus maxima laus est, quàm latissimis circum se uastatis finibus solitudines habere. Hoc propriũ uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quẽquam propè se audere consistere. Simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Cum bellum ciuitas, aut illatum defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsint, ut uitæ necisq; habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus communis est magistratus, sed principes regionum, atque pagorũ inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuũt. Latrocinia nullã habent infamiã, quę extra fines cuiusq; ciuitatis fiunt, atque ea iuuentutis exercendæ, ac desidię minuendæ causa fieri prædicant. Atque ubi quis ex principibus in cõcilio se dixit ducẽ fore, qui sequi uelint profiteantur, cõsurgunt ij, qui et causam, & hominem probant, suumq; auxilium pollicentur, atque ab multitudine collaudantur, qui ex ijs secuti non sunt in desertorum, ac proditorum numero ducuntur, omniumq; rerum ijs postea fides derogatur. Hospites uiolare fas non putant, qui quaq; de causa ad eos

uenerunt ab iniuria prohibent, sanctosq; habent, ijs omnium domos patent, uictusq; communicatur. Ac fuit antea tēpus cum Germanos Galli uirtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominū multitudinem, agriq; inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaq;

Hercynia sylua

ea, quæ fertilissima sunt Germaniæ loca circum Hercyniam syluam (quam Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse uideo, quam illi Orciniam appellant)

Orcinia

uulgo Tectosages occuparunt, atq; ibi consederūt. Quæ

Tectosages

gens ad hoc tēpus his sedibus se continet, summamq; habet iustitiæ, & bellicę laudis opinionem. Nunc quòd in eadem inopia, egestate, patientiaq; Germani permanēt, eodem uictu, et cultu corporis utuntur. Gallis autē propinquitas, & transmarinarum rerum notitia multa ad copiam, atq; usus largitur, paulatim assuefacti superari, multisq; uicti prælijs, ne se quidem ipsi cum illis uirtute cōparant. Huius hercyniæ sylue, quę supra demonstrata

Hercyniæ sylue latitudo

est latitudo nouē dierū itinere expedito patet, non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartiū: hinc se flectit sinistrorsus, diuersis à flumine regionibus, multarumq; gentium fines propter magnitudinē attingit. Neq; quisquā est huius Germaniæ, qui se aut audisse, aut adisse ad initium eius syluæ dicat cum dierum iter LX. processerit, aut quo ex loco oriatur acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis uisa non sint, ex quibus quæ maxime differant ab cæteris, & memoriæ prodenda uideantur, hæc sunt: Est bos cerui figura, cuius à me-

Bos hercyniæ syluæ

dia fronte inter aures unum cornu existit excelsius, ma gisq; directum his, quę nobis nota sunt cornibus, ab eius summo sicut palmę, ramiq; late diffunduntur: eadem est fœminę, marisq; natura, eadem forma, magnitudoq; cor nuum. Sunt itē quę appellantur Alces. Harum est consi- Alces milis capris figura, & uarietas pellium, sed magnitudi- ne paulò antecedunt, mutilæq; sunt cornibus, & crura sine nodis, articulisq; habent, neq; quietis causa procum bunt, neq; si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, aut subleuare possunt. His sunt arbores pro cubilibus, ad eas se applicant, atque ita paulum modo reclinatæ quietem capiunt, quarum ex uestigijs, cum est animad- uersum à uenatoribus, quò se recipere consueuerint, o- mnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut abscidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relin quatur, huc cum se consuetudine reclinauerint, infir- mas arbores pondere affligunt, atq; unà ipsæ concidūt. Tertium est genus eorum, qui Vri appellātur: ij sunt ma Vri gnitudine paulò infra Elephantos, specie, & colore, et figura tauri, magna uis est eorum, & magna uelocitas: neque homini, neque ferę, quam conspexerunt, parcunt: hos studiose foueis captos interficiunt. Hoc se labore du rant adolescentes, atq; hoc genere uenationis exercent: & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publi- cum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt lau- dem. Sed assuescere ad homines, & mansuefieri, ne par uuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiose conquisita ab labris argento circun cludunt, atq; in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

Cæsar postquàm per Vbios exploratores comperit, Sueuos sese in syluas recepisse, inopiam frumenti ueritus, quòd ut supra demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius, sed ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorũ auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quę ripas Vbiorum contingebat in longitudinem pedum ducẽtorum rescindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, præsidiumq; cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit, magnisq; eum locum munitionibus firmat. Ei loco, præsidioq; C. Volcatium Tullum adolescentem pręfecit: ipse cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam syluam, quæ est totius Galliæ maxima, atq; ab ripis Rheni, finibusq; Treuerorum ad Neruios pertinet, millibusq; amplius quingentis in longitudinem patet. L. Minutium Basilium cũ omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atq; opportunitate temporis proficere possit, monet, ut igneis fieri in castris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat, sese confestim subsequi dicit. Basilius ut imperatum est, facit, celeriter contraq; omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit, eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cũ in omnibus rebus, tum in re militari Fortuna potest: nã magno accidit casu, ut in ipsum incautum, atque etiam imparatum incideret, priusq; eius aduentus ab hominibus uideretur, quàm fama, ac nuntijs afferretur, sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circũ

Arduenna sylua

se habebat, erepto, rhedis, equisq́; comprehensis ipsum
effugere mortem. Sed hoc quoque factum est, quod ædifi-
cio circundãto sylua, ut sunt ferè domicilia Gallorũ, qui
uitandi æstus causa plerunque syluarũ, ac fluminum pe
tunt propinquitates, comites familiaresq́; eius angusto
in loco equitũ nostrorum uim paulisper sustinuerunt, ijs
pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit, fu-
gientem syluæ texerunt: sic ad subeundũ periculum, & (Ambiorigis fuga)
ad uitandum, multum fortuna ualuit. Ambiorix an copi
as suas iudicio non conduxerit, quòd prælio dimicãdum
non existimauerit, an tempore exclusus, & repentino
equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exer-
citum subsequi crederet, dubium est. Sed certe clàm di-
missis per agros nuntijs, sibi quęque consulere iussit, quo-
rum pars in Arduennam syluam, pars in continẽtes pa
ludes profugit. Qui proximi oceano fuerunt, ij in insu-
lis sese occultauerunt, quas æstus efficere consuerũt. Mul
ti ex suis finibus egressi, se, suaq́; omnia alienissimis cre-
diderunt. Catiuulcus rex dimidię partis Eburonum, qui (Catiuulci mors)
unà cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confe-
ctus, cum laborem, aut belli, aut fugæ ferre non posset,
omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consi
lij autor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaq́;
copia est, se exanimauit. Segni, Condrusiq́; ex gente, & (Segni Condrusi)
numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treue-
rosq́;, legatos ad Cæsarem miserunt oratum, ne se in ho
stium numero duceret, néue omnium Germanorum, qui
essent citra Rhenum causam esse unam iudicaret, ni-
hil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse.
Cæsar explorata re quæstione captiuorum, si qui ad eos

Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerentur imperauit. Si ita fecissent, fines eorum se uiolaturum negauit. Tum copijs in treis partes distributis, impedimenta omnium legionum ad Vatucam contulit. Id castelli nomen est, hoc ferè est in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius hyemandi causa consederant. Hunc cum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quòd superioris anni munitiones integrę manebant, ut militum laborem subleuaret. Præsidio impedimentis legionem quartandecimam reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas, ex Italia traduxerat. Ei legioni, castrisq; Quintum Tullium Ciceronem præfecit, ducentosq; equites attribuit. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum uersus in eas parteis, quæ Menapios attingunt proficisci iubet, C. Trebonium, cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit. Ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasq; Arduennæ parteis, ire constituit: quò cum paucis equitibus profectũ Ambiorigem audiebat: discedens post diem septimum sese reuersurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur deberi frumentum sciebat: Labienum, Treboniumq; hortatur, si Reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem reuertantur, ut rursus cõmunicato cõsilio, exploratisq; hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. Erat, ut supra demonstrauimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet, sed in omneis parteis dispersa multitudo, ubi cuique, aut uallis abdita, aut locus syluestris, aut palus impedita,

Vatuca

Q. Tul Cicero.

T. Labienus

Scalde fl.

impedita, ſpem præſidij, aut ſalutis aliquá offerebat, con
ſederat. Hęc loca uicinitatibus erant nota: magnáq; res
diligentiam requirebat, non in ſumma exercitus tuenda
(nullum enim poterat uniuerſis perterritis, ac diſperſis
periculum accidere) ſed in ſingulis militibus conſeruan
dis, quæ tamen ex parte res, ad ſalutẽ exercitus pertine
bat: nam & prædę cupiditas multos longius euocabat,
ac ſyluæ incertis, occultisq; itineribus confertos adire
prohibebat. Si negociũ confici, ſtirpemq; hominum ſce
leratorum interfici uellet, dimittendæ plures manus, di-
ducẽdiq; erant milites. Si cõtinere ad ſigna manipulos
uellet (ut inſtituta ratio, et conſuetudo exercitus Roma
ni poſtulabat) locus ipſe erat præſidio barbaris, neq; ex
oculto inſidiandi, & diſperſos circunueniendi ſingulis
deerat audacia, ut in eiuſmodi difficultatibus, quãtũ di-
ligẽtia prouideri poterat, prouidebatur: ut potius in no
cendo aliquid omitteretur (& ſi omnium animi ad ulci-
ſcendum ardebant) quàm cum aliquo detrimento militũ
noceretur. Cæſar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit.
omneis euocat ſpe prædæ ad diripiendos Eburones, ut
potius in ſyluis Gallorum uita, quàm legionariorum pe
riclitaretur, ſimul ut magna multitudine circunfuſa pro
tali facinore, ſtirps ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus
undiq; numerus celeriter cõuenit. Hæc in omnibus Ebu
ronum partibus gerebantur, diesq; adpetebat ſeptimus,
quẽ ad diem Cæſar ad impedimenta legionemq; reuerti
conſtituerat. Hic quantum in bello Fortuna poſſit, &
quantos afferat caſus cognoſci potuit: diſſipatis, ac per
territis hoſtibus (ut demonſtrauimus) manus erat nulla,
quæ paruam modo timoris cauſam afferret. Trans Rhe-

num ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atque ultrò omneis ad prædam euocari: cogunt equitum duo millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atque Vsipetes, supra docuimus, transeuntes Rhenum nauibus ratibusq; triginta millibus passuũ, infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumq; ab Cæsare relictum, primos Eburonũ fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Inuitati præda longius procedunt: nõ hos palus in bello latrocinijsq; natos, non syluę morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærunt, profectum longius reperiunt, omnemq; exercitum discessisse cognoscũt, atque unus ex captiuis, Quid uos, inquit, hanc miseram, ac tenuẽ sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis, tribus horis ad Vatucã uenire potestis. Huc omneis suas fortunas exercitus Romanorũ contulit: pręsidij tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani quã nacti erant prædam, in occulto relinquunt, ipsi ad Vatucam contendunt, usi eodem duce, cuius hęc indicio cognouerant. Cicero qui per omneis superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, quòd longius eum progressum audiebat, neque ulla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus uocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret, nullum eiusmodi casum expectans

Sicambri trajciunt Rhenum ut Eburones prædentur

quo, nouem oppositis legionibus, maximoq; equitatu, dispersis, ac penè deletis hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset, quinq; cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter, & castra unus omnino collis intererat. Cōplures erant in castris ex legionibus ægri relicti, ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant circiter CCC. sub uexillo unà mittuntur, magna præterea multitudo calonum, magna uis iumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate sequitur: hoc ipso tempore, & casu Germani equites interueniūt, protinusq; eodē illo, quo uenerāt cursu ab decumana porta in castra irrumpere conātur, nec prius sunt uisi obiectis ab ea parte syluis, quàm castris appropinquarēt, usq; eò ut qui sub uallo tenderent mercatores, recipiendi sui nō haberent facultatem. Inopinantes nostri re noua perturbantur, ac uix primum impetum cohors in statione sustinet, circunfundūtur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent, ægre nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitioq; defendit, totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quærit, neq; quo signa ferantur, neque quam in partem quisq; conueniat, prouident. Alius iam capta castra pronuntiat, alius deleto exercitu, atq; Imperatore uictores barbaros uenisse contendit, pleriq; nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cotiæq;, et Titurij calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullū esse intus præsidium: perrūpere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantam fortunā ex manibus dimittant. Erat ęger in præsidio relictus P.

Sicambri castra Ciceronis aggrediūtur

P. Sextius Baculus.

Sextius Baculus, qui primũ pilum apud Cæsarem duxe-rat, cuius mentionẽ superioribus prœliis fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffisus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit, uidet imminere ho-steis, atque in summo esse rem discrimine, capit arma à proximis, atq; in porta consistit. Sequuntur hunc Centu-riones eius cohortis, quæ in statione erat. Paulisper præ-lium unà sustinent: relinquit animus Sextium, grauibus acceptis uulneribus: deficiens, ægre per manus tractus seruatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemq; defensorum præbeant. Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorẽ exaudiunt, præcurrunt equites, quãto res sit in periculo, cognoscũt. Hic uero nulla mu-nitio est, quæ perterritos recipiat: modo conscripti, atq; usus militaris imperiti, ad tribunũ militũ, Centurionesq; ora conuertunt, quid ab his præcipiatur, expectant. Ne-mo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. Bar-bari signa procul conspicati, ab oppugnatione desistũt, redisse primo legiones credũt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerãt. Postea despecta paucitate ex omni-bus partibus impetum faciunt: calones in proximum tu-mulum procurrunt, hinc celeriter deiecti se in signa, ma-nipulosq; coniiciunt. Eò magis timidos pterrent milites. Alii cuneo facto, ut celeriter perrumpant, censent, quo-niam tam propinqua sint castra, & si pars aliqua circũ-uenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt. Alii ut in iugo consistant, atq; eundem omnes ferant casum. Hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo unà profectos docuimus, itaq; inter se cohortati duce C. Tre-

bonio equite Romano, qui eis erat præpositus, per me-
dios hosteis perrumpũt, incolumesq; ad unum in castra
perueniunt omnes, hos subsecuti calones, equitesq; eo-
dem impetu, militũ uirtute seruantur. At ij, qui in iugo
constiterant nullo etiam nũc usu rei militaris percepto,
neque in eo, quod probauerant consilio permanere, ut se
loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse
alijs uim, celeritatemq; uiderant, imitari potuerunt, sed
se in castra recipere conati, iniquum in locum demise-
runt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus or-
dinibus reliquarum legionum causa uirtutis in superio-
res erant ordines huius legionis traducti, ne ante par-
tam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnãtes
conciderunt: militum pars horum uirtute summotis ho-
stibus præter spem incolumis in castra peruenit: pars à
barbaris circumuenta perijt. Germani desperata expu
gnatione castrorũ, quòd nostros iam constitisse in muta
tionibus uidebant, cum ea præda, quã in syluis deposue
rant, trans Rhenum sese receperunt: ac tantus fuit etiã
post discessum hostium, terror, ut ea nocte, cum C. Volu-
senus missus cum equitatu ad castra uenisset fidem nõ ha
berent, adesse cum incolumi Cęsarẽ exercitu. Sic omniũ
animos timor præoccupauerat, ut penè alienata mente,
deletis omnibus copijs, equitatum se ex fuga recepisse di
cerent, neque incolumi exercitu Germanos castra oppu
gnaturos fuisse contenderent, quem timorem Cæsaris ad
uentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli non ignarus,
unum, quod cohortes ex statione, et præsidio essent emis
sæ questus, ne minimo quidem casu locum relinqui de-
buisse, multum Fortunam in repentino hostium aduen-

tu potuisse iudicauit: multò etiam amplius, quòd penè ab ipso uallo, portisq; castrorum barbaros auertissent. Quarum omnium rerum maxime admirandum uidebatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimũ Ambiorigi beneficiũ obtulerant. Cæsar ad uexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus in omneis parteis dimittit, omnes uici, atq; omnia ædificia, quæ quisq; conspexerat, incendebãtur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tanta multitudine iumentorũ, atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atq; imbribus procuberant, ut si qui etiam in præsentia se occultassent, tamẽ iis deducto exercitu rerum omniũ inopia pereundum uideretur, ac sępe in eum locum uentum est tanto in omneis parteis diuiso æquitatu, ut non modo uisum ab se Ambigiorem in fuga conspexisse dicerent captiui, sed nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent: ut spe consequẽdi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio uincerent, semperq; paulum ad summam felicitatem defuisse uideretur, atque ille latebris, aut syluis, aut saltibus se eriperet, et nocte occultatus, alias regiones, parteisq; peteret non maiore equitum præsidio, quàm quatuor, quibus solis uitam suam committere audebat. Tali modo uastatis regionibus exercitum Cæsar duarum cohortium dãno Durocortum Rhemorum reducit: concilioq; in eum locum Galliæ indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit, & de Accone, qui princeps e-

Eburonum uastatio.

Durocortũ opp.

Concilium Galliæ totius.

Acconis supplicium.

ius consilij fuerat, grauiore sententia pronuntiata, more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium ueriti profugerunt, quibus cum aqua, atque igni interdixisset, duas legiones ad fineis Treuerorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocauit, frumentoq; exercitui prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est. Agendicū.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER SEPTIMVS.

QVIETA GALLIA, CÆSAR, ut constituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodij cæde, de Senatusq; consulto certior factus, ut omnes Italiæ iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere instituit. Eæ res in Galliam transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi & affigunt rumoribus Galli (quod res poscere uidebatur) retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum uenire posse. Hac impulsi occasione, qui iam ante se populi Romani Imperio subiectos dolerent, liberius, atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ concilijs, syluestribus, ac remotis locis, queruntur de Acconis morte, hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant. Mi- Gallorum consilia contra Romanos.

ſerantur communem Galliæ fortunam, omnibus pollicitationibus, ac præmijs depoſcunt, qui belli initium faciãt, & ſui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. Eius in primis rationem habendam eſſe dicunt, prius quam eorum clandeſtina conſilia efferãtur, ut Cęſar ab exercitu intercludat. Id eſſe facile, quod neq; legiones, abſente Imperatore audeãt ex hybernis egredi, neq; Imperator ſine præſidio ad legiones peruenire poſſit. Poſtremo in acie pręſtare interfici, quã non ueterẽ belli gloriã, libertatemq́; quã à maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, ſe nullum periculum communis ſalutis cauſa recuſare, principesq́; ſe ex omnibus bellum facturos pollicentur: & quoniam in præſentia de obſidibus cauere inter ſe nõ poſſent, ne res efferatur, ut iureiurando, ac fide ſantiatur, petũt, collatis militaribus ſignis (quod more eorum grauiſſima cærimonia continetur) ne facto initio belli à reliquis deſerantur. Tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurãdo ab omnibus, qui aderant, tẽpore eius rei conſtituto, ab cõcilio diſceditur. Vbi ea dies uenit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, deſpatis hominibus Genabin dato ſigno concurrunt, ciuesq; Romanos, qui negociãdi cauſa ibi conſtiterant, in ijs C. Fuſium Cottam honeſtũ equitem Romanũ, qui rei frumẽtariæ iuſſu Cæſaris præerat, interficiunt, bonaq́; eorũ diripiunt. Celeriter ad omneis Galliæ ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior, atque illuſtrior incidit res clamore per agros, regionesq́; ſignificant: ac alij deinceps exicipiunt, et proximis tradunt, ut tunc accidit: nam quæ Genabi oriente ſole geſta eſſent, ante primam confectam uigiliam in finibus Aruer-

Cotuatus. et Conetodunus duces Gallorum

C. Fuſius Cotta occiditur.

norum audita sunt: quod spatium est milliũ passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix Celtilli filius Aruernus summæ potentiæ adolescens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eã causam, quòd regnum appetebat, ab ciuitute erat interfectus, cõuocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito eius cõsilio ad arma cõcurritur, ab Gobanitione patruo suo, reliquisq; principibus, qui hanc tentandam fortunã non existimabant, expellitur ex oppido Gergobia: non tamen desistit, atq; in agris habet delectum egentium, ac pditorũ. Hac coacta manu quoscunq; adit ex ciuitate, in suã sententiam perducit. Hortatur, ut cõmunis libertatis causa arma capiãt, magnisq; coactis copijs aduersarios suos, à quibus pauloãte erat eiectus, expellit ex ciuitate: Rex ab suis appellatur: dimittit quoquo uersus legationes, obtestatur, ut in fide maneant: celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemouices, Andos, reliquosq; omneis, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum defertur Imperium, qua oblata potestate omnibus his ciuitatibus obsides imperat, certum numerũ militum celeriter ad se adduci iubet. Armorum quantum quæq; ciuitas domi, quodq; ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatui studet, summæ diligentiæ summam Imperij seueritatem addit, magnitudine supplicij dubitantes cogit: nam maiore cõmisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de causa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento, & magnitndine pœnæ perterreant alios. His supplicijs celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum summæ homi

Vercingetorix

Lucterius Cadurcus.

nem audaciæ cũ parte copiarum in Rutenos mittit, ipse in Bituriges proficiscitur: eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quò facilius hostium copias sustinere possent. Hedui de consilio legatorum, quos Cęsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, peditatusq; subsidio Biturigibus mittunt, qui cum ad flumen Ligerim uenissent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neq; flumẽ transire ausi, domũ reuertuntur, legatisq; nostris renuntiant se Biturigum perfidiam ueritos reuertisse, quibus id consilij fuisse cognouerint, ut si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Auerni se circumsisterent. Id eáne de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, nõ uidetur pro certo esse ponendum, Bituriges eorum discessu statim se cũ Auernis coniungũt. His rebus in Italiã Cæsari nuntiatis, cũ iam ille uirtute Cn. Põpeij urbanas res cõmodiorem in statũ peruenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est: eò cũ uenisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. Nam si legiones in prouinciam accerseret se absente, in itinere prælio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitum contenderet, ne ijs quidẽ, qui eo tẽpore pacati uiderentur, suam salutem recte cõmitti uidebat. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus eam ciuitatem Aruernis conciliat. Progressus in Nitiobriges, et Gabalos ab utrisq; obsides accipit, et magna coacta manu in prouinciam Narbonem uersus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata, Cæsar omnibus consilijs anteuertendum existimauit, ut Narbonem pro-

Bituriges.

Ruteni.

ficisceretur: eò cum uenisset, timentes cõfirmat, præsidia
in Rutenis, Prouincialibus, Volcis, Artomicis, Tolosati-
bus, circumq; Narbonem, quæ loca erant hostibus finiti-
ma, constituit: partem copiarũ ex prouincia, supplemen
tumq;, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines
Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus cõ
paratis, represso iam Lucterio, & remoto, quòd intrare
intra præsidia periculosum putabat, in Heluios profici-
scitur, & si mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs di- Gebenna mons
scludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impe
pediebat, tamẽ discussa niue sex in altitudinem pedum,
atque ita uijs patefactis summo militum labore ad fines
Aruernorum peruenit, quibus oppressis inopinantibus,
quòd se Gebenna, ut muro munitos existimabant, ac ne Cæsar Aruernos opprimit.
singulari quidem homini, unquam eo tempore anni semi
tæ patuerant, equitibus imperat, ut quàm latissime pos-
sent, uagentur, & quàmmaximum hostibus terrorem in
ferant. Celeriter hæc fama, ac nuntij ad Vercingetori-
gem perferuntur, quem perterriti omnes Aruerni cir-
cunsistunt, atq; obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu
se ab hostibus diripi patiatur, præsertim cum uideat o-
mne ad se bellum translatum: quorum ille precibus per-
motus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus.
At Cæsar biduum in his locis moratus, quòd hæc de Ver
cintorige usu uentura, opinione perceperat, per causam
supplementi, equitatusq; cogendi ab exercitu discedit,
Brutum adolescentem his copijs præficit. Hunc monet,
ut in omneis parteis equites quàmlatissime peruagen-
tur, daturum se operam, ne longius triduo ab castris ab-
sit. His constitutis rebus omnibus, suis inopinantibus,

quàmmaximis potest intineribus Viennam peruēnit, ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eò præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Heduorum in Lingones contendit, ubi duæ legiones hyemabant, ut si quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur consilij, celeritate præcurreret. Eò cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusq; in unum locum omneis cogit, quàm de eius aduentu Aruernis nuntiari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atq; inde profectus Gergobiam Boiorum oppidum, quos ibi Heluetico prælio uictos Cæsar collocauerat, Heduisq; attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne stipēdiarijs Heduorū expugnatis cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis præsidium uideretur positum esse: sin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. Prẹstare uisum est tamē, omneis difficultates perpeti, quàm tanta contumelia accepta, omnium suorum uoluntates alienare. Itaq; cohortatus Heduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturq;, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant: duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria uteretur: oppugnare instituit. Idq; biduo circumuallauit: tertio die missis ex oppido legatis

Vellaunodunum opp.

de deditione arma proferri, iumenta produci, sexcentos Genabum capitur.
obsides dari iubet, ea qui conficeret C. Trebonium lega
tum relinquit. Ipse ut quàmprimum iter faceret, Gena
bum Carnutum proficisitur, qui tunc primum allato
nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius
eam rem ductum iri existimarent, presidium Genabi tuē
di causa, quod eò mitterent comparabant. Huc biduo
Cæsar peruenit, & castris ante oppidum positis, diei
tempore exclusus in posterum oppugnationem differt,
quæq; ad eam rem usui sint, militibus imperat, & quòd
oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat,
ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legio-
nes in armis excubare iubet. Genabenses paulo ante me
diam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire
cœperunt: qua re per exploratores nunitiata, Cæsar le-
giones quas expeditas esse iusserat, portis incensis in-
tromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hostium
numero desideratis, quin cuncti caperentur, quòd pon-
tis, atq; itinerum angustiæ multitudini fugam interclu-
serant: oppidum diripit, atque incendit, prædam militi
bus donat, exercitum Ligerim traducit, atque in Bitu-
rigum fines peruenit. Vercingetorix ubi de Cæsaris ad
uētu cognouit, oppugnatione disistit, atque obuiam Cæ
sari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in
uia Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo ex op- Nouiodunū
pido, cum legati ad eum uenissent oratum, ut sibi igno-
sceret, suęq; uitæ cōsuleret: ut celeritate reliquas res cōfi
ceret, qua pleraque erat cōsecutus, arma proferri, equos
produci, obsides dari iubet: parte iam obsidum tradita,
cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis

militibus intromissis, qui arma, iumentaq; conquirerent, equitatus hostium procul uisus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat, quem simulatq; oppidani conspexerunt, atque in spem auxilij uenerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cũ ex significatione Gallorũ noui aliquid ab ijs iniri consilij intellexissent, gladijs districtis portas occupauerunt, suosq; omneis incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatũ educi iubet. prælium'q; equestre cõmittit, laborantibus iã suis, Germanos equites circiter CCCC. submittit, quos ab initio secũ habere instituerat, eorũ impetum Galli sustinere non potuerunt, atq; in fugam coniecti multis amissis, sese ad agmẽ receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseq; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cęsar ad oppidum Auaricum (quod erat maximum, munitissimumq; in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione) profectus est: quòd eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix tot continuis incõmodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat, docet longe alia ratione esse bellum gerendum, atq; antea sit gestum, omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione, & commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quòd equitatu ipsi abundent, et quòd anni tempore subleuentur, pabulum secari non posse, necessario dispersos hosteis ex edificijs petere, hos omneis quotidie ab equitibus deleri posse. Præterea salutis causa rei familiaris commoda negligen

Prælium equestre.

Auaricum PP.

Vercĩgetorgis consilia

alias diripi.

da, uicos atque edificia incēdi oportere, hoc spatio à Bo
ia quoquo uersus, quo pabulandi causa adire posse uide
antur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd quo-
rum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuen-
tur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum
periculo longius à castris pregressuros: neque interesse:
ipsos ne interficiant, impedimētis ue exuant, quibus amis
sis bellū geri non possit. Præterea oppida incendi opor
tere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint pe
riculo tuta, neu suis sint ad detractandam militiā rece-
ptacula, neu Romanis preposita ad copiam commeatus
prædamq; tollendam. Hæc si grauia, aut acerba uidean
tur, multò illa grauius æstimari debere, liberos, coniuges
in seruitutē abstrahi, ipsos interfici, quæ sint necesse acci
dere uictis. Omnium consensu hac sentētia probata, uno
die amplius XX. urbes Biturgū incenduntur. Hoc idē
fit in reliquis ciuitatibus: in omnibus partibus incendia
conspiciuntur, quæ & si magno cum dolore omnes fere
bant, tamen hoc sibi solatij proponebant, quòd se propè
explorata uictoria celeriter amissa recuperaturos confi
debant. Deliberatur de Auarico in communi concilio,
incendi placeret, an defendi. Procumbunt Gallis omni-
bus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam propè totius
Galliæ urbem, quæ & præsidio, & ornamento sit ciuita
ti, suis manibus succedere cogerentur, facile se loci natu-
ra defensuros dicunt, quòd propè ex omnibus partibus
flumine, & palude circundata unum habeat, & per-
angustum aditum. Datur petentibus uenia, dissuadente
primo Vercingetorige, post concedente, & precibus ip
sorum, & misericordia uulgi defensores idonei oppido

Galli urbes suas incendunt.

deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit, paludibus sylvisq; munitum, ab Auarico longe millia passuum XV. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quę ad Auaricum agerentur, cognoscebat, & quid fieri vellet, imperabat: omneis nostras pabulationes frumentationesq; obseruabat: dispersosq;, cum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoq; incommodo afficiebat: & si quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diuersisq; itineribus iretur. Castris ad eam partem oppidi positis Cæsar,

Auarici obsessio.

quæ intermissa à flumine, & palude aditum (ut supra diximus) angustum habebat, aggerem apparare, uineas agere, turreis duas constituere cœpit: nam circumuallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atq; Heduos adhortari non destitit, quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non multum adiuuabant: alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua & infirma, celeriter quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incẽdijs ædificiorum, usque eò, ut complureis dies milites frumento caruerint, & pecore è longinquioribus uicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen uox est ab his audita populi Ro. maiestate, et supioribus uictorijs indigna: quin etiam Cęsar cum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complureis annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquã infecta re discederent:

hoc se

hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnatio
nem reliquissent, præstare, omneis perferre accerbitates,
quàm non ciuibus Ro. qui Genabi perfidia Gallorum in
terissent, parentarent. Hæc eadem centurionibus, tribu-
nisq; militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem defer
rentur. Cum iam muro appropinquassent turres, ex ca-
ptiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumpto pa
bulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum, cũ
equitatu expeditisq;, qui inter equites præliari consues
sent, insidiarum causa eò profectum, quo nostros poste-
ro die pabulatum uenturos arbitrabatur: quibus rebus
cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium ca-
stra mane peruenit. Illi celeriter per exploratores aduẽ
tu Cæsaris cognito, carros impedimentaq; sua in arctio-
res syluas abdiderunt, copias omneis in loco ædito, atq;
aperto instruxerunt. Qua re nuntiata, Cæsar celeriter
sarcinas cõferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter
ab infimo accliuis, hunc ex omnibus ferè partibus palus
difficilis, atq; impedita cingebat, nõ latior pedibus quin
quaginta, hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia
loci continebant, generatimq; distributi in ciuitates, o-
mnia uada, ac saltus eius paludis certis custodijs obtine-
bant: sic animo parati, ut si eam paludem Romani perrũ
pere conarentur, hæsitanteis premerent ex loco superio-
re, ut qui propinquitatem loci uiderent, paratos propè
æquo marte ad dimicandum existimarent, qui iniquitatẽ
conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostenta-
re cognoscerent. Indignanteis milites Cæsar, quòd con
spectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interie
cto, & signum prælij exposcenteis, edocet quanto detri

mento, & quot uirorum fortium morte necesse esset con-stare uictoriam, quos cum sis animo paratos uideret, ut nullum pro sua laude periculum recusarēt, summæ se ini-quitatis condemnari debere, nisi eorum uitam sua salute habeat chariorem: sic milites consolatus eodē die reducit in castra, reliqua quæ ad oppugnationē oppidi pertine-bant, administrare instituit. Vercingetorix cum ad suos redisset, proditiōis insimulatus, quòd castra proprius Ro-manos mouisset, quòd cū omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd eius discessu Romani tanta oportunitate, & celeritate uenissent, non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio accidere potuisse, re-gnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorū habere beneficio. Tali modo accusatus ad hęc respondit, quòd castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quòd pro pius Romanos accessisset, persua-sum loci opportunitate, qui seipsum munitione defende-ret: equitatū uero operam, neque in loco palustri deside-rari debuisse, & illi fuisse utilem, quò sint profecti: sum-mam imperij se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandū impelleretur: cui rei propter animi mollitiā studere omneis uideret, quòd diu-tius laborem ferre nō possent. Romani si casu interuene-rint, fortunę, si alicuius indicio uocati, huic habēdā gra-tiam, quòd & paucitatem eorum ex loco superiore co-gnoscere, & uirtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se à Cęsare per proditionem nullum desiderare, quod habere uictoria posset, quæ iam esset, sibi, ac omnibus Gallis ex-plorata. Quin etiam ipsis remitteret, si sibi magis hono-

Vercingetorix proditionis, accusatur.

rem tribuere, quàm ab se salutē accipere uideantur. Hæc
ut intelligatis, inquit, sincere à me pronūtiari, audite Ro
manos milites, producit seruos, quos in pabulatione pau
cis ante diebus exceperat, & fame, uinculisq; excrucia
uerat: ij iam ante edocti, quę interrogati pronuntiarēt,
milites se esse legionarios dicunt, fame & inopia addu-
ctos clàm ex castris exisse, si quid frumēti, aut pecoris in
agris reperire possent, simili omnem exercitum inopia
premi, nec iam uires sufficere cuiusquā, nec ferre operis
laborē posse. Itaq; statuisse Imperatorem, si nihil in op-
pugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deduce
re. Hæc inquit à me Vercingetorix beneficia habetis,
quē proditionis insimulatis, cuius opera sine uestro san-
guine, tantum exercitū uictorem fame penè consumptū
uidetis, quem turpiter se ex fuga recipientē, ne qua ciui-
tas suis finibus recipiat, à me prouisum est. Conclamat
omnis multitudo, & suo more armis concrepat, quod fa-
cere in eo consueuerunt, cuius orationē approbant, sum
mum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubi
tandum, nec maiori ratione bellū administrari posse. Sta
tuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus co-
pijs in oppidum summittantur, nec solis Biturigibus cō-
munem salutem cōmittendam censent, quòd penè in eo,
si oppidum retinuissent, summam uictorię constare intel
ligebant. Singulari militum nostrorum uirtuti consilia
cuiusque modi Gallorum occurrebant: ut est summæ ge- Gallorum so-
nus solertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, lertia.
quæ ab quoque traduntur, aptissimum: nam & laqueis
falces auertebant, quas cum destinauerant, tormentis in
trorsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebāt,

eò scientius, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum, atque usitatum est. To tum autem murum ex omni parte turribus contabulaue rant, atq; has corijs intexerant: tum crebris diurnis, no cturnisq; eruptionibus, aut aggeri ignem inferebãt, aut milites occupatos in opere adoriebantur, & nostrarum turrium altitudinem, quantũ has quotidianus agger ex presserat, commissis suarum turrium malis adæquabant: & apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusq; appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt, trabes directæ perpe tuæ in longitudinẽ paribus interuallis distãtes inter se, binos pedes in solo collocantur: eæ reuinciuntur extror sus, & multo aggere uestiunt: ea autẽ, quæ diximus in terualla, grãdibus in fronte saxis effarciũtur, his colloca tis, & coagmentatis, alius insuper ordo adijcitur, ut idẽ illud interuallum seruetur, neque inter se cõtingant tra bes, sed paribus intermisse spatijs, singulæ singulis saxis interiectis, arcte contineãtur: sic deinceps omne opus cõ texitur, dum iuxta muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem, uarietatemq; opus deforme non est, alternis tra bibus, ac saxis, quę rectis lineis suos ordines seruant, tum ad utilitatem & defensionem urbium summam habet op portunitatem, quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ perpetuis trabibus pedes quadra genos plerunq; introrsus reuincta, neque perrumpi, ne que distrahi potest. His tot rebus impedita oppugnatio ne, milites cum toto tempore, frigore, & assiduis imbri bus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc su

Muri Gallici.

perauerunt, & diebus XXV. aggerem latum pedes C
CCXXX. altum pedes LXXX. extruxerunt. Cũ is mu
rum hostium penè contingeret, & Cæsar ad opus con-
suetudine excubaret, militesq́; cohortaretur, ne quod om
nino tempus ab opere intermitteretur, pauloante tertiã
uigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cuni
culo hostes succẽderant. Eodemq́; tẽpore toto muro cla
more sublato duabus portis ab utroque latere turrium
eruptio fiebat. Alij faces, atq́; aridam materiem de muro
in aggerem eminus iaciebant, picem, reliquasq́; res, qui
bus ignis excitari potest, fundebant, ut quo primum cur
reretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri pos
set: tamen quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones
pro castris excubabãt, duæq́; partitis temporibus in ope
re erant, celeriter factum est, ut alij eruptionibus resiste
rent, alij turres reducerẽt, aggeremq́; interscinderent.
Omnis uero ex castris multitudo ad restinguendum con
curreret. Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua
parte noctis pugnaretur, semperq́; hostibus spes uictoriæ
redintegraretur: eò magis, quòd deustos pluteos turriũ
uidebant, nec facile adire apertos ad auxiliandum ani-
maduertebant, semperq́; ipsi recentes defessis succederẽt,
omnemq́; Galliæ salutẽ in illo uestigio temporis positam
arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis, quod dignũ
memoria uisum, prætermittendum non existimauimus.
Quidam ante portam oppidi Gallus per manus seui, ac
picis traditas glebas in ignem è regione turris proijcie
bat, scorpione ab latere dextro traiectus, exanimatusq́;
concidit: hunc ex proximis unus iacentem transgressus,
eodem illo munere fungebatur, eadem ratione ictu scor-

pionis exanimato altero, successis tertius, & tertio quartus, nec ille prius est à propugnatoribus uacuus relictus locus, quam restincto aggere, atque omni parte summotis hostibus finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consiliũ cœperũt ex oppido profugere hortante, & iubente Vercingetorige, id silentio noctis conati, nõ magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quòd neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequẽdum tardabat: iamq; hoc facere noctu apparabãt, cum matres familias repente in publicum procurrerunt, flentesq; proiectæ ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se & communeis liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & uirium infirmitas impediret: ubi eos perstare in sententia uiderunt, quòd plerunque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamore & significare de fuga Romanis cœperunt, quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiæ præoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die Cæsar promota turri, perfectisq; operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tẽpestatem arbitratus est, quòd paulò incautius custodias in muro dispositas uidebat, suosq; languidius in opere uersari iussit, & quid fieri uellet, ostendit, legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructũ uictoriæ perciperent: ijs qui primi murum ascendissent premia proposuit, militibusq; signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumq; celeriter cõple-

[Au]uarici [o]ppugnatio.

runt hostes re noua perterriti, muro turribusq; deiecti in foro, ac locis patentioribus cuneatim cōstiterunt, hoc animo, ut si qua ex parte obuiam contraueniretur, acie instructa depugnarent, ubi neminem in æquum locum sese dimitteret, sed toto undique muro circunfundi uiderunt, ueriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis, ultimas oppidi parteis cōtinenti impetu petiuerūt, parsq; ibi, cum angusto exitu portarum seipsi premerēt, à militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta, nec fuit quisquam, qui prædæ studeret: sic et Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt: denique ex omni eo numero, qui fuit circiter quadraginta milliū, uix octingenti, qui primo clamore audito, se ex oppido eiecerunt, incolumes ad Vercingetorigē peruenerunt: quos ille multa iam nocte silentio ex fuga excepit, ueritus ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia uulgi seditio oriretur, ut procul in uia dispositis familiaribus suis, principibusq; ciuitatū disparandos, deducēdosq; ad suos curaret, quæ cuique ciuitati pars castrorū ab initio obuenerat. Postero die concilio cōuocato, cōsolatus, cohortatusq; est, ne se admodū animo demitterent, ne perturbarētur incōmodo, non uirtute, neque acie uicisse Romanos, sed artificio quodā, & scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omneis secundos rerū euentus expectent: sibi nunquam placuisse Auaricū defendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorū, uti hoc incōmodum acciperetur, id tamen se celeriter maioribus cōmodis sanaturum. Nam, quæ ab

Vercingetorigis oratio,

reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum, atque unum consilium totius Galliæ effecturum, cuius consensu, ne orbis quidem terrarum possit obsistere. Idq; se propè iam effectum habere: interea æquũ esse ab ijs communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hęc oratio non ingrata Gallis, maxime, quòd ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, & conspectum multitudinis fugerat, plusq; animo prouidere, & præsentire existimabatur, quòd re integra, primo incendendum Auaricum, post deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res aduersæ autoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur: simul in spem ueniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus, primumq; eo tempore Galli castra munire instituerunt, & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia quæ imperarentur, sibi patienda & perferenda existimarent: nec minus, quàm est pollicitus Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret, atque earũ principes donis, pollicitationibusq; alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. Qui Auarico expugnato refugerant, armandos, uestiendosq; curat: simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat: certum numerum militum ciuitatibus, quem & quam ante diem in castra adduci uelit, sagittariosq; omneis, quorum erat permagnus numerus in Gallia conquiri, & ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Aua-

rici deperierat, expletur. Interim Teutomatus Ollouico nis filius rex Nitiobrigum, cuius pater ab Senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum nu mero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici complureis dies commoratus, summã q; ibi copiam frumẽti, et reliqui commeatus nactus, exer citum ex labore, atque inopia refecit. Iam propè hyeme confecta, cum ipso anni tempore ad gerẽdum bellum uo caretur, et ad hostem proficisci contulisset, siue eum ex paludibus, syluisq; elicere, siue obsidione premere posset, legati ad eum principes Heduorum ueniunt oratum ut maxime necessario tempore ciuitati subueniat, summo esse in periculo, rem, quòd cum singuli magistratus anti quitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consueßent, duo magistratum gerant, et se uterque eorũ legibus creatum esse dicat, horum esse alterum Conuictolitanem florentem, et illustrem adolescentem, alterũ Cotum antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, et magnæ cognationis, cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit, ciuitatem omnem esse in armis, diuisum Senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas: quòd si diutius alatur controuersia, fore uti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque autoritate. Cæsar et si à bello, atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen nõ ignorans quãta ex dissentionibus incommoda oriri consueßent, ne tanta, et tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusq; rebus ornasset, ad uim atque ad arma descenderet, atque ea pars, quæ minus sibi con

Teutomatus.

Heduorum ad Cæsarem legati.

fideret, auxilia à Vercingetorige accerseret, huic rei prę uertendum existimauit, & quòd legibus Heduorum ijs, qui summum magistratū obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure, aut legibus eorum diminuisse uideretur, ipse in Heduos, proficisci statuit. Senatumq́, omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit. Cum propè omnis ciuitas eò conuenisset, doceretur q́, paucis clàm uocatis, alio loco, alio tempore atque oportuerit, fratrem à fratre enuntiatum, cum leges duos ex una familia, uiuo utroq;, non solū magistratus creari uetarent, sed etiam in Senatu esse prohiberēt, Cotum magistratum deponere coëgit, Conuictolitanem, qui per Sacerdotes more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. Hoc decreto interposito cohortatus Heduos, ut controuersiarum, ac dissensionum obliuiscerentur, atq; omnibus omissis, his rebus, huic bello seruirent, eaq́;, quæ meruissent præmia, ab se, deuicta Gallia, expectarent: equitatumq́; omnem, & peditum millia decem sibi celeriter mitterent, quæ in præsidijs rei frumentariæ causa disponeret. Exercitum in duas parteis diuisit, quatuor legiones in Senones, Parisiosq́; Labieno ducendas dedit, VI. ipse in Aruernos, ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer ducit, equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Quare cognita, Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit, cum uterq; utriq; esset exercitui in cōspectu, fereq́; è regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorē æstatis par

Elauer fl.

tem flumine impediretur, quòd non ferè ante autũnum Elauer uado transiri soleat, itaque ne id accideret, syluestri loco castris positis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postridie cũ duabus legionibus in occulto restitit, reliquas copias cũ omnibus impedimentis, ut consueuerat misit, demptis quartis quibusq; cohortibus, uti numerus legionũ cõstare uideretur, iis quàm lõgissime possent progredi iussis, cũ iam ex diei tempore coniecturam caperet, in castra peruentũ, iisdẽ sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontẽ reficere cœpit, celeriter effecto opere, legionibusq; traductis, & loco castris idoneo delecto reliquas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita, ne cõtra suam uoluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergouiam peruenit, equestriq; prælio eo die leui facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omneis aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione non prius agendum constituit, quàm rem frumẽtariam expedisset. At Vercingetorix castris pro oppido in monte positis mediocribus circum se interuallis separatim singularum ciuitatum copias collocauerat, atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem prebebat, principesq; earũ ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendũ delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat, seu quid communicandum, seu quid ad ministrandũ uideretur, neque ullum ferè diem intermittebat, quin equestri prælio interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi, ac uirtutis suorum periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radi

Gergouiam peruenit Cæsar.

cibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circuncisos, quem si tenerent nostri, et aquæ magna parte, et pabulatione libera prohibituri hostes uidebãtur. Sed is locus presidio ab iis non nimis firmo tenebatur, tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, prius quàm subsidium ex oppido uenire posset, deiecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit, fossamq; duplicem duodenum pedum à maioribus castris ad minora perduxit, ut tutò ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Heduus, cui magistratum adiudicatum à Cæsare demonstrauimus, solicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescẽtibus colloquitur, quorum erat princeps Litauicus, atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum iis primum communicat, hortaturq; eos, ut se liberos, et imperio natos meminerint: unam esse Heduorum ciuitatem, quæ certissimam Galliæ uictoriã distineat, eius autoritate reliquas cõtineri, qua traducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen ut iustissimam apud eum causam obtinuerit, sed plus communi libertati tribuere: cur enim potius Hedui de suo iure, et de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quàm Romani ad Heduos ueniant? Celeriter adolescentibus, et oratione magistratus, et præmio deductis, cum se uel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur, quòd ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. placuit, ut Litauicus decem illis uillibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresq; eius ad

Conuitolitanis ab Aruernis pecunia solicitatur.
Litauicus.

Cæsarem præcurrerent: reliqua, qua ratione agi placeat
constituunt. Litauicus accepto exercitu, cum millia pas
suum circiter xxx. ab Gergouia abesset, conuocatis subi-
to militibus, lachrymans. Quo proficiscimur, inquit, mili
tes? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit, prin
cipes ciuitatis Eporedorix, et Viridomarus insimulati
proditionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt.
Hæc ab his cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt: nã ego
fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, do
lore prohibeor, quæ gesta sunt, pronuntiare. Producun-
tur ii, quos ille edocuerat, quæ dici uellet, atque eadem,
quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt,
omneis equites Heduorum interfectos, quòd collocuti cũ
Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitudinem militũ
occultasse, atque ex media cæde profugisse. Conclamãt
Hedui, et Litauicum obsecrant, ut sibi consulat. Quasi ue (Hedui à Cæ-)
ro, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis Ger (sare deficiũt)
gouiam contendere, et cum Aruernis nosmet coniunge-
re? An dubitamus, quin nefario facinore admisso, Roma-
ni iã ad nos interficiendos concurrant? proinde, siquid
in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indi
gnissime interierunt, atque hos latrones interficiamus.
Ostendit ciues Romanos, qui eius præsidii fiducia unà
erant, continuo magnum numerum frumẽti, commeatus
q; diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nũtios
tota ciuitate Heduorum dimittit, in eodem mendacio de
cæde equitum, et principum permanet, hortatur, ut simi
li ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur.
Eporedorix Heduus summo loco natus adolescens, et sum (Eporedorix)
mæ domi potentiæ, et unà Viridomarus pari ætate, et (Viridoma-rus.)

gratia,ſed genere diſpari,quem Cæſar ab Diuitiaco traditum,ex humili loco ad ſummā dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerāt,nominatim ab eo euocati,ijs erat inter ſe de principatu contentio,& in illa magiſtratuum controuerſia,alter pro Conuictolitane,alter pro Coto ſummis opibus pugnauerat. Ex ijs Eporedorix cognito Litauici conſilio,media ferè nocte rem ad Cæſarem defert:orat,ne patiatur ciuitatem prauis adoleſcentium conſilijs ab amicitia populi Romani deficere,quod futurum prouideat, ſi ſe tot hominum millia cum hoſtibus coniunxerint,quorum ſalutem,neq; propinqui negligere,neq; ciuitas leui momento æſtimare poſſet. Magna affectus ſolicitudine hoc nuntio Cæſar,quòd ſemper Heduorum ciuitati præcipue indulſerat, nulla interpoſita dubitatione legiones expeditas quatuor,equitatumq; omnem ex caſtris educit,nec fuit ſpatium tali tempore ad contrahenda caſtra,quòd res in celeritate poſita eſſe uidebatur. C. Fabium legatum cum legionibus duabus caſtris preſidio relinquit,fratres Litauici cum cōprehendi iuſſiſſet,paulò ante reperit ad hoſtes profugiſſe. Adhortatus milites,ne neceſſario tēpore itineris labore permoueantur,cupidiſſimis omnibus,progreſſus millia paſſuū XXV. agmen Heduorum conſpicatus,immiſſo equitatu, iter eorum moratur,atque impedit, interdicitq; omnibus,ne quenquam interficiant. Eporedorigem,& Viridomarum,quos illi interfectos exiſtimabant, inter equites uerſari,ſuosq; appellare iubet. His cognitis,& Litauici fraude perſpecta,Hedui manus tendere,& deditionem ſignificare,& proiectis armis mortē deprecari incipiunt. Litauicus cum ſuis clientibus,quibus nefas, more

Heduorum deditio. Litauici fuga.

Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Cæsar nuntijs ad ciuitatẽ Heduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusq; horis noctis exercitui ad quietẽ datis, castra ad Gergouiam mouit. Medio ferè itinere equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt, summis copijs castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent, nostrosq; assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset ijsdem in uallo permanendum, multitudine sagittarum, atq; omnis generis telorũ multos uulneratos, ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cęteras, pluteosq; uallo addere, & se in posterum diem, similem ad casum parere. His rebus cognitis Cæsar summo studio militum ante ortũ solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Hedui primis nuntijs à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinqunt: impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut leuem auditionem habeãt pro re comperta, bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in seruitutem abstrahũt. Adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebemq; ad furorem impellit, ut facinore admisso, ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium tri. militum iter ad legionem facientem, fide data ex oppido Cauillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negociandi causa ibi constiterant: hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt, repugnantes diem noctemq; obsident: multis utrinq; interfectis,

Hedui in Romanos grassantur.
Temeritas Gallorum.

maiorem multitudinem ad arma concitant. Interim nun tio allato, omneis eorum milites in potestate Cæsaris teneri: concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant, quæstionē de bonis direptis decernūt. Litauici, fratrumq; bona publicant, legatos ad Cæsarē sui purgandi gratia mittunt, hæc faciunt recuperandorum suorum causa. Sed contaminati facinore, et capti cōpendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, et timore pœnæ exterriti, consilia clàm de bello inire incipiunt, ciuitatesq; reliquas legationibus solicitāt, quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen quàm mitissime potest, legatos appellat, nihil se propter inscientiam, leuitatēq; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Heduos beneuolentia diminuere: ipse maiorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circunsisteretur: consilia inibat, quemadmodum à Gergouia discederet, ac rursus omnē exercitum contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ uideretur. Hæc cogitanti accidere uisa est facultas, bene rei gerendæ: nam cum minora in castra operis perspiciendi causa uenisset, animaduertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatū hominibus, qui superioribus diebus uix pre multitudine cerni poterat, admiratus quærit ex pfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi propè æquū sed syluestrem, et angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi, uehementer huic illos loco timere, nec iā aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin penè circumuallati, atque omni exitu, et pabulatione

et pabulatione intercluſi uiderentur, ad hunc munien-
dum locum, omneis à Vercingetorige euocatos. Hac re
cognita, Cæſar mittit complures equitum turmas eò de
media nocte: iis imperat, ut paulò tumultuoſius omni-
bus in locis peruagarentur, prima luce magnum nume
run impedimentorum ex caſtris detrahi, mulionesq; cũ
caſſidibus equitum ſpecie, ac ſimulatione collibus circum
uehi iubet. His paucos addit equites, qui latius oſtenta-
tionis cauſa uagarẽtur, longo circuitu eaſdem omnes iu
bet petere regiones. Hæc procul ex oppido uidebantur,
ut erat à Gergouia deſpectus in caſtra, neque tanto ſpa
tio, certi quid eſſet, explorari poterat. Legionem unam
eodem iugo mittit, et paulum progreſſam inferiore loco
cõſtituit, ſyluisq; occultat, augetur Gallis ſuſpitio, atque
omnes illo munitionum copiæ traducuntur. Vacua ca-
ſtra hoſtium Ceſar conſpicatus, tectis inſignibus ſuorum
occultatisq; ſignis militaribus, raros milites, ne ex oppi
do animaduerterentur, ex maioribus caſtris in minora
traducit, legatisq; quos ſingulis legionibus præfecerat,
quid fieri uellet, oſtendit: in primis monet, ut contineãt
milites, ne ſtudio pugnandi, aut ſpe prædæ longius pro-
grediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi pro
ponit, hoc una celeritate poſſe uitari, occaſionis eſſe rem
non prælii. His rebus expoſitis, ſignum dat, et ab dexte-
ra parte alio aſcenſu eodem tempore Heduos mittit. Op
pidi murus ab planicie, atque initio aſcenſus, recta regio
ne (ſi nullus anfractus intercederet) M CC. paſſus abe
rat. Quicquid huic circuitus ad molliendum cliuum ac
ceſſerat, id ſpatium itineris augebat: à medio ferè colle
in longitudine, ut natura montis ferebat ex grandibus

ſaxis ſex pedum murum, qui noſtrorum impetum tardaret, produxerant Galli, atque inferiore omni ſpatio uacuo relicto, ſuperiorem partem collis uſque ad murũ oppidi denſiſſimis caſtris compleuerant. Milites ſigno dato celeriter ad munitionem perueniunt, eamq́; tranſgreſſi, trinis caſtris potiuntur. Ac tãta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut Theutomatus Rex Nitiobrigum ſubito in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieuerat, ſuperiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix ſe ex manibus predantium militum eriperet. Conſecutus id, quod animo propoſuerat Cæſar receptui cani iuſſit, legionisq́; decimæ, qua cum erat concionatus, ſigna conſtitere. At reliquarum milites legionum nõ exaudito tubæ ſono, quod ſatis magna uallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisq́;, ut erat à Cæſare præceptũ, retinebantur. Sed elati ſpe celeris uictoriæ, et hoſtiũ fuga, ſuperiorumq́; temporum ſecundis præliis, nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant, quod nõ uirtute conſequi poſſent: neque prius finem ſequendi fecerunt, quàm muro oppidi, portisq́; appropinquarunt. Tum uero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, cum hoſtes intra portas eſſe exiſtimarẽt, ſeſe ex oppido eiecerunt, matresfamilias de muro ueſtem, argẽtumq́; iactabant, et pectore nudo prominentes paſſis manibus obteſtabantur Romanos, ut ſibi parcerent, neu ſicut Auarici feciſſent, ne mulieribus quidem, atque infantibus abſtinerent: nonnullæ de muris per manus demiſſæ, ſeſe militibus tradebant. L. Fabius Centurio legionis octauæ, quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, excitari ſe Auaricenſibus præmiis, neque

Gergouiæ oppugnatio.

L. Fabii uirtus.

commissurum, ut prius quisquam murũ ascenderet, treis
suos nactus manipulares, atque ab his subleuatus murũ
ascendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum
extulit. Interim ij, qui ad alteram partem oppidi, ut su-
pra demonstrauimus, munitionis causa conuenerant, pri
mo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incita
ti, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus ma-
gno concursu eò contenderunt, eorũ ut quisque primus
uenerat, sub muro cõsistebat, suorumq; pugnantium nu
merum augebat: quorum cum magna multitudo conue
nisset, matresfamilias, quæ paulò ante Romanis de mu-
ro manus tendebant, suos obtestari, et more Gallico pas-
sum capillum ostentare, liberosq; in conspectũ proferre
cœperunt. Erat Romanis nec loco nec numero æqua cõ
tentio, simul et cursu et spatio pugnæ defatigati, non fa
cile recentes, atque integros sustinebant. Cæsar cum ini
quo loco pugnari, hostiumq; augeri copias uideret, præ
metuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus
castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris
celeriter educaret, et sub infimo colle ab dextro latere
hostium constitueret, ut si nostros depulsos loco uidisset,
quò minus libere hostes insequerentur, terreret, ipse pau
lum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat,
euentũ pugnæ expectabat: cum acerrime cominus pu-
gnaretur, hostes loco et numero, nostri uirtute confiderẽt
subito sunt Hedui uisi, ab latere nostris aperto, quos Cæ-
sar ab dextera parte alio ascensu manus distinendæ cau
sa miserat, ii similitudine armorum uehementer nostros
perterruerunt, ac tametsi dextris humeris exertis ani-
maduertebantur, quod insigne pacatis esse cõsueuerat,

tamen ad ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quiq; una murum ascenderant circumuēti, atque interfecti de muro præcipitantur. M. Petreius eiusdem legionis centurio, cum portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant: Quoniam, inquit, me unà uobiscum seruare nō possum, uestræ quidem certe saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi, uos data facultate uobis consulite, simul irrupit in medios hosteis, duobusq; interfectis, reliquos à porta paulum submouit, conantibus auxiliari suis, frustra inquit meæ uitæ subuenire conamini, quem iam sanguis, uiresq; deficiunt, proinde hinc abite, dum est facultas, uosq; ad legionē recipite. Ita pugnans post paulum concidit ac suis saluti fuit. Nostri, cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, deiecti sunt loco. Sed intolerātius Gallos insequētes legio decima tardauit, quæ pro subsidio paulò æquiore loco cōstiterat. Hanc rursus tertiædecimæ legionis cohortes exceperunt, quæ ex castris minoribus eductæ, cū T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones ubi primum planiciem attigerunt, infestis contra hosteis signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paulò minus septingenti desiderati. Postero die Cæsar concione aduocata, temeritatem, cupiditatemq; militum reprehendit, quod sibi iudicauissent, quò procedendum, aut quid agendum uideretur, neque signo recipiendi dato, cōstitissent, neque à tribunis militum, legatisq; retineri

Cæsaris oracio ad milites.

potuiſſent,expoſuit quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe
ad Auaricum ſenſiſſet,cum ſine duce,et ſine equitatu de
prehenſis hoſtibus exploratam uictoriam dimiſiſſet, ne
paruum modo detrimentum in contentione propter ini
quitatem loci acciperet:quãtopere eorum animi magni-
tudinem admiraretur, quos non caſtrorum munitiones,
non altitudo montis,non murus oppidi tardare potuiſ-
ſet,tantopere licentiam , arrogantiamq; reprehendere,
quòd plus ſe,quàm Imperatorem de uictoria,atque exi-
tu rerum ſentire exiſtimarent:nec minus ſe in milite mo
deſtiam,et continẽtiam,quàm uirtutem,atque animi ma
gnitudinem deſiderare.Hac habita cõcione, et ad extre
mum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc cauſam
animo permouerentur: neu quod iniquitas loci attuliſ-
ſet,id uirtuti hoſtium tribuerent, eadem de profectione
cogitans,quæ ante ſenſerat: legiones ex caſtris eduxit,
aciemq; idoneo loco conſtituit. Cum Vercingetorix nihi
lominus in æquum locum deſcẽderet,leui facto equeſtri
prælio,atque eo ſecundo , in caſtra exercitum reduxit.
Cum hoc idem poſtero die feciſſet, ſatis ad Gallicam oſtẽ
tationem minuendam,militumq; animos confirmandos fa
ctum exiſtimans,in Heduos caſtra mouit,ne tum quidem
inſecutis hoſtibus,tertio die ad flumẽ Elauer pontem re
fecit,atque exercitum traducit,ibi à Viridomaro , atque
Eporedorige Heduis appellatus,diſcit cum omni equitu
Litauicum ad ſolicitandos Heduos profectum, opus eſſe,
et ipſos præcedere ad confirmandã ciuitatem. Et ſi mul Heduorum
tis iam rebus perfidiam Heduorum Cæſar perſpectã ha perfidiam
bebat,atque horum diſceſſu admaturari defectionem ci-
uitatis exiſtimabat,tamen retinendos eos non cenſuit,ne

aut inferre iniuriam uideretur, aut dare timoris aliquã suspitionem. Discedẽtibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit, quos et quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, mulctatos agris, omnibus ereptis sociis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, et quam in fortunam, quamq; in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redisset, sed omnium temporum dignitatem, et gratiam antecessisse uiderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit. Nouiodunum erat oppidum Heduorum ad ripas Ligeris opportuno loco positum: huc Cæsar omneis obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorũ atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia, atque Hispania coemptorum miserat. Eò cum Eporedorix, Viridomarusq; uenissent, et de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibractæ ab Heduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ autoritatis, Conuictolitanẽ magistratum, magnamq; partem Senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos: non prætermittendum tantum commodum existimauerunt. Itaque interfectis Nouioduni custodibus, quiiq; eò negociãdi, aut itineris causa conuenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt, obsides ciuitatũ Bibracte ad magistratum deducẽdos curauerunt: oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usus Romanis, incenderunt: frumẽti quod subito potuerunt, nauibus auexerũt, reliquũ flumine, atque incendio corruperũt, ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiasq; ad ripas Lige

Nouiodunũ

Bibracte opp.

ris disponere, equitatumq; omnibus locis iniiciendi timo
ris causa ostentare cœperũt, ut ab re frumentaria Roma
nos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expel
lere possent: quã ad spem multũ eos adiuuabat, quòd Li
ger ex niuibus creuerat, ut omnino uado trãsiri nõ posse
uideretur. Quibus rebus cognitis Cæsar maturandũ si-
bi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandũ,
ut prius, quàm essent maiores eo copiæ coactæ, dimica-
ret. Nam ut cõmutato consilio iter in prouinciam cõuer
teret, id ne tum quidem necessario faciundum existima-
bat, cum infamia, atque indignitas rei, et oppositus mõs
Gebenna, uiarumq; difficultas impediebat: tũ maxime,
quòd adiũgi Labieno, atque his legionibus, quas unà mi
serat uehementer cupiebat. Itaque admodũ magnis diur
nis, atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium
opinionem ad Ligerim peruenit, uadoq; per equites in
uento, pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo, at
que humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse pos-
sent, disposito equitatu, qui uim fluminis refringeret, at
que hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exer
citum traduxit, frumentumq; in agris, et copiam peco-
ris nactus, repleto his rebus exercitu, iter in Senones fa-
cere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, La-
bienus eo supplemento, quod nuper ex Italia uenerat, re
licto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum qua
tuor legionibus Lutetiã proficiscitur. Id est oppidũ pari Lutetia opp
siorum, positũ in insula fluminis Sequãnæ, cuius aduẽtu
ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus co-
piæ cõuenerũt. Sũma imperii traditur Camulogeno Au
lerco, qui propè cõfectus ætate tamẽ propter singularẽ

scientiam rei militaris, ad eum est honorẽ euocatus. Is cũ animaduertisset perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequànam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit, nostrosq; transitu prohibere instituit. Labienus primo uineas agere, cratibus, atque aggere paludẽ explere, atque iter munire conabatur, postquàm id difficilius confieri animaduertit, silentio è castris tertia uigilia egressus eodem, quo uenerat itinere,

Melodunũ

Melodunum peruenit. Id est oppidum Senonum in Insula Sequănæ positum, ut paulo ante Lutetiam diximus, deprehensis nauibus circiter L. celeriterq; coniunctis atque eò militibus impositis, et rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pas erat ad bellum euocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit, et secundo flumine ad Lutetiã iter facere cœpit. Hostes re cognita ab iis, qui à Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesq; eius oppidi rescindi iubent: ipsi profecti palude in ripis Sequănæ è regione Lutetiæ cõtra labieni castra considunt. Iam Cæsar à Gergouia discessisse audiebatur, iam de Heduorum defectione, et secundo Galliæ motu rumores afferebãtur, Galliq; in colloquiis interclusum itinere, et Ligere Cæsarẽ inopia frumenti coactum in prouinciam contendisse confirmabãt.

Bellouacorũ rebellio.

Bellouaci autem defectione Heduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellũ parare cœperunt. Tum Labienus tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. Neque iam ut aliquid acquireret, prælioq; hosteis lacesseret, sed incolumem exercitũ Agẽ

dicum reduceret, cogitabat. Nāque altera ex parte Bel
louaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem
uirtutis, instabant: alteram Camulogenus parato, atque
instructo exercitu tenebat: tum legiones à præsidio, at-
que impedimentis interclusas maximum flumen distine
bat. Tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi uirtu
te auxilium petendum uidebat. Itaque sub uesperum cō
cilio conuocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligē
ter, industriæq; administrarent, naues, quas à Melodu-
no deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, et
prima confecta uigilia, quatuor millla passuum secundo
flumine progredi silentio, ibiq; se expectari iubet. Quin
que cohortes, quas minime firmas ad dimicandū esse exi
stimabat castris præsidio relinquit: quinque eiusdem le
gionis reliquas, de media nocte cum omnibus impedimē
tis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat.
Conquirit etiam lintres, has magno sonitu remorum in-
citatas, in eandem partem mittit: ipsi post paulò, silētio
egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quò na
ueis appelli iusserat. Eò cum esset uentum, exploratores
hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinā
tes, quòd magna subito erat coorta tempestas, ab nostris
opprimūtur exercitus, equitusq;, equitibus Romanis ad
ministrantibus, quos ei negocio præfecerat, celeriter trās
mittitur. Vno ferè tempore sub lucem hostibus nūtiatur
in castris Romanorum præter consuetudinem tumultua
ri, et magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumq; re
morum in eadem parte exaudiri, et paulò infra milites
nauibus transportari. Quibus rebus auditis, quòd exi-
stimabant tribus locis trāsire legiones, atque omneis per

turbatos defectione Heduorum, fugam parare, suas quo que copias in treis partes distribuerunt. Nam et præsi dio è regione castrorũ relicto, et parua manu *Metiosedũ uersus missa, quæ tantum progrederetur, quãtũ naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. Prima luce et nostri omnes erant transportati et hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suæ pristinæ uirtutis, et tot secundissimorum præliorũ memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hosteis superassent, adesse existimarent, dat signum prælii. Primo concursu ab dextero cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugã coniiciuntur: ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspitionem fugæ quisquam, ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. Ac incerto etiam nunc exitu uictoriæ, cum septimæ legionis tribunis esset nuntiatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaq; intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes, interfectiq; sunt: eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, cum prælium commissum audissent subsidio suis ierunt, collemq; cœperunt, neque nostrorum militum, uictorumque impetum sustinere potuerunt. sic cum suis fugientibus permixti, quos non syluæ, montesq; texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum ubi impedimenta totius exercitus relicta erant, inde cum omni

*alias, Iosedum.

Labieni cũ Gallis prælium.

Callorũ fuga.

bus copiis ad Cæsarem peruēnit. Defectione Heduorum Defectio He-
cognita, bellum augetur. Legationes in omneis parteis duorum.
circūmittuntur: quantum gratia, autoritate, pecunia ua
lent, ad solicitandas ciuitates nitūtur: nacti obsides, quos
Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitanteis
territāt. Petunt à Vercingetorige Hedui, ut ad se ueniat
rationesq; belli gerendi cōmunicet: re impetrata, conten
dunt, ut ipsis summa imperii tradatur: et re in controuer
siā deducta, totius Galliæ conciliū Bibracte indicitur, eo
dem cōueniunt undique frequentes multitudines: suffra
giis res petmittitur, ad unū omnes Vercingetorigē pro-
bant imperatorē. Ab hoc concilio Rhemi, Lingōnes, Tre
ueri absuerūt. Illi, quòd amicitiam Romanorū sequeban
tur Treueri, quòd aberāt longius, et ab Germanis preme
bantur: quæ fuit causa, quare toto abessent bello, et neu-
tris auxilia mitterent. Magno dolore Hedui ferūt se deie
ctos principatu: querūtur fortunæ cōmutationē, et Cæsa
ris indulgentiam in se requirunt: neque tamen suscepto
bello, suū consilium ab reliquis separare audent. Inuiti
summæ spei adolescētes Eporedorix, et Viridomarus Ver
cingetorigi parent. Ille imperat reliquis ciuitatibus obsi
des. Deniq; ei rei cōstituit diē: huc omneis equites quin Equitū Gal-
decim millia numero celeriter cōuenire iubet. Peditatu, lorum nu-
quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neque fortu merus.
nam tentaturū, aut acie dimitaturum. Sed quoniam abū
det equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabu
lationibusq; Romanos prohibere, æquo modo animo sua
ipsi frumenta corrumpant, ædificiaq; incendant, qua rei
familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemq; se
consequi uideant. His constitutis rebus, Heduis Segusia- Segusiani.

nisq;,qui sunt finitimi ei prouinciæ,decem millia peditũ imperat. Huc addit equites octingentos: iis præficit fratrem Eporedorigis,bellumq; inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos, proximosq; pagos Aruernorũ in Heluios,item Rutenos,Cadurcosq; ad fines Volgarũ, Aremicorumq; depopulandos mittit. Hic nihilò minus clandestinis nuntiis,legationibusq; Allobroges solicitat, quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat: horum principibus pecunias,ciuitati autem imperium totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præsidia cohortium duarũ et uiginti,quæ ex ipsa coacta prouincia ab L.Cæsare legato ad omneis parteis opponebantur. Heluii sua sponte cum finitimis prælio congressi pelluntur,et C.Valerio Donotauro Caburi filio principe ciuitatis,compluribusq; aliis interfectis,intra oppida,murosq; compelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis,magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat, et interclusis omnibus itineribus,nulla re ex prouincia, atque Italia subleuari poterat,trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates,quas superioribus annis pacauerat,equitesq;ab his accersit,et leuis armaturæ pedites,qui inter eos preliari consueuerant: eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur,à tribunis militum,reliquisq; equitibus Romanis,atque euocatis equos sumit,Germanisq; distribuit. Interea dum hæc geruntur,hostium copiæ ex Aruernis, equitesq;,qui toti Galliæ erant imperati,conueniunt: magno horum coacto numero,cum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret,quo facilius subsi-

Equites Germani.

dium prouinciæ ferri posset, circiter millia passuum decem ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit cõuocatisq; ad concilium præfectis equitum, uenisse tempus uictoriæ demonstrat, fugere in prouinciam Romanos, Galliaq; excedere. Id sibi ad presentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem, atque otium parum profici: maioribus enim coactis copiis reuersuros, neque finem belli facturos, proinde agmine impeditos adoriantur, si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter facere non posse. Si id, quod magis futurum confidebat, relictis impedimentis, suæ saluti cõsulant, et usu rerum necessariarum, et dignitate spoliatũ iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidẽ debere dubitare, id quò maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui nõ bis per hostium agmẽ perequitasset: probata re, atque omnibus ad iusiurandũ adactis, postero die in treis partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt, una à primo agmine iter impedire cœpit. Quare nuntiata, Cæsar suum quoque equitatum tripartitò diuisum. ire contra hostem iubet. Pugnatur unà omnibus in partibus, consistit agmen, impedimenta inter legiones recipiuntur: si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi uidebãtur, eò signa inferri Cæsar, aciemq; conuerti iubebat: quæ res et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii confirmabat, tandem Germani ab dextro latere sum Pugna.

mum iugum nacti, hostes loco depellunt, fugiẽteis usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis cõsederat, persequuntur, complureisq́; interficiunt. Quare animaduersa, reliqui ne circũuenirentur ueriti, se fugæ mandant: omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Hedui capti ad Cæsarẽ perducuntur: Cotus præfectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitiis habuerat, et Cauarillus, qui post defectionẽ Litauici pedestribus copiis præfuerat, et Eporedorix, quo Duce ante aduentum Cæsaris Hedui cum Sequănis bello contenderant. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit, protinusq́; Alexiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit, celeriterq́; impedimenta ex castris educi, et se subsequi iussit. Cæsar impedimentis in proximum collem deductis, duabusq́; legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisq́; hostibus, quod equitatus, qua maxima parte exercitus confidebant, erat pulsus adhortatus ad laborem milites, Alexiam circũuallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo admodum ædito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse uideretur: cuius collis radices, duo, duabus ex partibus, flumina subluebant: ante id oppidum planicies circiter millia passuum tria in longitudinẽ patebat, reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebat: sub muro quæ pars collis ad orientem spectabat, hũc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant, fossamq́;, et

Alexia opp.

maceriam ſex in altitudinem pedum produxerant. Eius munitionis, quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus XI M. paſſuum tenebat. Caſtra opportunis locis erant poſita, ibiq; caſtella uigintitria facta, in quibus caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubitò irruptio fieret: hæc eadẽ noctu excubitoribus, ac firmis præſidiis tenebantur. Opere inſtituto fit equeſtre prelium in ea planicie, quam intermiſſam collibus trium millium paſſuum in longitudinem patere ſupra demonſtrauimus: ſumma ui ab utriſque contenditur: laborantibus noſtris, Cæſar Germanos ſummittit, legionesq; pro caſtris conſtituit, ne qua ſubitò irruptio ab hoſtium peditatu fiat: præſidio legionum addito, noſtris animus augetur, hoſtes in fugam coniecti, ſeipſi multitudine impediunt, atque anguſtioribus portis relictis coarctantur. Germani acrius uſque ad munitiones ſequũtur: fit magna cædes, nõnulli relictis equis foſſam tranſire, et maceriã tranſcendere conantur. Paulũ legiones Cæſar, quas pro uallo cõſtituerat, promoueri iubet, nõ minus, qui intra munitiones erãt, Galli perturbãtur, ueniri ad ſe cõfeſtim exiſtimantes, ad arma cõclamant: nõnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne caſtra nudentur: multis interfectis, compluribus equis captis, Germani ſeſe recipiunt. Vercingetorix priuſquàm munitiones ab Romanis perficiantur, cõſilium capit omnem à ſe equitatũ noctu dimittere diſcedẽtibus mandat, ut ſuã quiſque eorum ciuitatẽ adeat, omneisq;, qui ꝑ ætatẽ arma ferre poſſint, ad bellũ cogãt: ſua in illos merita proponit, obleſtaturq; ut ſuæ ſalutis rationem habeãt: neu ſed de cõmuni libertate optime meritum in cruciatum hoſtibus dedãt: qui ſi

indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta secum interitura demonstrat: ratione inita, frumentum se exigue dierum triginta habere, sed paulò etiam longius tolerare posse parcẽdo. His datis mandatis, quà erat nostrum opus intermissum, secunda uigilia silentio equitatum dimittit, frumentum omne ad se referri iubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit. Pecus, cuius magna erat ab Manduuiis compulsa copia, uiritim distribuit: frumentum parce, et paulatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit: his rationibus auxilia Galliæ expectare, et bellũ administrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis, et captiuis, Cæsar hæc genera munitionis instituit.

Munitiões Cæsaris.

Fossam ped. uiginti latã directis lateribus duxit, ut eius solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant: reliquas omneis munitiones ab ea fossa pedibus CCCC. reduxit. Id hoc consilio, quoniam tantum esset necessariò spatium complexus, ne facile totum opus, milítum corona cingeretur, ne de improuiso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conicere possent: hoc intermisso spatio, duas fossas quindecim pedes latas eadẽ altitudine perduxit, quarum interiorem campestribus, ac demissis locis aqua ex flumine deriuata compleuit: post eas aggerem, et uallum duodecim pedum extruxit, huic loricam, pinnasq; adiecit grandibus ceruis, eminẽtibusq; ad commissuras pluteorum, atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto opere circumdedit: quæ pedes LXXX inter se distarent. Erat eo tempore, et materiari, et frumentari, et tãtas munitiones fieri necesse

ri necesse, diminutis nostris copiis, quæ lõgius ab castris progrediebantur, et nonnunquàm opera nostra Galli tẽtare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summa ui conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quò minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum, haud admodum firmis ramis abscisis, atque horum delibratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ ducebantur, huc illi stipites demissi, et ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant, quini erant ordines coniuncti inter se, atque implicati, quo qui intrauerant, se ipsi acutissimis uallis induebant: hos Cippos appellabãt: ame hos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur paulatim angustiore ad summum fastigio. Huc teretes stipites feminis crassitudine ab summa præacuti, et præusti dimittebãtur, ita ut non amplius quatuor digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi, et stabiliendi causa, singuli ab infimo solo pedes tres terra occultabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias uiminibus, ac uirgultis integebatur: huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant: id ex similitudine floris lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terrã infodiebantur, mediocribusq; intermissis spatiis, omnibus locis disserebãtur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus, quàm potuit æquissimas, pro loci natura, quatuordecim millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multi-

Cippi.

Lilium.

tudine, si ita accidat, eius discessu, munitionum præsidia circunfundi possent, neu cum periculo ex castris egredi cogerētur, dierum triginta pabulum, frumentūq; habere omneis conuectum iubet. Dum hæc ad Alexiam geruntur. Galli concilio Principum indicto, nō omneis, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique ciuitati imperandum, ne tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumēti rationē habere possent. Imperant Heduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambruaretis, Aulercis Brānouicibus, Brānouiis millia trigintaquinque: parem numerum Aruernis, adiunctis Heleutetis, Calurcis, Gaballis, Vellauiis, qui sub Imperio Aruernorum esse consueuerunt, Senōnibus, Sequānis, Biturigibus, Xanthonibus, Rutenis, Carnutibus uigintiduo millia: Bellouacis decem: totidem Lemouicibus: octona Pictonibus: Turonibus, et Parisiis, et Heluetiis, bis sena millia: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrogibus quina millia: Aulercis Cenomanis totidē: Atrebatibus quatuor millia: Bellocassis, Lexouiis, Aulercis, Eburonibus terna: Rauracis, et Boiis triginta: Vniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq; eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero, Curiosolites, Redones, Ambibarii, Cadetes, Osissimi, Lemonices, Vnelli, Sena. Ex his Bellouaci suum numerum non contulerunt, quòd se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam Imperio obtemperaturos: rogati tamen à Commio pro eius hospitio duo millia miserunt. Huius opera Commii, ita ut antea demonstrauimus, fideli atq;

Conspiratorum in Ro. numerus.

Comminus.

utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar, pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat iura, legesq; reddiderat, atq; ipsi Morinos attribuerat: tanta tamē uniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis uindicandæ, et pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis, neq; amicitiæ memoria mouerētur, omnesq; et animo et opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII millibus, et peditum circiter CCXL. Hæc in Heduorum finibus recensebantur, numerusq; inibatur, præfecti constituebantur. Commio Atrebati, Viridomaro, et Eporedorigi Heduis, Vergasillauno Aruerno consobrino Vercingetorigis summa imperii traditur: iis delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellū administraretur: omnes alacres, et fiduciæ pleni ad Alexiam proficiscūtur, nec erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, et foris tantæ copiæ equitatus, peditatusq; cernerentur. At ii qui Alexiæ obsidebantur præterita die, quà suorum auxilia expectauerant, consumpto omni frumento, inscii quid in Heduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum suarum consultabant, ac uariis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum uires suppeterent, eruptionem censebant. Non prætereunda uidetur oratio Critognati propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Aruernii natus loco, et magnæ habitus autoritatis, Nihil inquit de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditionis nomine appellant, neq; hos habendos ciuium loco, neq; ad concilium adhibendos censeo: cum iis mihi

Duces H duorum

Critognati Aruerni oratio.

res sit, qui eruptionem probant, quorum in consilio omnium uestrûm consensu pristinæ residere uirtutis memoria uidetur: tamen est ista mollicies non uirtus, inopiam paulisper ferre non posse: qui se ultrò morti offerant, facilius reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. atq; ego hanc sententiam probarem, (nam apud me multum dignitas potest) si nullam præterquàm uitæ nostræ iacturam fieri uiderem. Sed in consilio capiendo omnẽ Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. Quid hominũ millibus octoginta uno loco interfectis, propinquis, consanguineisq; nostris animi fore existimatis, si penè in ipsis cadaueribus prælio decertare cogentur? Nolite hos uestro auxilio spoliare, qui uestræ salutis causa suum periculum neglexerint, nec stultitia, ac temeritate uestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ seruituti addicere. An quòd ad diem non uenerint, de eorum fide, constantiaq; dubitatis? Quid ergo Romanos in illis ulterioribus munitionibus, animi ne causa quotidie exerceri putatis? si illorum nuntiis confirmari non potestis, omni aditu præsepto, iis utimini testibus appropinquare eorum aduentum, cuius rei timore exterriti, diem noctemq; in opere uersantur. Quid ergo? Mei consilii est facere, quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum, Teutonũq; fecerunt, qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum uidebantur, uitam tolerauerunt, neque se hostibus tradiderunt: cuius rei exemplum si non haberemus, tamẽ libertatis causa institui, et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit? depopulata Gal-

lia,magnaq; illata calamitate Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt,atque alias terras petierunt: iura, leges,agros,libertatem nobis reliquerunt. Romani uero quid petunt aliud,aut quid uolunt,nisi inuidia adducti quos fama nobiles,potentesq; bello cognouerunt,horum in agris,ciuitatibusq; considere, atque his æternam iniungere seruitutem?neque enim unquam alia conditione bella gesserunt. Quòd si ea,quæ in longinquis nationibus geruntur ignoratis,respicite finitimam Galliam quæ in prouinciam redacta,iure et legibus commutatis, securibas subiecta,perpetua premitur seruitute. Sententiis dictis constituunt,ut qui ualetudine, aut ætate inutiles sunt bello,oppido excedant, atque omnia prius experiantur,quàm ad Critognati sententiam descendant. Illo tamen potius utendum consilio,si res cogat, atq; auxilia morentur,quàm deditionis , aut pacis subeundam conditionem. Mandubii,qui eos oppido receperant, cum liberis,atq; uxoribus exire coguntur,ii cum ad munitiones Romanorum accessissent , flentes omnibus precibus orabant,ut se in seruitutem receptos cibo iuuarent.Hos Cæsar dispositis in uallo custodiis recipi prohibebat. Interea Commius,et reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat,cum omnibus copiis ad Alexiam perueniunt,et colle exteriore occupato non longius quingentis passibus à nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex castris educto,omnem eam planiciem,quam in longitudinem tria milia passuum patere demonstrauimus,complent,pedestresq; copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alexia despectus in campum: concurritur, his auxiliis

uisis fit gratulatio inter eos, atq; omnium animi ad lætitiam excitantur, itaq; productis copiis ante oppidum cõsidunt, et proximam fossam cratibus integunt, atq; aggere expleat, seq; ad eruptionem, atq; omnes casus comparant. Cæsar omni exercitu ad utranq; partem munitionum disposito, ut si usus ueniat, suum quisq; locum teneat, et nouerit, equitatum ex castris educi, et prælium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quæ summũ undiq; iugum tenebant despectus, atq; omnium militum intenti animi pugnæ euentum expectabant. Galli inter equites, rarios sagittarios, expeditosq; leuis armaturæ interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, et nostrorum equitum impetum sustinerent: ab his complures, de improuiso uulnerati prælio excedebant. Cũ suos pugna superiores esse Galli confiderent, et nostros premi multitudine uiderent, ex omnibus partibus, et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium conuenerant clamore, et ululatu suorum animos confirmabant, quòd in cõspectu omnium res gerebatur, neq; recte, aut turpiter factum celari poterat, utrosq; et laudis cupiditas, et timor ignominiæ ad uirtutem excitabat. Cũ à meridie propè ad solis occasum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hosteis impetum fecerunt, eosq; propulerunt, quibus in fugam coniectis sagittarii circumuenti, interfectiq; sunt. Item ex reliquis partibus nostri cædentes usq; ad castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alexia processerant, mœsti propè uictoria desperata se in oppidum receperũt. Vno die intermisso, Galli, atq; hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effe-

Prælium.

Fuga Gallorum.

cto, media nocte silentio ex castris egressi ad campestres
munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua signi
ficatione, qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu co
gnoscere possent, crates proiicere, fundis, sagittis, lapi
dibus nostros de uallo deturbare, reliquaq́; quæ ad op
pugnationem pertinent, administrare. eodẽ tempore cla
more exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atq́
ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus, suus cui
q́; erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis
libralibus, sudibusq́;, quas in opere disposuerant, ac glã
dibus Gallos perterrent: prospectu tenebris adẽpto mul
ta utrinq; uulnera accipiuntur, complura tormentis te
la coniiciuntur. At M. Antonius, et C. Trebonius legati
quibus eæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex
parte premi nostros intellexerunt, iis auxilio ex ulterio
ribus castellis deductos summittebant. Dum longius ab
munitione aberant Galli, plus multitudine telorum profi
ciebant, posteaquam propius successerunt, aut seipsi sti
mulis inopinantes induebãt, aut in scrobes delapsi trãs
fodiebantur, aut ex uallo, et turribus traiecti, pilis mura
libus interibant: multis undique uulneribus acceptis,
nulla munitione perrupta, cum lux appareret, ueriti ne
ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circũ
uenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea,
quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant,
proferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus ad
ministrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt,
quàm munitionibus appropinquarent, ita re infecta in
oppidum reuerterunt. Bis magno cũ detrimento repulsi
Galli, quid agant, consulunt, locorum peritos adhibent,

Galli castra Cæsaris oppugnant.

ab his superiorum castrorum situs, munitionesq; cognoscunt. Erat à septentrionibus collis, quē quia propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerât nostri necessariò penè iniquo loco, et leniter decliui castra fecerunt. Hæc Caius Antistius Reginus, et L. Caninius Regulus legati cum duabus legionibus obtinebant cognitis per exploratores regionibus, duces hostiũ sexaginta millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum quæ maximam uirtutis opinionem habebant, quid quoq; pacto agi placeat, occultè inter se constituunt, adeundi tempus definiunt, cum meridies esse uideatur: iis copiis Vergasillaunum Aruernum unum ex quatuor ducibus propinquum Vercingetorigis præficiunt. Ille ex castris prima uigilia egressus, propè cõfecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militesq; ex nocturno labore sese reficere iussit, cum iam meridies appropinquare uideretur, ad ea castra, quæ supra demonstrauimus, cõtendit eodemq; tempore equitatus ad cãpestres munitiones accedere, et reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur, à castris longurios, musculos, falces, reliquaq;, quæ eruptionis causa parauerat, profert: pugnatur uno tempore omnibus locis, atq; omnia tentãtur: quæ minime uisa pars firma esse, huc cõcurritur. Romanorum manus, tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros ualuit clamor, qui post tergum pugnantibus extitit, quòd suum periculum in aliena uident uirtute consistere. Omnia enim plerũq;, quæ absunt, uehementius hominum mentes peeturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid

quaq; in parte geratur cognoscit, laborantibus summit-
tit, utrisq; ad omnia occurrit, unũ illud esse tempus præ
dicat, quo maxime contendi conueniat. Galli nisi perfre
gerint munitiones, de omni salute desperant. Romani si
rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. ma-
xime ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasil- Vergasil-launus.
launum missum demonstrauimus. Exiguum loci ad decli
uitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela
coniiciunt, alii testudine facta subeunt, defatigatis inui-
cem integri succedunt. Agger ab uniuersis in munitio
nem coniectus, et ascensum dat Gallis, et ea, quæ in terrã
occultauerant Romani, contegit, nec iam arma nostris,
nec uires suppetunt. Iis rebus cognitis, Cæsar Labienũ
cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, et impe
rat si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione
pugnaret, id nisi necessariò non faciat. Ipse adit reliquos
cohortatur, ne labori succumbant, omnium superiorũ di-
micationum fructum in eo die, atq; hora docet consistere
interiores desperatis campestribus locis, propter magni-
tudinem munitionum, loca prærupta ex ascensu tentant
huc ea, quæ parauerant conferunt, multitudine telorũ
ex turribus propugnantes deturbant, aggere et crati-
bus aditus expediunt: falcibus uallum, ac loricam rescin
dunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum co
hortibus sex, pòst cum aliis septem Fabium legatum, po-
stremo ipse, cum uehementius pugnaretur, integros sub
sidio adducit, restituto prælio, ac repulsis hostibus eò,
quo Labienũ miserat, cõtendit: cohortes quatuor ex pro
ximo castello educit, equitum se partem sequi, partem cir
cumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri

iubet. Labienus postquàm neque aggeres, neque fossæ uim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas fors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certiorem, quid faciundum existimet: accelerat Cæsar, ut prælio intersit: eius aduentu ex colore uestitus cognito, quo insigni in præliis uti consueuerat, turmis equitum, et cohortibus uisis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus hæc decliuia, et deuexa cernebantur, hostes committunt prælium, utrinque clamore sublato, excipitur rursus ex uallo, atqui omnibus munitionibus clamor. Nostri emissis pilis, gladiis rem gerunt, repente post tergum equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquant. Hostes terga uertunt, fugientibus equites occurrunt, fit magna cædes. Sedulius Dux, et princeps Lemouicum occiditur. Vergasillaunus Aruernus uiuus in fuga comprehenditur: signa militaria septuaginta quatuor ad Cæsarem referuntur: pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem, et fugam suorũ, desperata salute, copias à munitionibus reducunt: fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga, quòd nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. de media nocte missus equitaus nouissimum agmen consequitur, magnus numerus capitur, atque interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. Postero die Vercingetorix cõcilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demõstrat, et quoniam sit fortunæ cedendum, ad utranque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu uiuum tra

Fuga Gallorum.

Sedulij mors. Vergasillaunus captus.

dere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati, iubet arma tradi, principes produci: ipse in munitione pro castris consedit, eò Duces producuntur. Vercingeto rix deditur, arma proiiciuntur: reseruatis Heduis, atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reli quis captiuis toto exercitui capita singula prædæ nomi ne distribuit. His rebus confectis in Heduos proficiscitur ciuitatem recipit: eò legati ab Aruernis missi, quæ impe raret, se facturos pollicentur: imperat magnum numerũ obsidum, legiones in hyberna mittit, captiuorum circiter uiginti millia Heduis Aruernisq; reddidit. T. Labienũ cum duabus legionibus, et equitatu in Sequănos profici sci iubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium et L. Minutium Basilium cum duabus legioni bus in Rhemis collocat, nè quam à finitimis Bellouacis ca lamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambi baretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebi lum in Ruthenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, et P. Sulpitium Cabilonni, et Ma tisconæ in Heduis ad Ararim rei frumentariæ causa col locat: ipse Bibracte hyemare constituit. Huius anni rebus cognitis, Romæ dierum uiginti supplicatio in dicitur.

Vercingetorigis deditio.

supplica tio ca... ex ... ...

A. HIRCII DERELICTORVM DE BELLO GALLICO

LIBER OCTAVVS.

OACTVS *assiduis tuis uocibus Balbe, cum quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationē, sed inertiæ uideretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Galliæ non comparandos superioribus, atq; insequentibus eius scriptis, contexui: nouissimeq; imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, usq; ad exitum, non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris, quos utinam qui legent, scire possint, quàm inuitus susceperim scribendos, quò facilius caream stultitiæ, atq; arrogantiæ crimine, qui me medium interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset: adeoq; probantur omnium iudicio, ut præcepta, non præbita facultas scriptoribus uideatur. Cuius tamen rei maior nostra, quàm reliquorum est admiratio. Cæteri enim quàm bene, atque emendatè: nos etiam quàm facile, atq; celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Cæsare cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum uerissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atq; Africano bello*

interessem, quæ bella quanquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota, tamen aliter audimus ea, quæ rerũ nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me iudicio cuiusquã existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

MNI Gallia deuicta, Cæsar cum à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesq; hybernorum quiete reficere à tantis laboribus uellet, complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, couiurationesq; facere : cuius rei uerisimilis causa afferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neq; ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis, nec si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda : non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandã, si tali mora reliquæ possent se uendicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium Quæstorem suis præfecit hybernis, ipse equitatus præsidio pridie calendarum Ianuarii ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem duodecimam, quam non lõge à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigũ, eiq; adiungit legionem undecimã, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit, qui cum latos fines, et complura oppida haberẽt,

unius legionis hybernis nõ poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq; facerent. Repentino aduentu Cæsaris accidit, quod imparatis, defectisq; fuit necesse, ut sine timore ullo, rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent. nanq; etiam illud uulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consueuit, Cæsaris id erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli, frumentiq;, si longius progredi uellet, deficeretur, aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitiis confisi, aut societate consiliorũ confugerant frustra. Nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit, nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius, quàm de domestica salute cogitandi: qua celeritate, et fideles amicos retinebat, et dubitanteis terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges cum sibi uiderent clementia Cæsaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasq; ciuitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerũt. Cæsar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime dermanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus duo millia numûm prædæ nomine condonanda pollicetur, legionibusq; in hyberna remissis, ipse se recepit die XL. Bibracte, ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Quare cognita, cum non amplius decem et octo dies in

Biturigũ oppressio.

hybernis esset commoratus, legiones quartamdecimam
et sextam ex hybernis ab Arare educit, quas ibi colloca
tas, explicandæ rei frumentariæ causa superiore commē
tario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad
persequendos Carnutes proficiscitur. Cum fama exerci
tus ad hostes esset perlata, calamitate cæterarum ducti
Carnutes, desertis uicis, oppidisq́, quæ tolerandæ hye- Carnutū fuga.
mis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatē ædi
ficiis incolebant (nuper enim deuicti complura oppida
dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpenteis eo
maxime tempore acerrimas tempestates cum subire mi
lites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit,
atque in tecta partim Gallorum, partim coniectis cele-
riter stramentis, quæ tentoriorum integendorum gra-
tia erant inædificata, milites contegit: equites tamen,
et auxiliarios pedites in omneis parteis mittit, quascun
que petisse dicebantur hostes: nec frustra, nam plerun
que magna præda potiti nostri reuertuntur. Oppressi
Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cū tectis
expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec sylua
rum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent, di-
spersi magna parte amissa suorum, dissipantur in finiti
mas ciuitates. Cæsar tempore anni difficillimo, cum sa
tis haberet conuenientes manus dissipare, ne quod ini
tium belli nasceretur, quantumq́; in ratione esset explo
ratum haberet, sub tempus æstiuorum nullum summum
bellum posse conflari, C. Trebonium cum duabus legio
nibus, quas secum habebat, in hybernis Genabi colloca
uit, ipse, cum crebris legationibus Rhemorum certior Bellouacorū motus.
fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes Bel-

Corbeus Bellouacorum Dux.

gasq; præstabant finitimasq; iis ciuitates, Duce Corbeo Bellouaco, et Commio Atrebate exercitum comparare, atque in unum locū cogere, ut omni multitudine in fineis Suessionum, qui Rhemis erāt attributi, facerent impressionem: pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere, legionem ex hybernis euocat rursus undecimā. Literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fineis Suessionū legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramq; ex duabus à T. Labieno accersit. Ita quantum hybernorum opportunitas, bellīq; ratio postulabat, perpetuo suo labore, inuicē legionibus expeditionū onus iniungebat. His copiis coactis, ad Bellouacos proficiscitur, castrisq; in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omneis parteis ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renuntiant paucos in ædificiis esse inuentos, atq; hos, non qui agrorum incolendorum causa remansissent (nanq; esse undiq; diligenter demigratū) sed qui speculandi gratia essent remissi, à quibus cum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quód ue esset consilium eorum, inueniebat Bellouacos omneis, qui arma ferre possent, in unum locum conuenisse: Itemq; Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocassos, Atrebates locum castris excelsum impedita circundatum palude delegisse, omnia impedimenta in ulteriores syluas contulisse, complures esse principes belli authores, sed multitudinem maximè Corbeo obtemperare, quòd ei summo odio esse nomen populi Ro. intellexissent: Paucis ante diebus, ex his castris Cōmium discessisse ad auxilia

Germanorum

Germanorum adducenda, quorum et uicinitas propinqua, et multitudo esset infinita: Constituisse autem Bellouacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, ut si diceretur Cæsar cum tribus legionibus ueni re, offerrent se ad dimicandum, ne miseriore, ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogeren tur, sin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quem delegissent: Pabulatione autẽ, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disiecta esset, et frumentatione, et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos. Quæ Cæsar cum cõsentientibus plurimis cognouis set, atq; ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeq; à temeritate Barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inseruiendum statuit, quò celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent in aciem: singularis enim uirtutis ueterrimas legiones septimam, octauam, et nonam habebat, summæ spei, delectæq; iuuẽtutis, undecimam, quæ octauo iam stipendio functa, tamen collatione reliquarum nondum eandem uetustatis, et uirtutis cœperat opinionem. Itaq; consilio aduocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat, si forte hostes trium legionũ numero posset elicere ad dimicandum. Agminis ordinẽ ita constituit, ut legio septima, octaua, nona, ante omnia iret impedimenta: deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus es se consueuit) cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcis sent. Hac ratione penè quadrato agmine instructo, in cõspectu hostium celerius opinione eorum exercitum addu

cit. Quas legiones repente instructas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cũ uiderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu expectatione nostri cõsilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, ualle intermissa, magis in altitudinẽ depressa, quàm late patente, castra castris hostium cõfert. Hæc imperat, uallo pedum XII. muniri, *coronisq; pro hac ratione eius altitudinis inædificari, fossam duplicem, pedum quinum denum lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem triũ tabulatorum, pontibus traiectis, constratisq; coniungi, quorum frontes uiminea loricula munirentur, ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusq; tela promitteret, alter, quò propior hostem in uallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur, portis fores, altioresq; turres imposuit. Huius munitionis duplex erat consilium, nanq; et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; et cum pabulatum, frumentatumq; longius esset proficiscendum, paruis copiis castra munitione ipsa uidebat posse defendi. Interim crebro paucis utrinq; procurrentibus inter bina castra palude interiecta, cõtendabatur: quã tamen paludem nonnunquàm, aut nostra auxilia, aut Gallorum, Germanorumq; trãsibunt, acriusq; hostes insequebantur, aut uicissim hostes eodẽ transgressi nostros longius summouebant. Accidebat autẽ quotidianis pabulationibus id, quod accidere erat necesse, cũ ra-

*alias, loriculamq;

ris,disiectisq; ex ædificiis pabulum conquireretur,ut im
peditis locis dispersi pabulatores circũuenirentur: quæ
res etsi mediocre detrimtntũ iumentorũ,ac seruorum no
stris afferebat,tamen stultas cogitationes incitabat bar
barorũ:atq; eò magis quòd Commius, quem profectum
ad auxiliaGermanorũ accersenda dixerã,cum equitibus
uenerat,qui tametsi numero non amplius erãt quingẽti,
tamen Germanorũ aduentu barbari inflabantur.Cæsar
cũ animaduerteret hostem cõplures dies castris palude,
et loci natura munitis se tenere , neq; oppugnari castra
eorum sine dimicatione pernitiosa,nec locum munitioni-
bus claudi, nisi à maiore exercitu posse,literas ad Tre-
bonium mittit,ut quàm celerrime posset,legionem XIII.
quæ cũ T.Sextio legato in Biturigibus hyemabat,accer
seret, atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus
ad se ueniret,ipse equites inuicem Rhemorum,ac Lingo
num,reliquarumq; cinitatum, quorum magnum nume-
rum euocauerat,præsidio pabulationibus mittit,qui subi
tas hostium incursiones sustinerent : quod cum quotidie
fieret,ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod
plerunq; accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu
peditum,cognitis stationibus quotidianis equitũ nostro-
rũ, syluestribus locis insidias disponunt.Eodemq; equi-
tes postero die mittunt,qui primum elicerent nostros in
insidias,deinde circumuentos aggrederentur,cuius ma
la sors incidit Rhemis,quibus illa dies fungendi mune-
ris obuenerat. Nanque ii,cum repente hostium equites
animaduertissent,ac numero superiores paucitatem con
tempsissent, cupidius insecuti,à peditibus undique sunt
circundati: quo facto perturbati,celerius,quàm consue

Vertiscus Rhemorum præfectus occiditur.

tudo fert equestris, prælii, se receperunt, amisso Vertisco principe ciuitatis præfecto equitũ, qui cum uix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorũ, neq; ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neq; dimicari sine se uoluerat. Inflantur, atq; incitantur hostium animi secundo prælio, Principe, et Præfecto Rhemorum interfecto, nostri detrimento admonẽtur diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. Nou intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu utrorumq; castrorum, quæ ad uada, transitusq; fiebant paludis: qua contentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur, cum cõstantius uniuersi paludem transissent, paucisq; resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur, sed etiã, qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt: nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, ant nõnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrum secundis, minimisq; rebus insolentiores, an aduersis mediocribus timidiores essent. Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, cum propius accessisse legiones, et C. Trebonium legatum cognouissent, duces Bellouacorum ueriti similem obsessionem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut uiribus inferiores, aut inermes habebant, unaq; reliqua impedimenta, quorum perturbatum, et confusum dũ explicant agmen (magna

Bellouacorum fuga.

enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, copiis armatorum, castrorũ uias instruũt, ne prius Romani persequi se inciperent, quàm longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neq; resistentes tanto collis ascensu lacessendos iudicabat, neq; non usq; eò legiones admouendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. Ita cum paludem impeditam à castris castra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset, atque id iugum, quod trans paludem, penè ad hostium castra pertineret, mediocri ualle à castris eorum intercisum animaduerteret, põtibus palude constrata, legiones traducit, celeriterq; in summam planiciem iugi peruenit, quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur: ibi legionibus instructis ad ultimum iugum peruenit, aciemq; eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos coniici posset. Barbari confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatimq; copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt, quorũ pertinacia cognita, Cæsar uiginti cohortibus instructis, castris eo loco metatis muniri iubet castra, absolutis operibus legiones pro uallo instructas collocat, equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci cum Romanos ad insequendum paratos uiderent, neq; pernoctare, aut diutius permanere sine cibariis eodẽ loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. fasces, ubi consederant (nam in acie sedere Gallos cõsuesse superioribus commentariis declaratum est) per manus stramentorũ,

ac uirgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos, ante aciem collocauerunt, extremoq; tempore diei, signo pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente à cõspectu texit Romanorum, quod ubi accidit, barbari uehementissimo cursu fugerunt. Cæsar et si discessum hostium animaduertere nõ poterat, incendiis oppositis, tamen id cõsilium cum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promouet, et turmas mittit ad insequendum, ipse ueritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare fumum, et flammam densissimã timerent, ac si qui cupidius intrauerant uix suorum ipsi priores partes aduerterent equorum, insidias ueriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. ita fuga timoris simul, calliditatisq; plena, sine ullo detrimẽto, millia non amplius decem progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt: inde cum sæpe in insidiis equites, peditesq; disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant: quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Cæsar Corbeũ Bellouacorum ducem fortissimorum millia sex peditum delegisse, equitesq; ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum propter copiam frumenti, ac pabuli Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quàm solebat educit, equitatumq;, qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueuerat, præmittit, huic interponit præsidia leuis armaturæ, ipse cũ legionibus, quàm potest maxime appropinquat. Hostes in insidiis dispositi

Bellouacorũ fuga.

cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non am
plius patentem in omneis parteis passibus mille, syluis
undique impeditissimis, aut altissimo flumine, uelut in-
dagine munitum, hunc insidiis circumdederunt: nostri
explorato hostium consilio, ad præliandum animo, atque
armis parati, cum subsequentibus legionibus nullam di-
micationem recusarent, turmatim in eum locum deuene
runt. Quorum aduentu cum sibi Corbeus oblatam occa
sionem rei gerendæ existimaret, primus cum paucis se
ostendit, atque in proximas turmas impetum facit: no-
stri constanter impetum sustinent insidiatorum, neque
plures in unum locum conueniunt, quòd plerunque e-
questribus præliis, cum propter aliquẽ timorem accidit,
tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur: cum
dispositis turmis inuicem rari præliarentur, neque ab
lateribus circumueniri suos paterentur, erumpunt cæte
ri Corbeo præliante ex syluis: fit magna contentione di
uersum prælium, quod cum diutius pari marte iniretur,
paulatim ex syluis instructa multitudo procedit peditũ,
quæ nostros cogit cedere equites, quibus celeriter subue
niunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos
docui, turmisq; nostrorum interpositi constanter præliã
tur: pugnatur aliquandiu pari contentione, deinde
ut ratio postulabat prælii, qui sustinuerant primos impe
tus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quòd nullũ ab
insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum.
Accedunt propius interim legiones, crebriq; eodem
tempore, et nostris, et hostibus nuntii afferuntur, Im-
peratorem instructis copiis adesse. Qua re cognita
præsidio cohortium confisi nostri acerrime præliantur,

ne si tardius rem gessissent, uictoriæ gloriam communi casse cum legionibus uiderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diuersis fugam quærunt nequicquam. Nam quibus difficultatibus locorũ Romanos claudere uoluerant, his ipsi tenebantur: uicti tamen, perculsiq; maiore parte amissa consternati, quo sors tulerat profugiunt, partim syluis petitis, partim flumine, qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur. Cũ interim nulla calamitate uictus Corbeus excedere prælio, syluasq; petere, aut, inuitantibus nostris, ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime præliando, complures q; uulnerando, cogeret elatos iracundia uictores in se tela coniicere. Tali modo re gesta, recentibus prælii uestigiis, ingressus Cæsar, cum uictos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus octo millibus passuum dicebantur (tametsi flumine impeditum transitum uidebat) tamen exercitu traducto progreditur. At Bellouaci, reliquæq; ciuitates repente ex fuga paucis, atque his uulneratis receptis, qui syluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, et fortissimis peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant ut legati, obsidesq; ad Cæsarem mittantur. Hoc omnibus probato consilio Commius Atrebas ed eos profugit Germanos, à quibus ad id bellũ auxilia mutuatus erat. Cæteri euestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petuntq;, ut ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia, atque hu

Bellouacorũ fuga.

Corbei mors,

Commij fuga.

Bellouacorũ deditio

manitate nunquàm profecto esset illaturus. Afflictas opes equestri prælio Bellouacorum esse, delectorum peditum multa millia interiisse, uix refugisse nuntios cædis, tamen magnum, ut in tanta calamitate Bellouacos eo prælio commodum esse consecutos, quod Corbeus autor belli, concitator multitudinis esset interfectus. Nũquàm enim Senatum tantam in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebem potuisse. Hæc orantibus legatis, cõmemorat Cæsar eodem tempore superiore anno Bellouacos, cæterasq; Galliæ ciuitates suscepisse bellum pertinacissime, hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. Scire atq; intelligere se causam peccati facilime mortuis delegari: neminem uero tantum pollere, ut inuitis principibus, resistente Senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset. Sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum ciuitatũ legati, quæ Bellouacorum speculabantur euẽtum, obsides dant, imperata faciunt, excepto Commio, quem timor cohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset solicitare ciuitates, et coniurationem contra Cæsarem facere, infidelitatẽ eius sine ulla perfidia iudicauit cõprimi posse, quẽ quia non arbitrabatur uocatum in castra uenturum, ne tentando cautiorem faceret. C. Volusenum Quadratũ misit, qui eum per simulationem colloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones: cũ

in colloquium uentum esset, et ut conuenerat, manum Cōmii Volusenus arripuisset, Centurio uelut insueta re permotus, celeriter à familiaribus prohibitus Commii, conficere hominem nō potuit, grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cum utrinque gladii districti essent non tam pugnandi, quàm diffugiendi fuit utrorumq; cōsilium: nostrorum, quod mortifero uulnere Commium credebant affectum: Gallorum, quòd insidiis cognitis plura, quàm uidebant extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur, nunquàm in conspectu cuiusquā Romani uenire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar cum uideret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quò sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium euitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium Legatum cum cohortibus uigintiquinqne mittit in diuersissimam partem Galliæ, quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas duas legiones habere existimabat T. Labienum ad se euocat, Legionemq; duodecimam, quæ cum eo fuerat in hybernis, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret de incursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset, quia repentino latrocinio, atque impetu in colæ illorum erant oppressi: ipse ad deuastandos depopulandosq; fines Ambiorigis proficiscitur, quem perterritum, atque fugientem cū redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ di-

Tergestini.

gnitatis esse ducebat, adeo fines eius uastare ciuibus, ædi ficiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. Cum in omneis fineis partium Ambiorigis, aut legiones, aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis uastasset, magno numero hominũ interfecto, aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treueros mittit, quorum ciuitas propter Germaniæ uicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum à Germanis differebat, neque imperata unquàm, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus cum magnam multitudinem cõuenisse hostium in fines Pictonum literis nuntiisq; Duracii cognouisset, qui perpetuò in amicitia Romanorũ permanserat, quòd pars quædam ciuitatis eius defecisset, ad oppidum Lemouicum contendit, quò cum aduentaret, atque ex captiuis certius cognosceret, multis hominum millibus Dumaco Duce Andium, Duracium clausum, Lemouicum oppugnari, neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra munito loco posuit. Dumnacus cum appropinquare Caninium cognouisset, copiis omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset, et magno suorum detrimento nullam partem munitionum conuellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, literisq; C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendũ. At Dumnacus aduẽ

Treuirorũ ferocitas

Duracius

Dumnacus c[...] tra Rom[...] num o[...] gnat.

tu Fabii cognito, desperata salute, si tempore eodem coa ctus esset, et Romanum et externum sustinere hostem, et respicere, ac timere oppidanos, repente eo ex loco cũ co piis recedit, nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumẽ Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinem con stratum, copias traduxisset. Fabius, et si nondum in con spectum uenerat hostium, neq; se cum Caninio coniunxe rat, tamen doctus ab iis, qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit hostes perterritos, eum locum, quẽ petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pon tem contendit, equitatumq; tantum procedere ante ag men imperat legionum, quantum cũ processisset, sine de fatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Conse quuntur equites nostri, ut erat præceptum, inuaduntq; Dumnaci agmen, et fugientes perterritosq; sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, po tiuntur. Itaque re bene gesta se recipiunt in castra. Inse quenti nocte Fabius equites præmittit sic paratos, ut con fligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequе retur ipse, cuius præceptis ut res gereretur, Q. Titatius Varus præfectus equitum singularis, et animi et pruden tiæ uir suos hortatur, agmenq; hostium consecutus, tur mas partim idoneis locis disponit, partim equitum præ lium committit. consistit audacius equitatus hostium suc cedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, e quitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine, nanque nostri contemptis pridie, supera tisq; hostibus, cum subsequi legiones meminissent, et pu dore cedendi, et cupiditate per se conficiendi prælij, for tissime contra pedites præliantur: hostesq; nihil amplius

Q. Titatius Varus

copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant,
delendi equitatus nostri nacti occasionem uidebantur,
cum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dum-
nacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus inuicē præ
sidio: tum repente confertæ legiones in conspectu hostiū
ueniunt, quibus uisis perculsæ barbarorū turmæ, ac per fuga barbarorum
territæ acies hostium, perturbato impedimentorum ag-
mine, magno clamore discursuq; passim fugæ se mandāt:
at nostri equites qui paulò ante, cum resistentibus fortis
sime conflixerunt, lætitia uictoriæ elati, magno undique
clamore sublato, cedentibus circunfusi, quantum equorū
uires ad persequendum, dextræq; ad cædendum ualēt,
tantum eo prælio interficiunt. itaque amplius millibus
XII. aut armatorum, aut eorum qui timore arma proie-
cerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimen Drapetis et
torum. Qua ex fuga cum constaret Drapetem Senōnem Lucterii mo
qui ut primum defecerat Gallia, collectis undique perdi tus
tis hominibus, seruis ad libertatem uocatis, exulibus om-
nium ciuitatum accitis, receptis latronibus, impedimen-
ta, et commeatus Romanorum interceperat, non amplius
hominum duobus millibus ex fuga collectis prouinciam
petere, unaq; consilium cum eo Lucterium Cadurcū ce
pisse, quem in superiore commentario, prima defectione
Galliæ facere in prouinciam impetum uoluisse, cognitū
est: Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos per
sequendos contendit, ne de timore, aut detrimento Pro-
uinciæ magna infamia perditorū hominum latrociniis
caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes,
reliquasq; proficiscitur ciuitates, quarū eo prælio, quod
cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. Non

enim dubitabat, quin recenti calamitate summissiores essent futuræ, dato uero spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent cócitari. Qua in re summa felicitate celeritasq; in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui sæpe uexati nunquàm pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, ueniunt in deditionem cæteræq; ciuitates positæ in ultimis Galliæ finibus oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellátur, autoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabii legionumq;, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errás latitásq;, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes, unaq; Lucterius cum legiones, Caniniúq; adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Prouinciæ fines intrare posse, nec iam liberam uagandi latrocinandiq; facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud suos ciues quondam integris rebus multum potuisset, semperq; autor nouorum consiliorum, magná apud Barbaros autoritatem haberet, oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum occupat suis et Drapetis copiis, oppidanosq; sibi coniungit. Quò cum confestim C. Caninius uenisset, animaduerteretq; omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quod defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum uideret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus diuisis, trina excelsissimo loco castra fecit, à quibus paulatim quantú copiæ patiebantur, uallum in oppidi circuito ducere in

Carnutú deditio.

Armoricarú deditio.

Vxellodunum opp.

stituit. Quod cum animaduerterent oppidani, miserrimaq; Alexiæ memoria soliciti similem casum obsessionis uererentur, maximeq; ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam, constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis, ad importandũ frumentũ proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes et Lucterius educunt. Ii paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quò minus sumerent, nõ poterant, magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquàm autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circundare conatur, ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia. Magna copia frumenti comparata, considunt Drapes, et Lucterius non longius ab oppido X. millibus passuum, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent, ipsi inter se prouincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit: Lucterius agmen iumentorum ad oppidum adducit: dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter decima, syluestribus angustisq; itineribus frumentum importare in oppidum instituit, quorum strepitum uigiles castrorum cum sensissent, exploratoresq; missi, quæ agerentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit: ii repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia, quæ nostri, ut uiderunt, acrius

contra armatos incitati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur. Profugit inde cũ paucis Lucterius, nec se recipit in castra. Re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit partem copiarum, cum Drapete esse in castris intra millia passuum decem: qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato Duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse, magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed cum in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnem, Germanosq; pedites summæ uelocitatis omneis ad castra hostium præmittit. Ipse legionem unam intra castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cũ propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit castra eorum, ut Barbarorum ferè consuetudo est, relictis locis superioribus ad ripas fluminis esse demissa. At Germanos, equitesq; imprudẽtibus omnibus de improuiso aduolasse, et prælium commisisse. Quare cognita legionem armatam instructamq; adducit, ita repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur: quod ubi accidit, Germani equites signis legionis uisis uehementissime præliantur: confestim omnes cohortes undique impetum faciunt, omnibus aut interfectis, aut captis magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius felicissime re gesta sine ullo penè militis uulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur, externoq; hoste deleto, cuius timore augere præsidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemq; oppidi sumit ad obsidendum.

Lucterij fuga

Drapes captus

dendum. Cæsar interim M. Antonium questorem cum cohortibus XV in Bellouacis reliquit, ne qua rursus nouorum consiliorum ad capiẽdum bellum facultas daretur, ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Cũ in Carnutes uenisset, quorum consilio in ciuitate superiore cõmentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos propter conscientiam facti timere animaduertebat, quo celerius ciuitatem metu liberaret, principẽ sceleris ipsius, et concitatorem belli Guturnatum ad supplicium deposcit, qui etsi ne ciuibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omniũ cura quæsitus in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Cæsar cõtra naturam suam, maximo militum consensu, qui omnia pericula, & detrimenta belli à Guturnato accepta referebant, adeo ut uerberibus exanimatũ corpus securi feriretur.

Guturnatus factionis Carnutum principes occiditur

Ibi crebris literis Caninij fit certior, quę de Drapete, & Luctrio gesta essent, quoq; in consilio permanerent oppidani, quorum, & si paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiẽdam iudicabat: ne uniuersa Gallia nõ uires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret: néue hoc exemplo cæteræ ciuitates locorum oppurtunitate fretæ, se uindicarẽt in libertatem: cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ prouinciæ, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum uererentur. Itaq; C. Calenum legatum cum legionibus duabus relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur. Ipse cum omni equitatu quàm potest celerrime ad Caninium contendit.

Cæsar Vxellodunum peruenit

Cum contra expectationem omnium Cæsar Vxellodu-

num uenisset, oppidumq; operibus clausum animaduerteret, neq; ab oppugnatione recedi uideret ulla conditione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognosceret, aqua prohibere hostem tētare cœpit. Flumen infimam uallem diuidebat, quæ penè totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undiq; oppidum Vxellodunum, hoc auertere loci natura prohibebat: sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis et præruptus eò descensus, ut prohibentibus nostris, sine uulneribus ac periculo uitæ neq; adire flumen, neq; arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorū cognita, Cæsar sagittariis funditoribusq; dispositis, tormentis etiā quibusdā locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conueniebat: sub ipsius enim oppidi murum, magnus fons prorumpebat, ab ea parte quæ ferè pedum CCC. interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cū optarent reliqui, Cæsar unus uideret non sine magno periculo, è regione eius, uineas agere aduersus montem, et aggeres struere cœpit magno cū labore et cōtinua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt, et eminus sine periculo præliantur, multosq; pertinaciter succedentes uulnerant: non deterrentur tamē milites nostri uineas proferre, et labore, atq; operibus locorū uincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis, quod genus operis sine ullo periculo et sine suspitione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitu

dinem pedum nouẽ, collocatur in eo turris decem tabula torum, non quidem, quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fa stigium posset. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus, nec sine periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna homi num multitudo siti consumebatur. Quo malo perterriti oppidani, Cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardẽ tes in opera prouoluunt. Eodem tempore acerrime præ liantur, ut ab incendio restinguẽdo dimicationis pericu lo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operi bus flamma existit, quæcunque enim per locum præcipi tem missa erant, ea uineis et aggere suppressa cõpræhen debant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quãquàm periculoso genere prælii, locoq; iniquo preme bantur, tamẽ omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur et excelso loco, et in cõspectu exercitus nostri: magnusq; utrinque clamor oriebatur, ita ut quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorq; uirtus eius esset, telis hostiũ flammæq; se offerebat. Cæsar cum cõplures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi par tibus cohortes montem ascendere, et simulatione mœniũ occupandorum clamorẽ undique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis essent ignari, reuocãt ab impugnãdis operibus armatos, murisq; disponunt. Ita nostri sine prælij facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim intescindunt. Cum pertinaciter resisterẽt oppidani, ma gna etiam parte suorum siti amissa, in sententia perma nebant. Ad postremum cuniculis uenæ fontis intercisæ

sunt, atque auersæ: quo facto repente fons perennis exhaustus, tãtam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum uoluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti se tradiderunt. Cæsar, cũ suam lenitatẽ cognitã omnibus sciret, neque uereretur, ne quid crudelitate naturæ uideretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, uitamq; concessit, quo testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui, siue indignatione & dolore uinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interijt. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex prælio scripsi, cum in potestatem uenisset Epasnacti Aruerni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se commitebat, quòd nusquàm diutius sine periculo comemoraturus uidebatur, cum sibi conscius esset, quàm inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Aruernus amicissimus populi Ro. sine dubitatione ulla uinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treueris equestre prælium secundum facit, compluribusq; Treueris interfectis & Germanis, qui nullis aduersus Romanoc auxilia denegabant, principes eorum uiuos in suam redegit potestatem, atque in ijs Surum Heduum, qui & uirtutis & generis summam nobilitatem habebat, solusq; ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas uideret, iudicaretq; superioribus æstiuis Galliam deuictam

Vxelloduni deditio,

Drapetis mors,

Epasnactus Aruernus Lucterium Cæsari tradit,

Serus Heduus

& subactá esse, Aquitaniam nunquàm ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partẽ est profectus, ubi extremum tẽpus consumeret æstiuorum. Quam rem sicut cętera celeriter feliciterq; confecit: nanq; omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miserunt, obsidesq; ei dederũt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio. Narbonem profectus est, exercitum per legatos in Hyberna deduxit: quatuor legiones in Belgio collocauit, cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Qu. Tullio legatis: duas in Heduos misit, quorum in omni Gallia summam esse autoritatem sciebat: duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnẽ regionem coniunctam oceano continerent. Duas reliquas in Lemouicum fines non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes cõuentus percucurrisset, publicas controuersias cognouisset, benemeritis præmia tribuisset, cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisq; animo in remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat ĩfidelitate atq; auxilijs prouinciæ illius. His rebus confectis ad legiones in Belgium se recipit, hybernauitq; Nemetocernæ: ibi cognoscit Commium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius in Hyberna uenisset, ciuitasq; Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam uulnerationem, quam supra commemoraui, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuisset, ne consilia belli querentibus, authoror armorum duxq; deesset, parente Romanis ciuitate cum suis equitibus, se suosq; latrocinijs alebat, infestisq;

Cæsar in Aquitaniam proficiscitur

itineribus commeatus complures, qui comportabãtur in Hyberna Romanorũ intercipiebat. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hybernaret, hunc Antonius ad persequendũ equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam uirtutem quæ singularis in eo erat magnũ odium Commii adiungebat, quò libentius id faceret, quod imperabatur. Itaq; dispositis insidiis sæpius eius equites aggressus, secunda prælia faciebat. Nouissime cum uehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga uehementi Volusenum longius produxisset, repente omnium suorum inuocat fidem, atque auxilium, ne sua uulnera perfidia interposita paterentur inulta, conuersoq; equo se à cæteris incautius permittit in Præfectum. Faciunt idem omnes eius equites, paucosq; nostros conuertunt, atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum iungit æquo Quadrati, lanceaq; infesta mediũ femur eius magnis uiribus traiicit. Præfecto uulnerato non dubitant nostri resistere, et conuersi hostem pellere. Quod ubi accidit complures hostium magno nostrorum impetu pulsi uulnerantur, et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, grauiter uulneratus Præfectus, ut uitæ periculum aditurus uideretur, refertur in castra. Commius autem siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seq; ibi futurum ubi præscripserit, et ea facturum, quæ imperauerit, obsidibus datis firmat. Vnum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum ue

Voiusenus uulneratus à Commio.

niat cuiusquam Romani: quam postulationem, Antonius Cōmij dedi
cum iudicaret ab iusto nasci timore, ueniam petenti de- tio.
dit, obsides accepit.

SCIO Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios fecisse, quod ego non existimaui mihi esse faciendum, propterea quòd insequens annus L. Paulo, et C. Marcello consulibus, nullas habet Galliæ magnopere res gestas, ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusq; eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaq; huic Commentario statui. Cæsar cum in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat, cōtinere in amicitia ciuitates, nulli spem, aut causam dare armorū, nihil enim minus uolebat, quàm sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaque honorifice ciuitates appellando, principes maximis premiis afficiendo, nulla onera noua imponendo defessam tot aduersis præliis Galliam, conditione parendi meliore facile in pace continuit. Ipse hybernis peractis contra consuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulò ante præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa Cæsaris recedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc etsi Augurem prius factum, quàm Italiam attingeret in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam munici

pia & colonias adeundi existimauit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent: simulq; se & honorem suum insequentis anni commendaret petitione: propterea quòd insolenter aduersarii sui gloriarentur L. Lentulum, & C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæsaris expoliarent: ereptum Sergio Galbæ consulatum, cum is multò plus gratia, suffragiisq; ualuisset, quòd sibi coniunctus & familiaritate & necessitudine legationis esset. Exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipiis & coloniis incredibili honore, atq; amore. Tum primū enim ueniebat ab illo uniuersę Gallię bello: nihil relinquebatur, quod ad ornatū portarum, itinerum locorumq; omniū, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cū liberis omnis multitudo obtiam procedebat. Hostiæ omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora, templaq; occupabantur, ut uel expectatissimi triumphi lætitia percipi posset: tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitū Nemetocernam rediit, legionibusq; ex omnibus hybernis ad fines Treuerorum euocatis, eò profectus est, ibiq; exercitum lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanquàm crebrò audiebat Labienum ab inimicis suis solicitari, certiorq; fiebat, id agi paucorum consiliis, ut interposita Senatus autoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque

de Labieno credidit quicquam, neque contra Senatus autoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Iudicabat enim liberis sententiis Patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio. Tri. ple. cum Cæsaris causam dignitatemq; defendendam suscepisset, sæpe erat Senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, et quoniam Pompeii Dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusq; dimitteret, fore eo facto liberam et sui iuris ciuitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cœpit, quod ne fieret Consules, amiciq; Pompeii iusserunt: atque ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimoniũ Senatus erat uniuersi, conueniensq; superiori facto. Nā Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii, et Crassi, retulerat ante tempus ad Senatum de Cæsaris prouinciis, sententiisq; dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat. Senatus frequens in alia omnia transiit, quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S.C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur, neque obscuræ hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen cum de uoluntate aduersariorum se explicari nemini dubium esset, Cn. Pompeio le-

gionem remisit, et suo numero XV. quam in Gallia citeriore habuerat, ex S.C. iubet tradi: in eius locum XIII legionẽ in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis XV. deducebatur. Ipse exercitum distribuit, per hyberna, C. Trebonium cum legionibus IIII. in Belgio collocat. C. Fabium cum totidem in Heduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ quorum maxima uirtus, et Hedui, quorum autoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. Quò cum uenisset, cognoscit, per M. Marcellum Cons. legiones duas ab se remissas, quæ ex S.C. deberent ad Parthicum bellum duci Cn. Pompeio traditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quanquàm nulli erat dubium quin arma contra Cæsarem pararentur, tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptãdi, quàm belli gerendi.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI

LIBER PRIMVS.

ITERIS A Fabio C. Cæsaris Cõsulibus redditis, ægre ab iis impetratum est summa Tribunorum Ple. contentione, ut in Senatu recitarentur. Vt uero ex literis ad Senatum referretur, impetrari non potuit. Referũt Consules de rep. in ciuitate. L. Lentulus Consul Senatui reiq; pub. se non defuturum pollicetur, si audacter, ac fortiter sententias dicere uelint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturũ, neq; Senatus autoritati obtemperaturũ: habere se quoq; ad Cæsaris gratiam, atq; amicitiã receptum. In eandẽ sententiã loquitur Scipio, Põpeio esse in animo reip. non deesse, si Senatus sequatur: si cunctetur, atq; agat lenius ne quicquã eius auxilium, si postea uelit, Senatũ imploraturũ. Hæc Scipionis oratio, quòd Senatus in urbe habebatur, Pompeiusq; aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti uidebatur. Dixerat aliquis leuiorẽ sententiam: ut primò M. Marcellus ingressus in eam orationem, non oportere ante de rep. ad Senatum referri, quàm delectus tota Italia habiti, et exercitus cõscripti essent, quo præsidio,

L. Lentulus Consul,

Scipio, Pompeius,

M. Marcellus,

tutò et libere Senatus, quæ uellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas prouincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa, timere Cæsarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reseruare, et retinere eas ad urbẽ Pompeius uideretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidii paucis ferè mutatis uerbis sequebatur. Ii omnes conuitio L. Lentuli Cons. correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino negauit. Marcellus perterritus cõuitiis à sua sententia discessit. Sic uocibus Consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorũ Põpeii plerique compulsi, inuiti, et coacti Scipionis sententiã sequuntur, uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: Si non faciat, eum aduersus remp. facturum uideri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius Tri. ple. Refertur confestim de intercessione Tribunorum, dicuntur sententiæ graues: ut quisque acerbissime crudelissimeq; dixit, ita quàm maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad uesperum Senatu, omnes qui sunt eius ordinis à Pompeio euocantur. Laudat Pompeius, atque in posterum confirmat: segniores castigat, atque incitat: multi undique ex ueteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum, atque ordinum euocantur: multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. Completur Vrbs: ad ius comitiorum Tribunos ple. C. Curio euocat. Omnes amici Consulum, necessarii Pompeii, atque eorum qui ueteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in Senatũ, quorum uocibus, et concursu terrẽtur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque uero libere potestas decernendi eripitur. Pollicetur L. Piso censor sese iturum ad Cæsa-

M. Calidius, M. Rufus, M. Antonius, Q. Cassius, C. Curio, L. Piso,

rem. Item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doce L.Roscius
ant. Sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulāt,
dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsa
rem mittantur, qui uoluntatem Senatus ei præponant:
omnibus his resistitur, omnibusq; oratio Cons. Scipionis, Cato
Catonis opponitur. Catonem ueteres inimicitiæ Cæsaris
incitant, et dolor repulsæ: Lentulus æris alieni magnitu
dine, et spe exercitus, ac prouinciarum, et regum appel-
landorum largitionibus mouetur, seq; alterum fore Syl-
lam inter suos gloriatur, ad quē summa imperii redeat.
Scipionem eadem spes prouinciæ, atque exercitum im-
pellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompe
io arbitratur: simul iudiciorum metus, adulatio, atq; o-
stentatio sui, et potentium, qui in rep. iudiciisq; tum plu
rimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris in
citatus (quòd neminem dignitate secum exæquari uole-
bat) totum se ab eius amicitia auerterat, et cum commu
nibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximā
partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæsari: simul
infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere A
siæ, Syriæq; ad suam pecuniam, dominatumq; conuerte
rat, rem ad arma deduci studebat. His de causis agūtur
omnia raptim, atq; turbate, neq; docendi Cæsaris pro-
pinquis eius spatium datur, nec Tribu. ple. sui periculi
deprecandi, neq; etiam extremi iuris intercessionem re-
tinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: sed
de sua salute die septimo cogitare cogūtur, quod illi tur
bulentissimi superioribus temporibus Tribu. ple. octauo
deniq; mense suarum actionum respicere, ac timere con-
sueuerant. Decurritur ad illud extremum atq; ultimum

S.C. quò, nisi penè in ipso urbis incendio, atq; desperatione omnium salutis, latorum audacia, nunquam ante discessum est: Dent operam Consules, Po. Ro. Tribuni pleb. quiq; Consules sunt ad urbem, nequid Resp. detrimenti capiat. Hæc S.C. perscribuntur ad VII. Iduum Ianuarii. Itaq; quinque primis diebus, quibus haberi Senatus potuit, qua ex die consulatũ iniit Lentulus biduo excepto Comitiali, et de imperio Cæsaris, et de amplissimis uiris Tri. ple. grauissime acerbissimeq; decernitur. Profugiunt statim ex urbe Tri. ple. seseq; ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Rauennæ, expectabatq; suis leuissimis postulatis responsa, si qua hominum æquitate, res ad ocium deduci posset. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit. Senatus uirtutem constantiamq; collaudat, copias suas exponit, legiones habere sese paratas X. Præterea cognitum, compertumq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neq; iis posse persuaderi, uti cum defendant, aut sequantur. Statim de reliquis rebus ad Senatum refertur, tota ut Italia delectus habeatur: Faustus Sylla propere in Mauritaniam mittatur, pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiã de rege Iuba, ut socius sit, atq; amicus. Marcellus uero passurum se in præsentia negat, De Fausto impedit Philippus Tribunus ple. De reliquis rebus S.C. perscribuntur, Prouinciæ priuatis decernuntur: duæ consulares, reliquæ pretoriæ. Scipioni obuenit Syria: L. Domitio Gallia: Philippus, et Marcellus priuato consilio prætereuntur, neq; eorum sortes deiiciuntur. In reliquas prouincias pretores mittuntur: neque expectant, quod su-

Tri. ple. ad Cæsarẽ deficiũt.

Faustus Sylla.

perioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populũ referatur: paludatiq; uotis nuncupatis exeũt. Cõsules (quod ante id tempus acciderat nunquàm) ex urbe proficiscuntur: Lictoresq; habent in Vrbe ex capitolio priuatim, contra omnia uetustatis exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, pecuniæ à municipiis exiguntur, et è fanis tolluntur: omnia diuina, et humana iura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, à quibus et inductum, et deprauatum Pompeium queritur, inuidia, atq; obtrectatione laudis suæ, cuius ipse honori, et dignitati semper fauerit, adiutorq; fuerit. Nouum in Rep. introductũ exẽplum queritur, ut Tribunitia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissam restituisse uideatur, dona etiam quæ ante habuerat, ademisse. Quotiescũq; sit decretum, darent magistratus operam, ne quid Resp. detrimenti caperet, qua uoce, et quo S.C. populus Romanus ad arma sit uocatus: factum in perniciosis legibus, in ui Tribunitia, in secessione Populi, tẽplis, locisq; editioribus occupatis, atq; hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini, atq; Gracchorum casibus docet, quarum rerum illo tẽpore nihil factum, nec cogitatum quidem. Nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. Hortatur cuius imperatoris ductu nouem annis rem pub. felicissime gesserint, plurimaq; prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniamq; pacauerint, ut eius

Cæsaris ad milites concio

existimationem, dignitatemq; ab inimicis defendant. Cõclamant legionis tertiædecimæ, quæ aderat, milites (hãc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ nondum cõuenerant) sese paratos esse imperatoris sui, Tribunorumq; ple. iniurias defendere. Cognita militũ uoluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibiq; Tr. ple. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hybernis euocat, et subsequi iubet. Eò L. Cæsar adolescens uenit, cuius pater Cæsaris erat legatus. Is reliquo sermone confecto, cuius rei causa uenerat, habere se à Pompeio, ad eum priuati officii mandata demonstrat, uelle Pompeiũ se Cæsari purgatum, ne ea quæ reip. causa egerit, in suã contumeliam uertat. Semper se reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora, Cæsarẽ quoq; pro sua dignitate debere, et studium, et iracundiam suam Reip. dimittere: neq; adeo grauiter irasci inimicis: ne cum illis nocere se speret, Reip. noceat. Pauca eiusdẽ generis addit cum excusatione Pompeii coniuncta. Eadem ferè, atq; eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq; Pompeium commemorasse demonstrat. Quæ res etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ uellet ad eum perferrentur, petit ab utroq;, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne grauentur, sua quoq; ad eum postulata deferre, si paruo labore magnas controuersias tollere, atq; omnẽ Italiam metu liberare possent. Sibi semper Reip. primã fuisse dignitatem, uitaq; potiorem *doluisse se, quòd pro beneficio sibi contumelia ab inimicis extorqueretur: ereptoq; semestri imperio, in urbem retraheretur: cuius absentis rationem haberi proximis Co

Ariminum,

L. Cæsar & Roscius Põpeium Cæsari purgant,

Cæsaris postulata,

**alias, doluisse se q Po. ro. beneficiũ sibi p contumeliã extorqueretur*

mitiis

mitiis populus iussisset. Tamen hanc honoris iacturam sui Reip. causa æquo animo tulisse. Cum literas ad Senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetrauisse. Tota Italia delectus haberi: retineri legiones duas, quæ ab se, simulatione Parthici belli, sint abductæ. Ciuitatem esse in armis. Quò nam hæc omnia, nisi ad suam pernitiem pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati Reipu. causa. Proficiscatur Pompeius in suas prouincias, ipsi exercitus dimittantur, discedant in Italia omnes ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera Comitia, atque omnis Resp. S.P.Q.R. permittatur. Hæc quo facilius, certis conditionibus fiant, et iureiurando sanciantur, aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controuersiæ cõponantur. Acceptis mãdatis Roscius cum L. Cæsare Capuã peruenit, ibiq; Cõsules, Pompeiumq; inuenit, postulata Cæsaris renuntiat. Illi deliberata respondent, scriptaq; ad eum mandata per eos remittunt, quorũ hæc erat summa. Cæsar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea quoad fides esset data. Cæsarem facturum quæ polliceretur, non intermissuros Consules, Pompeiumq; delectus. Erat iniqua conditio postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in prouinciã reuerteretur. Ipsum et prouincias, et legiones alienas tenere: exercitũ Cæsaris uelle dimitti, delectus habere, polliceri se in prouinciam iturum, neque ante quem diem iturus sit, definire: ut si peracto Cæsaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus uideretur: tẽ-

Coss. & Põpeij ad Cæsarẽ mandata.

tempus uero colloquio non dare, neque accessurum polli
ceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab
Aretium arimino M. Antonium cum cohortibus quinque Aretium
mittit. Ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit, ibi
Pisaurum. Fanum. Ancona. Tignium. que delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconã
singulis cohortibus occupat. Interea certior factus Ti-
gnium Thermum prætorem cohortibus quinque tenere,
oppidum munire: omniumque esse Tigniorum optimam
erga se uoluntatem, Curionem cum tribus cohortibus,
quas Pisauri et Arimini habebat, mittit, cuius aduẽtu co
gnito, diffisus municipii uoluntatis Thermus cohortes ex
urbe educit, et profugit: milites in itinere ab eo disce-
dunt, ac domum reuertuntur. Curio omnium summa uo
luntate Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confi-
sus municipiorum uoluntatibus, Cæsar cohortes legionis
XIII. ex præsidiis deducit, Auximumque proficiscitur,
quod oppidum Actius cohortibus introductis tenebat, de
lectumque toto Piceno circummissis senatoribus habebat.
Aduentu Cæsaris cognito Decuriones Auximi ad Actiũ
Varum frequentes conueniunt, docent sui iudicii rẽ non
esse, neque se, neque reliquos municipes pati posse C.
Cæsarem imperatorem bene de repu. meritum, tantis re
Auximum. bus gestis oppido, mœnibusque prohiberi, proinde habeat
rationem posteritatis, et periculi sui. Quorum oratione
Actius Varus. permotus Actius Varus, præsidium, quod introduxerat
ex oppido educit, et profugit. Hunc ex primo ordine
pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt com-
missoque prælio, deseritur à suis Varus, nonnulla pars mi
litum domum discedit, reliqui ad Cæsarem perueniunt:
L. puppius. atque unà cum iis deprehensus L. Puppius primipili Cen-

turio adducitur, qui hunc eundẽ ordinẽ in exercitu Cn. Põpeij antea duxerat. At Cæsar milites Actianos collaudat, Puppiũ dimittit. Auximatibus agit gratias, seq́; eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror inuasit, ut cum Lentulus consul ad aperiendum ærariũ uenisset, ad pecuniam Pompeio ex Senatusconsulto proferendam, protinus aperto sanctiore ærario ex urbe profugeret. Cæsar enim aduentare, iamiamq́; adesse eius equites falsò nuntiabantur. Hunc Marcellus collega, et pleriq; magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apulia hybernorum causa disposuerat, delectus intra urbem intermittuntur, nihil citra Capuam tutum esse omnibus uidetur. Capuæ primum sese confirmant, et colligunt, delectumq́; colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituũt: gladiatoresq́; quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, et se se qui iussit: quos postea monitus à suis, quòd ea res omniũ iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniæ, custodiæ causa distribuit. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit, cunctæ earũ regionum Præfecturæ libentissimis animis eum recipiũt exercitumq́; eius omnibus rebus iuuant: etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaq́; pecunia exedificauerat, ad eum legati ueniunt, quæq́; imperauerit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat, mittunt. Interea legio duodecima Cæsarem consequitur: cum his duabus Asculum Picenũ proficiscitur.

Lentulus & Marcellus consules fugiunt ex urbe.

Capua.

Cingulum op.

Asculũ op.

Lentulus Spinther, Id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat, qui Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido, cohortesq; secum deducere conatus, à magna parte militũ deseritur. Relictus in itinere, cũ paucis incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa, à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites, ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis, in iis Camerino fugientem VIcillem Hirum cũ sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit: quibus coactis, tredecim efficit, cum iis ad Domitium Ænobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Cæsaremq; adesse cũ legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter uiginti cohortes ex Alba, et Mersis, et Pelignis, et finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoq; Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumq; institui iubet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ causa moratus, Corfinium contendit: eò cum uenisset cohortes quinque præmissæ à Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter tria. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar legionibus traductis ad oppidum constitit, iuxtaq; murum castra posuit. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionũ, magno proposito præmio, cum literis mittit, qui petant, atque orent, ut sibi subueniat, Cæsarem duobus exercitibus et locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoq; probiberi: quod nisi fecerit, se cohortesq; amplius

Vibullius Rufus,

VIcilles Hirus

Asculum

Corfinium,

triginta, magnumq́; numerum ſenatorum, atque equitũ
Romanorum in periculum eſſe uenturum. Interim ſuos
cohortatus tormenta in muris diſponit, certasq́; cuique
partes ad cuſtodiam urbis attribuit: militibus in concio
ne agros ex ſuis poſſeſſionibus pollicetur quadraginta
in ſingulos iugera, et pro rata parte centurionibus euo
catisq́;. Interim Cæſari nuntiatur Sulmonenſes, quod op Sulmo,
pidum à Corfinio ſeptem millium interuallo abeſt, cupe
re ea facere quæ uellet, ſed à Q. Lucretio ſenatore, et
Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum ſeptem cohor
tium præſidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum le
gionis octauæ cohortibus quinque. Sulmonenſes ſimulat
que noſtra ſigna uiderunt, portas aperuerũt, uniuerſiq́;
et oppidani et milites obuiam gratulantes Antonio exie
runt. Lucretius et Actius de muro ſe deiecerunt. Actius Lucretius Actius
ad Antonium deductus, petit, ut ad Cæſarẽ mitteretur:
Antonius cum cohortibus et Actio eodem die, quo profe
ctus erat, reuertitur. Cæſar eas cohortes cum exercitu
ſuo coniunxit. Actium incolumem dimiſit. Cæſar tribus
primis diebus caſtra magnis operibus munire, et ex fini
timis municipiis frumentum comportare, reliquasq́; co
pias expectare inſtituit: eò triduo legio octaua ad eum
uenit, cohortesq́; ex nouis Galliæ delectibus XXII. equi
tesq́; à rege Norico circiter trecenti: quorum aduentu
altera caſtra ad alteram oppidi partẽ ponit. Iis caſtris
Curionem præfecit, reliquis diebus oppidum uallo ca
ſtellisq́; circũmunire inſtituit, cuius operis maxima par
te effecta, eodem ferè tempore miſſi ad Pompeium reuer
tuntur. Literis perlectis, Domitius diſſimulans, in conſi
lio pronuntiat, Pompeium celeriter ſubſidio uenturum:

hortaturq́; eos, ne animo deficiant, quæq́; usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse Arcanè cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumq́; fugæ capere cō stituit. Cum uultus Domitii cum oratione non consentiret, atq; omnia trepidantius timidiusq́; ageret, quàm superioribus diebus consueßet, multumq́; cum suis consultādi causa secretò præter consuetudinem colloqueretur, cō cilia conuentusq́; hominum fugeret, res diutius tegi, dissimulariq́, tnon potuit. Pompeius enim rescripserat sese rē in summum periculum deducturum non esse, neq; suo cō silio aut uoluntate Domitium se in oppidum Corfinium cōtulisse. Proinde si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis ueniret. Id ne fieri posset obsidione atq; oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitii consilio, milites qui erant Corfinii prima uesperi secessionem faciunt, atque ita inter se per Tri. mulitum centurionesq́; atq; honestissimos sui generis colloquuntur: obsideri se à Cæsare, opera munitionesq́; propè esse perfectas, Ducem suum Domitium, cuius spe atq; fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugæ consilium capere, debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamq́; oppidi partem, quæ munitissima uideretur occupant: tantaq́; inter eos dissensio extitit, ut manum conserere, atque armis dimicare conarentur: post paulò tamen internuntiis ultrò citroq́; missis, quæ ignorabant de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circunsistunt, et custodiunt, legatosq́; ad Cæsarem mittunt, sese paratos esse portas aperire, quæq́; imperauerit facere, et L. Domitium uiuum in eius potestatem tradere. Quibus rebus

Domitii de fuga consultatio.

cognitis, Cæsar et si magni interesse arbitrabatur, quàm primum oppido potiri. cohortesq; ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntiis commutatio fieret uoluntatis, quòd sæpe in bello paruis momentis, magni casus intercederēt: tamen ueritus, ne militū introitu, et nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos qui uenerant, collaudat atq; in oppidum dimittit, portas, murosq; asseruari iubet: ipse his operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis uigiliis stationibusq;, ut contingant inter se, atq; omnem munitionē expleant. Tri. militum, et præfectos circummittit, atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorū hominum occultos exitus asseruent: neque eo tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit: tanta erat summa rerum expectatio, ut nullus in aliā partē mente atq; animo traheretur. Quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosq; euentus exciperent. Quarta uigilia circiter, Lentulus Spinther de muro cum uigiliis custodibusq; nostris colloquitur, uelle si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur, cum eo de salute sua orat, atque obsecrat, sibi ut parcat, ueteremq; amicitiam commemorat, Cæsarisq; in se beneficia exponit, quæ erant maxima, quòd per eum in collegium pontificum uenerat: quòd prouinciam Hispaniæ ex prætura habuerat: quòd in petitione consulatus ab eo erat suble

uatus. Cuius orationem Cæsar interpellat, se non maleficii causa ex prouincia egressum, sed uti se à contumeliis inimicorum defenderet ut Tribunos ple. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret: ut se, et populum Rom. paucorum factione oppressum, in libertatē uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reuerti liceat, petit. Quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio, adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ uitæ durius consulere cogantur. Facta potestate discedit. Cæsar ubi illuxit, omneis Senatores, senatorumq; liberos, Tribunos militum equitesq; Romanos ad se produci iubet. Erant Senatorii ordinis L. Domitius, et P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Quæstor, L. Rubrius. Præterea filius Domitii, aliiq; complures adolescentes, et magnus numerus equitum Romanorum et Decurionum, quos ex municipiis Domitius euocauerat, hos omnes producttos à contumeliis militum, conuitiisq; prohibet: pauca apud eos loquitur, quòd sibi aperte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficiis: dimittit omnes incolumes. H.S.L.X. quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duumuiris Corfiniensibus, Domitio reddit: ne continētior in uita hominum, quàm in pecunia fuisset uideatur: et si eam pecuniam publicam esse constabat, datamq; à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentū apud se dicere iubet, atque eo die castra mouet, iustumq; iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum Ferentinorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis

Cæsar in Apuliam peruenit, Pompeius Brundusium.

quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundusium, copias undique omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet: seruos, pastores armat, atque his equos attribuit, ex iis circiter trecentos equites conficit. L. Malius prætor Alba cũ cohortibus sex profugit. Rutilius Lupus prætor Taracina cum tribus, quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus, nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus Fabrûm Cn. Pompeii, quẽ Cæsar ad eum remittit cum mandatis, Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brũdusium sit uenturus, interesse Reip. et communis salutis se cum pompeio colloqui. Neque uero idem perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coràm de omnibus conditionibus disceptetur. Is datis mãdatis, Brundusium cum legionibus sex peruenit. Veteranis quatuor, reliquis quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere compleuerat: Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit Consules Dyrrhachium profectos cũ magna parte exercitus: Pompeium remanere Brundusii cum cohortibus uiginti: neque certum inueniri poterat, obtinẽdi ne cau causa Brũdusii ibi remansisset, quo facilius omne Adriaticum mare extremis Italiæ partibus, regionibusq; Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellũ administrare posset: an inopia nauium ibi restitisset, ueritusq; ne Italiam ille dimittendam non existimaret: exi

L. Malius. Rutilius Lupus,

Cn. Magius

Cæsar, ad Brũdusium cõtra Pompeium,

tus, administrationesq; Brundusini portus impedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant, angustissimæ portus, molē atq; aggerem ab utraq; parte littoris iaciebat, quòd his locis erat mare uadosum lōgius progressus, cum agger altiore aqua contineri nō posset, rates, duplices, quoquo uersus pedū triginta è regione molis collocabat, has quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerētur. His perfectis, collocatisq;, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat, has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atq; incursus ad defendendum impediretur: à fronte, atq; ab utroq; latere cratibus, ac pluteis protegebat. In quarta quaq; earum turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu nauium, incendiisq; defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundusino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easq; multis tormentis, et omni genere telorū completas ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atq; opera disturbaret: sic quotidie utrinq; eminus fundis, sagittis, reliquisq; telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Magiū, quē ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atq; ea res sæpe tentata, et si impetus eius cōsiliaq; tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseuerandū putabat. Itaq; Caninium Rebilium legatum familiarem, necessariumq; Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causa: mandat ut Libonem de concilianda pace hortetur. In primis ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere

Caninius Rebilus.

sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fo
re, ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei
magnam partem laudis, atq; æstimationis ad Libonem
peruenturam, si illo autore, atq; agente ab armis sit di-
scessum. Libo à colloquio Caninii digressus, ad Pompeiũ
proficiscitur. Paulò post renũtiat, quòd Consules absint,
nihil sine illis de compositione agi posse. Ita sæpius rem
frustra tentatam, Cæsar aliquando dimittendam sibi iu-
dicabat, et de bello agendum. Propè dimidia parte ope-
ris à Cæsare effecta, diebusq; in ea re consumptis nouem
nauibus à Consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem
partem excitatus eò deportauerant, Brundusium reuer
tuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue
etiam quòd ab initio Italia excedere constituerat, aduen
tu nauium profectionem parare incipit, et quò facilius
impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione mili-
tes oppidum irrumperẽt, portas obstruit, uicos plateasq;
inædificat, fossas transuersas uiis perducit, atque ibi su-
des stipitesq; præacutos defigit. Hæc leuibus cratibus,
terraq; inæqnat: aditus autem atq; itinera duo, quæ ex
tra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabi-
bus, atque eis præacutis præsepit. His paratis rebus mili
tes silentio naues conscendere iubet, expeditos autem ex
euocatis sagittariis, funditoribusq; raros in muro turri-
busq; disponit, hos certo signo reuocare constituit, cum
omnes milites naues conscendissent, atque iis expedito lo
co actuaria nauigia relinquit. Brũdusini, Pompeianorũ
militum iniuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis per-
moti, Cæsaris rebus fauebant. Itaque cognita Pompeii
profectione, concursantibus illis, atque in ea re occupa-

Pompeius Brundusio aufugit.

tis uulgo ex tectis significabãt. Per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesq; armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit, Qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quo conuenerat, reuocantur, notisq; itineribus ad naues decurrunt. Milites positis scalis muros ascendũt, sed moniti à Brundusinis ut uallum cæcum, fossasq; caueant, subsistunt, et longo itinere ab iis circunducti ad portum perueniunt, duasq; naues cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusq; deprehendunt, deprehensasq; excipiunt. Cæsar et si ad spem conficiendi negocii maxime probabat, coactis nauibus, mare transire, et Pompeiũ sequi, priusquàm ille sese trãsmarinis auxiliis confirmaret: tamen rei eius moram, temporisq; longinquitatem timebat, quòd omnibus coactis nauibus Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Piceniq;, et à freto naueis essent expectandæ: sed id propter anni tempus longum, atque impeditum uidebatur. Interea ueterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii deuincta, auxilia, equitatũ parari. Galliam, Italiamq; tentari se absente nolebat. Itaq; in præsentia Põpeii insequendi rationem omittit. In Hispaniam proficisci constituit. Duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brundusiumq; deducendas curẽt. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatũ: in Siciliam Curionem proprætorem cum legionibus tribus: Eundem cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniã obtinebat M.

Sardinia ac Sicilia recipiuntur

Cotta: Siciliam M. Cato. Africam sorte Tubero obtinere debebat. Calaritani simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eiiciunt. Ille perterritus quòd omnem prouinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat, hæc magno studio agebat. In Lucanis Brutiisq; per legatos suos, ciuium Romanorum delectus habebat, equitum peditumq; certum numerum à ciuitatibus Siciliæ exigebat: quibus rebus penè perfectis, aduentu Curionis cognito queritur in concione sese proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimis, nō necessariū bellum suscepisset: et ab se reliquisq; in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. Hæc in cōcione questus ex Prouincia fugit. Nacti uacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero cum in Africam uenisset, inuenit in prouincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat, atque eam sua sponte uacuam occupauerat, delectuq; habito duas legiones effecerat, hominum, et locorū notitia, et usu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis ante annis ex Prætura eam prouinciam obtinuerat. Hic uenientem Vticam cum nauibus Tuberonem, portu atque oppido prohibet, neque affectum ualetudine filium exponere in terram patitur: sed sublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima mu

Cato

Tubero, Actius Varus

Cæsar corā senatu inimicorū iniurias commemorat.

nicipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur, coacto Senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet se nullũ extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret, latum ab decem Trib. ple. contradicentibus inimicis, Catone uero acerrime repugnante, et pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio, qui si improbasset, cur fieri passus esset? Si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultrò postulauisset, in quo iacturã dignitatis, atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quàm imperium exercitusq; dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus prædicat: crudelitatem et insolentiam in scribendis Tri. ple. Conditiones à se latas, et expetita colloquia, et denegata commemorat. Pro quibus rebus orat, ac Postulat Remp. suscipiant atque unà secum administrent. Sin timore defugiant, illis se* honori nõ futurum, et per se Remp. administraturum. Legatos ad Põpeium de compositione mitti oportere: neq; se reformidare quod in Senatu paulò ante Põpeius dixisset, Ad quos legati mitterentur, iis autoritatem attribui, timoremq; eorum qui mitterent significari, tenuis atque infirmi hæc animi uideri: se uerò ut operibus ante studuerit, sic iustitia et æquitate uelle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis, sed qui mitterentur, non reperiebantur, maximeq; timoris causa pro se quisq; id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab Vrbe in

*alias, oneri.

Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, et qui in castris Cæsaris fuissent. Sic triduũ disputationibus, excusationibusq; extrahitur. Subiicitur etiam L. Metellus Tri. pl. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasq; res quascunq; agere instituerit, impediat. Cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere destinauerat, ab Vrbe proficiscitur, atq; in ulteriorem Galliam peruẽnit. Quò cum uenisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibulliũ Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum ipse dimiserat. Profectum item Domitium ad occupandum Massiliam nauibus actuariis septem, quas Sicilia, et Sardinia priuatis coactis seruis liberisq; colonis suis compleuerat. Præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia ueterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mãdatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserũt. Albicos Barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq; supra Massiliam incolebant, ad se uocauerant. Frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in Vrbem conuexerant: armorum officinas in Vrbe instituerant: muros, classem, et portas reficiebat. Euocat ad se Cæsar Massiliensium XV. primos, cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: Debere eos Italiæ totius autoritatem sequi potius, quàm unius hominis uoluntati obtemperare: reliquaq;, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur commemorat. Cuius orationem domum legati referunt,

Massiliẽses.

Albici.

atque ex autoritate hæc Cæsari renuntiant: Intelligere se, diuisum esse populum Romanum in partes duas, neque sui iudicii, neque suarum esse uiriū discernere, utra pars iustiorem habeat causam. Principes uero esse earū partium Cn. Pompeium, et C. Cæsarem patronos ciuitatis, quorum alter agros Volgarum, Arecomicorum, et Iluorum publice his concesserit, alter bello uictas Gallias attribuerit, uectigaliaq; auxerit: quare paribus eorum beneficiis parem se quoque uoluntatem tribuere debere, et neutrum eorum cōtra alterum iuuare, aut urbe, aut portibus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliam peruēnit, atque ab iis receptus, urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portū deducunt, earum clauis, aut materia, atque armamentis instructis, ad reliquas armandas reficiendasq; utūtur: frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt, reliquas merces commeatusq; ad obsidionem Vrbis, si accidat, reseruāt. Quibus iniuriis permotus Cæsar, legiones treis Massiliam adducit, turres uineasq; ad oppugnationem Vrbis agere, naues longas Arelate numero duodecim facere instituit. Quibus effectis armatisq; diebus triginta, à qua die materia cæsa est, adductisq; Massiliam, his Decium Brutum præficit. C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone circumq; ea loca hyemandi causa disposuerat, in Hispaniam præmittit, celeriterq; Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato

Marginal notes (printed): Domitius à Massiliensibus receptus excluso Cæsare. — D. Brutus C. Trebonius. C. Fabius — In Hispania gesta.

Marginal notes (handwritten): Responsio Massiliensium ad Cæsarem. — Cæsar parat Massiliam oppugnare

legato præsidiis tenebantur: legiones reliquas, quæ lon
gius hyemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatũ
adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisq́;
itineribus ad exercitum Afranii contendit. Aduentu Vi
bullii Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demõ
stratum est, Afranius et Petreius et Varro legati Põpeii,
quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorẽ, al-
ter à saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, ter
tius ab Ana Vectonum agrum, Lusitaniamq́; pari nume
ro legionum obtinebat, officia inter se partiunur, ut Pe-
treius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copiis ad
Afranium proficiscatur. Varro cum his, quas habebat le
gionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His re-
bus constitutis, equites auxiliaq́; totius Lusitaniæ à Pe-
treio: Celtiberis, Cantabris, Barbarisq́; omnibus, qui ad
oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coa
ctis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium per-
uenit: constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam, Ilerda.
propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut su-
pra demõstratum est, legiones Afranii tres, Petreii duæ: Copiarum Afranij numerus.
præterea scutatæ citerioris prouinciæ, et cetratæ ulterio
ris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriusq;
que prouinciæ circiter quinq; millia. Cæsar legiones in Cesaris copiæ.
Hispaniam præmiserat, ad sex millia auxilia peditũ, equi
tum tria millia, quæ omnibus superioribus bellis habue-
rat, et parem ex Gallia numerum, quẽ ipse petiuerat, no
minatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo et fortissimo
quoq; euocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquita
nis, Montanisq́; qui Galliam prouinciam attingunt. Au
dierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter

in Hispaniam facere, confestimq; esse uenturum. Simul à Tri. militũ, centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est, quòd pignore animos centurionum deuinxit, et largitione redemit militũ uoluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuntiisq; tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuũ quatuor, his pontibus pabulatum mittebat, quòd ea quæ citra flumen fuerant superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè atq; eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroq; inter se equestribus prœliis cõtendebant. Huc, cum quotidtana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiões Fabianæ duæ flumen transissent, impedimentaq; et omnis equitatus sequeretur, subito iumentorum et aquæ magnitudine pons est interruptus, et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio et Afranio, ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter suo põte Afranius, quem oppido castrisq; coniunctum habebat, legiones quatuor, equitatumq; omnem trãsiecit, duabusq; Fabianis occurrit legionibus, cuius aduentu nuntiato, L. Plancus qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamq; aciem in duas partes cõstituit, ne ab equitatu circumueniri posset. Ita cõgressus impari numero magnos impetus legionum equitatusq; sustinet. Cõmisso ab equitibus prælio, signa duarum legionum procul ab utrisq; conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasione, et beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur,

Pontes in Sicore flu.

L. Plãcus

quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus nongentis, quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. Pons qui fuerat tempestate interruptus, penè erat refectus, hunc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorum natura, ponti castrisq; præsidio sex cohortes reliquit, atque omnia impedimenta, et postero die omnibus copiis triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, et sub castris Afranij constitit: et ibi paulisper sub armis moratus facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, et in medio colle sub castris constitit. Cæsar, ubi cognouit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus mõtis, intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit: et ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atq; opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere, et procul uideri necesse erat, sed à fronte contra hostem pedum quindecim fossam fieri iussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat, post hos opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub uesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet, et quòd longius erat ager petendus, in præsentia similem rationem operis instituit, singulaq; latera castrorũ singulis attribuit legionibus munienda, fossasq; ad eandẽ magnitudinem perfici iubet, reliquas legiones in armis expeditas contra hostem: constituit. Afranius Petreiusq; terrendi causa, atq;

Cæsar ad Ilerdam castrametatur.

operis impediendi, copias suas ad infimas montis radi
ces producunt, et prælio lacessunt. Neq; idcirco Cæsar
opus intermittit, cõfisus præsidio legionum trium, et mu
nitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infi
mo colle progressi, copias in castra reducunt. Tertio die
Cæsar uallo castra communit, reliquas cohortes, quas in
superioribus castris reliquerat, impedimentaq́; ad se tra
duci iubet. Erat in oppido Ilerda, et proximo colle, ubi
castra Petreius atq; Afranius habebant, planicies circi
ter passuum trecentorum, atq; in hoc ferè medio spatio
tumultus erat paulò editior, quem si occupasset Cæsar,
et communisset, ab oppido, et ponte et commeatu omni,
quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduer
sarios confidebat. Hoc sperans legiones treis ex castris e
ducit, acieq́; in locis idoneis instructa, unius legionis an
tesignanos præcurrere, atq; occupare eum tumulum iu
bet. Qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro ca
stris erant Afranii cohortes, breuiore itinere ad eundem
occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, et
quòd prius in tumulum Afraniani uenerant, nostri re
pelluntur, atq; aliis summissis præsidiis terga uertere, se
q́; ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pu
gnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurre
rent, audacter locum caperent, ordines suos non magno
pere seruarent, rari dispersiq́; pugnarent, si premeren
tur, pedem referre, et loco excedere non turpe existima
rent. Cum Lusitanis reliquisq́; barbaris genere, quodã
pugnæ assuefacti, quod ferè fit, quibus quisq; in locis mi
les inueterauerit, uti multum earum regionum consuetu
dine moueatur. Hæc tamen ratio nostros perturbat, in

ſuetos huius generis pugnæ: circumiri enim ſeſe ab aper
to latere, procurrentibus ſingulis arbitrabantur, ipſi au
tem ſuos ordines ſeruare, neq; ab ſignis diſcedere, neque
ſine graui cauſa eum locum, quem ceperunt dimitti cen
ſuerant oportere. Itaq; perturbatis anteſignanis, legio,
quæ in eo cornu cōſtiterat, locum non tenuit, atq; in pro
ximum collem ſeſe recepit. Cæſar penè omni acie perter-
rita, quod præter opinionem conſuetudinemq; acciderat
cohortatus ſuos legionem nonam ſubſidio ducit, hoſtē in-
ſolentem atq; acriter noſtros inſequentem ſupprimit, rur
ſusq; terga uertere, ſeq; ad oppidum Ilerdam recipere,
et ſub muro conſiſtere cogit. Sed nonæ legionis milites e
lati ſtudio, dum ſarcire acceptum detrimentum uolunt,
temere inſecuti fugientes, in locum iniquum progrediū
tur, et ſub montem, in quo erat oppidum poſitum Ilerda
ſuccedunt: hinc ſe recipere cum uellent, rurſus illi ex lo
co ſuperiore noſtros premebant. Præruptus locus erat
utraq; ex parte directus, ac tantum in latitudinem pate
bat, ut tres inſtructæ cohortes eum locum explerent, et
neq; ſubſidia à lateribus ſummitti, neque equites laboran
tibus uſui eſſe poſſent: Ab oppido autem decliui faſtigio
uergebat, in longitudinem paſſuum circiter quadringē
torum, hac noſtris erat receptus, quòd eò incitati ſtudio
inconſultius proceſſerant. Hoc pugnabatur loco et pro
pter anguſtias iniquo, et quòd ſub ipſis radicibus montis
conſtiterant, ut nullum fruſtra telum in eos mitteretur:
tamen uirtute et patientia nitebantur, atq; omnia uulne
ra ſuſtinebant. Augebantur illis copiæ, atq; ex caſtris co
hortes per oppidum crebro ſummittebantur, ut integri
defeſſis ſuccederent. Hoc idem Cæſar facere cogebatur,

ut summissis in eundem locum cohortibus, defessos reci-
peret. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis
quinque, nostriq; grauius à multitudine premerentur,
consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum ad-
uersus montem, in cohortes faciunt, paucisq; deiectis, re
liquos sese conuertere cogunt. Summotis sub murum co
hortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidũ
cõpulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus au
tem noster ab utroq; latere, et si deiectis atq; inferioribus
locis constiterat, tamen in summum iugum uirtute con
nititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorẽ
ac tutiorem nostris receptũ dat. Ita uario certamine pu-
gnatum est. Nostri in primo cõgressu circiter septuagin
ta ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato le-
gionis quartædecimæ, qui propter eximiam uirtutem ex
inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat, uulne-
rantur amplius sexcenti. Ex Afranianis interficiuntur
T. Cecilius Primipili Centurio, et præter eum centurio-
nes quatuor, milites amplius ducenti. Sed hæc eius diei
præfertur opinio, ut se utriq; superiores discessisse existi
marent. Afraniani, quòd cum esse omnium iudicio infe-
riores uiderentur, cominus tamen diu stetissent, et nostro
rum impetum sustinuissent, et initio locum tumulumq; te
nuissent, quæ causa pugnandi fuerat, et nostros primo
congressu terga uertere coegissent. Nostri autem, quòd
iniquo loco atque impari congressi numero, quòd quin-
que horis prælium sustinuissent, quod montem gladiis di
strictis ascendissent, quòd ex loco superiore terga uerte-
re aduersarios coegissent, atque in oppidum compulis-
sent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis

operibus munierunt, præsidiumq; ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt, tanta enim tempestas cooritur, ut nunquàm illis locis maiores aquas fuisse constaret: tum autem ex omnibus montibus nix profluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontesq; ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit, quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium triginta, neutrum horum transiri poterat, necessarioq; omnes his angustiis continebantur, neq; ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neq; ii, qui pabulatũ longius progressi erant interclusi fluminibus, reuerti, neq; maximi comitatus, qui ex Italia Galliaq; ueniebant, in castra peruenire poterant. Tempus erat difficillimum, quo neq; frumenta in hybernis erant, neq; multum à maturitate aberant, ac ciuitates exinanitæ, quòd Afranius penè omne frumẽtum ante Cæsaris aduentũ Ilerdã conuexerat: reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant. Qui erãt pabulandi, aut frumentandi causa progressi, hos leuis armaturæ Lusitani, peritiq; earum regionum Cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat procliue tranare flumen, quòd consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non erant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia, multum erat frumentum prouisum, et conuectum superioribus temporibus, multum ex omni prouincia comportabatur, magna co-

Sicoris & Cinga flu.

frumẽ durit (?) castri.

pia pabuli suppetebat, harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, et loca trās flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat. Eæ permanserunt aquæ dies quàmplures. Conatus est Cæsar reficere pontes, sed nec magnitudo fluminis permittebat, neq; ad ripam dispositæ cohortes aduersariorū perfici patiebantur, quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tū quòd ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur, atque erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, et tela uitare. Nuntiatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebāt ad Cæsarem, ad flumen constitisse: Venerant eò sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisq; impedimētis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cuiusque generis hominum millia circiter sex cum seruis liberisq;: sed nullus ordo, nullum imperium certum: cū suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerū licentia. Erant complures honesti adolescentes Senatorum filii, et equestris ordinis. Erant legationes ciuitatū, erant legati Cæsaris, hos omnes flumina continebant: ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusq; legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesq; antemissis equitibus aggreditur, celeriter tamen sese Galli equites expediunt præliumq; committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit magnum hostium numerum pauci sustinuere, sed ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentū, na

Afrany cū
allis pra
um.

cti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desy-
derati sunt eo die sagittarii circiter ducenti, equites pau
ci, calonum atque impedimentorum non magnus nume-
rus, his tamen omnibus annona creuit, quæ ferè res ino-
pia non solum præsentis, sed etiam futuri temporis timo-
re ingrauescere consueuit: iamq; ad denarios quinqua-
ginta in singulos modios annona peruenerat, et militū
uireis inopia frumenti diminuerat, atq; incommoda in
dies augebantur, et tam paucis diebus magna erat rerū
facta cōmutatio, ac se fortuna inclinauerat, ut nostri ma-
gna inopia necessariarum rerum conflictarentur, illi o-
mnibus abundarent rebus, superioresq; haberentur. Cæ
sar iis ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accesserāt, quò
minor erat frumenti copia, pecus imperabat, calones ad
longinquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem ino
piam, quibus poterat subsidiis, tutabatur. Hæc Afranius
Petreiusq;, et eorum amici pleniora etiam, atq; uberiora
Romam ad suos perscribebant, multa rumor fingebat, ut
penè bellum confectum uideretur. Quibus literis, nun-
tiisq; Romam perlatis, magni domum concursus ad Afra
nium, magnæ gratulationes fiebant. Multi ex Italia ad
Cn. Pompeium proficiscebantur. Alii ut principes talē
nuntium attulisse, alii ne euētum belli expectasse, aut ex
omnibus nouissimi uenisse uiderentur. Cum in his angu
stiis res esset, atque omnes uiæ ab Afranianis militibus,
equitibusq; obsiderentur, nec pontes perfici possent, im-
perat militibus Cæsar, ut naues faciant cuius generis eū
superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ pri
mum, *ac statumina ex leui materia fiebant, reliquū cor
pus nauium uiminibus contextū coriis integebatur. Has

*al'. stramine et leui materia etc.

perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuum à castris XXII. militesq; his nauibus flumen transportat, continentemq; ripæ collem improuiso occupat. Hunc celeriter, prius quàm ab aduersariis sentiatur, communit: huc legionem postea traiecit, atq; ex utraq; parte pontẽ institutum perficit biduo. Ita commeatus, et qui frumenti causa processerant, tutò ad se recipit, et rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit, qui inopinantes pabulatores, et sine ullo dissipatos timore aggressi, quàm magnum numerũ iumentorum, atq; hominum intercipiunt, cohortibusq; centuriatis subsidio missis scienter in duas partes sese distribuunt, alii, ut prædæ subsidio sint, alii ut uenientibus resistant, atq; eos propellant, unamq; cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circũueniunt, atq; interficiunt, incolumesq; cũ magna præda eodem ponte in castra reuertuntur. Dũ hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitii cõsilio naues longas expediunt numero decemseptem, quarum erant undecim tectæ, multa his minora nauigia addũt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur, magnũ numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt, atque hos præmiis, pollicitationibusq; incitãt: certas sibi deposcit naues Domitius, atq; has colonis, pastoribusq;, quos secum adduxerat complet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. Erat multò inferior numero nauiũ Brutus, sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos uiros

Apud Massiliã gesta.

antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant, ii manus ferreas atque harpagones parauerant, magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se instruxerant. Ita cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt, pugnatum utrinque est fortissime, atque acerrime: neque multum Albici nostris uirtute cedebant, homines asperi, et montani, exercitati in armis, atque ii modo digressi à Massiliensibus recentem eorundem pollicitationem animis cõtinebant, pastoresque indomiti spe libertatis excitati sub oculis domini suam probare operam studebant. Ipsi Massilienses et celeritate nauium, et scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant, et quod licebat latiore spacio, producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detegere si possent, contendebant: cum propius erat necessariò uentum, ab scientia gubernatorum, atque artificii, ad uirtutem montanorum confugiebant. Nostri, quòd minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerariis nauibus erant producti, neque dum etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate et tarditate nauium impediebantur, factæ enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obiiciebant, atque iniecta manu ferrea, et retenta utraque naue, diuersi pugnabant, atque in hostium naues transcendebant, et magno numero Albicorum, & Pastorum interfecto,

Nauale prelium.

partem nauium deprimunt, nõnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum cõpellunt. Eo die naues Massiliensium cum iis, quæ sunt captæ, intereunt IX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nuntiatur. Simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti uirtute equitum, minus libere, minus audacter uagabãtur: aliâs non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptũ haberent, angustius pabulabantur: aliâs longiore circuitu custodias stationesq; equitum uitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiso, ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremo etiam plures intermittere dies, et præter cõsuetudinũ omnium noctu constituerant pabulari. Interim Oscenses et Calaguritani, qui erant cũ Oscensibus cõtributi, mittunt ad eũ legatos, seseq; imperata facturos pollicentur, hos Taraconenses, et Lacetani, et Ansetani, et paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequũtur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuuent: pollicentur, atq; omnibus undique conquisitis iumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgauonensis ad eũ, cognito ciuitatis consilio, et signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiũctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam uenire dicebantur, et multæ longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, et Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Cæsar ne semper magno circuitu per potem equitatus esset mittendus, nactus idoneũ locũ, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere

Redit ad Ilerdam

Oscenses
Calaguritani
Taraconẽses
Lacetani
Ansetani
Illurgauonenses,

instituit, quibus partem aliquã Sicoris auerteret, uadũq; in eo flumine efficeret. His penè effectis, magnũ in timorẽ Afranius, Petreiusq; perueniunt, ne omnino frumento, pabuloq; intercluderentur, quòd multum Cæsar equitatu ualebat. Itaque constituunt ipsi locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quòd ex duobus cõtrariis generibus quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates uictæ nomen, atq; imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant Pompeii, magnis affectæ beneficiis eum deligebant: Cæsaris autem in Barbaris erat nomẽ obscurius. His magnos equitatus, magnaq; auxilia expectabãt, et suis locis bellum in hyemem ducere cogitabãt. Hoc inito consilio toto flumine Ibero naues conquirere, et Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, milliaq; passuum à castris aberat XX. Ad eũ locum fluminis nauibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesq; duas flumen Sicorim traducunt, castraq; muniunt uallo pedum duodecim. Quare per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemq; opere in flumine auertendo, huc iam rẽ duxerat, ut equites, et si difficulter, atq; ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumem transire. Pedites uero tantummodo humeris, ac summo pectore extarent, ut, tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero propè effectus nuntiabatur, et in Sicori uadum reperiebatur. Iam uero eò magis illi maturandum iter existimaban. t Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sico-

cõsilium Petrei et Afranii in bello dif...

Iberus flu.
Octogesa opp.

Afranius et Petreius relinquũt Ilerdã, in Celtiberiam trãsituri.

rim transeunt, et cum duabus legionibus, quas superioribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersariorum male haberet, et carperet. Pons enim ipsius magnũ circuitum habebat, ut multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt, et cum de tertia uigilia Petreius, atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostẽdunt, et magna multitudine circumfusa morari, atq; iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant coniuncta, cernebatur equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi uehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi, aliâs inferri signa, et uniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus cõuersos insequi. Totis uero castris milites conturbari, et dolere hostem ex manibus dimitti, bellum necessariò longius duci. Centuriones Tribunosq; militum adire, atq; obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret, paratos esse sese, posse, et audere eà transire flumen, quà traductus esset equitatus. Quorum studio, et uocibus excitatus Cæsar, et si timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obiicere, conandum tamen, atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus, aut uires uidebantur sustinere non posse: hos cum legione una præsidio castris relinquit, reliquas legiones expeditas educit, magnoq; numero iumentorum in flumine supra, atque infra constituto, traducit exercitum, pauci ex his militibus ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiun-

Cæsar exercitum Sicorim traducit.

tur, ac subleuantur : interiit tamen nemo. Traducto in
columi exercitu, copias instruit, triplicemq; aciem duce
re incipit : ac tantum fuit in militibus studium, ut mil-
lium sex ad iter addito ad uadum circuitu, magnaq; flu
minis mora interposita, eos qui de tertia uigilia exissent,
ante horam diei nonam consequerentur. Quos ubi Afra
nius procul uisos cum Petreio conspexit, noua re perter
ritus, locis superioribus constitit, aciemq; instruit. Cæsar
in campis exercitum reficit, ne defessum prælio obiiciat.
Rursus conantes progredi insequitur, et moratur. Illi
necessario maturius, quàm constituerant, castra po-
nunt (Suberant enim montes, atque à millibus passuum
quinque itinera difficilia, atque angusta excipiebant:
hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerēt
Cæsaris : præsidiisq; in angustiis collocatis exercitum
itinere prohiberent, ipsi sine periculo, ac timore Ibe-
rum copias traducerent, quod fuit illis conandum, at-
que omni ratione efficiendum,) et totius diei pugna, at-
que itineris labore defessi, rem in posterum diem distu-
lerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. Me
dia circiter nocte iis, qui adaquandi causa longius à ca
stris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his cer
tior Cæsar, Duces aduersariorum silentio copias castris
educere. Quo cognito, signum dari iubet, et uasa mili
tari more conclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne
noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne
ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter sup-
primunt, copiasq; in castris continent. Postero die
Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda lo
ca proficiscitur: hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur

L.Decidius Saxo.

L.Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Vterq; idem suis renuntiat, quinq; millia passuum proxima intercedere itineris campestris, inde excipere loca aspera, et montuosa, qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostē prohiberi nihil esse negocii. Disputatur in concilio à Petreio et Afranio, et tempus profectionis quæritur. Plerią; censebant ut noctu iter facerēt posse prius ad angustias ueniri, quàm sentirentur. Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris argumenti sumebant loco, non posse clàm exiri. Circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri, nocturnaą; prælia esse uitanda, quòd perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quàm religioni consulere consueuerit. At lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam Tribunorum militum, et Centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum, et si aliquo accepto detrimento, tamen summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Hæc uicit in concilio sententia, et prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar exploratis regionibus, albente cælo omneis copias castris educit, magnoą; circuitu, nullo certo itinere exercitū ducit, nāq; itinera, quæ ad Iberum, atq; Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur, ipsi erant trāscendendæ ualles maximæ, ac difficillimæ, saxa multis locis prærupta iter impediebant, ut arma per manus necessario traderentur, militesą; inermes, subleuatią; alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quòd eū omnium laborum finē

fore

fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, et frumẽ
to prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites ui-
sendi causa læti ex castris procurrebant, contumeliosisq́;
uocibus prosequebantur, necessarii uictus inopia coactos
fugere, atq; ad Ilerdam reuerti. Erat enim iter à proposi
to diuersum, contrariamq́; in partem iri uidebatur. Du-
ces uero eorum suum consilium laudibus ferebant, quòd
se castris tenuissent, multumq́; eorum opinionem adiuua
bat, quòd sine iumentis, impedimentisq́; ad iter profe-
ctos uidebant, ut non posse diutius inopiam sustinere cõ
fiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dexte-
ram conspexerunt, iamq́; primos superare regionem ca-
strorum animaduertunt, nemo erat adeo tardus, aut fu-
giens laboris, quin statim castris exeundum, atq; occur-
rendum putaret. Conclamatur ad arma, atq; omnes co-
piæ paucis præsidio relictis cohortibus exeunt, rectoq́;
ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne
positum certamen, utri prius angustias, montesq́; occu-
parent. Sed exercitum Cæsaris uiarum difficultates tar
dabant. Afranii copias equitatus Cæsaris insequens mo
rabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessariò
deducta, ut si priores montes, quos petebant, attigissent,
ipsi periculum uitarent. Impedimenta totius exercitus,
cohortesq́; in castris relictas, seruare nõ possent, quibus
interclusis exercitu Cæsaris auxilium ferri nulla ratio-
ne poterat. Confecit prior iter Cæsar, atque ex magnis
rupibus nactus planiciem, in hanc contra hostem aciem
instruit. Afranius, cum ab equitatu nouissimum agmen
premeretur, et ante se hostem uideret, collem quendã na
ctus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor Cetratorũ cohortes

in montem qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis cõtenderet, et mutato itinere iugis Octogesam perueniret. Hunc cum obliquo itinere Cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris in cohortes impetum facit, nec minimam partem tẽporis equitum uim Cetrati sustinere potuerunt, omnesq; ab his circumuenti, in conspectu utriusq; exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendæ rei, neq; uero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitũ sustinere nõ posse, præsertim circũdatum undiq; equitatu, cum in loco æquo, atque aperto confligeretur, idq; ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati Centuriones, Tribuniq; militum, ne dubitaret prælium committere; omnium esse militum paratissimos animos. Afranianos cõtra multis rebus sui timoris signa misisse: quòd suis nõ subuenissent, quòd de colle non recederent, quòd uix equitum incursus sustinerent, collatisq; in unum locum signis conferti, neq; ordines, neq; signa seruarent, quòd si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatẽ, quòd certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem uenerat, se sine pugna, et sine uulnere suorum, rem conficere posse, quòd re frumentaria aduersarios interclusisset. Cur etiã secundo prælio aliquos ex suos amitteret? Cur uulnerari pateretur optime meritos de se milites? Cur deniq; fortunam periclitaretur? præsertim cum non esset imperatoris consilio superare, quàm gladio. Mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiẽdos uidebat, quibus sal-

Cetratorũ cohortes quatuor occiduntur.

Cæsaris prudẽtia et clementia

nis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris à plerisque non probatur. Milites uero palàm inter se loquebantur, quoniam talis occasio uictoriæ dimitteretur, etiam cum uellet Cæsar sese nō esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseuerat, et paulum ex eo loco digreditur, ut timorem aduersarijs minuat. Petreius, atque Afranius oblata facultate in castra sese referunt. Cæsar præsidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ, fluminisq; Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reuerti uellent: alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consultantibus eis, nuntiatur aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, et cohortium alariarum, legionariasq; interiiciunt cohortes, uallumq; ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem, et sine timore, et sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius, atque Afranius partiuntur, ipsiq; perficiendi operis causa longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, uulgò procedunt, et quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit, atque uocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quòd sibi perterritis pridie pepercissent, eorum se beneficio uiuere. Deinde imperatoris fidem quærunt, rectè ne se illi sint commissuri, et quòd non ab initio fecerint, armaq; cum hominibus necessariis, et consanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus fidem ab imperatore de

Colloquia militium Ca[...] rianorum et Afrani[...]

Petreij, et Afranij uita petunt, ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse uideantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant. Legatosq; de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. interim alij suos in castra inuitandi causa adducunt, alij ab suis adducuntur, adeò, ut una castra iam facta ex binis uiderentur. Compluresq; Tribuni militũ, et Centuriones ad Cæsarem ueniũt, seq; ei commendãt. Hoc idem fit à Principibus Hispaniæ, quos illi euocauerant, et secum in castris habebant obsidum loco: ij suos notos, hospitesq; quærebant, per quem quisq; eorũ aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranij etiam filius adolescens de sua, et parentis sui salute cum Cæsare, per Sulpitium legatum agebat. Erant plena lætitia, et gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula uitasse, et eorum, qui sine uulnere tantas res confecisse uidebantur magnumq; fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat: cõsiliumq, eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seq; in castra recipit, sic paratus, ut uidebatur, ut quicunque accidisset casus, hunc quieto et æquo animo ferret. Petreius uero non deserit sese, armat familiam, cũ hac et prætoria cohorte Cetratorum, barbarisq; equitibus paucis, beneficiarijs suis, quos suæ custodiæ causa habere cõsueuerat, improuisò ad uallum aduolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris, quos deprehendit interficit: reliqui coeunt inter se, et repentino periculo exterriti, sinistras sagis inuoluũt, gladiosq; distringunt, atq; ita se à Cetratis, equitibusq; defendũt, castrorum propinquitate confisi, seq; in castra recipiũt,

Petrei furor.

et ab his cohortibus, quæ erant in statione ad portas defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesq; appellat: neu se, neu Pompeiũ absentem imperatorem suum aduersarijs ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulant ut iurent omnes se exercitum, ducesq; non deserturos, neq; prodituros, neq; sibi separatim à reliquis consiliũ capturos. Princeps in hæc uerba iurat ipse, ad idẽ iusiurandum adigit Afranium, subsequũtur Tribuni militum, centurionesq;. Centuriatim producti milites idẽ iurant, edicunt penes quem quisq; sit miles Cæsaris, ut producatur: productos palàm in prætorio interficiunt: sed pleriq; quos ceperant, cælant, noctuq; per uallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, uana religio iusiurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesq; militum conuertit, et rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloquij uenerant summa diligentia conquiri, et remitti iubet. Sed ex numero Tribunorũ militum, Centurionumq; nonnulli sua uoluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in honore habuit. Centuriones, amplioriśq; ordinis equites Romanos in tribunitium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre, frumenti copiam legionarij nonnulli habebant, quod dierum uigintiduorũ ab Ilerda frumentum iussi erant efferre. Cetrati, auxilia resq; nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguæ, et corpora insueta ad onera portanda: itaq; magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustijs res. Sed ex propositis cõsiliis duo-

Petreius Ilerdam reuerti statuit

bus explicitius uidebatur ad Ilerdam reuerti, quòd ibi paululum frumenti reliquerant, ibi se reliquum cōsiliū expleturos confidebant. Tarraco aberat longius, quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebāt. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar equitatu præmisso, qui nouissimum agmen carperet, atq; impediret, ipse cum legionibus subsequitur, nullum intercedebat tempus quin extremi cum equitibus præliarētur. Genus erat hoc pugnæ, expeditæ cohortes nouissimum agmen claudebant, pluresq́; in locis campestribus subsistebant: si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quòd ex locis superioribus qui antecesserant, suos ascendentes protegebant: cū uallis, aut locus decliuis suberat, neq; ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites uero ex loco superiore in aduersarios tela coniiciebant, tum magno erat in periculo res, tum inquirebant, ut cum eiusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere iuberent, magnoq́; impetu equitatum repellerent: eo summoto, repente incitati cursu, sese in ualles uniuersi dimitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus cōsisterent: nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnū, ut eos superioribus perterritos præliis, in medium reciperent agmē, ultroq́; eos tuerentur, quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur. Tali dum pugnatur modo, lentè, ac paulatim proceditur, crebroq́; ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit: millia enim progressi quatuor, uehemētiusq́; peragitati ab equitatu, mōtem excelsum capiunt, ibiq́; una fronte contra hostē ca-

ſtra muniunt,neq; iumentis onera deponunt. Vbi Cæſa ris caſtra poſita,tabernaculaq; conſtituta,et dimiſſos equites pabulandi cauſa animaduertêre, ſeſe ſubito proripiunt,hora circiter ſexta eiuſdem diei,et ſpem nacti moræ,diſceſſu noſtrorum equitũ,iter facere incipiunt.Quare animaduerſa, Cæſar relictis his legionibus ,ſubſequitur,præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit,hora decima ſubſequi pabulatores , equitesq; reuocari iubet,celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouiſſimum agmen, adeò,ut penè terga conuertant,compluresq; milites,etiã nonnulli centuriones interficiuntur.Inſtabat agmẽ Cæſaris,atq; uniuerſum imminebat.Tum uero neque ad explorandum idoneum locum caſtris , neq; ad progrediendum data facultate,conſiſtunt neceſſariò , et procul ab aqua,et natura iniquo loco caſtra ponunt.Sed iiſdem de cauſis Cæſar,quæ ſupra ſunt demonſtratæ,prælio non laceſſit: et eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt,quò paratiores eſſent ad inſequendum omnes , ſiue noctu, ſiue interdiu erumperent. Illi animaduerſo uitio caſtrorum, tota nocte munitiones proferunt,caſtraq; caſtris conuertunt. Hoc idem poſtero die à prima luce faciũt,totumq; in ea re diem conſumunt, ſed quantũ opere proceſſerãt, et caſtra protulerant,tanto aberant ab aqua longius, et præſenti malo aliis malis remedia dabãtur.Prima nocte aquandi cauſa nemo egreditur ex caſtris . Proximo die præſidio in caſtris relicto,uniuerſas ad aquã copias educunt,pabulatum emittitur nemo.His eos ſupplices malis Cæſar neceſſariam ſubire deditionẽ, quàm prælio decertare malebat.Conatur tamen eos uallo,foſſasq; circũmu

nire, ut quàm maxime repentinas eorum eruptiones demoretur, quò necessariò descensuros existimabat. Illi et inopia pabuli adducti, et quò essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. In his operibus, consiliisq; biduum consumitur. Tertio die magna iã pars operis Cæsaris processerat. Illi impediẽdæ rei, quæ munitionis causa fiebat, hora circiter octaua signo dato legiones educunt, aciemq; sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit. Contra opinionem enim militum, famamq; omnium uideri prælio diffugisse, magnum detrimentum afferebat, sed eisdem de causis quæ sunt cognitæ, quò minus dimicare uellet, mouebatur: atque hoc etiã magis, quòd spatii breuitas, etiam in fugam coniectis aduersariis, non multum ad summam uictoriæ iuuare poterat. Non enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas parteis acies occupabant. Tertia uacabat, ad incursum, atque impetum militum relicta, si prælium cõmitteretur, propinquitas castrorũ celerem superatis ex fuga receptũ dabat. Hac de causa cõstituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex, legio quinta et tertia in subsidiis locum alariæ cohortis obtinebat. Cæsaris triplex, sed primã aciem, quam ternæ cohortes ex quinta legione tenebant, has subsidiariæ ternæ, et rursus aliæ totidẽ, suæ cuiusq; legionis subsequebantur: sagittarii, funditoresq; media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterq; propositũ uidebatur. Cæsar ut nisi coactus prælium non committeret: ille ut opera Cæsaris impediret. Producitur tamen res,

Acies instructæ.

aciesq; ad solis occasum continentur. Inde utrique in ca
stra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar
parat perficere: illi uadū fluminis Sicoris tentare, si trā
sire possent. Qua re animaduersa, Cæsar Germanos leuis
armaturæ, equitumq; partem flumen traiicit, crebrasq;
in ripis custodias disponit. Tandē omnibus rebus obsessi
quartum iam diem sine pabulo retentis iumētis, aquæ, li
gni, et frumenti inopia, colloquium petunt, et id si fieri
possit, semoto à militibus loco, ubi id à Cæsare negatum,
et palàm si colloqui uellent, concessum est, datur obsidis
loco Cæsari filius Afranij. Venitur in eum locum quem
Cæsar deligit. Audiente utroq; exercitu loquitur Afra- Afranij cū Cæsare colloquium.
nius, non esse, aut ipsis, aut militibus succensendum, quòd
fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conserua
re noluerint: sed satis iam fecisse officio, satisq; supplicii
tulisse, perpessos omnium rerū inopiam. Nunc uero pe
nè ut fœminas *circūmunitos prohiberi aqua, prohiberi *alias circūuentos.
ingressu, neque corpore dolorem, neq; animo ignominiā
ferre posse. Itaq; se uictos confiteri, orare, atq; obsecrare,
si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimū sup
plicium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest de
missisime, atq; subiectissime exponit. Ad ea Cæsar respō Caesaris responsio
dit, nulli omnium has parteis, uel querimoniæ, uel misera
tionis minus conuenisse. reliquos enim omneis suum offi
cium præstitisse, se, qui etiam bona conditione, et loco, et
tempore æquo confligere noluerit, ut quàm integerrima
essent ad pacem omnia, exercitum suum, qui iniuria etiā
accepta, suisq; interfectis, quos in sua potestate habuit,
conseruarit, et texerit: illius deniq; exercitus milites, qui
per se de conciliando pace egerint, qua in re omniū suo

rum uitæ consulendum putarunt, sic omnium ordinum parteis in misericordia constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos, neq; colloquii, neq; induciarum iura seruasse, et homines imperitos, et per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerunque hominibus nimia pertinacia, atq; arrogantia accidere soleat, uti eò recurrant, et id cupidissime petant, quod pauloante contempserint: neq; nunc se illorum humilitate, neq; aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos cōtra se multos iam annos aluerint, uelle dimitti: neq; enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamq; ibi conscriptam, neq; tot, tantasq; classes paratas, neque summissos Duces rei militaris peritos, nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum Prouinciæ prouisum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit: omnia hæc iam pridem contra se parari, in se noui generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, et duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuū cōmutari ne ex prætura, et cōsulatu, ut semper, sed per paucos probati, et electi in prouincias mittantur: in se ætatis excusationem, nihil ualere, quòd superioribus bellis probati ad obtinēdos exercitus euocentur: in se uno non seruari, quod sit omnibus datū semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis, aut cū honore aliquo, aut certe sine ignominia domum reuertantur, exercitumq; dimittant. Quæ tamen omnia, et se tulisse patienter, et esse laturū: neque nunc id agere, ut ab illis abductū exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit: sed ne illi habeant, quo

cōtra ſe uti poſſint. Proinde, ut eſſet dictum, Prouinciis
excederent, exercitumq; dimitterent, ſi id ſit factum, no
citurū ſe nemini: hanc unā, atq; extremā pacis eſſe con-
ditionem. Id uero militibus fuit pergratū, et iucundū, ut
ex ipſa ſignificatione potuit cognoſci, ut qui aliquid ui-
cti incommodi expectauiſſent, ultrò inde præmium miſ
ſionis ferrent. Nam cum de loco, et tempore eius rei con
trouerſia inferretur, et uoce, et manibus uniuerſi ex ual
lo, ubi conſtiterant ſignificare cœperunt, ut ſtatim dimit
terentur, neq; omni interpoſita fide firmum eſſe poſſe, ſi
in aliud tēpus differetur. Paucis cum eſſet in utrāq; par
tem uerbis diſputatū, res huc deducitur, ut ii qui habeāt
domiciliū, aut poſſeſſiones in Hiſpania ſtatim: reliqui ad
Varum flumen dimittantur: nequid eis noceatur, né ne
quis inuitus ſacramento cogatur à Cæſare, cauetur. Cæ
ſar ex eo tēpore dū ad flumen Varū ueniatur, ſe frumen
tū daturū pollicetur. Addit etiam, ut quid quiſq; eorū in
bello amiſerit, quæ ſint penes milites ſuos, iis, qui amiſerūt
reſtituatur: militibus, æqua facta æſtimatione, pecuniam
pro his rebus ſoluit. Quaſcūq; poſtea controuerſias inter
ſe milites habuerant ſua ſponte ad Cæſarē introduxerūt.
Petreius, atq; Afranius, cum ſtipendiū ab legionibus pe-
nè ſeditione facta flagitaretur, cuius illi diem nondū ue-
niſſe dicerent Cæſar ut cognoſceret, poſtulatū eſt. Eoq;
utriq; quod ſtatuit, cōtenti fuerunt. Parte circiter tertia
exercitus eo biduo dimiſſa, duas legiones ſuas antecede-
re, reliquas ſubſequi iuſſit, ut nō longo inter ſe ſpatio ca-
ſtra facerent, eiq; negocio Q. Fuſium Calenū legatum
præfecit. Hoc eius præſcripto ex Hiſpania ad Varū flu-
mē ē iter factū, atq; ibi reliqua pars exercitus dimiſſa ē.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI

LIBER SECVNDVS.

C. Trebonius Massiliā oppugnat.

CVM HÆC in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationē Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uineas, turresq́; ad oppidum agere instituit: una erat proxima portui, naualibusq́;, altera ad partem, quà est aditus ex Gallia, atq; Hispania ad id mare, quod adigit ad hostium Rhodani. Massilia enim ferè ex tribus oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra, huius quoq; spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet loci natura, et ualle altissima munita longam, et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atq; hominum multitudinem ex omni prouincia uocat: uimina, materiāq́; comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerē in altitudinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erāt antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaq́; multitudo tormentorum, ut eorum uim nullæ cōtextæ uiminibus uineæ sustinere possent. Asseres enim pedum duodecim cuspidibus præfixi, atq; hi maximis balistis missi, per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaq; pedalibus lignis coniunctis inter se portis

Massiliæ situs.

eus integebantur, atque hac agger inter manus proferebatur antecedebat testudo pedum sexaginta, æquandi loci causa facta, item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem tardabat. Crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri, et turribus inferebantur: quæ facile nostri repellebant milites, magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant in oppidum reiiciebant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe nauium sedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio, Massiliensibusque subsidio missus, freto Siciliæ, imprudente, atque inopinante Curione prouehitur: appulsisque Messinam nauibus, atque inde propter repentinum terrorem principum, ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorum unam deducit. Hac adiuncta, ad reliquas naues cursum Massiliam uersus perficit, præmissaque clàm nauicula Domitium, Massiliensesque de suo aduentu certiores facit: eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant. Massilienses post superius incommodum ueteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, summaque industria armauerant: remigum, gubernatorumque magna copia suppetebat, piscatoriasque adiecerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis, tormentisque compleuerant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumfamiliæ, uirginum precibus, et fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo ac fiducia, quàm ante dimicauerant,

L. Nasidius subsidio u[...] mit[...] Domit[...]

Massiliẽsiũ classis refecta,

naues conſcendunt. Communi enim fit uitio naturæ, ut inuiſis, latitantibus, atq; incognitis rebus magis confidamus, uehementiusq; exterreamur: ut tum accidit. Aduẽtus enim L. Naſidij ſumma ſpe, et uoluntate ciuitatem cõpleuerat. Nacti idoneum uentum, ex portu exeunt, et

Taurenta

Taurenta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidiũ perueniunt. Ibiq; naues expediunt, rurſusq; ſe ad confligendum animo confirmant, et conſilia communicant. Dextra pars Maſſilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio.

Bruti claſſis.

Eodem Brutus contendit, aucto nauium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Cæſarem, captiuæ Maſſilienſium acceſſerant ſex. Has ſuperioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus inſtruxerat. Itaq; ſuos cohortatus, quos integros ſuperauiſſent, ut uictos contemnerẽt: ſpei bonæ, atque animi aduerſus eos proficiſcitur. Facile erat ex caſtris C. Trebonij, atq; omnibus ſuperioribus locis proſpicere in urbem, ut omnis iuuentus, quæ in oppido remanſerat, omnesq; ſuperioris ætatis cum liberis, atque uxoribus, publicisq; cuſtodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, et ante ſimulachra proiecti uictoriam ab Dijs expoſcerent. Neque erat quiſquam omnium, qui non in eius diei caſu ſuarum omnium fortunarum euentum conſiſtere exiſtimaret. Nam et honeſti ex iuuentute, & cuiuſque ætatis ampliſſimi nominatim euocati, atque obſecrati, naues conſcenderant, ut ſiquid aduerſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quicquam reliqui fore uiderent: ſi ſuperauiſſent, uel domeſticis opibus, uel externis auxiliis de ſalute urbis confiderent. Commiſſo prælio Maſſilienſibus res nulla ad uirtutem deſuit

Præliũ nauale inter Maſſiliẽſes & Brutum.

ſed memores eorum præceptorum, quæ paulò ante ab ſuis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderentur, et quibus in pugna uitæ periculum accideret, non ita multò ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarēt, quibus urbe capta, eadem eſſet belli fortuna patienda: diductisq́; noſtris paulatim nauibus, et artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur, et ſiquando noſtri facultatem nacti ferreis iniectis manibus nauem religauerant, undique ſuis laborantibus ſuccurrebant. Neque uero coniuncti Albicis comminus pugna deficiebant, neque multum cedebant uirtute noſtris: ſimul ex minoribus nauibus magna uis eminus miſſa telorum, multa noſtris improuiſò imprudentibus, atque impeditis uulnera inferebant. Conſpicatæq́; naues triremes duæ, nauem D. Bruti, quæ ex ſigno facile agnoſci poterat, duabus ex partibus ſeſe in eum incitauerant: ſed tantum re prouiſa Brutus celeritate nauis eniſus eſt, ut paruo momento antecederet. Illæ adeo grauiter inter ſe incitatæ conflixerunt, ut uehementiſſime utræque ex concurſu laborarent: altera uero perfracto roſtro tota collabeſiceret. Qua re animaduerſa, quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterq́; ambas deprimunt. Sed Naſidianæ naues nulli uſui fuerunt, celeriterq́; pugna exceſſerunt. Non enim has, aut conſpectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum uitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero nauium nulla deſiderata eſt: ex Maſſilienſium claſſe quinque ſunt depreſſæ, quatuor captæ, una cum Naſidianis profugit, quæ omnes citeriorem Hiſpaniam

petiuerunt. At ex reliquis una præmissa Massiliam, huius nuntii perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit. Hac re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem uestigio uideretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem Vrbis reliqua apparare cœperunt. Est animaduersum ab legionarijs, qui dexterã partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem, paruamq; fecerunt: huc se referebant: hinc si qua maior oppresserat uis, propugnabant, hinc ad repellendum, et prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquouersus pedes XXX. sed parĩetum crassitudo ped. V. Postea uero (ut est rerum omnium magister usus) hominum adhibita solertia, inuentum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est. Vbi turris altitudo perducta est ad contabulationẽ, eam in parĩetes instruxerunt, ita ut capita tignorũ extrema parĩetum structura tegerentur, nequid emineret, ubi ignis hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum passuũ est, laterculo astruxerunt, supraq; eum locum tigna transuersa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura, supraq; ea tigna directo transuersas trabes iniecerunt, easq; asseribus religauerunt: has trabes paulò longiores atque eminentiores, quàm extremi parĩetes erant, effecerunt: ut esset, ubi tegumenta per-

Turris

pendere

pendere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos, cum inter eam contignationem parietes extruerentur, eamq; contabulationem summam lateribus, lutoq; cõstrauerunt, nequid ignis hostium nocere posset, centonesq; insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easq; ex tribus partibus, quæ ad hostes uergebant, eminẽtibus trabibus circum turrem præpendẽtes religauerunt, quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo, neq; tormento traiici posse, ubi uero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt, turris tectum per seipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tolere cœperũt. Vbi quãtum storiarum demissio patiebatur, tantũ eleuabant. Intra hæc tegumẽta abditi, atq; muniti, parietes lateribus extruebant: rursusq; alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant, ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item ut primo tecta, extremis lateribus instruebant. Exq; ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasq; eleuabant. Ita tutò, ac sine ullo uulnere, ac periculo sex tabulata extruxerunt: fenestrasq;, quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt, musculum ped. LX. lõgum, ex materia bipedali, quem à turri lateritia ad hostium turrem, murumq; perducerent, facere instituerũt: cuius musculi hæc erat forma: Duæ primum trabes in so Musculus.

lo æquè longæ, distantes inter se pedes quatuor collocantur. Inq; eis columnellæ pedum in altitudinem V. desiguntur: has inter se capreolis molli fastigio coniungũt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocẽtur eo super tigna bipedalia iniiciunt, eaq; laminis clauisq; religant, ad extremum musculi tectũ, trabesq; extremas quadratas regulas quatuor patentes digitos defigunt, quæ lateres, qui super musculos struantur, contineãt. Ita fastigiato, atq; ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoq; musculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres Coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum uineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoq; inopinantibus hostibus machinatione nauali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admouent, ut ædificio iungatur. Quo malo perterriti subito oppidani, saxa quàm maxima possunt uectibus promouent, præcipitataq; muro in musculum deuoluunt. Ictũ firmitas materiæ sustinet, et quicquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id ubi uident, mutant consilium. Cupas tæda, ac pice refertas incendunt, easq; de muro in musculum deuoluunt. Inuolutæ labuntur, delapsæ ab lateribus longurijs, furcisq; ab opere remouentur. Interim sub musculo milites uectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris, telis, tormentisq; defenditur, hostesq; ex muro, ac turribus submouentur, non datur libera muri defendendi facultas, compluribus iam lapidibus ex ea, quæ subie-

rat turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati Deorum ira perculsi, Vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras uniuersi proripiunt, ad legatos, atq; exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit milites q; auersi à prælio, ad studium audiendi, et cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos axercitumq; peruenerũt uniuersi se ad pedes proiiciunt: Orant, ut aduentus Cæsaris expectetur, captam suam urbem uidere, opera perfecta, turrem subrutam, itaq; à defensione desistere, nullã exoriri moram posse, quo minus cum uenisset, si imperata non facerent, ad nutum è uestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemq; delerent. Hæc, atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia, fletuq; pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris expectatur, nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum, ut re confecta, omnes curam, et diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur, ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur, ægreq; tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent; grauitérque eam rem

Turris massi. concidit.

Massiliãsiũ supplicatio

Induciæ.

pertulerunt: quòd stetisse per Trebonium, quominus oppido potirentur, uidebatur. At hostes sine fide tempus, atque occasionem fraudis, ac doli quærunt. Interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atq; animo remissis, subitò meridiano tempore, cũ alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma uero omnia reposita, contectaq; essent, portis se foras erumpũt secundo, magnoq; uento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris tormentaq; flammam cõciperent, et prius hæc omnia consumerentur, quàm, quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. Alij ex castris sese incitãt: fit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis, tormentisq; fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibiq; musculum, turrimq; lateritiam libere incẽdunt: ita multorum mensium labor hostium perfidia, et ui tempestatis puncto temporis interiit. Tentauerunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggerẽq; eruptione pugnauerunt, multumq; ignem intulerunt. Sd ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. Itaq; multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea quæ sunt amissa multo maiore studio militum administrare, et reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores, et apparatus male cecidisse uiderunt, induciisq; per scelus uiolatis, suam uirtutem irrisui fore perdoluerunt, quòd unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omni

Ignis operibus iſertur

bus arboribus longe,lateq; in finibus Massiliensium ex- cisis,et coniectis:aggerem noui generis, atq; inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atq; eorum murorum contignationem facere instituerūt, æqua ferè latitudine,atque ille congestus ex materia fuerat agger. Vbi autem spatium inter muros,aut imbecillitas materie postulare uideretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur,quæ firmamento esse possint. Et quicquid est contignatum,cratibus consternitur, cratesq; luto integuntur. Sub tecto miles dextera,ac sinistra muro tectus,aduersus plutei obiectu, operi quæcūque usui sunt,sine periculo supportat: celeriter res administratur,diuturni laboris detrimentum solertia,et uirtute militum breui reconcinnatur. Portæ,quibus locis uidetur,eruptionis causa in muro relinquūtur. Quod ubi hostes uiderunt ea,quæ diu,longoq; spatio refici non posse sperassent,paucorum dierum opera, et labore ita refecta,ut nullius perfidiæ,neq; eruptioni locus esset, neque quicquam omnino reliquerunt,quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri posset,eodemq; exemplo sentiunt totam urbem,quà sit aditus ab terra,muro,turribusq; circumiri posse,sic,ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset,cum penè ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia uiderentur,ac tela manu coniicerētur,suorumq; tormentorum usum, quibus ipsi magna sperauissent,spatio propinquitatis interire,pariq;cōditione e muro,ac turribus bellandi data,uirtute se nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis his rebus,quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pom

Agger ex lateritijs muris confectus.

M. Varrōis in ulteriori Hispania gesta.

peianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur, præoccupatum sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictũ fide, necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere, neq; se ignorare quod esset officium legati, qui fiduciariam operã obtineret, quæ uires suæ, quæ uoluntas erga Cæsarem totius prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus, neque se in ullã partem mouebat. Postea uero, cum Cæsarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petrei cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe, atq; expectatione, et consentire omnẽ citeriorem prouinciã quæq; postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit, atq; hæc ad eum latius, atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motum fortunæ mouere cœpit, delectum habuit tota prouincia: legionibus completis duabus cohortes circiter triginta alarias addidit, frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliẽsibus, item quod Afranio, Petreioq; mitteret, naues longas X. Gaditanis ut facerent, imperauit. Complures præterea in Hispali faciendas curauit, pecuniam omnem, omniaq; ornamenta ex fano Herculis, in oppidum Gades contulit. Eò sex cohortes præsidii causa ex prouincia misit. Caiumq; Gallonium equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eò procurandæ hæreditatis causa uenerat missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, et publica in domum Gallonij contulit. Ipse habuit graues in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse, hæc se certis nuntiis, certis autoribus comperisse. Quibus rebus per-

Hispalis. Gades. Caius Gallonius

territis ciuibus Romanis eius prouinciæ, sibi ad remp. administrandam H S. CXC. millia, et argenti pōdo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri cogit. Quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iniungebat, qui uerba, atque orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat, præsidiaq; eò deducebat, et iudicia in priuatos reddebat: Prouinciam omnem in sua, et Pōpeij uerba per iusiurandum adigebat. Cognitis his rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut secum duas legiones Gadis conferret, naues frumentumq; omne ibi contineret, prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat. In insula frumento, nauibusq; comparatis bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisq; rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere, quòd magna esse Pompeij beneficia, et magnas clientelas in citeriore prouincia sciebat. Itaq; duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tri. ple. ipse cū equitibus sexcentis magnis itineribus progreditur, edictumq; præmittit, ad quam diem magistratus, principesq; omnium ciuitatum sibi esse præsto Cordubæ uellet. Quo edicto tota prouincia *peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tēpus partem Senatus Cordubam mitteret: Non ciuis Romanus paulò notior, quin ad diem conueniret. Simul ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni clausit, custodias uigiliasq; in muro, turribusq; disposuit. Cohortes duas quæ colonicæ appellabantur, cum eò casu uenissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Iisdem diebus

*al'. promulgato.

Conuentus Cordubæ Varronem excludit.

Carmonē-ses. Carmonenses, quæ est longe firmissima totius prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcē oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq; præclusit. Hoc uero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gadis cōtenderet, ne itinere, aut traiectu intercluderetur, tanta ac tam secunda in Cæsarem uolūtas prouinciæ reperiebatur. Progresso ei paulò longius, literæ à Gadibus redduntur, simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, Vrbem, insulamq; Cæsari seruarent. Hoc inito consilio, denuntiauisse Gallonio, ut sua spōte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis astante, et inspectante ipso, signa sustulit, seseq; Hispali recepit, atq; in foro, et porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad se quisq; hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere conuerso sese in Italiam uenturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas, tum uero omni interclusus itinere ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionem, cui iusserit, tradere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atq; huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem uenit, relatis ad eum publicis rationibus: cum fide, quod penes eū est pecuniæ tradit, et quod ubique habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar habita cōcione Cordubæ, omni

Gaditani à Varrone deficiunt.

Varronis deditio.

bus generatim gratias agit. Ciuibus Romanis, quòd op
pidũ in sua potestate studuissent habere: Hispanis, quòd
præsidia expulissent: Gaditanis, quòd conatus aduersa-
riorum infregissent, seséq; in libertatem uindicassent:
Tribunis mil. centurionibusq;, qui eò præsidii causa ue-
nerant, quòd eorum consilia sua uirtute confirmassent.
Pecunias, quas erant in publicum Varroni ciues Rom. Elargitio Cæsaris.
polliciti, remittit. Bona restituit iis, quos liberius locutos,
hanc pœnam tulisse cognouerat, tributis quibusdam pu
blicis, priuatisq; præmiis, reliquos in posterum bona spe
complet: biduumq; Cordubæ commoratus, Gades profi-
ciscitur: pecunias, monumentaq;, quæ ex Phano Hercu-
lis collata erant in priuatam domum, referri in templũ
iubet. Prouinciæ Q. Cassium præficit, huic quatuor le- Q. Cassius.
giones attribuit: ipse his nauibus, quas M. Varro, quasq;
Gaditani iussu Varronis fecerãt, Taraconem paucis die Tarraco.
bus peruenit: ibi totius ferè citerioris Prouinciæ legatio-
nes Cæsaris aduentum expectabant. Eadem ratione pri
uatim, ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honori- Narbo.
bus, Tarracone discedit, pedibusq; Narbonam, atq; inde
Massiliam peruenit, ibi legem de dictatore latam, seséq;
Dictatorem dictum à M. Lepido prætore cognoscit. Cæsar dictator dictus.
Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad Massiliẽses.
summã inopiam adducti, bis prælio nauali superati, cre-
bris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati
ex diutina conclusione, et mutatione uictus (panico enim
uetere, atq; hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad
huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contu
lerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxi-
liis prouinciarum, et exercituum desperatis, quos in Cæ

ſaris poteſtatē ueniſſe cognouerant, ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius cognita Maſſilienſium uoluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus ſuis attribuerat, unam ipſe conſcenderat, nactus turbidam tempeſtatem, eſt profectus: hunc conſpicatæ naues, quæ miſſu Bruti conſuetudine quotidiana ad portum excubabant, ſublatis anchoris ſequi cœperunt. Ex iis unum ipſius nauigium contendit, et fugere perſeuerauit, auxilioq; tempeſtatis ex conſpectu abiit, duo perterrita concurſu noſtrarum nauium ſeſe in portū receperunt. Maſſilienſes arma, tormentaq; ex oppido, ut eſt imperatum, proferunt. Naues ex portu, naualibusq; educunt: pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæſar magis eos pro nomine et uetuſtate, quàm pro meritis in ſe ciuitatis, conſeruans, duas ibi legiones præſidio relinquit. Cæteras in Italiā mittit: ipſe ad urbem proficiſcitur. Iiſdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Actij Varri deſpiciens, duas legiones ex quatuor, quas à Cæſare acceperat, et quingētos equites trāſportabat, biduoq;, et noctibus tribus nauigatione cōſumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abeſt à Clupeis paſſuum uiginti duo millia, habetq; non incommodam æſtate ſtationem, et duobus eminentibus Promontoriis continetur. Huius aduentum L. Cæſar filius cum decem longis nauibus ad Clupeā præſtolans, quas naues Vticæ ex prædonum bello ſubductas P. Actius reficiendas huius belli cauſa curauerat, utriuſque nauium multitudinem ex alto refugerat, appulſaq; ad proximum littus trireme conſtrata, et in littore reli-

Domitij fuga

Maſſilieſiū deditio.

C. Curio in Africā nauigat

Aqeilaria Clupea.

P. Actius

ćta, pedibus Adrumentum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumentum se receperunt. Hūc secutus M. Rufus quæstor nauibus duodecim, quas præsidio onerariis nauibus Curio ex Sicilia eduxerat: post quàm relictam in littore nauem conspexit, hāc remulco abstraxit, ipse ad Curionem cū classe redit. Curio Martium Vticam nauibus præmittit, ipse eodem cum exercitu proficiscitur, biduiq; iter progressus, ad flumē Bragadam peruenit, C. Caninium Rebilium legatū cū legionibus reliquit, ipse cum equitatu antecedit, ad castra exploranda Corneliana, quòd is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum, atque asperum, sed paulò tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam uergit: abest directo itinere ab Vtica paulò amplius passus mille: sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateq; is locus restagnat, quem si quis uitare uoluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Varri conspicit, muro oppidoq; coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Vtica, altera Theatro, quod est ante oppidum substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili, et angusto: simul animaduertit multa undique portari, atque agi plenissimis uiis, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur: huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ: eodemq; tempore his rebus subsidio sexcenti equites Numidæ ex oppido, peditesq; CCCC, mittuntur à Varro, quos au-

Adrumētū.
C. Cōsidius Longus
M. Rufus.
Vtica
Bragada fl.
Castra Corneliana.
Actij Varri castra

Iuba rex.

xilij causa rex Iuba paucis diebus ante Vticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio, et simultas cum Curione intercedebat: quòd Tribunus ple. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. Concurrunt equites inter se, neq; uero primum impetũ nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX. reliqui se in castra ad oppidum receperũt. Interim aduentu longarum nauium, Curio pronuntiari onerariis nauibus iubet, quæ stabant ad Vticam, numero circiter CC. se in hostium habiturum loco, qui non è uestigio ad castra Corneliana uela duxisset. Qua pronunciatione facta, temporis puncto sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, et quò imperatum est, transeũt: quæ res omnium rerum copia compleuit exercitũ. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bragadam recepit, atq; uniuersi exercitus conclamatione imperator appellatur. Postero die Vticam exercitum ducit, et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nuntiant, magna auxilia equitum, peditumq; ab rege missa, Vticam uenire, eodemq; tempore uis magna pulueris cernebatur, et uestigio temporis primũ agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morẽtur. Ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciẽ instruit equitesq; committunt prælium: et prius quàm planè legiones explicari, et consistere possent, tota auxilia Regis impedita, ac perturbata, quòd nullo ordine, et sine timore iter fecerant, in fugam se coniiciunt, equitatuq; omni ferè incolumi, quòd se per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxi

Curio imperator appellatur.

ma nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis, cũ manipularibus suis uigintiduobus ad Accium Varrum perfugiunt. Ii seu uere, quam habuerant opinionem, per ferunt, siue etiam auribus Varri seruiunt (Nam quæ uolumus, et credimus libẽter: et quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) Confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse à Curione, maximeq; opus esse in conspectu exercitum uenire, et colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varrus, postero die mane legiones ex castris educit: facit idem Curio, atq; una ualle nõ magna interiecta, suas uterq; copias instruit. Erat in exercitu Varri. Sex. Quintilius Varrus, quem fuisse Corfini supra demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare, in Africam uenerat, legionesq; eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeo ut paucis mutatis centurionibus, iidem ordines, manipuliq; constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis, atq; obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium, atq; apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eadẽq; in obsidione perpessi: neu pro his pugnarẽt, à quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate si se, atq; Accium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atq; ita suas uterq; copias reducit, atq; in castris Curionis magnus omnium incessit timor. Nam is uariis hominũ sermonibus celeriter augetur: unusquisq; enim opiniones fingebat, et ad id, quod ab alio audierat,

Sex. Quintilius Varrus.

Timor in castris Curionis.

ſui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno autore ad plures permanauerat, atque alius alij tradiderat, plures autores eius rei uidebantur: ciuile bellum, genus hominũ, quòd liceret libere facere, et ſequi quod uellent, legiones hæ, quæ paulò ante apud aduerſarios fuerant (nam etiã Cæſaris beneficium mutauerat conſuetudo) quæ offerrentur, municipia etiam diuerſis partibus coniuncta. Neq; enim ex Marſis, Pelignisq́; ueniebant, ut qui ſuperiore nocte in contuberniis, commilitesq́;, nonnulli grauiores ſermones militum uulgo durius accipiebant: nõnulla etiam ab iis, qui diligentiores uideri uolebant, fingebantur. Quibus de cauſis concilio conuocato, de ſumma rerum deliberare incipit. Erant ſententiæ, quę conandum omnibus modis, caſtraq́; Varri oppugnanda cenſerent, quòd huiſmodi militum conſiliis otium maxime contrarium eſſe arbitrarentur. Poſtremò præſtare dicebãt per uirtutem in pugna belli fortunam experiri, quàm deſertos et circũuentos à ſuis, grauiſſimum ſupplicium pati. Porrò erant qui cenſerẽt de tertia uigilia, in caſtra Corneliana recedendum, ut maiore ſpatio temporis interiecto, militum mentes ſanarentur, ſimul ſiquid grauius accidiſſet, magna multitudine nauium, et tutius, et facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrunq; imprŏbans conſilium, quantum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantũ alteri ſupereſſe dicebat: hos turpiſſimæ fugæ rationẽ habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim inquit fiducia, et opere, et natura loci munitiſſima caſtra expugnari poſſe cõfidimus, aut uero quid proficimus, ſi accepto magno detrimento, ab oppugnatione caſtrorũ diſcedimus? Quaſi non et felicitas rerũ geſtarum

De ſumma rei cõciliũ.

Curionis uerba

exercitus beneuolentiam imperatoribus, et res aduersæ odia cõcilient. Castrorum autẽ mutatio, quid habet nisi turpẽ fugam, et desperationẽ omniũ, et alienationẽ exercitus? Nam neq; prudentes suspicari oportet, sibi parum credi, neq; improbos, scire sese timeri, quòd illis licentiā timor augeat nostris studia diminuat. Quòd si iā, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, quæ quidẽ ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse cõfido, quanto hæc dissimulare, et occultare, quàm per nos cõfirmari præstat? An non uti corporis uulnera, ita exercitus incõmoda sunt tegenda? ne spẽ aduersariis augeamus? At etiā, ut media nocte proficiscamur, addunt, quò maiorẽ credo licentiā habeāt, qui peccare conentur. Nanq; huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neq; tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnāda censeā, neq; tanti timoris, ut ipse deficiam, atq; omnia prius experiẽda arbitror, magnaq; ex parte iam me unà uobiscũ de re iudicium facturũ confido. Dimisso cõcilio, concionẽ aduocat militum, cõmemorat, quo sit eorũ usus studio ad Corfiniũ Cæsar, ut magnā partẽ Italiæ beneficio, atq; autoritate eorũ suā fecerit. Vos enim, uestrumq; factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta: neq; sine causa et Cæsar amicissime de uobis, et illi grauissime iudicauerũt. Pompeius enim nullo prælio pulsus uestri facti præiuditio demotus, Italia excessit. Cæsar me quem sibi charissimũ habuit, prouinciamq; Siciliam, atq; Africam, sine quibus urbem, atq; Italiam tueri non potest, uestræ fidei commisit. Adsunt qui uos hortentur, ut à nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quàm uno

Curionis ad milites concio.

tempore et nos circumuenire, et uos nefario scelere obstringere? Aut quid irati grauius de uobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui se uobis omnia debere iudicant? Et in eorum potestatem ueniatis, qui se per uos perisse existimant? An uero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos Duces? duas receptas prouincias? Hæc acta diebus XL quibus in conspectum aduersariorum uenerit Cæsar. An qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? Vos autem incerta uictoria Cæsarem secuti, diiudicata iam belli fortuna, uictum sequamini? cũ uestri officij præmia percipere debeatis. Desertos enim se, ac proditos à uobis dicunt, et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vósne uerò L. Domitium, an uos L. Domitius deseruit? nónne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? nõ sibi clàm uobis salutem fuga petiuit? non proditi per illum Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem uos tenere qui potuit? cũ proiectis fascibus, et deposito imperio priuatus, et captus ipse, in alienã uenisset potestatem? Relinquitur noua religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione Ducis, et capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, iam me offenditis, qui de meis in uos meritis prædicaturus nõ sum, quæ sunt adhuc et mea uoluntate, et uestra expectatione leuiora. Sed tamen sui laboris milites semper euentu belli, præmia petiuerũt: qui qualis sit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamq; cur prætercam? An pœnitet uos, quòd saluũ, atq; incolumem exercitũ, nulla omnino naue desiderata
traduxerim?

traduxerim? quòd classem hostium primo impetu adueniens profligauerim? quòd bis per biduum equestri prælio superauerim? quòd ex portu, sinuq; aduersariorum CC. naues onerarias abduxerim? Eoq; illos cõpulerim, ut neq; pedestri itinere, neq; nauibus commeatu iuuari possint? Hac uos fortuna, atque his Ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarũ deditionẽ, an Africi belli præiudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici uolui: uos me imperatoris nomine appellauistis: cuius si uos pœnitet, uestrum uobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomẽ, ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. Qua oratione permoti milites, crebrò etiã dicentem interpellabãt, ut magno cum dolore infidelitatis suspitionem sustinere uiderentur. Discedentem uero ex concione, uniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suam fidem, uirtutemq; experiri. Quo facto commuttata omnium uoluntate, & opinione, consensu suo constituit Curio, cum primum sit data potestas prælio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varrus quidem Accius dubitat copias producere, siue solicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno, aut difficili, & arduo ascensu. Hanc uterque si aduersariorum copiæ transire conarentur, expectabat, quò æquiore loco prælium committeretur. simul à sinistro cornu P. Accij, equitatus omnis, & unà leuis armaturæ interiecti complures, cum se in uallem dimitterent, cernebantur. A

Prælium inter Accium Varrum & Curionem.

Com. Cæsa. V

eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit, quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed amissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab ijs, qui unà procurrerant leuis armaturæ, circunueniebantur, atq; interficiebantur ab nostris. Huc tota Varri conuersa acies, suos fugere, & concìdi uidebat. Tũ Rebilius legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quòd magnũ habere usum in re militari sciebat, perterritum, inquit, hostẽ uides Curio, quid habitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes, adeóq; erat impedita uallis, ut in ascensu nisi subleuati à suis, primi nõ facile eniterentur. Sed præoccupatis animis Accianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant, omnesq́; iam se ab aquitatu circunueniri arbitrabantur. Itaque prius, quàm telum abijci posset, aut nostri propius accederent, omnis Varri acies terga uertit, seq́; in castra recepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugentium consecutus, magna uoce Varrum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex eius militibus, & monere aliquid uelle, ac dicere uideretur: Vbi ille sæpius appellatur, aspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid uellet, quæsiuit. Humerum apertum gladio appetit, paulumq́; absuit, quin Varrum interficeret: quòd ille periculum, sublato ad eius conatum scuto uitauit. Fabius à proximis militibus circunuentus, interficitur, ac fugientium multitudine, ac turba portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur, pluresq́;

Varri fuga. Fabij Peligni facinus.

in eo loco sine uulnere, quàm in prælio, aut fuga inte-
reunt. Neque multum abfuit, quin etiam castris expel-
lerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu inoppidum
contenderunt. Sed cum loci natura, & munitio castro-
rum aditum prohibebat, tum quòd ad prælium egressi
Curionis milites, his rebus indigebant, quæ ad oppu-
gnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exerci-
tum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium inco
lumibus. Ex numero aduersariorum circiter sexcentis in
terfectis, atque uulneratis, qui omnes discessu Curionis,
multiq; præterea per simulationem uulnerum ex castris
in oppidum propter timorem sese recipiunt. Quare a-
nimaduersa Varrus, & terrore exercitus cognito buc-
cinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis
relictis, de tertia uigilia silentio exercitum in oppidum
reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, et uallo cir
cunuenire instituit. Erat in oppido multitudo insolens
belli, diuturnitate ocij. Vticenses pro quibusdam Cæsa-
ris in se beneficijs illi amicissimi conuentus, qui ex uarijs
generibus constarent, terror ex superioribus prælijs ma
gnus. Itaque de deditione omnes palàm loquebantur.
Et cum P. Accio agebãt, ne sua pertinacia omnium for
tunas perturbari uellet. Hęc cum agerentur, nuntij prę
missi ab Rege Iuba uenerunt, qui illum cum magnis co Regis Iubæ copie.
pijs adesse dicerent, & de custodia, ac defensione urbis
hortarentur. Quæ res eorum perterritos animos confir
mauit. Nunciabantur hæc eadẽ Curioni, sed aliquandiu
fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fi
duciã. Iamq; Cæsaris in Hispania res secundæ in Afri
cã nuntijs, ac literis pferebãtur. Quibus omnibus rebus

ſublatus, nihil contra ſe Regem auſurũ exiſtimabat. Sed ubi certis autoribus comperit minus V. et XX millibus longe ab utica eius copias abeſſe, relictis munitionibus, ſeſe in caſtra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, caſtra munire, materiã cõferre cœpit. Statimq́; in Siciliam miſit, uti duæ legiones, reliquusq́; equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra erant ad bellum ducendum aptiſſima, natura, & loci munitione, et maris propinquitate, & aquæ, & ſalis copia, cuius magna uis iam ex proximis erat ſalinis eò congeſta, non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant pleniſſimi agri, deficere poterat. Itaq; ſuorum omnium conſenſu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His cõſtitutis rebus, probatisq́; conſilijs, ex perfugis quibuſdam oppidanis audit Iubam reuocatum finitimo bello, et controuerſiis Leptitanorum reſtitiſſe in regno. Saburã eius præfectum cum mediocribus copijs miſſum, Vticæ appropinquare. His autoribus temerè credens, conſiliũ commutat, et prælio rem committere conſtituit. Multum ad hanc rem probandam adiuuat adoleſcentia, magnitudo animi, ſuperioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulſus equitatum omnem prima nocte ad caſtra hoſtium mittit ad flumẽ Bragadam, quibus preærat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copijs inſequebatur, & ſex milliũ paſſuum interuallo à Sabura conſederat. Equites miſſi nocte iter conficiunt: imprudentes, atque inopinantes hoſtes aggrediuntur. Numidæ enim quadam Barbara conſuetudine nullis ordinibus paſſim conſiderant. Hos oppreſſos ſomno, & diſperſos adorti, magnum eorum nu-

Sabura.

Numidae equitũ caedes

merum interficiunt, multi perterriti profugiunt. Quo facto ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq; ad eum reducũt. Curio cum omnibus copijs quarta uigilia exierat, cohortibus quinq; castris præsidio relictis, progressus millia passuũ sex, equites conuenit, rem gestam cognouit: ex captiuis quærit, quis castris ad Bragadam præsit, respondent Saburam: reliqua studio itineris conficiendi quærere prætermittit, proximaq; respiciens signa: Videtis'ne inquit milites captiuorũ orationem cũ perfugis conuenire, abesse regẽ, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt? Proinde ad prædam, ad gloriam properate, ut iam de præmijs uestris, et de referẽda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ gesserant equites, prȩsertim cũ eorum exiguus numerus, cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipsis inflatius cõmemorabantur: Vt de suis homines laudibus libenter prȩdicant. Multa præterea spolia prȩferrebantur: capti homines, equitesq; producebantur: ut quicquid intercederet temporis, hoc omne uictoriam morari uideretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant, equites sequi iubet sese, iterq; accelerat, ut quàmmaxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecto, subsequi non poterant. Atq; alij alio loco resistebãt. Ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hispanorum, & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consueuerat, & peditum eã partem, cui maxime confidebat Saburæ submittit, ipse cum reliquis copijs, elephantisq; XL. lentius subsequi-

tur, suspicaatus præmissis equitibus ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumqúe instituit, atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant, sese cum opus esset, signum prælij daturum, & quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitatus, copias ex locis superioribus in campum deducit, quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu XVI. millium spatio, consistit. Dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari incipit, sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur. Equites in aciem mittit. Non deest negocio Curio suosqúe hortatur, ut spem omnem in uirtute reponant, nec militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, uirtusqúe deerat. Sed ij numero ducenti (reliqui in itinere substiterant) quancunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. Sed neque longius fugientes prosequi, nec uehementius equo incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circuire aciem nostram, & auersos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusq́; ad ordines suos se recipientes, circumibant, et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinesq́; seruare, neque procurrere, & casum subire, tutum uidebatur. Hostium copiæ, summissis ab Rege auxilijs, crebrò augebantur: nostros uires lassitudine deficiebant: simul ij, qui uulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum refer

Curionis Saburæ, prælium.

ri poterant, quòd tota acies equitatu hostium circundă
ta tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo
uitæ tempore homines facere consuerunt, aut suam mor
tem miserabantur, aut parenteis suos commendabant, si
quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. Plena e-
rāt omnia timoris, et luctus. Curio ubi perterritis omni
bus, neq; cohortationes suas, neque preces audiri intelli-
git: unam, ut reliquis rebus spem reliquam salutis esse ar
bitratus, proximos colles capere uniuersos, atque eò in-
ferri signa iubet. Hos quoq; præoccupat missus à Sabu-
ra equitatus. Tum uero ad summam desperationem no-
stri perueniunt, & partim fugientes ab equitatu inter-
ficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curio-
nem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equi-
tibus circunsistens, ut fuga salutem petat, atque in ca-
stra contendat, et se ab eo non discessurum pollicetur.
At Curio nunquàm amisso exercitu, quem à Cæsare fi-
dei commissum acceperit, se in eius conspectum reuersu-
rum confirmat: atq; ita prælians interficitur. equites per
pauci ex prælio se recipiunt. Sed ij, quos ad nouissimum
agmen equorum reficiendorum causa, substitisse demon-
stratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa,
sese incolumes in castra conferunt, milites ad unum o-
mnes interficiuntur. His rebus cognitis M. Rufus Quę
stor in castris relictus à Curione, cohortatur suos, ne ani
mo deficiant: illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam
nauibus reportentur. Pollicetur, magistrisque imperat
nauium, ut primo uespere omnes scaphas ad litus ap-
pulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alij
adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus insta-

Curionis & militum cædes.

re Varrum, iamq; se puluerem uenietium cernere (quarum rerum nihil omnino acciderat) alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga nauium onerariarum magistros incitabat. Pauci Lenunculi ad officium, imperiumq; conueniebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui potissimum ex magno numero cōscenderent, ut multitudine, atque onere nonnulli deprimerentur: reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresq; familiæ, qui aut gratia, aut misericordia ualerent, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent, reliquæ copiæ missis ad Varrum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderūt, quorum cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum remisit. Cum Varrus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet, ipse equo in oppidum uectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpitius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri uellet, Vtice constituit, atque imperauit, diebusq; æque post paucis, se in regnum cum omnibus copijs recepit.

Varri [illegible] [illegible] cio.

C. IVLII CAESA RIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI

LIBER TERTIVS.

d ICTATORE HABENTE comitia Cæsare, consules creantur Iu. Cæsar, et P. Seruilius. Is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque credita pecuniæ soluerentur, constituit, ut arbitri darentur, per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæq; earum ante bellum fuissent, atq; eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem nouarum tabularum tolendum, minuendumq;, qui ferè bella, & ciuileis dissensiones sequi consueuit, & ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimauit. Item prætoribus, Tribunisq; pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in Vrbem præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia alijs audientibus iudicibus, alijs sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrũ restituit, qui se illi in ocio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti uellet, proinde æstimans, ac si usus esset, quoniã suffecissent potestatem. Statuerat enim hos prius iudicio populi debere restitui, quã suo beneficio uideri receptos,

ne aut ingratus in referēda gratia, aut arrogans in p̄-ripiendo populi beneficio uideretur. His rebus, & ferijs latinis, comitijsq; omnibus perficiūdis XI. dies tribuit, dictaturáq; se abdicat, et ab Vrbe proficiscitur, Brundusiúmq; peruēnit. Eò legiones XII. equitatum omnem uenire iusserat. Sed tātum nauiū reperit, ut angustè XV. millia legionariorū militum, & quingentos equites trāsportare possent. Hoc unum inopia nauium Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit, atq; eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponūtur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant, longúmq; iter ex Hispania magnū numerum diminuerat, & grauis Autūnus in Appulia, circúmq; Brundusium ex saluberrimis Galliæ, & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum ualetudine tentauerat.

Cæsar Brundusium peruenit.

Pompeij copiæ.

Pompeius anni spatium ad comparādas copias nactus, quod uacuum à bello, atq; ab hoste occiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusq; insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cicilia, Phœnice, et Ægypto classem coēgerat, magnam omnibus locis ędificandam curauerat, magnam imperatam Asiæ, Syriæ, Regibusq; omnibus, & Dynastis, & Tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat, magnam societates earum prouinciarū, quas ipse obtinebat, sibi numerare coēgerat. Legiones effecerat ciuiū Ro. IX. quinq; ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia ueteranā, quam factam ex duabus Gemellam appellabat, unam ex Creta, & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus in his Prouincijs consederant, duas ex Asia, quas Lentulas consul scribendas curauerat. Præterea magnū numerū ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epe-

iróq́ꝫ, supplementi nomine in legiones destribuerat. His Antonianos milites admiscuerat, prçter has expectabat cũ Scipione ex Syria legiões duas, sagittarios ex Creta Lacedæmone, Põto, atq́ꝫ Syria, reliquisq́ꝫ; ciuitatibus tria millia numero habebat, funditorum cohortes sex, merce narias duas, equites septẽ millia, ex quibus sexcẽtos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eundem numerũ Cotus ex Thracia dederat, et Sasalem filiũ miserat. Ex Macedonia CC. erãt, quibus Rascipolis præerat excellenti uirtute: quingentos ex Gabinianis Alexandria Gallos, Germanósq́ꝫ, quos ibi A. Gabinius præsidij causa apud Regem Ptolomæũ reliquerat. Põpeius filius cũ classe adduxerat DCCC. quos ex seruis suis, pastorumq́ꝫ; suorum coegerat CCC. Tarcũdarius Castor, & Donilaus ex Gallo græcia dederant. Horũ alter unà uenerat, alter filiã miserat. CC. ex Syria à Comogeno Antiocho, cui magna præmia Põpeius tribuit, missi erant, in his pleriq́ꝫ hippotoxotæ. Huc Bardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia cõparatos. Itẽ Macedonas, Thessalos, et reliquarũ gentiũ, & ciuitatũ, adiecerat, atq́ꝫ eum, quẽ supra demonstrauimus, numerũ expleuerat. Frumenti uim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisq́ꝫ; regionibus comparauerat. Hyemare Dyrrachio, Appolloniæ, omnibusq́ꝫ; oppidis maritimis cõstituerat, ut mare Cæsarem trãsire prohiberet, eiusq́ꝫ; rei causa omni in ora maritima classem disposuerat. Præerat Ægyptijs nauibus Pompeius filius, Asiaticis Decius Lælius, & C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodijs C. Marcellus cum C. Põponio. Liburnicę, atq́ꝫ Achaicę classi Scribonius Li

Classis Pompeiana.

bo, et M. Octauius, toti tamen officio maritimo M. Bibu
lus præpositus cuncta administrabat, ad hunc summa
imperij respiciebat. Cæsar, ut Brundusium uenit, concio
natus apud milites, quoniam propè ad finem laborum,
ac periculorum esset peruentum, æquo animo manci-
pia, atq; impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expe-
diti naues conscenderent, quò maior numerus militum
posset imponi, omniaq; ex uictoria, et ex sua liberalitate

Copiarnm Cæsaris in pharsaliam traiectio.

sperarent. Conclamātibus omnibus, imperaret, quod uel
let, quodcūq; imperauisset, se æquo animo esse facturos.
II. Non Ian. naues soluit, impositis, ut supra demonstra-
tum est, legionibus VII. postridie terram attingit Græ-
corum, saxa inter & alia loca periculosa quietā nactus
stationē, & portus omnes timens, quos teneri ab aduer
sarijs arbitabatur, ad eum locum qui appellatur Pharsa
lia, omnibus nauibus ad unā incolumibus, milites expo-

Oricum. Lucretius Hispilo. Minutius Rufus. M. Bibulus.

suit. Erat Orici Lucretius Hispilo, & Minutius Rufus
cum Asiaticis nauibus XVIII. quibus iussu D. Lælij præ
erat. M. Bibuilus cum nauibus CX. Corcyræ: sed neq; ij
sibi confisi ex portu prodire sunt ausi. Cum Cæsar omni
no XII. naues longas præsidio duxisset, in quibus erat
& ipse, neq; Bibulus, impeditis nauibus, dispersisq; remi
gibus, satis mature occurrit: quòd prius ad continētem
uisus est Cæsar, quā ad eius aduētu fama omnino in eas
regiones pferretur. Expositis militibus, naues eadē no-
cte Brundusium à Cæsare remittuntur, ut reliquæ legio

Fusius Calenus.

nes, equitatusq; transportari possent. Huic officio præpo
situs erat Fusius Calenus legatus, qui celeritatē in tran

Cæsaris naue fincēsæ

sportandis legionibus adhiberet: sed serius à terra pro
uectæ naues, neq; usę nocturna aura in redeūdo offende

rũt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduẽtu Cæ
saris, sperans se alicui parti onustarum nauiũ occurrere
posse, inanibus occurrit, et nactus circiter XXX. in eas
diligentiæ suæ, ac doloris iracũdia erupit, omnesq; incẽ
dit, eodemq; igne nautas, dominosq; nauium interfecit,
magnitudine penæ reliquos deterrere sperans. Hoc cõfe
cto negocio, à Salonis ad Orici portum, stationes, lito
raq; omnia longe, lateq; classibus occupauit, custodisq;
diligentius dispositis, ipse grauissima hyeme in nauibus
excubabat, neque ullum laborem, aut munus despiciens,
neque subsidium expectans, si in Cæsaris cõplexum ue M. Octauiu Salonæ.
niret. Sed post discessum Lyburnarũ, ex Illyrico M. Octa
uius cũ ijs, quas habebat nauibus Salonas peruenit, ibi Hissa.
q; cõcitatis Dalmatis, reliquisq; babaris, Hissam à Cæsa
ris amicitia auertit: conuentumq; Salonis, cum neq; pol
licitationibus, neq; denunciatione periculi permouere
posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidũ,
& loci natura, et colle munitum. Sed celeriter ciues Ro
mani ligneis affectis turribus, sese munierunt, et cum es
sent infirmi ad resistendũ, propter paucitatem hominũ,
crebris confecti uulneribus, ad extremum auxiliũ descẽ mira Roma
derunt, seruósq; omneis puberes liberauerunt, & præse e fortitudo
ctis omniũ mulierum crinibus, tormẽta effecerũt. Quo castratio
rum cognita sententia, Octauius quinis castris oppidum
circundedit, atq; uno tẽpore obsidione, & oppugnatio
nibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxi
me re frumentaria laborabãt. Qua de re missis ad Cæ
sarẽ legatis, auxiliũ ab eo petebant: reliqua, ut poterant
per se incommoda sustinebant, & longo interposito spa
tio, cum diuturnitas oppugnationis negligẽtiores Octa

uianos effecisset, nacti occasionem meridiani tēporis, discessu eorum, pueris, mulieribusq; in muro dispositis, ne quid quotidianæ cōsuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cū ijs, quos nuper manumissos liberauerát, in proxima Octauij castra irruperunt. His expugnatis, eodē impetu altera sunt adorti, Inde tertia, et quarta, et deinceps reliqua, oībusq; eos castris expuluerunt, et magno numero interfecto, reliquos, atq; ipsum Octauium in naueis confugere coëgerūt, hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hyems appropinquabat, et tātis detrimentis receptis, Octauius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeij profectum, bis in potestatē peruenisse Cęsaris, atq; ab eo esse dimissum: semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficijs Cæsar iudicauerat idoneū, quem cum mandatis ad Cn. Pōpeium mitteret, eundemq; apud Cn. Pompeium autoritatem habere intelligebat. Erat autē hæc summa mādatorum, debere utrūq; pertinaciæ finem facere, et ab armis discedere, neq; amplius fortunā periclitari, satis esse magna utrinq; incommoda accepta, quæ pro disciplina, et pceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, et Sardinia, duabusq; Hispanijs, et cohortibus Italia, atq; Hispania ciuium Romanorum cētum, at p triginta: se morte Curionis, et detrimento Africani exercitus tanto, militūq; deditione ad Corcyrā. Proinde sibi, ac Reip. parcerent: quantūq; in bello Fortuna posset, iam ipsis incōmodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dū sibi uterq; confideret, & pares ambo uiderent. Si uero

[margin, handwritten: ...tauij fugas.]

[margin: L. Vibullius Rufus.]

[margin: Cæsaris ad Pompeium legatio.]

alteri paulum modo tribuisset Fortuna, nõ esse usurũ cõ
ditionibus paucis eum, qui superior uideretur: neq; fore
æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confide
ret. Conditiones pacis, quoniam antea conuenire nõ po
tuissent, Romæ à Senatu, & à populo peti debere. Inte
rea et Reip. et ipsis placere oportere, si uterq; in cõcio-
ne statim iurauisset, se triduo proximo exercitũ dimissu-
rum: depositisq; armis, auxilijsq;, quibus nunc confide-
rent, necessario populi, Senatusq; iudicio fore utrũq; cõ
tentũ. Hæc quò facilius Pompeio probari possent, omnes
suas terrestres, urbiumq; copias dimissurũ. Vibullius his
expositis Corcyræ non minus necessarium esse existima
uit, de repentino aduentu Cæsaris Pompeiũ fieri certio-
rem, uti ad id consiliũ capere posset ante, quàm de man
datis agi inciperet. Atq; ideo continuato & nocte, &
die itinere, atq; mutatis ad celeritatem iumentis, ad Põ-
peium contendit, ut adesse Cæsarem omnibus copijs nũ
tiaret. Pompeius erat eo tempore in Cãdauia, iterq; ex Candauis.
Macedonia in hyberna Appolloniá, Dyrrhachiumq; ha Macedonia
bebat. Sed re noua ꝑturbatus maioribus itineribus A- Apollonia.
polloniá petere cœpit, ne Cęsar orę maritimę ciuitates oc Dyrrhachiũ
cuparet. At ille expositis militibus, eodẽ die Oricũ profi Oricum.
ciscitur, quò cum uenisset L. Torquatus, qui iussu Põpeij L. Torquatus.
oppido pręerat, præsidiumq; ibi Pathinorũ habebat, co
natus portis clausis oppidum defendere, Gręcos murum
ascendere, atq; arma capere iubet. Illi autem, cum se con
tra imperium populi Ro. pugnaturos esse negarent, op-
pidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur, Apollonia.
desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit, et se, atq; op L. Straberius.
pidum Cæsari dedit, incolumisq; ab eo conseruatus est.

Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniã proficiscitur. Eius aduẽtu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atq; eam munire, obsidésq; ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi uero daturos se negare, neq; portas cõsuli præclusuros, neque sibi iudicium sumpturos contra, atq; omnis Italia, populusque Ro. iudicauisset: quorum cognita uoluntate clàm profugit. Apolloniates ad Cæsarẽ legatos mittũt, oppidóq; recipiunt. Hos sequũtur Bellidenses, Amatini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totáq; Eperius: & legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret facturos pollicentur. At Pompeius cognitis his rebus, quæ erant Orici, atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò, nocturnisq; itineribus contendit: simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd properãs noctẽ diei coniunxerat, neq; iter intermiserat, ut penè oẽs in Epeiro, finitimisq; regionibus signa relinquerẽt, cõplures arma proijcerent, ac fugę simile iter uideretur. Sed cum prope Dyrrahchium Pompeius constitisset, castráq; metari iussisset, perterito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratq; se eum non deserturũ, eundemq; casum subiturum, quencunq; ei fortuna tribuisset. Hoc idẽ reliqui iurãt legati. Hos Tr. militum, Centurionésq; sequuntur, atq; idem omnis exercitus iurat. Cęsar profecto occupato itinere ad Dyrrachiũ finem properandi facit, castráq; ad flumẽ Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut uigilijs, castellisq; benemeritæ ciuitates tutæ essent præsidio ibiq; reliquarum ex Italia legionum aduentũ expectare, et sub pellibus hyemare constituit. Hoc idem Põpeius facit, & trans flumẽ

Bellidenses.
Amatini.
Eperius
Labienus
Apsos fl.
Cæsar & Pompeius ad Apsum flu. castrametantur.

Apsum

Apsum positis castris, eò copias omneis, auxiliaq; condu-
xit. Calenus legionibus, equitibusq; Brundusii in naueis
positis, ut erat præceptum à Cæsare, quantum nauiũ fa-
cultatem habebat, naues soluit, paulumq; à portu pro-
gressus, literas à Cæsare accipit, quibus est certior factus
portus littoraq; omnia classibus aduersariorum teneri.
Quo cognito se in portum recipit, nauesq; omneis reuo-
cat, una ex his, quæ perseuerauit, neque imperio Caleni
obtemperauit (quòd erat sine militibus, priuatoq; consi-
lio administrabatur) delata Oricum, atq; à Bibulo expu-
gnata est, qui de seruis, liberisq; omnibus ad impuberes
supplicium sumit, et ad unum interficit. Ita exiguo tem-
pore, magno casu, totius exercitus salus constitit. Bibulus
ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum:
et sicut mari portubus Cæsarem prohibebat, ita ipse omni
terra earum regionum prohibebatur. Præsidiis enim di-
spositis, omnia littora à Cæsare tenebantur, neq; lignãdi,
neq; aquãdi neq; naueis ad terram religandi potestas fie-
bat. Erat res in magna difficultate, summisq; angustiis
rerum necessariarum præmebantur, adeo ut cogerẽtur,
sicuti reliquum commeatum, ita ligna, atq; aquam Cor-
cyra nauibus onerariis supportare: atq; uno tempore ac-
cidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, qui-
bus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem coge-
rentur, quas tamen difficultates patienter, et æquo ani-
mo ferebant, neque sibi nudanda littora, et relinquendos
portus existimabant. Sed cum essent in quibus demõstra-
ui angustiis, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquun-
tur ambo ex nauibus cum M. Acilio, et Statio Murco le-
gatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terre-

Bibuli classis ad Oricum.

Libo. M. Acilius. Statius Murco.

stribus præerat, uelle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandę causa, ut de cōpositione acturi uiderentur. Interim postulant, ut sint induciæ, atq; ab his impetrāt, magnum enim, quod afferebant uidebatur, et Cæsarē id summe sciebant cupere, et perfecturum aliquid de Bibuli mandatis existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione una profectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates, et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur. Erat autem ad Butrotum oppositum Corcyræ, ibi ab Acilio certior, et Murco per literas factus de postulatis Libonis, et Bibuli, legionem relinquit, ipse Oricum reuertitur. Eò cum uenisset, euocantur illi ad colloquium: prodit Libo, atq; excusat Bibulum, quòd is iracūdia summa erat, inimicitiasq; habebat etiam priuatas cum Cæsare ex ædilitate, et prætura conceptas: ob eam rem colloquium uitasse, ne res maximæ spei, maximæq; utilitatis eius iracundia impedirentur. Pompeij summam esse, ac fuisse semper uoluntatem, ut componerentur, atq; ab armis discederetur. Sed potestatem se eius rei nullam habere, propterea quòd de consilii sententia summam belli, rerumq; omnium Pompeio permiserint. Sed postulatis Cæsaris cognitis missuros ad Pompeium, atq; illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis. Interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset, né ue alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa, et de copiis, auxiliisq; suis. Quibus rebus, neq; tum respondendum Cæsar existimabat, neq; nūc, ut memoriæ prodatur satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret, idq; ipsi fore reciperent, aut acce-

Butrotum

ptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pen
tineret, sic belli ratione esse diuisam, ut illi classe naues,
auxiliaq; sua impedirent, ipse, ut aqua, terraq; eos prohi
beret: et si hoc sibi remitti uellent, remitterent ipsi de ma
ritimis custodiis: si illud tenerent, se quoq; id retenturũ:
nihilominus tamen agi posse de cõpositione, ut hæc nõ re
mitterentur, neq; hanc rẽ esse impedimenti loco. Illi neq;
legatos Cæsaris recipere, neq; periculũ præstare eorum,
sed totã rem ad Pompeiũ reiicere. Vnũ instare de indu-
ciis, uehementissiméq; contendere. Quæ ubi Cæsar intel
lexit, præsentis periculi, atq; inopiæ mirãdæ causa omnẽ
orationem instituisse, neq; ullã spem, aut conditionẽ pacis
afferre, ap reliquã cogitationẽ belli sese recepit. Bibulus
multos dies terra prohibitus, et grauiore morbo ex frigo
re, ac labore implicitus, cum neq; curari posset neq; susce
ptum officium deserere uellet, uim morbi sustinere non po
tuit, eo mortuo, ad neminem unum summa imperij redit,
sed separatim suam quisq; classem ad arbitrium suum ad
ministrabat Vibullius sedato tumultu quem repentinus
aduentus Cæsaris concitauerat: ubi primũ rursus adhi-
bito Libone, et L. Luceio, et Theophane, quibus cõmuni-
care de maximis rebus Põpeius consueuerat, de mãdatis
Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonẽ Pom
peius interpellauit, et loqui plura prohibuit. Quid mihi
inquit, aut uita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Cæ
saris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit,
nisi cũ in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existi-
mabor bello perfecto. Ab his Cæsar hæc dicta cognouit,
qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilominus est
aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina

Bibuli mors
Mortis cau[...]

Pompeij re
sponsum

castra Pompeij, atq; Cæsaris unum flumen tantum intererat Apsus, crebraq́; inter se colloquia milites habebát, neq; ullum interim telum per pactiones colloquentium traiiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere ui derentur, ageretset crebrò magna uoce pronuntiaret, liceret ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibusq́; licuisset præsertim ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarẽt. Multa suppliciter locutus, ut de sua, atq; omniũ salute debebat, silentioq́; ab utrisq; militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium uẽturum, atq; una etiam utrinq; admodum tutò legati uenire, et quæ uellent exponere possent, certumq́; ei rei tempus constituitur. Quo cum esset postero die uentum, magna utrinq; multitudo conuenit, magnaq́; erat eius rei expectatio, atq; omnium intenti animi ad pacem esse uidebantur: qua ex frequẽtia T. Labienus prodiit, summissa oratione loqui de pace, atq; altercari cum Vatinio incipit: quorum mediam orationem interrumpunt undiq; subito tela immissa, quæ ille obtectus armis militum uitauit, uulnerantur tamen complures. In his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius Centuriones, militesq́; nonnulli. Tum Labienus, desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocauit, et si quis appellauisset de æstimatione, et de solutionibus, quæ per arbitrium fierẽt,

Margin notes: [handwritten] Pompeianorum et Caesarianorum colloquia — P. Vatinius — A. Varro. — [handwritten] Colloquia diremta telorum impetu. — Labieni insolentia. — Romæ gesta. — M. Cælius Rufus prætor. — C. Trebonius.

ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur.
Sed fiebat æquitate decreti, et humanitate Trebonij, qui
his temporibus clementer, et moderate ius dicendum exi
stimabat, ut reperiri non possent, à quibus initium appel
landi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, et ca-
lamitatem aut propriam suam, aut temporũ queri, et dif-
ficultates auctionãdi proponere, etiam mediocris est ani-
mi. Integras uero tenere possessiones, qui se debere fateã
tur, cuius animi, aut cuius imprudentiæ est? Itaque, qui
hoc postularet, reperiebatur nemo, atq; ipsis, ad quorum
commodum pertinebat, durior inuentus est Cælius, et ab
hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpẽ causam
uideretur, legem promulgauit, ut sexies seni dies sine usu
ris creditæ pecuniæ soluantur. Cum resisteret Seruilius — Seruillius
consul, reliquiq; magistratus, et minus opinione sua effice — consul.
ret, ad hominũ excitãda studia sublata priore lege duas
promulgauit. Vnam, qua mercedes habitationũ annuas
conductoribus donauit: aliam tabularum nouarum, im-
petuq; multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis
uulneratis, eum de tribunali deturbauit: de quibus rebus
Seruilius consul ad Senatum retulit. Senatusq; Cæliũ
ab Rep. remouendum censuit: hoc decreto, eum consul
Senatu prohibuit, et concionari conantem de rostris de-
duxit. Ille ignominia, et dolore permotus palàm se profi
cisci ad Cæsarem simulauit: clàm nuntiis ad Milonẽ mis — Milo.
sis, qui Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus. At
que eo in Italiam euocato, quòd magnis muneribus da-
tis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi coniũxit: — Turinum.
atq; eum in Turinum ad solicitandos pastores præmisit. — Cassilinum
Ipse cum Cassilinum uenisset, unoq; tempore signa eius

Capua.

militaria, atq; arma Capuæ essent comprehensa, familia Neapoli, inśaq; proditione oppidi apparere, patefactis cõsiliis, exclusus capua, et periculum ueritus, quòd conuentus arma cœperat, atq; eũ hostis loco habẽdũ existimabat consilio destitit, atque eo itinere sese auertit. Interim Milo dimissis circum municipia literis, ea, quæ faceret, iussu atque imperio facere Põpeij, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, solicitabat, apud quos, cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Turino oppugnare cœpit: eò cum à Q. Pedio prætore cũ legione lapide ictus esset ex muro, periit: et Cælius profectus, ut dictitabat ad Cæsarem, peruenit Turios. Vbi, cum quosdã eius municipij solicitaret, equitibusq; Cæsaris Gallis, atque Hispanis, qui eò prædandi causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his est interfectus. Itaque magnarum initia rerũ, quæ occupatione magistratuũ, et temporum solicitam Italiam habebant, celerem, et facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat, nauium quinquaginta Brundusium uenit: Insulamq; quæ contra Brundusinum portũ est, occupauit: quòd præstare unum locum arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, quàm omniũ littora, ac portus custodia clausos tueri. Hic repentino aduentu naues onerarias quasdam nactus incendit, et unam frumeneo onustam adduxit, magnumq; nostris terrorẽ iniecit, et noctu militibus, et sagittariis in terram, expositis, præsidium equitum deiecit, et adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, si uellet subduci, et refici iuberet, sua classe auxilia sese Cæsaris

Cosa.
Milonis mors.

Cælij mors

Libo cum classe Brundusiũ uenit.

prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brunduſii, qui uirtuti militum confiſus, ſcaphas nauium magnarum circiter ſexaginta cratibus, pluteiſque contexit, eóque milites delectos impoſuit, atque eas in littore pluribus locis ſeparatim diſpoſuit, nauéſque triremes duas, quas Brūduſii faciendas curauerat, per cauſam exercendorum remigū ad fauces portus prodire iuſſit. Has cū audacius progreſſas Libo uidiſſet, ſperans intercipi poſſe, quadriremes quinque ad eas miſit: quæ cū nauibus noſtris appropinquaſſent, noſtri ueterani in portū refugiebant. Illi ſtudio incitati incautius ſequebatur. Iam ex omnibus partibus ſubito antonianæ ſcaphæ, ſigno dato, ſe in hoſteis incitauerunt, primóque impetu unā ex his quadriremem cum remigibus, defenſoribúſque ſuis cœpertū: reliquas turpiter fugere coegerūt: ad hoc detrimentū acceſſit, ut equitibus per oram maritimā ab Antonio diſpoſitis, aqua prohiberentur. Qua neceſſitate, et ignominia permotus Libo diſceſſit à Brunduſio, obſeſſionémque noſtrorum omiſit. Multi iam menſes tranſierant, et hyems præcipitauerat, neque Brunduſio naues, legionéſque ad Cæſarem ueniebant, ac nōnullæ eius rei prætermiſſæ occaſiones Cæſari uidebantur, quòd certe ſæpe flauerant uenti, quibus neceſſariò cōmittendum exiſtimabat. Quantóque eius amplius proceſſerat temporis, tanto erant alacriores ad cuſtodias, qui claſſibus præerant, maiorémque fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompeij literis caſtigabantur, quoniam primo uenientem Cæſarem non prohibuiſſent, ut reliquos eius exercitus impedirēt, duriúſque quotidie tempus ad tranſportandū lenioribus uentis expectabant. Quibus rebus permotus Cæſar Brunduſium

Antonius

ad suos seuerius scripsit, ut nacti idoneum uentum, ne occasionem nauigandi dimitterent, et ad Oricum, siue ad littora Apolloniatium cursum dirigerent, quòd eò naues eiicere possent. Hæc à custodibus classium loca maxime uacabant, quòd se longius portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia, et uirtute, administrãtibus M. Antonio et Fusio Caleno multum ipsis militibus hortantibus, neq; ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum naues soluunt, atq; altera die Apolloniam, Dyrrhachiumq́; præteruehuntur, qui cũ essent ex continenti uisi. Q. Coponius, qui Dyrrhachij classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit, et cũ iam nostris remissiore uento appropinquassent, idem auster increbuit nostrisq́; præsidio fuit. Neq; uero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore et perseuerantia nautarum, se uim tempestatis superare posse sperabat, præteruectosq́; Dyrrhachium magna ui uenti, nihilo secius sequebatur. Nostri usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte uentus remisisset, nacti portum, qui appellatur Nymphæum ultra Lyssum millia passuum tria, eò naues introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro nõ erat tutus, leuius tẽpestatis, quàm classis periculum existimauerunt. Quò simulatq; intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flauerat, in Africum se uertit. Hic subitam commutationem fortunæ uidere licuit, qui modò sibi timuerãt, hos tutissimus portus recipiebat, qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque tempore commutato, tẽpestas et nostros texit, et naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unum constratæ omnes numero XVI eliderent

Militum amor erga Cæsarẽ.

Q. Coponius.

Nynphæus portus.

Nauium Rhodiarũ naufragiũ.

tur,et naufragio interirent,et ex magno remigum,pro-
pugnatorumq; numero pars ad scopulos allisa interfice
retur,pars à nostris distraheretur : quos omneis conser-
uatos,Cæsar domum remisit.Nostræ naues duæ , tardius
cursu confecto,in noctem coniectæ, cum ignorarent quē
locum reliquæ cepissent, contra Lyssum in anchoris con
stiterunt.Has scaphis,minoribusq; nauigiis compluribus
sumptis,Octacilius Crassus,qui Lyssi præerat,expugna
re parabat, simul de deditione eorum agebat, et incolu
mitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducē
tos uiginti ex legione Tyronum sustulerat, altera ex ue-
terana paulò minus ducentis se compleuerat.Hic cogno
sci licuit,quantum esset hominibus præsidij in animi for- Tyronum
titudine.Tyrones enim multitudine nauium perterriti, ignauia.
et salo,nauseaq; confecti,iureiurando accepto , nihil his
nocituros hostes,se Octacilio dediderunt : qui omnes ad
eum perducti contra religionem iurisiurandi in eius cō Veteranorum
spectu crudelissime interficiūtur . At ueteranæ legionis fortitudo.
milites item conflictati et tempestatis , et sentinæ uitiis,
non ex pristina uirtute retinendum aliquid putauerūt,
sed tractandis cōditionibus,et simulatione deditionis ex
tracto primo noctis tempore,gubernatorem in terrā na
uem eiicere cogunt: ipsi idoneum locum nacti, reliquam
noctis partem ibi confecerūt,et luce prima missis ad eos
ab Octacilio equitibus,qui eam partem oræ maritimæ ad
seruabant,circiter CCCC.quinque,eos armati ex præsi
dio secuti sunt, se defenderunt,et nonnullis eorum inter
fectis,incolumes ad nostros sese receperunt . Quo facto Lyssus.
conuentus ciuium Romanorum , qui Lyssum obtinebat,
quod oppidum his antea Cæsar attribuerat,muniendūq;

curauerat, Antonium recepit, omnibúsque rebus iuuit.

Octacilij Fuga Octacilius sibi timens, oppido fugit, et ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarũ erat summa ueteranorum trium legionũ, uniúsque Tyronum, et equitũ octingentorum plerásque naues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitésque transportandos. Pontones,

Pontones quod est genus nauium Gallicarum Lyssi reliquit, hoc cõsilio, ut si forte Põpeius uacuam existimans Italiá, eò traiecisset exercitum, quæ opinio erat edita in uulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nuntiósq; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitũ exposuisset, et quid militũ transuexisset. Hoc eodem ferè tempore Cæsar atque Põpeius cognoscunt. Nam præter uectas Apolloniam, Dyrrhachiumque naues uiderant, ipsi iter secũdũ eas terras direxerant. Sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant, cognitáque re, diuersa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut quamprimum se cũ

Cæsaris, et Pompei consilia Antonio coniungeret: Pompeius, ut uenientibus in itinere se opponeret, et si imprudentes ex insidiis adoriri posset, eodemq; die uterque eorum ex castris statiuis à flumine Apso exercitũ educunt. Pompeius clàm, et noctu, Cæsar palàm, atq; interdiu. Sed Cæsari circuitu maiore iter erat longius, aduerso flumine, ut uado trãsire posset. Põpeius quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit, atq; ubi eum appropinquare cognouit, idoneũ locum nactus, ibi copias collocauit, suosq; omnes castris continuit, ignesq; fieri prohibuit, quò occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nuntiis, unum diem sese castris tenuit. Alte

ro die ad eum peruenit Cæsar, cuius aduentu cognito Pō
peius, ne duobus circuncluderetur exercitibus, ex eo *Pompeius Asparagiū peruenit*
loco discedit, omnibusq́; copiis ad Asparagiū Dyrrhachi
norum peruenit, atq; ibi idoneo loco castra ponit. His *Scipio ad montem Amanum.*
tēporibus Scipio detrimētis quibusdā circa montē Ama-
num acceptis, sese imperatorē appellauerat quo facto ci
uitatibus, Tyrannisq́; magnas imperauerat pecunias.
Item à publicanis suæ prouinciæ, debitam bienny pecu-
niam exegerat, et ab eisdem insequētis anni mutuā præ
ceperat, equitesq́; toti prouinciæ imperauerat, quibus co
actis finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulò
ante M. Crassum imperatorem interfecerant, et M. Bibu
lum in obsidionem habuerant, legiones, equitesq́; ex Sy
ria deduxerat. Summaq́; solicitudine, ac timore Parthi-
ci belli in prouinciam cum uenisset, ac nonnullæ militū
uoces audirentur, sese contra hostem, si ducerentur, itu-
ros, contra ciuem, et consulem arma non laturos: deductis
Pergamum, atq; in locupletissimas urbes in hyberna le
gionibus, maximas largitiones fecit, et confirmandorum
militum causa, diripiendas his ciuitates dedit. Interim
acerbissimæ imperatæ pecuniæ tota prouincia exigeban
tur: multa præterea generatim ad auaritiam excogita-
bantur. In capita singula seruorum ac liberorum tribu-
tum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, mi
lites, remiges, arma, tormenta, uecturæ imperabantur, cu
ius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad co-
gendas pecunias uidebatur, non solum urbibus, sed pe-
nè uicis, castellisq́; singulis cum imperio præficiebātur:
qui horum quid acerbissime, crudelissimeq́; fecerat, is et
uir, et ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum, &

imperiorum prouincia, conferta præfectis, atque exactoribus, qui præter imperatas pecunias, suo etiam priuato imperio compendio seruiebant. Dictitabant enim se domo, patriaq; expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc grauissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consueuit, uniuersis imperatis pecuniis, quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebát. Itaq; æs alienum Prouinciæ, eo biennio multiplicatũ est, nec munus ob eam causam ciuibus Romanis eius prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuasq; illas ex senatusconsulto exigi dictitabant, Publicanis uti in sorte fecerant insequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Ephesi à Phano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæterasq; eius Deæ statuas, cum in Phanum uẽtum esset, adhibitis cõpluribus senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem, properaret ad se cum exercitu uenire, omniaq; posthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit. Ipse iter in Macedoniã parare incipit, paucisq; post diebus est profectus: hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuẽdæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusq; procedendum existimabat: et cum ad eum legati uenissent ex Thessalia, Ætoliaq;, qui præsidio misso, pollicerẽtur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tyronum, quæ appellabatur uigesimaseptima, atq; equitibus ducentis in Thes-

Scipio Dianæ phanum spoliare iubet.

L. Cassius Longinus Cæsaris Legati

saliam, C. Caluisium Sabinum cum cohortibus quinque, C. Caluisius
paucisq; equitibus in Ætoliam misit, maxime eos, quòd
erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut proui-
derent hortatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legio Cn. Domitius Caluinus
nibus duabus, undecima et duodecima, et equitibus quin
gentis in Macedoniam proficisci iubet, cuius prouinciæ
ab ea parte, quæ libera appellabatur. Menedemus prin Menedemus
ceps earum regionum, missus legatus, omnium suorũ ex-
cellens studium profitebatur. Ex his Caluisius primo ad
uentu summa omnium Ætolorum receptus uolũtate, præ
sidiis aduersariorum Calidone, et Naupacto relictis, o- Calidon
mni Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legio Naupactus
ne peruenit. Hic, cum essent factiones duæ, uaria uolun
tate ciuitatum utebatur. Egesaretos ueteris homo poten Egesaretus
tiæ pompeianis rebus studebat. Petreius summæ nobilita Thessalus. Petreius.
tis adolescens suis, ac suorum opibus Cæsarem enixæ iu-
uabat, eodemq; tempore Domitius in Macedoniã uenit,
et cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conueni
re cœpissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legio
ne, magna et opinione, et fama omnium. Nam plerunque
in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ
moratus, magno impetu contendit ad Domitium, et cum
ab eo millia passuum uiginti abfuisset, subito se ad Cas-
sium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeo cele
riter fecit, ut simul adesse, et uenire nuntiaretur, et quò
iter expeditius faceret, M. Fauonium, ad flumen Haliac- M. Fauonius.
monem, quòd Macedoniam à Thessalia diuidit, cum co- Haliacmon flu.
hortibus octo præsidio impedimentis legionis reliquit, ca
stellumq; ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus Re Cottus rex
gis Cotti ad castra Cassii aduolauit, qui circum Thessa-

liam esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, uisisq; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad monteis se conuertit, qui Thessaliam cingunt, atq; ex his locis Ambraciam uersus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, literæ sunt consecutæ, à M. Fauonio Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse: quibus literis acceptis consiliũ Scipio, iterq; commutat. Cassium sequi desistit. Fauonio auxilium ferre contendit. Itaq; die, ac nocte continuato itinere ad eum peruenit tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, et primi antecursores Scipionis uiderentur: ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris statiuis biduo moratus ad flumen, quod inter eũ, et Domitij castra fluebat, Haliacmonẽ, tertio die prima luce exercitum uado transducit, et castris positis, postero die mane, copias ante frontẽ castrorum struit. Domitius tũ quoq; sibi dubitandũ non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cũ esset inter bina castra cãpus, circiter milliũ passuũ sex, Domitius castris Scipionis aciem suá subiecit: ille à uallo non discedere perseuerauit. Attamen ægre retentis Domitianis militibus, est factum, ne prælio contenderetur: et maxime, quod riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorũ impediebat, quorũ studium, alacritatemq; pugnandi cũ cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die, aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cũ infamia castris se contineret, qui cũ magna expectatione uenisset, temere progressus turpẽ habuit exitum, et noctu,

Cassij timor.
Ambracia.
Fauonij ad Scipionem literæ.
Scipionis cõsilium.

neq; conclamatis quidē uasis flumen transit atq; in eandem partem, ex qua uenerat, rediit. Ibiq; prope flumen edito natura loco castra posuit; paucis diebus interpositis noctu insidias equitū collocauit, quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueuerant, et cum quotidiana cōsuetudine Q. Varrus præfectus equitū Domitij uenisset, subito illi ex insidiis cōsurrexerunt, sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad suos quisq; ordines rediit, atq; ultro uniuersi in hosteis impetū fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugā coniectis, duobus amissis, in castra se receperūt.

Varrus insidiis circumuentus

Scipionis equitum fuga

His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnā elici posse, simulauit sese angustiis rei frumētariæ adductum castra mouere, uasisq; militari more cōclamatis, progressus millia passuū tria, loco idoneo, et occulto, omnem exercitum, equitatumq; collocauit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnamq; partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, et cognoscendum præmisit: qui cū essent progressi, primæq; turmæ insidias intrauissent, ex fremitu equorū illata suspitione, ad suos se recipere cœperūt, quiq; hos sequebātur, celerē eorum receptū cōspicati restiterūt. Nostri cognitis insidiis, ne frustra reliquos expectarēt, duas nacti hostiū turmas exceperūt: in his fuit M. Opimius præfectus equitū. Reliquos omneis earum turmarum aut interfecerūt, aut captos ad Domitiū deduxerūt.

M. Opimius circumuentus

Deductis oræ maritimæ præsidiis, Cæsar (ut supra demonstratum est) treis cohortes Orici oppidi tuēdi causa reliquit, iisq; custodiā nauiū longarū tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio opidoq; præerat Caninius legatus. Is naues nostras in interiorē

Caninius.

partem post oppidum reduxit, et ad terram deligauit, faucibusq; portus nauem onerariam submersam obiecit, et huic alteram coniunxit, super quas turrim effectã ad ipsum introitum portus opposuit, et militibus compleuit, tuendamq; ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus Cn. Põpeij filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricũ uenit, summersamq; nauim remulco, multisq; contendens funibus abduxit, atq; alteram nauem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosq; semper defatigatis summittens, et reliquis partibus simul ex terra scalis, et classe mœnia oppidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret, labore, et multitudine telorum nostros uicit, deiectisq; defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, etiã nauem expugnauit, eodemq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quæ penè insulam contra oppidum effecerat, quatuor biremes subiectis scutulis, impulsas uectibus in interiorem partẽ trãsduxit. Ita ex utraq; parte naues longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atq; inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negocio D. Læliũ ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Biblide, atq; Mantinea importari in oppidum prohibebat. Ipse Lyssum profectus, naues onerarias triginta à M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit. Lyssum expugnare conatus defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusq;, quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Cæsar post-

quam

Cn. Põpeij filius classi Aegyptiæ præfectus.

Nauiũ Cæsarianarum casus. et incendium.

pompei fil. incendit romanas naues.

quam Pompeium ad Asparagium esse cognouit, eódem cum exerercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat: tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq; eum castra posuit, & postridie eductis omnibus copijs, acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. Vbi eum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaq; postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, angustoq; itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium cõpelli, aut ab eo intercludi posse, quòd omnem cõmeatum, totiusq; belli apparatum eo contulisset, ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius consilium, quòd diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat, angustijs rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat. Postea per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans, quod fore suspicatus Cæsar, militesq; ad hortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachiũ uenit, cum primum agmen Pompeij procul cerneretur, atque ibi castra posuit. Põpeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumq; habet nauibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit uentis, castra cõmunit, eò partem nauium longarum conuenire, frumentum, cõmeatumq; ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis cõmeatibus desperans, quòd tanta diligentia omnia litera à Põpeia-

Parthinorũ oppidum expugnatũ

Cæsar Dirchium [illegible]

Petra.

nis tenebatur, classesq; ipsius, quas hyeme, in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epeirum rei frumentariæ causa, L. Canuleium legatum misit, quodq; hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, uecturisq; frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. Item Lysso, Parthinisq;, et omnibus castellis, quod esset frumēti conquiri iussit. Id erat per exiguum, cum ipsius agri natura, quòd sunt loca aspera, & montuosa, ac plerunq; utuntur frumento importato, tum quòd Pompeius hæc prouiderat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumq; omne conquisitū, spoliatis, effossisq; eorum domibus, per equites cōportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura: erāt enim cicum castra Pōpeij permulti editi, atq; asperi colles, hos primum præsidij tenuit, castelláq; ibi communit, inde, ut loci cuiusq; natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circūuallare Pompeiū instituit. Hæc expectans, quòd angusta re frumētaria utebatur, quodq; Pompeius multitudine equitum ualebat, quò minore periculo undiq; frumentum, cōmeatumq; exercitui supportare posset: simul uti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatūque eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertio, ut autoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti uidebatur, minueret, cum fama p orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neq; audere prælio dimicare. Pompeius neq; à mari, Dyrrhachióq; discedere uolebat, quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentumq; exercitui nauibus suportabat, neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare uellet, quod eo tem-

L. Canuleius Legatus Cæsaris in Epiru

pore statuerat nõ esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens, quàm plurimos colles occuparet, & quã latissimas regiones præsidiỹ teneret, Cæsarisq; copias, quãmaxime posset, distineret, idque accidit. Castellis enim XXIIII. effectis XV. millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur, multáq; erãt intra eum locum manu sata: quibus interim iumenta pascerentur, atq; ut nostri perpetuas munitiones uidebant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erũperent Pompeiani, et nostros post tergum adorirentur, timebant: Ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atq; ipsos à tergò circumuenire possent. Sed illi operibus uincebant, quòd & numero militum præstabat, & interiore spatio minorem circuitum habebant, quæ cum erant loca Cæsari capienda, & si prohibere Pompeius totis copiјs, & dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios, funditoresq; mittebat, quorum magnum habebat numerum, multiq; ex nostris uulnerabantur, magnusq; incesserat timor sagittarum, atq; omnes ferè milites, aut ex sub coactis, aut ex centonibus, aut ex coriјs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præsidiјs magna ui uterq; utebatur, Cęsar, ut quàm angustissime Põpeium contineret. Pompeius, ut quãplurimos colles quãmaxime circuitu occuparet, crebraq; ob eam causam prælia fiebant. In his, cum legio Cæsaris noua præsidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset, huic loco propinquum, & contrarium collem Pompeius occupauit, nostrósque opere prohibere cœpit. Et cum una ex parte propè æquum aditum haberet, primum sagittariјs,

fundatoribusq; circumiectis, postea leuis armaturę magna multitudine missa, tormentisq; prolatis, munitiones impediebat. Neque erat facile nostris uno tempore propugnare, & munire. Cæsar cum suos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere se iussit, & loco excedere. Erat per decliue receptus, illi autem hoc acrius instabant, neque egredi nostros patiebantur, quòd timore adducti locum relinquere uidebantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Põpeius dixisse, non recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quò temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, et aduersas locari, intra has mediocri latitudinem fossam, tectis militibus obduci iussit, locumq; in omneis parteis quàmmaxime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere, & instare cœperunt, cratesq; pro munitione obiectas propulerũt, ut fossas transcenderent. Quod cum animaduertisset Cæsar ueritus, ne non reducti, sed reiecti uiderentur, maiusq; detrimentum caperetur, à medio ferè spatio suos non Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signũ dari, atque in hosteis impetum fieri iussit, milites legionis nouæ subito conspicati pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduersus pilum incitati cursu præcipites Pompeianos egerunt: quibus ad recipiendum crates directæ, longuriq; obiecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerint. Nostri uero, qui satis habebant sine detrimento

Pompeius gloriatur.

discedere, compluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, pauloque circa eum locum morati, alijs cōprehensis collibus, munitiones perfecerunt. Erat noua, & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tantóque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicunque alterum obsidere conati sunt, perculsos, atque infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero militum, equitumque præstarent. Causa autem obsidionis hæc ferè esse consueuit, ut frumento hostes prohibeantur. At tum integras, atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat, cum illi omnium rerum copia abundarēt. Quotidie enim magnus undique nauium numerus conueniebat, quæ commeatum supportarent, neque ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. Ipse autem consumptis omnibus longe, latéque frumentis, summis erat in angustijs, sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpessos: labore, & patientia maximū bellum confecisse. Meminerant ad Alenxiam magnam se inopiam perpessos, multò etiam maiorem ad Auaricum: maximarum se gentium uictores discessisse. Nō illis ordeum cum daretur, non legumina recusabant. Pecus uero, cuius rei summa erat ex Epeiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inuentum ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admistum lacte multum inopiam leuat. Id similitudinem panis efficiebat, eius erat magna copia: ex hoc effectos pa- Chara radix

Pompeianor. insolentia

nes cum in colloquijs Pompeiani famē nostris obiectarent, uulgò in eos iacebant, ut spem eorum minuerent. Iamq; frumenta maturescere incipiebant, atq; ipsa spes inopiam sustentabat, quòd celeriter se habituros copiam confidebant crebroq; uoces militum in uigilijs, colloquijsq; audiebantur, prius se cortice ex arboribus uicturos, quàm Pompeium e manibus dimissuros. Libēter etiā ex perfugis cognoscebant, equos eorum tolerari, reliqua uero iumenta interisse: uti autē ipsos ualetudine non bona, cum angustijs loci, & odore tetro, et multitudine cadauerum, et quotidinanis laboribus insuetos operum, tū aquæ summa inopia affectos, omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat: atq;, ut erant loca montuosa, et ad specus angustiæ uallium, has sublicis in terrā dimissis, præsepserat, terramq; aggesserat, ut aquā continerēt. Itaq; illi necessariò loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere cogebantur, atq; hunc laborem ad quotidiana opera addebāt, qui tamē fontes à quibusdam præsidijs aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima ualetudine, summaq; aquæ copia utebatur, tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius succedere tempus, maioremq; spem maturitate frumētorū proponi uidebant. In nouo genere belli nouę ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, cū animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi, uniuersas in multitudinem sagittas conijciebant, & se confestim ad suos recipiebāt, quibus rebus nostri usu docti hæc reperiebant remedia,

ut alio loco ignes facerent. * Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus, cuius aduentu facile sunt repulsi Pompeiani: neq; uero conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt, primisq; deiectis, reliqui se uerterunt, & loco cesserunt, sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. At plerique existimant, si acrius insequi uoluisset, bellum eo die potuisse finiri, cuius consilium reprehendendum non uidetur. Aliæ enim sunt legati partes, atq; imperatoris: alter omnia agere ad præscriptũ, alter libere ad summã rerum consulere debet. Sylla à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neq; prælio decertare uoluit: quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne imperatorias sibi parteis sumpsisse uideretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatẽ afferebat, nã ex iniquo progressi loco, in summo constiterant, si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco uerebantur, neq; multum ad solis occasum tẽporis supererat. Spe enim conficiendi negocij propè in noctem rem deduxerant. Ita necessariò, atq; ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quẽdam occupauit, qui tantum aberat à nostro castello, ut telum tormentum'ue missum adigi nõ posset: hoc consedit loco, atque eum communijt, omnesq; ibi copias continuit. Eodem tempore duobus prẹterea locis pugnatum est: Nam plura castella Pompeius pariter distinendæ manus causa tẽtauerat, ne ex proximis præsidijs succurri posset. Vno loco Volcatius Tullius impetum legionis sustinuit cum cohortibus tribus, atq; eã loco depulit. Altero Germani munitiones nostras egressi cõplu

P. Sylla. Legatus Cæsa

Volcatius Tullius.

ribus interfectis, sese ad suos inculumes receperunt. Ita uno die sex prælijs factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatosq; Centuriones complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, eius qui prætor Asiam obtinuerat, signaq; sunt sex militaria relata. Nostri non amplius XX. omnibus sunt prælijs desiderati, sed in castello nemo fuit omnino militũ, quin uulneraretur: quatuorq; ex una cohorte Centuriones oculos amiserunt. Et cum laboris sui, periculiq; testimoniũ afferre uellent, millia Sagittarum circiter triginta, in castellum coniecta Cæsari renuntiauerunt, scutoq; ad eum relato Sææ Centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX. quem Cæsar, ut erat de se meritus, et de Rep. donauit millibus ducentis æris, atq; ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiauit. Eius enim opera castellum conseruatum esse magna ex parte constabat: cohortemq; postea duplici stipendio, frumentóue, et speciarijs, militaribusq; donis amplissime donauit. Põpeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit, et in altitudinem pedum XV. effectis operibus, uineis eã partem castrorum obtexit, & quinq; intermissis diebus alteram noctem subnubilã nactus, extructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia, silentio exercitum eduxit, & se in aliquas munitiones recepit. Ætolia, Acarnania, Amphilochis, p Cassium Longinum, & Caluisium Sabinum, ut demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paulò longius progrediendum existimabat Cæsar: itaq; eò Fusium Ca-

Scutũ Sææ cẽturionis

Pompeius in Aetoliam Acarnaniam Amphilochis contendit. Achaia.

lenum misit, & Q. Sabinum, & Cassium cum cohorti-
bus adiungit, quorum cognito aductu, Rutilius Lupus,
qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præo Isthmus.
munire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Calenus
Delphos, Thebas, & Orchomenum de uoluntate ipsarū Delphi.
ciuitatum recepit, nōnullas urbes per uim expugnauit, Thebe.
reliquas ciuitates circūmissis legationibus amicitia Cęsa Orchome-
ris cōciliare studebat. In his rebus ferè erat Fusius occu nus.
patus. Omnibus deinceps diebus Cęsar exercitū in aciē
æquum in locum produxit, si Pōpeius prælio decertare
uellet, ut penè castris Pōpeij legiones subijceret: tantūq;
à uallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telo tormē
tóue adigi posset. Pompeius autē, ut famam, & opinio-
nem hominum teneret, sic pro castris exercitū constitue-
bat, ut tertia acies uallū cōtingeret, omnisq; eius instru
ctus exercitus telis ex uallo abiectis protegi posset. Hæc
cū in Achaia, atq; apud Dyrrhachiū gererentur, Scipio
nemq; in Macedoniam uenisse constaret, nō oblitus pri Clodius à
stini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium suum, atq; il Cæsare ad
lius familiarem, quem ab illo traditum initio, & cōmen- Scipionem
datum in suorum necessariorum numero habere institue pro pace
rat. Huic dat literas, mādataq; ad eum, quorū hæc erat missus.
summa: sese omnia de pace expertū, nihil adhuc arbitra
ri uitio factum eorū, quos esse autores eius rei uoluisset,
quòd sua mandata perferre non opportuno tempore ad
Pompeium uererentur. Scipionem ea autoritate esse, ut
non solum liberè, quæ probasset, exponere, sed etiam ex
magna parte compellere, atque errantem regere posset.
Præesse autem suo nomine exercitui, ut præter autorita
tem, uires quoq; ad coërcendum haberet: quod si fecisset,

quietem Italię, pacem Prouinciarũ, salutem imperio, unũ omnes acceptũ relaturos. Hęc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium nõ admittitur. Castigato Scipione à Fauonio, ut postea confecto bello reperiebamus, infectaq; re, sese ad Cæsarem recepit. Cęsar quò facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit, castellaq; his locis posuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus, rursum eum nauibus ad se intra munitiones recepit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut folijs ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant, et cogebantur Corcyra, atq; Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare: quoq; erat eius rei minor copia, ordeo adaugere, atq; his rationibus equitatum tolerare. Sed postquàm non modo hordeum, pabulumq; omnibus in locis, herbæq; defectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Ruscillus, & Ægus adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerant, singulari uirtute homines, quorũ opera Cęsar omnibus Gallicis bellis optima, fortissimaq; erat usus. His domi ob eas causas amplissimos magistratus mandauerat, atq; eos extra ordinem in Senatum legẽdos curauerat, agrosq; in Gallia ex hostibus captos, præmiaq; rei pecuniariæ ma-

Pabuli equorum inopia.

Roscillus & Aegus Allobroges ad Pompeiũ transeunt.

gna tribuerat, locupletesq́; ex egẽtibus effecerat. Hi propter uirtutẽ non solũ, apud Cæsarẽ in honore erant, sed etiã apud exercitũ chari habebantur: sed freti amicitia Cæsaris, et stulta, ac barbara arrogãtia elati despiciebãt suos, stipendiumq́; equitũ fraudabant, & prædam oẽm domum auertebãt: quibus illi rebus permoti uniuersi Cæsarem adierunt, palamq́; de eorũ iniurijs sunt questi, & ad cętera addiderunt, falsum ab his equitũ numerum deferri, quorum stipendium auerterent. Cæsar neq; tempus illud animaduersionis esse existimãs, et multa uirtuti eorum concedens, rem distulit totam, illos secretò castigauit, quòd quæstui equites haberent, monuitq́; equites, ut ex sua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis suis officijs reliqua sperarent: magnam tamẽ hæc res illis offensionem, & contemptionem ad omneis attulit. Idq́; ita esse, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiã ex domestico iudicio, atq; animi consciẽtia intelligebant: quo pudore adducti, & fortasse se non liberari, sed in aliud tẽpus reseruari arbitrati, discedere à nostris, & nouã tentare fortunã, nouasq́; experiri amicitias constituerũt: et cum paucis collocuti cliẽtibus suis, quibus tantũ facinus cõmittere audebant, primum conati sunt præfectũ equitum C. Volusenũ interficere, ut postea bello confecto cognitum est, ut cũ munere aliquo perfugisse ad Pompeiũ uideretur. Postquàm id difficilius uisum est, neq; facultas perficiendi dabatur, quàmmaximas potuerunt pecunias mutuãti, pinde ac suis satisfacere, & fraudata restituere uellent, multis coëmptis equis, ad Pompeium transierunt cũ ijs, quos sui consilij participes habebãt. Quos Põpeius, quòd erant honesto loco nati, & instructi libe-

Rosillus et Æg... parant Volu... num interf... re.

Roscillus, et ... us transfu... ad Pompeiu...

raliter, magnóq; comitatu, et multis iumentis uenerant, uiriq; fortes habebantur, & in honore apud Cæsarē fuerant, quodq; nouū, & præter consuetudinem acciderat, per omnia sua præsidia circunduxit, atq; ostentauit. Nā ante id tēpus nemo aut miles, aut eques à Cæsare ad Pōpeium transierat, cum pene quotidie à Pōpeio ad Cæsarem perfugerent. Vulgo uero uniuersi in Epeiro, atque Ætolia conscripti milites, earumq; regionum omnium, quæ à Cæsare tenebātur. Sed hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus, perfectum non erat, seu quid à peritioribus rei militaris desiderari uidebatur, temporibusq; rerum, et spatijs locorū, & custodiarum uera diligentia animaduersa, prout cuiusq; eorum, qui negocijs præerāt aut natura, aut studiū ferebat, hæc ad Pompeiū omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisq; iā ante capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atq; aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnū numerum leuis armaturę, & sagittariorum, aggeremq; omnem noctu in scaphas, & naues actuarias imponit, et de media nocte cohortes sexaginta ex maximis castris, præsidijsq; deductas, ad eam partem munitionum ducit, quę pertinebant ad mare, longissiméq; à maximis castris Cæsaris aberant. Eōdē naues, quas demōstrauimus, aggere, et leuius armaturæ militibus cōpletas, quasq; ad Dyrrhachiū naues longas habebat, mittit: & quid à quoq; fieri uelit præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulū Marcellinum quæstorē cum legione nona positum habebat: huic, quòd ualetudine minus cōmoda utebatur, Fuluium Posthumium adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV. & ual

Lentulus Marcellinus.
Fuluius Posthumius.

lus contra hostem in altitudinem pedũ X.tantundemq́; eius ualli agger in latitudinẽ petebat: ab eo intermisso spatio pedum sexcentorum, alter conuersus in contrariã partẽ erat uallus, humiliore paulo munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallũ, ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti, sed operum magnitudo, & continens omnium dierũ labor, quòd millia passuũ in circuitu XVIII. munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaq; contra mare transuersum uallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat: quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas, magnumq́; nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes nouæ legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus, nouusq́; eorũ aduẽtus extitit, simulq́; nauibus circunuecti milites in interiorẽ uallum tela iaciebant, fossæq́; aggere complebantur, & legionarij, interioris munitionis defensores scalis admotis, tormentisq́; cuiusq; generis, telisq́; terrebant, magnaq́; multitudo sagittariorum ab utraq; parte circunfundebatur. Multum autem ad ictum lapidum, quod unum nostris erat telũ, uiminea tegumenta galeis imposita defendebant. Itaq; cum omnibus rebus nostri premerentur, atq; ægre resisterent, animaduersum est uitium munitionis, quod supra demonstratum est, atq; inter duos uallos, quà perfectum opus non erat, per mare nauibus expositis, in aduersos nostros, impetum fecerunt, atq; ex utraq; munitione deiectos, terga uertere coëgerunt. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus sum-

mittit, quæ ex castris fugientes conspicatæ, neq; illos suo aduentu confirmare potuerunt, neq; ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaq; quodcunq; addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prælio, cum graui uulnere esset affectus aquilifer, et uiribus deficeret, conspicatus equites nostros. Hãc ego inquit, & uiuus multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Cæsari restituo: nolite obsecro committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit: ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemq; ad eum refert. Hoc casu aquila conseruatur, omnibus primæ cohortis Centurionibus interfectis, præter principem priorem: iamq; Põpeiani magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antanius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus XII. descendens ex loco superiore cernebantur, cuius aduentus Pompeianos cõpressit, nostrosq; firmauit, ut se ex maximo timore colligerent. Neq; multò post Cæsar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidijs, eodẽ uenit, Qui cognito detrimẽto, cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum nauibus habere, cõmutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeiũ munire iussit: qua ꝑfecta munitione, animaduersum est à speculatoribus Cæsaris cohortes quasdam, quòd instar legionis uideretur, esse post syluam, & in uetera castra

Præclare facinus.

duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cum se nona legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copijs, atque opera, ut demonstrauimus, circūmuniret, castra eo loco posuit. Hæc syluam quandā cōtingebant, neque longius à mari passibus CCCC. aberant: post mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paulò ultra eum locum castra transtulit, paucisq; intermissis diebus hæc eadē Pompeius occupauerat: et quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra inclusa maioribus, castelli, atque acris locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CCCC. quò liberius, ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque mutato consilio, quibusdam de causis, quas cōmemorari necesse non est, eo loco excesserat: ita complures dies manserant castra, munitiones quidem integræ omnes erant, eo signo legionis illato, speculatores Cęsari renuntiarunt, hoc idem uisum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus D. Hāc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentū sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberent: ipse diuerso itinere, quàm potuit occultissime, reliquas cohortes numero XXXIII. in quibus erat legio nona, multis amissis Centurionibus, diminutoq; militum numero, ad legionem Pompeij, castraq; minora duplici acie duxit, neque eū prima opinio fefellit. Nam, & peruenit prius, quàm Pompeius sentire posset, et tametsi erant munitiones castrorū magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pōpeianos,

ex uallò deturbauit. Erat obiectus portis Eritius, hic paululisper est pugnatum, cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonij demonstrauimus, eo loco propugnante. Sed tamen nostri uirtute uicerunt, excisoq; Eritio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris irruperũt, & quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos sibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimũ potest, cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere à castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorãtia loci sunt secutæ, cum portam quærerent castrorum, quòd eam munitionem esse arbitrarentur: quod cum esse animaduersum coniunctam esse flumini, protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderũt, omnisq; noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Põpeius hac longa satis interiecta mora, & re nuntiata, V. legionẽ ab opere deductam subsidio suis duxit, eodemq; tẽpore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa à nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniaq; sunt subito mutata. Pompeiana enim legio celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conatur, atq; ultro in nostros impetum faciebat, equitatus Cæsaris, quòd angustio itinere per aggere ascendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat, ac

T. Pulcio.

plerique

pleriq; ex iis, ne in angustias inciderent, X pedum munitionis sese in fossas præcipitant, primisq; oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex uallo Pompeium adesse, et suos fugere cernerent, ueriti, ne angustiis intercluderentur, cum extra, et intus hostem haberent, eodē, quò uenerant, receptui consulebāt, omniaq; erant tumultus, timoris, fugæ plena: adeo, ut cum Cæsar signa fugiētium manu prehenderet, et consistere iuberet, alij dimissis equis eundem cursum conficerent, alij ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

Cæsarianorū fuga.

His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quò minus omnis deleretur exercitus, quòd Pōpeius insidias timēs, credo, quòd hæc præter spem acciderant eius qui paulò ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat, equitesq; eius angustiis, portisq; Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita paruæ res magnum in utrāque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pōpeij, propriam et expeditam Cæsaris uictoriam interpellauerunt: eadem res celeritate insequentium tardata, nostris salutē attulit. Duobus his unius diei præliis Cæsar desyderauit milites nongētos sexaginta, et notos *equites Ro. Felginatem, Tuticanum, Gallum Senatoris filium, C. Felginatem, Placentia, Agrauium, Puteolis, M. Sacratiuirum, Capua, Tribunos mil. L. et Centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusq;, et fluminis ripis oppressa suorum terrore, ac fuga sine ullo uulnere interiit: signaq; sunt militaria

*alias. Eqtes ro, cccc. & Tuticanū Gallum senatoris filiū, & à Placentia. c. & à Puteolis c. & à Capua x. sacratos uiros, & decē Tri. militū, & Cētu riōes xxxij

XXXII amissa. Pompeius eo prælio imperator est appellatus. Hoc nomẽ obtinuit, atque ita se postea salutari passus est. Sed neque in literis, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ protulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset, ut sibi captiuos tradi iuberet, omnesq; deductos ostentationis, ut uidebatur, causa, quo maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, et magna uerborum cõtumelia interrogans, solerént ne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atq; angustias præoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra, extraq; munitiones, non abscissum in duas parteis exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, causam fuisse cogitabant: non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prælio dimicatum, sibiq; ipsos multitudine, atque angustiis maius attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent, nõ denique communes belli casus recordabantur, quorũ quàm paruulæ sæpe causæ, uel falsæ suspitionis, uel terroris repentini, uel obiectæ religionis magna detrimenta intulissent, quoties uel culpa Ducis, uel tribuni uitio in exercitu esset offensum. Sed perinde, ac si uirtute uicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere per orbẽ terrarum, fama, ac literis uictoriam eius diei concelebrabant. Cæsar à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimauit. Itaque uno tẽpore, præsidiis omnibus deductis, et oppugnatione dimissa, coactóq; in unum locum exercitu, cõcionem apud mi-

lites habuit, hortatusq; est, Ne ea, quæ accidissent, graui Cæsaris ad suos uarba.
ter ferrent, né ue his rebus terrerentur, multisq; secũdis
prœliis unum aduersum, et id mediocre opponerent: ha
bendam fortunæ gratiam, quòd Italiam sine aliquo uul-
nere cœpissent: quòd duas Hispanias bellicosissimorum
hominum peritissimis, atq; exercitatissimis Ducibus pa
cauissent: quòd finitimas, frumentariasq; prouincias
in potestatem redegissent: deniq; recordari debere, qua
facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solũ
portubus, sed etiam littoribus, omnes incolumes essent
transportati: si non omnia cederent secunda, fortunam
esse industria subleuandam: quod esset acceptum detri *alias, exercitus potius.
menti, * cuius potius, quàm suæ culpæ debere tribui. Lo
cum securum ad dimicandum dedisse, potitum esse se ho
stium castris, expulisse, ac superasse pugnantes: sed siue
ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortu
na, partã iam præsentemq; uictoriam interpellassent, dã
dam omnibus operam, ut acceptum incõmodum uirtute
sarciretur: quod si esset factum, detrimẽtum in bonũ uer
teret, uti ad Gergouiam accidisset: atq; iis, qui ante dimi
care timuissent, ultro se prælio offerrent. Hac habita cõ-
cione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mo
uit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incõmodo
dolor, tantumq; studium infamiæ sarciẽdæ, ut nemo aut
Tribuni, aut Centurionis imperium desyderaret, et sibi
quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores,
simulq; omnes arderent cupiditate pugnandi. Cum su-
perioris etiam ordinis nõnulli oratione permoti manen-
dum eo loco, et rem prælio committendam existimarent.
Contra ea Cæsar, neq; satis militibus perterritis confide-

bat, spatiumq; interponendũ ad recreandos animos pu-tabat, relictisq; munitionibus magnopere rei frumenta-riæ timebat. Itaque nulla interposita mora sauciorũ mo-dò, et ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silẽ-tio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac cõquie-scere ante iter confectum uetuit, his una legio missa præ-sidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones re-tinuit, reliquas de quarta uigilia compluribus portis e-ductas, eodẽ itinere præmisit, paruoq; spatio intermisso, ut, et militare institutum seruaretur, et ne citissima eius profectio cognosceretur cõclamari iussit, statimq; egres-sus, et nouissimum agmen consecutus, celeriter è conspe-ctu castrorum discessit. Neque uero Pompeius, cognito consilio eius, moram ullam ad insequendum intulit, sed eadem spectans, si itinere impeditos, et perterritos depre-hendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumq; præmisit, ad nouissimum agmen demorandum, neque cõ-sequi potuit, quòd multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed cum uentum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus nouissimos præ-lio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit, expedi-tosq; antesignanos admiscuit CCCC. qui tantum profe-cere, ut equestri prælio commisso pellerent omnes, com-pluresq; interficerent, ipsiq; incolumes se ad agmen re-ciperent. Confecto iusto itinere eius diei quod proposue-rat Cæsar, traductoq; exercitu flumen Gemusum, ueteri-bus suis in castris contra Asparagum consedit, militesq; omnes intra uallum castrorũ continuit, equitatumq; per causam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius con-

Genusum fl.

Cæsar pa-rat Apollo-niam recep-tus.

fecto eiusdē diei itinere, in suis ueteribus castris ad Aspa ragum consedit: eiusq; milites, quòd ab opere integris munitionibus uacabant, alij lignandi, pabulandiq; causa longius progrediebantur, alij quòd subito consilium, pro fectionis cœperāt, magna parte impedimentorum, et sar cinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquita te superiorum castrorum, depositis in contubernio armis uallum relinquebant: quibus ad sequendum impeditis, Cæsar quod fore prouiderat, meridiano ferè tempore si gno profectionis dato exercitum educit, duplicatoq; eius diei itinere, VIII millibus passuum ex eo loco procedit: quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Poste ro die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimē tis, de quarta uigilia ipse egreditur, ut si qua imposita es set dimicandi necessitas, subitum casum expedito exerci tu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus: quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissi mis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim primi diei mora illata, et reliquorum dierū frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, et progressos consequi cuperet, quarta die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dan dum socios confirmandos, præsidium urbibus relinquen dum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tan tum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse, timensq; Domitio, ne aduētu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate, et studio incitatus ferebatur. To tius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut si Pompeius eodem contenderet, abductū illum à mari, atq;

ab iis copiis, quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret. Si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur. Sin Apolloniam, Oricumq; oppugnare, et se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamē Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaq; præmissis nuntiis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, et quid fieri uellet ostēdit, præsidióq; Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyssi una, tribus Orici relictis, quiq; erant ex uulneribus ægri depositis, per Epeirū, atque Acarnaniā iter facere cœpit. Pōpeius quoque de Cæsaris consilio cōiectura iudicans, ad Scipionem properandū sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, ut subsidiū Scipioni ferret. Si ab ora maritima, Corcyráq; discedere nollet, quòd legiones, equitatumq; ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur. His de causis uterq; eorū celeritati studebat, ut suis esset auxilio, et ad opprimendos aduersarios, ne occasio temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia à directo itinere auerterat. Pōpeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improuiso aliud incōmodum: quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, et Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candauiæ iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obiicere Pōpeio uideretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio literis per omnes Prouincias, ciuitatésque dimissis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatiúsq; multò, quàm res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem

Pompeius Candauiam iter in Macedoniam habebat.

Candauiam

Heraclea.

penè omnibus copiis amissis. Hæc itinera infesta reddiderāt, hæc ciuitates nōnullas ab eius amicitia auerterāt: quibus accidit rebus, ut pluribus dimissis itineribus, à Cæsare ad Domitium, et ab Domitio ad Cæsarem nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli, atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demōstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua cōsuetudine, quòd unà in Gallia bella gesserāt, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerūt, et Cæsaris profectionem, et aduentum Pompeij docuerunt: à quibus Domitius certior factus, uix IIII horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculū uitauit, et ad Eginium (quod est obiectum, oppositúmque Thessaliæ) Cæsari uenienti occurrit. Coniuncto exercitu Cæsar Gomphos peruenit, quod est oppidum primum Thessaliæ uenientibus ab Epeiro, quæ gens paucis ante diebus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiúmque ab eo militum petierat. Sed eò fama iam præcurrerat, quam supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes prætor Thessaliæ, cum se uictoriæ Pompeij comitem esse mallet, quàm socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum in oppidum cogit, portásque præcludit, et ad Scipionem, Pompeiúmque nuntios mittit, ut sibi subsidio ueniant, se cōfidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur, longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar castris munitis, scalas,

Eginium.

Gomphi.

Cæsaris cum Domitio [handwritten margin note, partly illegible]

Androsthenes.

Larissa.

Gõphos expugnat Cæsar.

musculosq; ad repentinam oppugnationem fieri, et crates parari iussit: quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atq; opulẽto. Simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorẽ, et id fieri celeriter, prius, quàm auxilia cõcurrerent. Itaque usus singulari militũ studio, eodem quo uenerat die, post horam nonam oppidũ altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit, et ad diripiendum militibus concessit, statimq; ab oppido castra mouit, et Metropolim uenit, sic, ut nuntios expugnati oppidi, famámque antecederet. Metropolitæ eodem primũ usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserũt, murósque armatis compleuerunt: sed postea casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt, quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphẽsium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas præter Larisseos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari pareret, atque imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eóq; omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam peruenit, concionatusq; apud cunctum exercitum suis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ, ac præmiorum uelint esse participes, receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, classicúmque apud eum cani, et alterum illi iubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeij, duobúsque magnis exerciti

Metropolis Pompeij & Scipionis exercitus iũguntur.

Metropolitæ claudũt portas [illegible]

bus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, et
spes uictoriæ augetur, adeo, ut quicquid intercederet tẽ
poris, id morari reditum in Italiam uideretur: et siquan
do quid Pompeius tardius, aut consyderatius faceret, uni
us esse negocium diei, sed illum delectari imperio, et con
sulares, prætoriosq́; seruorum habere numero, dicerent.
Iamq́; inter se palàm de præmiis, ac sacerdotiis conten- Triumphus ante uictoriam.
debant: in annosq́; consulatum definiebant. Alij domos,
bonaq́; eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: ma
gnaq́, inter eos in consilio fuit controuersia, oporteret ne
L. Hirtij, quòd is à Pompeio ad Parthos missus esset, pro
ximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi: cũ eius
necessarij fidem implorarent Pompeij, ut præstaret, quod
proficiscẽti promisisset, ne per eius autoritattm deceptus
uideretur. Reliqui in labore pari, ac periculo, ne unus
omneis antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Cæsa
ris, Domitius, Scipio, Spinterq́; Lentulus quotidianis cõ
tentionibus ad grauissimas uerborũ contumelias palàm
descenderunt. Cum Lentulus ætatis honorem ostẽtaret:
Domitius, urbanam gratiam, dignitatemq́; iactaret, Sci
pio, affinitate Pompeij confideret. Postulauit etiam L.
Afranium proditionis exercitus Accius Rufus apud Põ-
peium, quod gestum in Hispania diceret: et L. Domitius
in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabel
las dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent senatorij,
belloq́; unà cum ipsis interfuissent, sententiasq́; de sin-
gulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique inter præ
sidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præ
stitissent. Vnam fore tabellam: qui liberandos omni pe
riculo censerent: alteram, qui capitis damnarent: tertiã,

qui pecunia mulctarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequēdis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodū uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisq; militibus, et satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis prœliis intermisso, quod satis perspectum habere uideretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi, aut uoluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemq; instruxit, primum suis locis, paulóq; à castris Pompeij longius, continentibus uero diebus ut progrederetur à castris suis, collibusq; pompeianis aciem subiiceret, quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, ut quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites prœliari iuberet, qui quotidiana cōsuetudine usum quoq; eius generis prœliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem millium pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Nāque etiam per eos dies prœlium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices mōtis aciem instruebat, semper, ut uidebatur, expectans, si iniquis locis Cæsar se subiiceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam

belli ratione̅ iudicauit, uti castra ex eo loco moueret, ſem
perq; eſſet in itineribus: hoc ſperans ut mouendis caſtris
pluribusq; adeundis locis, commodiore frumentaria re
uteretur, ſimulq; in itinere, ut aliquam occaſionem dimi
candi nanciſceretur, et inſolitum ad laborem Pompeii
exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His conſti
tutis rebus, ſigno iam profectionis dato, tabernaculisque
detenſis, animaduerſum eſt paulò ante, extra quotidianā
conſuetudinem longius à uallo eſſe aciem Pompeii pro
greſſam, ut non iniquo loco poſſe dimicari uideretur.
Tunc Cæſar apud ſuos cum iam eſſet agmen in portis,
Differe̅dum eſt, inquit, iter in præſentia nobis, et de præ
lio cogitandum, ſicut ſemper depopoſcimus: animo ſumus
ad dimicandum parati, non facile occaſionem poſtea re-
periemus. Confeſtimq; expeditas copias educit. Pompe
iusq uoq;, ut poſtea cognitu̅ eſt, ſuorum omnium hortatu
ſtatuerat prælio decertare. Nāq; etiam in co̅cilio ſuperio
ribus diebus dixerat, prius, quàm concurrerent acies, fo
re ut exercitus Cæſaris pelleretur. Id cu̅ eſſent plerique
admirati. Scio me, inquit, penè incredibilem rem pollice
ri, ſed ratione̅ conſilij mei accipite, quò firmiore animo
in præliu̅ prodeatis: perſuaſi equitibus noſtris, idq; mihi
ſe facturos co̅firmauerunt, ut cu̅ propius ſit acceſſum, de
xtrum Cæſaris cornu ab latere aperto aggrederentur,
ut circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exer-
citu̅ pellere̅t, quàm à nobis telu̅ in hoste̅ iaceretur. Ita ſi
ne periculo legionu̅, et penè ſine uulnere bellum co̅ficie-
mus. Id aute̅ difficile no̅ eſt, cu̅ tantu̅ equitatu ualeamus.
Simul denu̅tiauit, ut eſſent animo parati in poſterum, et,
quoniam fieret dimicandi poteſtas, ut ſæpe cogitauiſſent,

ne usu, manuque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut cum Cæsaris copias despiceret, Pōpeii consilium summis laudibus efferret: Noli, inquit, existimare Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamq; deuicerit: omnibus interfui præliis, neq; temere incognitam rem pronuntio, perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperiit, quod accidere tot præliis fuit necesse: multos autumni pestilentia in Italia cōsumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti. An non audistis ex iis, qui per causam ualetudinis remanserunt, cohortes esse Brundusii factas? Hæ copiæ, quas uidetis ex delectis horū annorum in citeriore Gallia sunt refectæ, et pleræq; sunt ex coloniis transpadanis. Attamen quod fuit roboris duobus prælijs Dyrrhachinis interiit. Hæc cum dixisset, iurauit se nisi uictorem in castra non reuersurum, reliquósque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit: nec uero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta essent in concilio magna spe, et lætitia omnium discessum est: ac iam animo uictoriam percipiebant, quòd de re tanta, et à tam perito Imperatore nihil frustra confirmari uidebatur. Cæsar, cū Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructā animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ traditæ à Cæsare initio dissensionis, ex S.C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pōpeius: mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicensis legio coniuncta, cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: has firmissimas se habere Pompeius

Pōpeij acies

Labieni ad pompeium verba.

existimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuaq; in teriecerat, numeróq; cohortes CX expleuerat: Hæc erant millia LV. Euocatorum circiter duo millia, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum, ad eum conuenerant, quæ tota acie disperserat: reliquas cohortes VII castris, propinquisq; castellis præsidio disposuerat. Dextrũ cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat, quã ob causam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresq; omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar superius institutum seruans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocauerat, tametsi erant Dyrrhachinis prælíis uehementer attenuatæ, et huic sic adiunxit octauam ut penè unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quæ summa erat M. XXII. cohortes duas castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antoniũ, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circũueniretur, celeriter externa acie singulas cohortes detraxit, atq; ex his quartam instituit, equitatuiq; opposuit, et quid fieri uellet, ostẽdit, monuitq; eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute constare: simul tertiæ aciei, totiq; exercitui imperauit ne iniussu suo concurreret: Se, cum id fieri uellet, uexillo signum daturum. Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur, suáq; in eum perpetui temporis officia prædicaret: In primis commemorauit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Claudium cum Scipio-

Cæsaris acies.

ne egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittẽdis legatis contendisset, neqne se unquàm abuti militum sanguine, neque Remp. alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac habita oratione exposcentibus militibus, et studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, uir singulari uirtute: hic signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis, et uestro Imperatori, quam constituistis operam date. Vnum hoc prælium superest, quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Cæsarem, Faciã inquit hodie imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum milites electi circiter CXX, uoluntarie eiusdem centuriæ sunt prosecuti. Inter duas acies tãtum erat relictum spatii, ut satis esset ad cõcursum utriusq; exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, né ue se loco mouerent, aciemq; eius distrahi paterentur, idq; admonitu C. Triarij fecisse dicebatur, ut primus excursus, uisq; militum infringeretur, aciesq; distenderetur, atq; suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur, leuiusq; casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent. Simul fore, ut duplicato cursu Cæsaris milites exanimarentur, et lassitudine conficerẽtur. Quod nobis quidé nulla ratione factũ à Põpeio uidetur, propterea quòd est quædam animi incitatio, atq; alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur: hanc non reprimere, sed augere imperatores debent: neq; frustra

Crastini fortitudo.

antiquitus institutū est, ut signa undiq; concinerent, clamorē'q; uniuersi tollerent, quibus rebus, et hostes terreri, et suos incitari existimauerūt. Sed nostri milites dato signo, cū infestis pilis procurrissent, atq; animaduertissent non concurri à Pōpeianis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua spōte cursum represserunt, et ad medium ferè spatiū constiterunt, ne cósumptis uiribus appropinquarent: paruo'q; intermisso tēporis spatio, ac rursus renouato cursu pila miserunt, celeriter'q;, ut erat praeceptum à Caesare, gladios strinxerunt. Neq; uero Pompeiani huic rei defuerunt: Nam et tela missa exceperunt, et impetū legionum tulerunt, et ordines conseruauerunt: pilis'q; missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu, ut erat imperatum, uniuersi procurrerunt, omnis'q; multitudo sagittariorum se profudit, quorum impetū noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit, equites'q; Pompeiani hoc acrius instare, et se turmatim explicare, aciem'q; nostram à latere aperto circuire coeperunt. Quod ubi Caesar animaduertit, quartae aciei, quam instituerat, ex cohortium numero signum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infestis'q; signis tanta ui in Pompeii equites impetum fecerūt, ut eorum nemo consisteret, omnes'q; conuersi non solū loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent, quibus summotis, omnes sagittarii, funditores'q; destituti, inermes, sine praesidio interfecti sunt. Eodē impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt: eos'q; à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae quieta fuerat, et se ad id tempus loco tenuerat,

Nouissimū inter Caesarē & Pōpeium praeliū

Equitum Pōpeij fuga, et sagittariorū funditorumq; caedes.

procurrere iussit. Ita cum recentes, atque integri defessis successissent, alii autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque uniuersi terga uerterũt. Neque uero Cæsarem fefellit, quin ab his cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ essent, initiũ uictoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronũtiauerat. Ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum, atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistra parte erat circumuenta, atque initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum uidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animaduertit, aliisq; diffisus, acie excessit, protinusq; se in castra æquo contulit, et iis Centurionibus, quos in statione ad prætoriam portã posuerat clare, ut milites exaudirent. Tutamini inquit castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit, ego reliquas portas circumeo, et castrorum præsidia confirmo. Hæc cum dixisset, se in prætorium contulit summæ rei diffidens, et tamen euentum expectans. Cæsar Pompeianis ex fuga intra uallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio Fortunæ uterentur, castráque oppugnarent, qui, et si magno æstu fatigati, nam ad meridiem res erat perducta, tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur, multò etiam acrius à Thracibus, barbarisque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti, et lassitudine confecti, missis plerique armis, signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quàm de castrorum defensione cogitabant.

Põpeij fuga.

Pompei uerba.

Néque

Neq; uero diuitius,qui in uallo constiterant,multitudinem telorum sustinere potuerunt,sed cōfecti uulneribus locum relinquerunt,protinusq; omnes ducibus usi Centurionibus,Tribunisq; militum in altissimos montes,qui ad castra pertinebant,confugerunt. In castris Pompeij uidere licuit triclinia strata,magnū argenti pondus expositum,recentibus cespitibus tabernacula constrata,L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera,multaq; prætere,quæ nimiam luxuriam,et uictoriæ fiduciam designarent,ut facile existimari posset,nihil eos de euentu eius diei timuisse,quin necessaria conquirerent uoluptates:atq; ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem obijciebant,cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius iam cū intra uallum nostris uersarentur,equum nactus,detractis insignibus imperatorijs,de cumana porta se ex castris eiecit protinusq; equo citato,Larissam contendit.Neq; ibi cōstitit,sed eadē celeritate paucos suos ex fuga nactus,nocturno itinere non intermisso,comitatu equitum XXX. ad mare peruenit,nauemq; frumentariam conscendit,Sępe,ut dicebatur,querens tantam se opinionem fefellisse, ut à quo genere hominum uictoriam sperasset,ab eo initio fugæ facto penè proditus uideretur.Cæsar castris potitus,à militibus contendit,ne in præda occupati,reliqui negocij gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circūuenire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aqua,diffisi ei loco, relicto mōte, uniuersi simul Larissam uersus se recipe cœperunt. Qua re animaduersa,Cæsar copias suas diuisit, partemq; legionum in castris Pompeij remanere iussit,partē in sua

Pompeius Larissam fugit.

castra remisit, quatuor secum legiones duxit, cõmodiore'q; itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progressus millia passuum VI. aciem instruxit. Qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat, Cæsar milites cohortatus est, & si totius diei continenti labore erant confecti, nox'q; iam suberat, tamen munitione flumẽ à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent: quo iam perfecto opere, illi de deditione missis legatis agere cœperunt: pauci ordinis Senatorij, qui se cum ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atq; arma proijcere iussit: quod ubi sine recusatione fecerunt, passis'q; palmis proiecti ad terram flentes ab eo petierunt salutem, consolatus consurgere iussit, & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quò minore essent timore, omnes conseruauit, militibus'q; suis iussit, ne qui eorum uiolarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atq; in castra reuerti iussit, eodem'q; die Larissam peruẽnit. In eo prælio non amplius ducentos milites desiderauit, sed Centuriones fortes uiros circiter XXX. amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os aduersum coniecto. Neq; id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscẽs dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam uirtutem Crastini fuisse, optime'q; eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV. cecidisse uidebantur. Sed in deditionem uenerunt

Pompeianorum deditio.

Clementia Cæsaris.

Desideratorum numerus.

Crastinus cæsus.

amplius millia XXIIII. nanque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllę similiter dediderunt. Multi præterea in finitimas ciuitates refugerũt, signaq; militaria ex prœlio ad Cæsarem sunt relata CLXXX. & aquilæ LIX. L. Domitius ex castris in montem refugiens, cum uires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundusium uenit, eademq; ratione, qua factum à Libone antea demonstrauimus, Insulam obiectam portui Brundusino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundusio præerat, tectis, instructisq; scaphis, elicuit naues Lælianas, atque ex his longius productam unam quinquiremẽ, & minores duas in angustijs portus cepit. Itemq; per equites dispositos aqua prohibere classiarios ĩstituit. Sed Lælius tempore anni cõmodiore usus ad nauigandũ onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachioq; aquũ suis supportabat, neque à proposito deterrebatur, neque ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu, insulaq; expelli potuit. Iisdẽ ferè tẽporibus Cassius cũ classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum, in Siciliam uenit, & cum esset Cæsaris classis diuisa in duas parteis, et dimidiæ parti præesset P. Sulpitius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam: prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quàm Pomponius de eius aduentu cognosceret, perturbatumq; eum nactus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno uento, & secundo completas onerarias naues, teda, & pice, & stupa, & reliquisq; rebus, quæ sunt aptæ ad incendia, in Pomponianam classem immissit, atque omnes

Signa milit[aria] cæsar[iana] restituuntur, aquilæ 59.

L. domitius Cæsus.

D. Lelius Brundusium uenit.

Cassius.

Cesariana classis incendium.

naues incendit XXXV. in quibus erant XX. constratę. Tantusq; eo facto timor incessit, ut, cum esset legio præsidio Messanæ, uix oppidum defenderetur: et nisi eo ipso tempore quidam nuntij de Cæsaris uictoria per dispositos equites essent allati, existimabāt pleriq; futurum fuisse, ut amitteretur. Sed opportunissime nuntijs allatis oppidum fuit defensum. Cassiusq; ad Sulpitianā inde classem profectus est Vibonem, applicatisq; nostris ad terrā nauibus, propter eundem timorē, pari atq; antea ratione egerunt. Cassius secundum nactus uentum, onerarias naues circiter XL præparatas ad incēdium immisit, & flamma ab utroq; cornu comprehensa, naues sunt cōbustæ quinq;: cumq; ignis magnitudine uenti latius serperet, milites, qui ex ueteribus legionibus erāt relicti prę sidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua spōte naues conscenderunt, & à terra soluerunt, impetuq; facto in Cassinam classem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt: sed Cassius exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt depressæ triremes, neq; multò post de prælio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret, nā ante id tempus fingi à legatis, amicisq; Cæsaris arbitrabātur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Cæsar omnibus rebus relictis, persequēdum sibi Pompeium existimauit, quascūq; in parteis ex fuga se recepisset: ne rursus copias comparare alias, & bellū renouare posset: & quantū itineris equitatū efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionemq; unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat editum Pompeij nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius Prouinciæ

Cassii fuga

Cæsar Pompeium presequitur.

Amphipolis

iuniores Græci,ciuesq; Ro.iurandi causa conuenirent.
Sed utrum auertendæ suspitiones causa Pompeius pro-
posuisset,ut quàm diutissime longioris fugę consilium oc
cultaret,an nouis delectibus,si nemo premeret,Macedo-
niam tenere conaretur,existimari nõ poterat:ipse ad an
choram una nocte constituit,& uocatis ad se Amphipo-
li hospitibus,et pecunia ad necessarios sumptus corroga Mitylenæ.
ta,cognita Cæsaris adentu,ex eo loco discessit,& Mity- Cilicia.
leas paucis diebus uenit,biduum tempestate retentus,na
uibusq; alijs additis actuarijs in Ciciliam,atq; inde Cy- Cyprus.
prum peruènit. Ibi cognoscit consensu omnium Antio-
chensium,ciuiumq; Rom.qui illic negociarentur,arcem
Antiochiam captam esse,excludendi sui causa,nuntiosq;
dimissos ad eos,qui se ex fuga in finitimas ciuitates rece
pisse dicerentur,ne antiochiam adirent,id si fecissent ma
gno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L.Len-
tulo,qui superiore anno consul fuerat,& P.Lentulo con
sulari,ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. Nam quicũq;
ex fuga Pompeium sequerentur,atq; in insulá uenissent,
oppido,ac portu recepti non erant,missisq; ad eos nun-
tijs,ut ex his locis discederent,contra uoluntatem suam
naues soluere iubebantur. Iamq; de Cęsaris aduentu fa
ma ad ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus,
Pompeius deposito,adeundæ Syrie consilio, pecunia so-
cietatis sublata,& à quibusdam priuatis sumpta,et æris
magno pondere ad militarem usum in naueis imposito, Põp.Pelusiũ
duobusq; militibus hominum armatis,partim quos ex fa peruenit ad
milijs societatem delegerat,partim à negociatoribus coë Ptolemæum
gerat,quosq; ex suis quisq; ad hanc rem idoneos existi- regem.
mabat,Pelusium peruenit:ibi casu Rex erat Ptolemæus,

puer ætate, magnis copijs, cum sorore Cleopatra gerens bellum, quam paucis ante mẽsibus per suos propinquos, atque amicos regno expulerat, castraq; Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabãt. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio, atq; amicitia patris, Alexandria reciperetur, atq; illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperũt. Eosq; hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, néue eius fortunam despicerent. In hoc erãt numero complures Pompei milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriã traduxerat, belloq; cõfecto apud Ptolemæũ patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti, ut postea prædicabant, ne solicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriã, Ægyptumq; occuparet, siue despecta eius fortuna, ut plerũq; in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs qui erãt ab eo missi, palàm liberaliter responderunt, eumq; ad Regẽ uenire iusserunt. Achillas. Ipsi clàm consilio initio Achillã præfectum regiũ, singulari hominẽ audacia, et L. Septimium Tr. militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, et quadam notitia Septimij productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculã paruulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla, Põpeij cædes. & Septimio interficitur. L. Lentuli mors. Item L. Lentulus comprehenditur à Rege, & in custodia necatur. T. Appius. Cæsar, cum in Asiam uenisset, recipiebat T. Appium conatũ esset tollere pecunias Ephesõ ex Fano Dianæ, eiusq; rei causa, Senatores omneis ex prouincia uocasse, ut his testibus sum

ma pecuniæ uteretur, sed interpellatum aduentu Cæsaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat Elide in tēplo Mineruæ repetitis, atq; enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulachrum uictoriæ, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulachrū Mineruæ spectabat, ad ualuas se templi, limemq; conuertisse. Eodemq; die Antiochæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & signum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaidæ accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis, quò, præter sacerdotes, adire fas nū est, quæ Græci ἄδυτα appellāt, tympana sonauerunt. Item Trallibus in tēplo Victoriæ, ubi Cæsari statuā consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmēta lapidū ex pauimento extitisse ostēdebant. Cæsar paucos dies in Asia moratus, cū audisset Pompeium Cypri uisum, coniectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq; eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia à Fusio legato euocauerat, equitibusq; octingentis, & nauibus longis Rhodijs decem, et Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant legionibus hominū tria millia ducenti. Reliqui uulneribus ex prælijs, et labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar confisus fama rerum gestarū, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat, atq; omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pōpeij morte cognoscit, atq; ibi primum è naui egrediens clamorē militū audit, quos Rex in oppido præsidij causa relinquerat, et cōcursum

Portenta.

Cæsar Alexandriam peruenit.

ad se fieri uidet, quòd fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem Regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex cõcursu multitudinis concitationes fiebant cõpluresq; milites, huius urbis oibus partibus interficiebãtur: quibus rebus animo aduersis, legiones sibi alias ex Asia aduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessariò Etesiis tenebatur, qui Alexandria nauigantibus, sunt aduersissimi uenti. Interim controuersias Regnum ad populum Ro. et ad se, quòd esset consul, ptinere existimãs, atq; eò magis officio suo conuenire, quòd superiore cõsulatu, cum patre Ptolemæo, & lege, et senatusconsulto societas erat facta, ostendit sibi placere Regem Ptolemęũ, atq; sororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere, et de controuersiis iure apud se potius, quàm inter se armis disceptare. Erat in procuratione Regni propter ætatem pueri nutritius eius eunuchus nomine Photinus. Is primũ inter suos queri, atq; idignari cœpit, Regem ad dicendam causam euocari. Deinde adiutores quosdam conscios sui nactus ex regijs amicis, exercitum à Pelusio clàm Alexandriã euocauit, atq; eundem Achillã, cuius supra meminimus, omnibus copijs pfecit. Hunc incitatum suis, & Regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri uellet, literis, nuntijsq; edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti, ex duobus filijs maior, et ex duabus ea, quæ ætate antecedebat, hæc uti fierent, per omnes deos, perq; fœdera, quæ Romæ fecisset eodem testamento Ptolemeus populum Ro. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos eius Romam erãt allatæ, ut in ærario ponerentur: eæ, cũ propter publicas occu

Etesii uenti.

Photinus eunuchus.

pationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depo
sitæ. Alteræ eodem exemplo relictæ, atq; obsignatæ Ale
xandriæ proferebātur. De his rebus cum ageretur apud
Cæsarem, isq;, maxime uellet pro cōmuni amico, atq; ar-
bitro controuersias Regem componere, subito exercitus
regius, equitatusq; omnis uenire Alexandriam nuntia-
tur. Cæsaris copiæ nequaquàm erant tantæ, ut eis extra
oppidum, si esset dimicādum, confideret: relinquebatur,
ut se suis locis oppido teneret, cōsiliumq; Achillæ cogno
sceret: milites tamē omnes in armis esse iussit, Regemq;
hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ
autoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset
suæ uoluntatis ostenderet. A quo missi Dioscorides, et Se
rapion, qui ambo legati Romæ fuerāt, magnamq; apud
partem Ptolemæum autoritatem habuerant, ad Achillā
peruenerunt, quos ille cum in conspectu eius uenissent,
prius quàm audiret, aut cuius rei causa missi essent, cor-
gnosceret, corripi, ac interfici iussit. Quorum alter acce
pto uulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter
interfectus est. Quo facto, Regem ut in sua potestate ha
beret, Cæsar effecit, magnamq; regium nomē apud suos
autoritatem habere existimans, & ut potius priuato pau
corum, & latronum consilio, quàm regio susceptum bel- Copiæ Achillæ.
lum uideretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neq; nume-
ro, neq; genere hominum, neq; usu rei militaris contem-
nendæ uiderentur: millia enim uiginti in armis habe-
bat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in
consuetudinem Alexandriæ uitæ, atq; licentiæ uenerāt,
et nomen, disciplinamq; populi Ro. didicerāt, uxoresq;
duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc acce-

debant collecti ex prædonibus, latronibusq; Syriæ, Ciliciæq; Prouinciæ, finitimarumq; regionum. Multi præterea capitis damnati, exulesq; conuenerant, fugitiuisq; omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaq; uitæ conditio, ut dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à dominio comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui uim suorum, quòd in simili culpa uersabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi Regnum amicos ad mortem deposcere: hi bona locupletum diripere, stipendij augendi causa, Regis domum obsidere, Regno expellere alios, alios acrescere uetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erant præterea equitum millia duo, qui inueterauerant compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnũ reduxerãt. Bibuli filios duos interfecerant, Bella cum Ægyptijs gesserant: hunc usum rei militaris habebant. His copijs fidens Achillas, paucitatemq; militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam. Præterea oppidi partem, quam Cęsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per uias cohortibus, impetum eius sustinuit: eodemq; tempore pugnatum est ad portum, ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim deductis copijs, pluribus uijs pugnabatur, & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant L. auxilio missæ ad Pompeium, prælioq; in Thessalia facto, domum redierant. Illæ triremes omnes, & quinqueremes aptæ, instructæq; omnibus rebus ad nauigandum, Præter has XII. erant, quæ præsidij causa Alexandriæ esse consueuerant, constratę omnes: quas

ſi occupaſſent, claſſe Cæſaris erepta, portum, ac mare totum in ſua poteſtate haberent: cõmeatu, auxilijsq; Cæſarem prohiberent. Itaq; tanta eſt contentione actũ, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re uictoriam, hi ſalutem ſuam conſiſtere uiderent. Sed rem obtinuit Cæſar, omnesq; eas naues, & reliquas, quæ erant in naualibus incendit, quòd tam late tueri, tam parua manu nõ poterat, confeſtimq; ad Pharum nauibus milites expoſuit. Pharus eſt in inſula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab inſula accepit: hęc inſula obiecta Alexandriæ portum efficit. Sed à ſuperioribus regionibus, in longitudinem paſſuum nongentorum in mare iactis molibus anguſto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. In hac ſunt Inſula domicilia Ægyptiorum, & uicus oppidi magnitudine, quæq; ubique naues imprudentia, aut tẽpeſtate paululum ſuo curſu deceſſerint, has more prædonum Diripere conſueuerunt. His autem inuitis, à quibus Pharus tenetur, non poteſt eſſe propter anguſtias nauibus introitus in portũ. Hoc tûm ueritus Cæſar, hoſtibus in pugna occupatis, militibusq; expoſitis, Pharon apprehendit, atque ibi prçſidium poſuit: quibus eſt rebus effectum, uti tutò frumentum, auxiliaq; nauibus ad eum ſupportari poſſent. Deduxit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit, Reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatum, ut æquo prælio diſcederetur, & neutri pellerentur. Id efficiebant anguſtiæ loci, paucisque utrinque interfectis Cæſar loca maxime neceſſaria complexus noctu præmunit, nec tractu oppidi pars erat Regiæ exigua, in quam ipſe habitandi cauſa initio erat indu-

Pharus.

ctus, et theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusq; habebat ad portum, et ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur Interim filia minor Ptolemaei Regis uacuam possessionem regni sperãs, ad Achillã se ex Regia traiecit, unaq; bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu cõtrouersia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis sibi quisq; eorũ animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris cum ad Achillam nuntios mitteret, hortareturq;, ne negocio desisteret, néue animo deficeret, indicatis, deprehensisq; internuntijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

Photinus interfectus.

A. HIRTII AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO

LIBER QVARTVS.

ELLO ALEXANDRINO CONflato, Cæsar Rhodo, atq; ex Syria, Ciliciaq; omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab Rege Nabatheorum Malco euocat, tormenta undiq; conquiri, & frumentum mitti, auxiliaq; adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atq; omnes oppidi partes, quæ minus

firmæ esse uiderentur, testudinibus, atque musculis aptan-tur, ex ædificijs autem per foramina in proxima ędificia arites immittuntur, quantumque aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tantum munitiones proferun-tur, nam incendio ferè tuta est Alexandria, quòd sine cō tignatione, ac materia sunt ædificia, et structuris, atque for nicibus continentur, tectaque sunt rudere, aut pauimen-tis. Cæsar studebat maxime, ut quàm angustissimam par tem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus, uineisque agendis, à reliqua parte urbis exclu-deret, illud expectans primum, ut cum esset in duas par teis urbs diuisa, acies uno consilio, atque imperio admini-straretur. Deinde ut laborantibus succurri, atque ex alte ra oppidi parte auxilium fieri posset. In primis uero, ut aqua, pabulóque abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quodque utrumque palus large præbere poterat. Neque uero Alexandrinis in gerendis negocijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. Nam in omneis parteis, per quas fines Ægyptij, regnumque pertinet, legatos, conquisitoresque, de lectus habendi causa miserant, magnúmque numerum in oppidum telorum, atque tormentorum miserant, & immu nerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in ur be maximæ armorum erant institutæ officinæ. Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locuple-tiores uictum quotidinanum, stipendiúmque præbebant. Hac multitudine disposita munitiones semotarum parti-um tuebantur. Veteranas cohortes uacuas in celeberri mis urbis locis habebant, ut quacunque regione pugnare-tur, integris uiribus ad auxilium ferendum opportuni

essent, omnibus uijs, atque angitortis triplicem uallum obduxerant. Erat autem quadrato extructus saxo, nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat, quæq; partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Prçterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant, subiectisq; eis rotis, funibus, iumētisq; obiectis, directis plateis in quācunque erat uisum partem mouebant. Vrbs fertilissima, & copiosissima omnium rerū apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi, atque acutissimi, quæ à nobis fieri uiderant, ea solertia efficiebant, ut nostris illorum opera imitari uiderentur, & sua sponte multa reperiebant, unoq; tempore & nostras munitiones infestebant, & suas defendebāt, atque hæc principes in consilijs, concionibusq; agitabant, populum Ro. paulatim in consuetudinem eius regni uenire occupandi, paucis annis antea Gabinum cum exercitu fuisse in Ægypto, Pompeiū se ex fuga eódem recepisse, ac Cçsarem uenisse cum copijs, neque morte Pompeij quicquam profectum, quò minus Cæsar apud se cōmoraretur: quem si non expulissent, futurā ex regno Prouinciam, idq; agendum mature. Namque eum interclusum tēpestatibus propter anni tēpus recipere transmarina auxilia nō posse. Interim dessensione orta inter Achillam, qui ueterano exercitui præerat, & Arsinoēn Regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratū est, cū uterque utrique insidiaretur, & summū imperij ipse obtinere uellet, præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutricium suū, atque Achillā interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio, & custode omne imperium obtinebat, exercitus Ganymedi traditur. Is suscepto officio largitionem

Arsione Ptolemæi filia.

Ganymedes eunuchus.

Achillas interficitur.

in milites auget: reliqua pari diligentia administrat. Alexādria est ferè tota suffossa, specusq; habet ad Nilū pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paulatim spatio tēporis liquescit, ac subsidit: hac uti domini ædificiorū, atq; eorū familię cōsueuerunt. Nā quę flumine Nilo fertur, adeo est limosa, atq; turbida, ut multos, uariosq; morbos efficiat: sed ea plebs, ac multitudo contēta est necessariò, quòd fons urbe tota nullus est: hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi, qui distributi munitionū tuendarum causa, uicatim ex priuatis ædificijs specubus, & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato consilio, magnum, ac difficile opus aggreditur: Interseptis enim specubus, atq; omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam uim ex mari rotis, ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partē Cæsaris non intermittebat. Quamobrem salsior paulò præter consuetudinē aqua trahebatur ex proximis edificijs, magnamq; hominibus admirationem prębebat, quam ob causam id accidisset, nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis aqua dicerent uti, atq; ante consuessent, uulgoq; inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebāt. Paruo uero tēporis spatio hæc propior bibi non poterat omnino. Illa inferior corruptior iam, salsiorq; reperiebatur: quo facto dubitatione sublata, tātus incessit timor, ut ad extremū casum omnes deducti uiderentur. Atq; alij morari Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iuberet. Alij multò grauius exti

mescerent casum, quòd neq; celari Alexandrinis possent in apparanda fuga, cũ hi tam paruo spatio distarent ab ipsis, neq; illis imminentibus, atq; insequentibus ullus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quã domicilijs ipsorum non mouerat, quòd ea se fidelem palàm nostris esse simulabat, & desciuisse à suis uidebatur, ut mihi defendendi essent Alexãdrini, quòd neq; fallaces essent, neq; temerarij, multáq; oratio frustra absumeretur. Cũ uero uno tempore, & natio eorũ, & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione, & ratione muniebat. Nã puteis, fossisq; aquã dulcẽ posse reperiri affirmabat. Omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis uenas habere, quòd si alia esset litoris Ægyptij natura, atq; omnium reliquorum, tamen quoniã mare libere tenerent, neq; hostes classem haberent, prohiberi sese nõ posse, quò minus quotidie aquam nauibus peterent, uel à sinistra parte à Paretonio, uel à dextra ab insula, quæ diuersæ nauigationes nunquàm uno tẽpore aduersis uentis præcluderẽtur. Fugæ uero nullum esse consilium non solum ijs, qui primam dignitatem haberẽt, sed ne ijs quidem, qui nihil, præterquàm de uita cogitarent, magno negocio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri, quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse. Magnam autem moram, & difficultatem ascensum in naues habere, præsertim ex scaphis. Summam esse cõtra in Alexandrinis uelocitatem, locorumq; & ædificiorũ notitiam. Hos præcipue in uictoria insolentes, præcursuros, et loca excelsiora, atq; ædificia occupaturos, ita fuga, nauibusq; nostros

Cæsaris ad suos oratio.

ſtros prohibituros. Proinde eius conſilij obliuiſcerētur, atq; omni ratione eſſe uincendum cogitarent. Hac cratione apud ſuos habita, atq; omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negocium, ut reliquis operibus intermiſſis, ad fodiendos puteos animū conferant, néue quam partem nocturni temporis intermittāt. Quo ſuſcepto negocio, atq; omnium animis ad laborem incitatis, magna una noctæ uis aquæ dulcis inuenta eſt. Ita operoſis Alexandrinorum machinationibus, maximisq; conatibus, non longi temporis labore occurſum eſt. Eo biduo legio XXXVII. ex dedititijs Pōpeianis militibus cum frumento armis, telis, tormentis, impoſita in naues à Domitio Caluino, ad litora Africæ paulò ſupra Alexandriam delata eſt. Hæ naues Euro, qui multos dies continenter ſtabat, portum capere prohibebantur. Sed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi cum diu retinerētur, atq; aquæ inopia premerent, nauigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar, ut per ſe conſiliū caperet, quid faciendum uideretur, nauium conſcendit, atq; omnem claſſem ſe ſequi iuſſit, nullis noſtris militibus impoſitis, quòd, cum longius paulò diſcederet, munitiones nudare nolebat. Cumq; ad eum locū acceſſiſſet, qui appellatur Cherrhoneſus, aquandiq; cauſa remiges in terram expoſuiſſet, nōnulli ex numero, cum longius à nauibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti: ex iis cognouerunt Cæſarem ipſum in claſſe ueniſſe, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re comperta magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt. Itaq; naues omneis, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus in-

Cherrhoneſus.

struxerunt, Cæsariq; redeunti cum classe occurrerunt, qui duabus de causis eo die dimicare nolebat, quòd & nullos milites in nauibus habebat, & post horam decimam diei res agebatur: nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant, sibi etiam horendi suos auxilium defuturum, quòd nulla satis idonea esset ortatio, quæ neq; uirtutem posset notare, neq; inertiam. Quibus de causis naues, quas potuit Cæsar ad terram detraxit, quem in locum illos successuros non existimabat. Erat una nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longe ab reliquis collocata, hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, magnoq; impetu quatuor ad eam constratæ naues, & complures aperte contenderunt, cui coactus est Cæsar ferre subsidiũ, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet, quanquam siquid grauius accidisset meritò casurum iudicabat. Prælium cõmissum est magna contentione Rhodiorũ, qui cum in omnibus dimicationibus, & scientia, & uirtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentũ acceptum uideretur: ita prælium secundissimum est factum, capta est una hostium quadriremis, depressa est altera: deinde omnibus epibatis nudatæ, magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. Quòd nisi nox prælium diremisset, tota classi hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus aduerso uento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco uictricibus suis Alexandriam deducit. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum non iam uirtute pugnatorum, sed scientia classiariorum se uictos uiderent, quibus

Prælium nauale.

& superioribus locis subleuabantur, ut uix ædificiis de-
fendi possent, & materiam cunctam obijcerent, quòd no
stræ classis oppugnationem etiam ad terrã uerebantur.
Iidem postea quàm Ganymedes in concilio confirmauit,
sese & eas, quæ essent amissæ, restituturum, & numerũ
adaucturum, magna spe, & fiducia ueteres reficere na-
ues, accuratiusq; huic rei studere, atq; inseruire institue
runt: ac tametsi amplius centum decẽ nauibus longis in
portu naualibusq, amiserant, non tamen reparandæ clas
sis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non au-
xilia Cæsaris, non commeatus supportari posse, si classe
ipsi ualerent. Præterea nautici homines, & urbis, & re
gionis maritimæ, quotidianoq; usu à pueris exercitati,
ad naturalem, ac domesticum usum refugere cupiebant,
& quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant.
Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.
Erant omnibus ostijs Nili custodiæ, exigẽdi portorij cau-
sa dispositæ, naues ueteres erant in occultis Regiæ na-
ualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant
usi, has reficiebant, illas Alexandriã reuocabant: deerãt
remi, porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant,
asseres remorum usum obtinebant: aliud naturalis soler
tia, aliud urbis copia subministrabat. Postremo non lon-
gam nauigationem parabant, sed præsentis temporis ne
cessitati seruiebant, & in ipso portu confligendum uide
bant. Itaq; paucis diebus contra omnium opinionẽ qua-
driremes uigintiduas, quinqueremes quinq; cõfecerũt:
ad has minores, apertasq; complures adiecerunt, & in
portu periclitati remigio, quid quæq; earum efficere pos
set, idoneos milites imposuerunt, seq; ad confligendum

studium Alexandrin[orum] in reparandâ classe.

celeritas A[lex]andrino[rum] in nauibu[s] comparandi[s]

omnibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues nouē habebat. Nam decē missis, una in cursu litore Ægyptio defecerat: Ponticas octo: Lycias quinq;: ex Asia XII. ex his quinqueremes quinq; erant, & quadriremes X. reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræq; apertæ: tamen uirtute militum confisus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. Postquam eò uentum est, ut sibi uterq; eorum confideret. Cæsar Pharon classe circumuehitur, aduersasq; naues hostibus constituit. In dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues uidebatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit, quæ quanq; earū sequatur, & cui subueniat, constituit, atq; imperat. Non dubitāter Alexandrini classem producunt, atq; instruunt: in fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum nauigiorum, & scapharum producunt cum malleolis, ignibusq;, siquid ipsa multitudo, & clamor, & flāma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ, sic enim prædicāt, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ: satisq; diu intre ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium. Propterea quòd ij, qui intrassent ad explicandam classem, et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore uidebantur. Rhodijs nauibus præerat Euphranor animi magnitudine, ac uirtute magis cum nostris hominibus, quā cum Græcis comparandus. Hic ob notissimam scientiam, atq; omni magnitudinem, delectus est ab Rhodijs, qui

Euphranori uirtus.

imperium classis obtineret: qui, ubi Cæsaris animum ad-
uertit, Viderit mihi, inquit Cæsar uereri, si hæc nada pri
mus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quã
reliquã classem possis explicare: nobis rem comitte, nos
prælium sustinebimus, neq; tuum iudicium fallemus, dũ
reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro con
spectu gloriari magno nobis & dedecori, & dolori est.
Cæsar illum adhortatus, atq; omnibus laudibus prosecu
tus, dat signum pugnæ: Progressas ultra uadum quatu-
or Rhodias naues circumsistunt Alexandrini, atque in
eas impetum faciunt: Sustinent illi, atq; arte, solertiaq;
se explicant, ac tantum doctrina potuit, ut in dispari nu
mero, nulla transuersa hosti obijceretur, nullius remi de-
tegerentur, sed semper uenientibus aduersæ occurrerẽt.
Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tũ necessariò discessum
ab arte est, propter angustias loci, atq; omne certamẽ in
uirtute constitit. Neq; uero Alexandriæ fuit quisquã aut
nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in
oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissi
ma tecta peteret, atq; ex omni prospectu locum specta-
culo caperet, precibusq;, & uotis uictoriam suis ab Dijs
immortalibus exposceret. Minime autem erat par prælij
certamen: nostris enim pulsis, neq; terra, neq; mari effugi
um dabatur uictis, omniaq; uictoribus erant futura in
incerto. Illi si superassent nauibus, omnia tenerent, si in
feriores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitaren-
tur. Simul illud graue, ac miserum uidebatur, per pau-
cos de summa, ac de salute omnium decertare. Quorum
siquis aut animo, aut uirtute cessisset, reliquis etiam esset
cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset.

Prælium nauale.

Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposue-rat, ut hoc maiori animo contenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam uiderent, eadem suum quis-que contubernalem, amicum, notum, prosequens erat ob-testatus, ne suam, atque omnium falleret opinionem, quo-rum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaq; hoc animo est decertatum, ut neq; maritimis, nauticisq; solertia, atque ars præsidium ferret, neque numero naui-um præstantibus multitudo prodesset, neq; flexi ad uir-tutem ex tanta multitudine uiri uirtuti nostrorum pos-sent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una cum defensoribus, remigibusq;, & deprimuntur tres, no-stris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus, at-que ædificijs imminentibus, & nostros adire propius pro-hibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ra-tione Cæsar contendendum existimauit, ut insulam, mo-lemq; ad insulam pertinentem, in suam redigeret pote-statem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes X. & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis ar-bitrabatur, in nauigia minora, scaphasq; imponit, alte-ram insulæ partem distinendæ manus causa cum con-stratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo impetum nostro-rum pariter sustinuerunt: uno enim tempore & ex te-ctis ædificiorum propugnabant, & litora armati defen-debant: quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur, & scaphis, nauibusq; longis V. mobili-

ter, & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi locis primum cognitis, uadisq; pertentatis, pauci nostri in litore constiterũt, atq; hos sunt alij subsecuti, constanterq; in eos, qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt, omnes Pharitę terga uerterunt. His pulsis, custodia portus relicta, ad litora, & uicum applicauerunt, seq; ex nauibus ad tuenda ędificia eiecerunt: neq; uero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. Et si erat nõ dissimile, atq; Alexandriæ genus ędificiorum, ut minora maioribus conferantur, turresq; ęditæ, et coniunctę, muri locum obtinebant, neq; nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandũ. Sed terror hominibus mentem, consiliumq; eripit, & mẽbra debilitat: ut tunc accidit, qui se in æquo loco, ac plano pares esse cõfidebant, idem perterriti fuga suorum, et cæde paucorũ triginta pedum altitudine in ędificijs cõsistere ausi non sunt, seq; per molem in mare præcipitauerunt, et octingentorum passuum interuallo ad oppidũ enatauerunt. Multi tamen ex his capti interfectiq; sunt. Sed numerus captiuorũ omnino fuit sexcenti. Cæsar præda militibus concessa, ędificia diripi iussit, castellumq; ad põtem, qui propior erat Pharo communiuit, atq; ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharite reliquerant, fortiorem illum, propioremq; oppido Alexandrini tuebantur. Sed eũ postero die simili ratione aggreditur, quòd his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum, & repentina latrocinia sublatũ iri uidebatur. Iamq; eos, qui præsidio eũ locum tenebant, tormentis è nauibus, sagittisq; depulerat, atque in oppidum redegerat, & cohortium trium instar in terram exposuerat. Nõ enim plures consistere

angustiæ loci patiebantur, reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebant: quo facto imperat pontem aduersus hostem præuallari, et quà exitus nauibus erat fornice extructo: quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atq; obstrui, quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorũ copiæ ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt, eodemq; tempore, quæ consueuerant nauigia per pontes ad incẽdia onerariorum emittere ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole: ab illis ex area, quæ erat aduersus põtem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militesq; hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur. Pars etiã cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hostium lapidibus, ac fundis à mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum uidebãtur. Sed postquam ultra eũ locum ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, ut sine signis, certisq; ordinibus sine ratione prodierant, sic temere in naues refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini ex nauibus egrediebantur, nostrosq; acrius perturbatos insequebãtur. Simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, nauesq; à terra repellere properabãt, ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri, cohortium trium, qui in ponte, ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugã suorum uiderent, magnam uim telorum aduersi sustinerẽt, ueriti ne ab tergo circumuenirentur, et discessu nauium

Acre Proelium

omnino reditu intercluderentur, munitionem in ponte institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. Quorum pars proximas nacta naues multitudine hominum, atq; onere depressa est: pars resistens, & dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserũt, Pauci alleuati scutis, & animo ad conandũ nixi, ad proxima nauigia ad natarunt. Cæsar quoad potuit cohortando suos ad pontem, et munitiones contendere, eodem in periculo uersatus est, postquam uniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit, quò multitudo hominum insecuta cum irruperet, neq; administrandi, neque repellendi a terra facultas daretur, fore quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atq; ad eas, quæ longius constiterant naues, adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit: nauigium quidẽ eius multitudine depressum militum, unà cum hominibus interijt. Hoc prælio desyderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CCCC. et paulò post eum numerum classiarij, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisq; tormentis confirmauerunt, atq; egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt, ut perturbarentur, ut incensi potius, atq; incitati, magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in prælijs quotidianis, quandocunq; sors obtulerat proccurrentibus, & erumpentibus Alexandrins * manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studijs militum. Nec

diuulgata Cæsaris hortatio, subsequi legionum, aut labo
rem, aut pugnandi poterat cupiditatem, ut magis deter
rendi, & continendi à periculosissimis essent dimicatio
nibus, quàm incitandi ad pugnandum. Alexandrini,
cum Romanos, & secundis rebus confirmari, & aduer
sis incitari uiderent, neque ullum belli tertium casum
nossent, quò possent esse firmiores, ut coniectura conse
qui possumus, aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæsa
ris erant præsidijs, aut suopte consilio, per occultos nun
tios Regis probato, legatos ad Cæsarem miserunt, ut di
mitteret Regem, transireq; ad suos pateretur. Paratam
enim omnem multitudinem esse, confectam tædio, puel
læ fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganyme
dis facere id quod Rex imperasset. Quo si autore in
Cæsaris fidem, amicitiamq; uenturi essent, nullius pericu
li timorem multitudini fore impedimento, quò minus se
Alexandrinorum natura. dederent. Cæsar, & si fallacem gentem, semperq; alia
cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, ta
men petentibus dare ueniam utile esse statuit. Quòd si
quo facto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fi
de dimissum Regem credebat. Sin id quod magis illo
rum naturæ conueniebat, ducem ad bellum gerendum
Regem habere uellent, splendidius, atq; honestius se con
tra Regem, quàm contra conuenarum, ac fugitiuorum
manum bellum esse gesturum. Itaq; Regem cohortatus,
Cæsaris ad Regem verba. ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ pa
triæ, quæ turpissimis incendijs, & ruinis esset deforma
ta, ciues suos primum ad sanitatem reuocaret, deinde cō
seruaret. fidem populo Ro. sibiq; præstaret, cum ipse tan
tum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mittere, dexte

ra dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate
puerum. At regius amicus disciplinis fallacissimis erudi
tus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare cõ
tra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ip
sum sibi conspectu Cæsaris esse iucundius: Compressis
pueri lachrymis, Cæsar ipse commotus celeriter, si illa sen
tiret, fore eum secum affirmans ad suos dimisit. Ille, ut ex
carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæ
sarem acriter bellum gerere cœpit, ut lachrymas, quas
in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse.
Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, Centu
riones, militesq; lætabantur, quod nimia bonitas eius, fal
lacijs pueri elusa esset, quasi uero id Cæsar bonitate tan
tum adductus, & non prudentissimo consilio fecisset: cũ
duce assumpto Alexãdrini nihilo se firmiores factos, aut
languidiores Romanos animaduerterẽt. Eludentibusq;
militibus Regis ætatem, atq; infirmitatem, magnum do
lorem acciperent, neq; se quicquam proficere uiderent,
rumoresq; existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri
itinere Syria, Ciliciaq; adduci, quod nondum Cæsari au
ditum erat, commeatum, qui nostris mari supportabatur, Canopus,
intercipere statuerunt. Itaque expeditis nauigijs, locis
idoneis ad Canapum in statione, dispositis nauibus, insi
diabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nun
tiatum est, classem iubet expediri, atq; instrui. Præfecit
huic Tiberium Neronem, proficiscuntur in ea classe
Rhodiæ naues, atq; in his Euphranor, sine quo nulla un
quàm dimicatio maritima parum etiam feliciter confe
cta erat. At fortuna, quæ plerunque eos, quos plurimis
beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, supe

riorum temporum dissimilis Euphranorem persequebatur. Nam cum ad Canopum uentum esset, instructaq; utrinque classis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prælium cōmisisset, & illic triremem hostiū perforasset, ac demersisset, proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est, cui subsidium nemo tulit, siue quòd in ipso satis præsedij pro uirtute, ac felicitate eius putarent esse, siue quòd ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi uictrice perijt. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæq; in bello, & uirtutis fidei, dignitatisq; in amicitia Cæsaris missus in Syriam, Ciliciamq; initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copijs, quas celeriter, & propensissima ciuitatem uoluntate, & sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo cōiungitur Ægyptus Syriæ Pelusium adducit, idq; oppidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci (nāque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, uelut claustris munita existimatur) repente magnis circundătum copijs, multiplici præsedio pertinaciter propugnantibus, et copiarū magnitudine, quas integras uulneratis, defessisq; subijciebat, & perseuerantia, constantiaq; oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumq; ibi suum collocauit. inde re bene gesta Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesq; eas regiones, per quas iter faciebat, autoritate ea, quæ plerūque adest uictori, placarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est ferè regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab

Euphranor Perijt.

Mithridates. Pergamenus. subsidio Caesari ad[illegible]

Pelusium à Mithridate Capitur.

[illegible]

Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à simili tudine literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili de riuata inter se duobus itineribus paulatim mediũ inter se spatium relinquens, diuersissimo ad litus interuallo à mari coniũgitur. Cui loco cum appropinquare Mithridatem Rex cognouisset, & transeundum ei flumen sciret, magnas aduersus eum copias misit, quibus uel superari, delerią; Mithridatem, uel sine dubio retineri posse credebat: quẽadmodum autem optabat eum uinci, sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium cõmiserunt, festinantes præripere subsequentibus uictoriæ societatem. Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia consuetudine nostra castris uallatis sustinuit. Cum uero incaute, atq; insolenter succedere eos munitionibus uideret, eruptione undiq; facta, magnum numerum eorum interfecit. Quòd nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimq; in naues, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paululum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs, qui subsequebãtur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nũtius Cæsari, qui rem gestam perferret: cognoscit ex suis eadem hæc accedisse Rex, ita penè sub idem tempus & Rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, et Cæsar ad recipiendum: celeriore fluminis Nili nauigatione Rex est usus, in qua magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret. Sed circumuectus eo mari, quod Africę partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamẽ

Delta.

[handwritten margin note:] Mithridatis ad ... sarum nunc...

Regis copijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi posset, eumq; ad se uictorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copijs Rex, loco natura munito, quòd erat ipse excelsior, planicies ex omnibus partibus subiecta. Tribus autem ex lateribus uarijs genere munitionibus tegebatur: Vnum latus erat adiectum flumini Nilo, alterum æditissimo loco ductũ, ut partem castrorum obtineret: Tertium palude cingebatur. Inter castra, & Cæsaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. Aberat autẽ ab Regis castris millia passuũ circiter septem. Rex cum hoc itinere uenire Cęsarem cõperisset, equitatum omnẽ, expeditosq; delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarẽ prohiberent, & eminus ex ripis prœliũ impar inirent: Nullum enim processum uirtus habebat, aut periculum ignauia subibat, quæ res incẽdit dolore milites, equitesq; nostros, quòd tandiu pari prælio cum Alexandrini certaretur. Itaq; eodem tempore equites Germani dispersi uada fluminis quærentes partim demissioribus ripis flumẽ tranarunt, & legionarij magnis arboribus excisis, quæ longitudine utrãq; ripam contingerent proiectis, repẽtinoq; aggere iniecto, flumen transierunt: quorum impetum adeo pertinuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. Sed id frustra, nãq; ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar re præclarissime gesta, cum subitum aduentũ suũ iudicaret magnum terrorẽ Alexandrinis iniecturũ, protinus uictor ad Regis castra pertẽdit. Hęc cũ et opere magno uallata, & loci natura munita aduerteret, cõfertamq; armatorum multitudinẽ collocatam in uallo in

Mithridates Cæsari Iungitur.

Alexandrinorum fuga & Cædes.

deret, lassos itinere, ac pliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaq; non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellũ, quod Rex in proximo uico non longe à suis castris muniuerat, brachijsq; cũ opere castrorum coniunxerat, uici obtinendi causa, Cæsar agressus, cũbus copijs expugnat: non quòd id minori numero militũ consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis oppugnaret. Itaq; eo cursu, quo refugiẽtes Alexãdrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeq; eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, qua liberũ accessum haberi demõstrabatur: altera, quæ mediocre interuallũ inter castra, & flumen Nilũ habebat. Maxima, et electissima Alexãdrinorum multitudo defendebat eam partẽ, quæ facillimũ aditum habebat, plurimum autẽ proficiebãt hostes in repellendis, uulnerãdisq; nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant, diuersis enim telis nostri figebãtur, aduersi ex uallo castrorum, auersiq; ex flumine in quo multæ naues instructæ funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabãt. Cæsar cum uideret milites acrius præliari non posse, nec tamen multũ profici, propter locorũ difficultatẽ, cumq; animum aduerteret excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quòd & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectãdi decurrissent in eum locũ, in quo pugnabatur. cohortes illò circuire castra, & summum locum aggredi iussit, hisq; Carfulenum præfecit, et animi magnitudine, et rei militaris scientia uirum præstantem. Q uò ut uen

Castra regis oppugnatur.

Carfulenus uir summ[

tum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diuerso clamore, & prælio perterriti Alexandrini, trepidãtes in omneis parteis discurrere cœperunt. Quorũ perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimũ locum castrorum caperent, ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt, quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de uallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta: horum primis in ipsa fossa munitionis magna ui oppressis, cæteri faciliorẽ fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum, receptumque in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re felicissime, celerrimeque gesta, Cæsar magnæ uictoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit, atque eam partem oppidi uictor introijt, quæ præsidio hostium tenebatur: neque eũ consilium suum fefellit, quin hostes eo prælio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignũ adueniens fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit: Omnis enim multitudo oppidanorũ, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, ueste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosque animos Regnum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostiũ munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione uenit suorum, qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur.

Ptolomæi regis mors.

Alexandrinorum deditio.

tabantur. Cæsar Ægypto, atque Alexandria potitus, Reges constituit, ut quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Ro. ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris Rege amisso, minori tradidit regnum, maiori ex duabus filijs Cleopatræ, quæ manserat in fide, præsidijsque; eius minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit, ne qua rursus noua dissensio prius, quàm diuturnitate confirmarentur Regis imperia, per homines seditiosos nasceretur: legione ueterana sexta secum deducta, cæteras ibi relinquit, quò firmius esset eorum Regnum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanserant in Cæsaris amicitia, neque uetustatis autoritatem, paucis diebus Reges constituti. Simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemque; publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide Reges, præsidijs eos nostris esse tutos: & hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidijs coërceri. Sic rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in Ægypto geruntur, Rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam, finitimasque; prouincias administrandas tradiderat, uenit oratum, ne Armeniam minorem regnũ suum, néue Cappadociam regnum Ariobarzanis, posideri, uastarique; pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamque; promissam Cæsari non posse se persoluere. Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Ro. & Cæsari uictori, sibique; infame esse statueret, regna sociorum, atque ad ex-

Cesar Egipto atque Alexandria potitus

Arsinoe.

Deiotarus rex.

Domitij ad Pharnacem nuntij.

terno Rege occupari: nuntios confestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociaq; decederet: néue occupatione belli ciuilis populi Ro. ius, maiestatemq; tentaret. Hanc denuntiationē, cum maiorem uim habiturā existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus, unā ex tribus XXXVI. secū ducit, duas in Ægyptum ad Cæsarem mittit, literis eius euocatas, quarū altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terrestri per Syriā erat missa adiūgit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas à Deiotaro, quas ille disciplina, atq; armatura nostra cōplures annos constitutas habebat, equitesq; centum, totidemq; ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. prætorium quæstorē, ut legionem adduceret, quę ex tumultuarijs militibus in ponto confecta erat, Q u. q; Paciscū in Ciliciam ad auxilia accersenda, quæ copiæ celeriter omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace respōsum referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniā minorē recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet: deniq; eius regni causa integra Cæsari seruaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius cum animaduerteret eum Cappadocia decessisse, non uoluntate adductum, sed necessitate, quòd facilius Armeniā defendere posset, subiectam suo regno, quàm Cappadociā longius remotam, quodq; omneis treis legiones adducturum Domitium putasset, ex quibus cum duas ad Cæsarē missas audisset, audaciusq; in Armenia substitisset, perseuerare cœpit, ut eo quoq; regno decederet. Neque enim aliud ius esse Cappadociæ, atq; Armeniæ, ne iuste eū postulare, ut in Cæsaris aduentū res integra differretur:

Ariobarzanes.

Comana.

Id enim esse integrũ, quod ita esset, ut fuisset. His respon sis datis, cũ ijs copijs, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisq; superioribus iter facere instituit. Nã ex ponto à Comanis iugum æditũ syluestre est pertinẽs in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia: cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quòd in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quòd Cappadocia his iugis subiecta magnam cõmeatus copiã erat subministratura. Cõplures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaq; munera Domitio ferrent: ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quicquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Ro. et regna sociorũ recuperare, legatis respondebat, magnis & continuis itineribus confectis, cũ aduentaret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis magno interuallo ab oppido remotis. Castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuũ VII. Quibus ex castris, cum locus angustus, atq; impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidijs delectos pedites, omnesq; penè disposuit equites: magnam autem multitudinẽ pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosq; & oppidanos in his locis obseruari, ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidijs suspicaretur, cũ in agris, & pecora, & homines animaduerteret uersari, tanquam amicorum aduentu. Sin uero, ut in hostiũ fines ueniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersiq; cæderentur. Hæc cũ administraret, nunquã tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mitte-

Nicopolis [...] mirius pr[...] nit.

Castra Domitij.

Pharnacis insidie,

re ad Domitium, cum hoc ipso crederet eum facilius deci pi posse. At contrà spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces amissa proximi temporis occasione, ueritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolin accessit, castraq́; oppido contulit, quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. In fronte enim simplici directa acie cornua trinis firmabantur subsidijs, eadē ratione hæc media collocabātur acie, duobus dextra, sinistraq́; interuallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit incœptū castrorum opus Domitius, parte copiarū pro uallo instructa. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebāt, cognoscit Cæsarem magno in periculo uersari, flagittareq́; à Domitio, ut quāprimum sibi subsidia mitteret, propiusq́; ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re Pharnaces uictoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedēdum celeriter Domitio putaret. Itaq; ab oppido, qua facillimum accessum, & æquissimū ad dimicandum nostris uidebat, fossas duas directas, nō ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam nō producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat: equitatum autem ab alteribus omnem extra fossam collocabat, qui neq; aliter utilis esse poterat, & multum numero anteiebat nostrum equitatū. Domitius autem cum Cæsaris magis periculo, quàm suo cōmoueretur, neq; se tutò discessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discede-

ret, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit, tricesimamsextam legionem in dextro cornu collocauit, põticam in sinistro. Deiotari legiones in mediam aciẽ contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallũ, reliquis cohortibus in insidijs collocatis, sic utrinque acie instructa processum est ad dimicandum. Signo sub idem tẽpus ab utroq; dato, cõcurritur acriter, uariesq; pugnatur. Nam XXXVI. legio, cum extra fossam in equitatum Regis impetum fecisset, adeo secundum praelium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamq; transiret, aduersosq; hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte legio, cum paululũ auersa hostibus cessisset, fossam autem circuire acies secundo conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossae confixa, & oppressa est. Deiotari uero legionis uix impetum sustinuerunt. Ita uictrices Regis copiae cornu suo dextro, mediaq; acie conuerterunt se ad tricesimam sextam legionem, quae tamen fortiter uincentium impetum sustinuit, magnis copijs hostium circundata, praesentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montiũ, quo Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione penè tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricesimasexta legio in loca se superiora contulit, nõ amplius ducentis quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo praelio splendidi, ac illustres uiri nonnulli equites Romani. Quo tamen incõmodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusq; tutis per Cappadociã se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, cum de Caesare ea, quae optabat, speraret, Pontum omnibus copijs occupauit. Ibi

Ordo legionũ Domicij.

Pugna inter Pharnacem et Domitiũ.

36 legionis uirtus.

Pontica legionis ca

Deiotari Fuga.

Domitij fuga.

Pharnaces Pontum occupat.

Pharnacis inhumanitas victoria.

& uictor, & crudelissimus Rex, cum sibi fortunam paternam feliciore euentu destinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium Romanorum, Ponticorumq; diripuit. Supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis cõmentationem habebant, eaq;, quæ morte essent miseriora: Pontumq; nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

In Illirico gesta.

Sub idem tempus in Illyrico est incõmodum acceptum, quæ Prouincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat.

Q. Cornificius.

Nanq; eò missus æstate cum duabus legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor propretore: quãquam erat Prouincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac disensionibus uastata, & confecta: tamen prudentia, ac diligentia sua, quòd magnam curam suscipiebat, ne quò temere progrederetur, & recepit, & defendit. Nanq; & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit, eaq; præda milites donauit. Quæ & si erat tenuis, tamen in tanta Prouinciæ desperatione erat grata, præsertim uirtute parta.

Octauius.

Et cum Octauius ex fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in Remp. singulare constiterat officium, dispersis

Hiadertini.

Octauianis nauibus erat potitus, ut uel classe dimicare posset adiunctis captiuis nauibus sociorũ. Et cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Põpeium uictor Cæsar sequeretur, compluresq; aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquis ex fuga collectis, compulisse audiret, literas ad Gabinium mittit, uti

cum legionibus tyronum, quae nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctisq; copijs cum Q. Cornificio, si quod periculum Prouinciæ inferretur, depelleret. Sin ea non magnis copijs tuta esse posset, in Macedoniam legiones adducerent: omnem enim illam partem, regionemq; uiuo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse credebat. Gabinius, ut in Illyricum uenit, hyberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorem Prouinciam existimans, siue multum Fortunæ uictoris Cæsaris tribuens, siue uirtute, & scientia sua confisus, qua sæpe in bellis periclitatus, magnas res, et secundas ductu, auspiciisq; suo gesserat, neq; Prouinciæ facultatibus subleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neq; nauibus intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat, magnisq; difficultatibus coactus, non ut ualebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita cum durissimis tempestatibus propter inopiam castella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incómoda accipiebat: adeoq; est à Barbaris contemptus, ut Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi fidelissimiq; incolebát, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus militibus milibú amplius amissis, Centurionibus XXXVIII. Tribunis IIII. cum reliquis copijs Salonam se recepit, summaq; ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo perijt: cuius & infelicitas uiui, & subita mors in magnam spem Octauiú adduxit, Prouinciæ potiundæ: quę tamen diutius in rebus secundis, et Fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaq; Cornificij, & uirtus Vatinij uersari passa non est. Vatinius Brundusii cum esset, cognitis

Gabinius.

Salona.

Gabinij fuga

Gabinij mors.

sententia

Vatinius.

rebus, quæ gestæ erant in Illyricum, cum crebris literis Cornificij, ad auxilium Prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octauium audiret, cum Barbaris fœdera percussisse, compluribusq; locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per Barbaros, etsi graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum sequebatur, tamen uirtute uicit incommodum naturæ, difficultatesq; hyemis, & subitæ præparationis. Ná cum ipse paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiam, atq; Calenum misit, uti sibi classem mitterent: quod cùm tardius fieret, quàm periculum nostrorũ flagitabat, qui sustinere impetũ Octauij non poterant, nauibus actuarijs, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquam non satis iusta ad prædicandum, rostra imposuit. Has adiunctas nauibus longis, & numero classis aucto militibus ueteranis impositis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundusii, cum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasq; nonnullas ciuitates, quæ defecerant, Octauioq; se tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio, præteruehebatur: nec sibi ullius rei moram, necessitatem'ue iniungebat, quin quàm celerrime posset, ipsum Octauium persequeretur. Hunc oppugnationem Epidiaurum terra, mariq;, ubi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiumq; nostrum recepit. Octauius, cum Vatinium classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Thauridem, qua regione

Epidarus.

Thauris insula.

Vatinius insequens nauigabat: non quòd Octauium ibi restitisse sciret, sed quòd eum longius progressum insequi decreuerat. Cum propius Thauridem accessisset, distensis suis nauibus, quòd & tempestas erat turbulenta, & nulla suspitio, hostis repente aduersam ad se uenientem nauem antēnis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conspexit, celeriter uela subduci, demittiq; antennas iubet, & milites armari, & uexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabāt se Vatiniani repente oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Instruitur utrinq; acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, cū animaduerteret, neq; nauium se magnitudine, neq; numero parem esse futuræ dimicationi, Fortunæ rem committere maluit. Itaq; primus sua quinqueremi in quadriremē ipsius Octauij impetum fecit, celerrime fortissimeq; contra illo remigante, naues aduersæ rostris concurrunt adeo uehementer, ut nauis Octauiana rostro discusso, ligno contineretur. Cōmittitur acriter reliquis locis prælium, concurriturq; ad duces maxime: nā cum suo quisq; auxilium ferret, magnum comitus in angusto mari prælium factum est, quantoq; coniunctis magis nauibus cōfligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani, qui admiranda uirtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant, & dimicatione æquata longe superiores uirtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octauij quadriremis, multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur, propugnato-

Nauale prælium Vatinij cū Octauio.

Vatinianorum militum fortitudo, et [illegible]tus.

res Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitãtur: ipse Octauius se in scapham confert, in quam plures cum confugerent, depressa scapha, uulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eò receptus, cum prælium nox dirimeret, tempestate magna uelis profugit: sequuntur hunc suæ naues nonnullæ, quas casus ab illo piculo uendicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit, suisq; omnibus incolumibus, in eum se portum uictor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum processerat. Capit ex eo prælio petiremem unam, triremes duas, dyerotas octo, cõpluresq; remiges Octauianos. Posteroq; ibi die fuit, dum suas, captiuasq; naues reficeret: post diem tertiũ contendit in insulã Issam, quod eò se recepisse ex fuga credebat Octauiũ. Erat Mæum nobilissimum regionum earum oppidũ, coniunctissimumq; Octauio, quò ut peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt: comperitq; ipsum Octauiũ paruis, paucisq; nauigijs uento secundo regionẽ Græciæ petisse, inde ut Siciliã, deinde Africã caperet. Ita breui spatio re præclarissime gesta. Prouincia recepta, et Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, uictor se Brundusium incolumi exercitu, & classe recepit. His autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & prælio Pharsali rẽ feliciter gerebat, Alexandriæq; cum periculo magno, tum etiã maiore periculi fama, dimicabat, Q. Cassius Longinus in Hispania proprætore Prouinciæ ulterioris obtinendæ causa relictus, siue consuetudine naturæ suæ, siue odio, quod in illam Prouinciã susceperat quæstor, ex insidijs ibi uulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones:

Octauij fuga.

Issa insula

Mæum op.

In Hispania gesta.

Q. Cassius Longinus.

Odium Cassii.

quòd uel ex conſcientia ſua, cum de ſe mutuo ſentire Prouinciã crederet, uel initis ſignis et teſtimonijs eorum, qui difficulter odia diſſimulãt, animaduertere poterat, et cõpenſare offenſionẽ Prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaq; cum primum in unum locum exercitum conduxit, ſeſtertia C. militibus eſt pollicitus: nec multò poſt, cũ in Luſitania Medobregam oppidum, montemq; Herminiũ expugnaſſet, quò Medobregenſes confugerant, ibiq; imperator eſſet appellatus, iterum ſeſtertijs C. milites donauit. Multa pterea, & magna præmia ſingulis concedebat, quæ ſpecioſum reddebant præſentem exercitus amorem, paulatim tamen, & occulte militarẽ diſciplinam, ſeueritatemq; minuebãt. Caſſius legionibus in hyberna diſpoſitis, ad ius dicendum Cordubam ſe recepit, contractumq; in ea æs alienũ grauiſſimis oneribus Prouinciæ conſtituit exoluere: & ut largitionis poſtulat conſuetudo p̱ cauſam liberalitatis ſpecioſam, plura largitori quærebantur, pecuniæ locupletibus imperabantur, quas Lõginus ſibi expenſas ferri, nõ tantum patiebatur, ſed etiã cogebat: in gregem locupletium ſimulatũ cauſæ tenues conijciebantur, neq; ullum genus quæſtus, aut magni, & euidentis, aut minimi, & ſordidi, prætermittebatur, quo domus, & tribunal imperatoris uacaret: nemo erat, qui modo aliquã iacturam facere poſſet, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna ſolicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris adiungebatur, quibus de cauſis accidit, ut cũ Longinus imperator eadẽ faceret, quæ fecerat quæſtor, ſimilia rurſus de morte eius prouinciales conſilia inirẽt. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui cũ

Medobrega oppidũ et Herminius mons

in illa societate uersarentur rapinam, nihilo minus oderant eũ, cuius nomine peccabant: sibiq; quod rapuerãt, acceptum ferebant, quòd interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. Quintam legionem nouam conscribit, augetur odium & ex ipso delectu, et sumptu additæ legionis. Complentur equitum tria milia, maximisq; onerantur impensis, nec Prouinciæ datur ulla requies. Interim literas accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum traijceret, perq; Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret, quòd magna Cn. Pompeio Iuba Rex miserat auxilia, maioraq; missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti uoluptate efferebatur, quòd sibi nouarum Prouinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaq; ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliaq; adducenda: certis hominibus dat negocium, ut frumentum, nauesq; centum præpararentur, pecuniæq; describerentur, atq; imperarentur, ne qua res, cum redisset, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor, aut uigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet: polliciturq; ijs, cum in Mauritaniam traiecisset, sestertia se daturum: quintã fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit, eoq; ipso die meridiana hora, cum in Basilicã iret, quidam Minutius Silo cliens L. Racilij libellum, quasi aliquid ab eo postularet ut milites, ei tradit: deinde post Racilium (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eũ,

dextraq; bis ferit pugnatione: clamore sublato, fit à con iuratis impetus uniuersis. Munatius Flaccus proximum gladio traijcit lictorem: Hoc interfecto, Q. Cassium legatum uulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio simili cõfidentia Flaccum municipem suum adiuuãt. Erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinũ L. Licinius Squillus inuolat, iacentemq; leuibus sauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum. Semper enim Berones, compluresq; euocatos cum telis secum habere consueuerat, à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur: Quo in numero fuit Calphurnius Saluianus, & Manilius Tusculus, Minutius inter saxa, quæ iacebantur, in itinere fugiens opprimantur, et relato ad domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectúsne Cassius esset. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibus uernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunal, prętor appellatur. Nemo enim in Prouincia natus, aut uernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis (quo in numero erat secunda legio) non cum omni Prouincia consenserat in odio Cassii. Nã legiones trigesimam, & uigesimam primam paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Lõgino: quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterensi uiuere Cassium. Quo nuntio dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, et ad Cassium uisendum proficiscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum im-

Cassius uulneratur.

Berones.

Secunda legionis in Cassii odium.

Trigesima legionis

peratori suo. Facit hoc idem uigesimaprima: subsequitur has quinta. Cum due legiones reliquę essent in castris, secundarij ueriti ne soli relinquerentur, atque ex eo quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorũ, permansit in sententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehendi. Legionem quintam in castra remittit cohortibus XXX. retentis. Indicio Minutij cognoscit L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam maximæ dignitatis, & gratiæ prouincialem hominem, sibiq; tam familiarem, quàm Laterensem, & Racilium in eadem fuisse coniuratione. Nec diu moratur dolorem suũ, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciandum. Item Calfurnium Saluianum, qui profitetur indicium, coniuratorumq; numerum auget, uere, ut quidã existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus, L. Mergilio: Squillus nominat plures, quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pecunia redemerunt. Nam palàm sestertijs decem cum Calfurnio paciscitur, & cũ Q. Sextio quinquaginta: qui, si maxime nocentes sunt multati, tamẽ periculum uitę, dolorq; uulnerum pecunia remissus, crudelitatem cum auaritia certasse significabat. Aliquot post diebus literas à Cæsare missas accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie uictum, amissis copijs fugisse. Quare cognita, mistam dolori uoluptatẽ capiebat, uictorię nuntius lætitiã exprimebat, confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere malet. Sanatis uulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acce-

Cædis conscii multantur.

uigesima prima, et quinta am[...]

litera Cæsaris ad Cassium.

ptasq; eas iubet referri, quibus parum uidebatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Æqua autem ratione delectum instituit, quos ex omnibus conuentibus, colloniisq; conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem uocabat. Magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis totum exercitũ lustrat. Legiones quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad traiectum. Ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibiq; moratur, propterea quòd edictum tota Prouincia proposuerat, ut quibus pecunias imperasset, neq; cõtulissent, se adirent: quæ euocatio uehementer omneis turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Tr. mil. legionis uernaculæ fuerat, nuntiat fama, legionem XXX. quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, Centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad secundam legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum V. cohortibus undeuicesimanorum egreditur, mane peuènit. Ibi eum diem, ut quid ageretur perspiceret, moratus, Carbonam contendit. Hic, cum legio trigesima, et uigesimaprima, & cohortes quatuor, & quinta legio, totusq; conuenisset equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesq; ibi se coniunxisse, et T. Torium Italicensem ducẽ delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubã, ut eam in potestate retineret, Q. Cassiũ legatum Hispalim mittit. Paucis diebus affertur conuentum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumq; aut

Leptis opp.

Carbona.

Obucula.

uoluntate, aut necessitate eductum (nanq; id uarie nuntiabatur) consentire cum Cordubensibus. Duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idē facere. Cassius his rebus incensus, mouet castra, & postero die Segouiam ad flumen Silicense uenit: ibi habita cōcione, militum tentat animos, quos cognoscit non sua, sed Cæsaris absentis causa sibi fidissimos esse, nullumq; periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari Prouincia restitueretur. Interim Torius ad Cordubā, ueteres legiones adducit, ac ne dissensionis initium natum seditiosa militum, suaq; uideretur natura: Simul, ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æque potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se Prouinciam recuperare uelle palàm dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pōpeij, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri potest. Certe hoc præse Torius ferebat. Milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeij nomen in scutis inscriptum haberent, frequens legionibus conuentus obuiam prodit, neq; tantum uirorum, sed etiam matrumfamilias, ac prætextatorum, deprecaturq; ne hostili aduentu Cordubam diriperent. Nam se contra Cassium sentire cum omnibus: contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus, et lachrymis exercitus commotus, cum uideret ad Cassium persequendum nihil opus esset Cn. Pompeij nomine, et memoria, tamq; omnibus Cæsarianis, quàm Pompeianis Longinum esse in odio, neq; se conuentum, neq; M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeij

Segouia.
S.license fl.

T. Torius Cordubam uenit.

ex scutis

ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Cęsaris causam defensurum profitebatur, ducem asciuerunt, prętoremq; appellarunt, & sibi conuentum adiunxerunt, castraq; ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quatuor millia passuum à Corduba citra flumen Betim in oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad Regem Bogudem in Mauritaniā, & ad M. Lepidum pro cons. in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi, Prouinciæq; Cæsaris causa quamprimum ueniret: ipse hostili modo Cordubensium agros uastat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur ornat, priusq; confligendi sibi potestas fieret, quàm cum tanta contumelia nobilissimæ, carissimæq; possessiones Cordubensium in cōspectu suo rapinis, ferro, flammaq; consumerentur. Marcellus, cum confligere miserrimum putaret, quòd & uictoris, & uicti detrimentum ad eundem Cæsarem esse redundaturum, neq; suæ potestatis esset, legiones Betim traducit, atq; aciem instruit. Cum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore uideret, causa interposita, quòd is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaq; copias reducere cœpit. Cassius quo bono ualebat, Marcellumq; infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipiētes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit: cum hoc detrimento, quid transitus fluminis uitij, difficultatisq; haberet, cognitum esset. Marcellus castra Betim transfert, crebroq; uterq; legiones in aciē educit, neq; tamen confligitur propter locorum difficultates.

Erat copijs pedestribus multo firmior Marcellus, habebat enim ueteranas legiones, multisq; prælijs expertas. Cassius fidei magis, quàm uirtuti legionum cõfidebat. Itaq; cum castra castris collata essent, & Marcellus locũ idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longius ueritus, ne genere quodã obsidionis claudetur in regionibus alienis, sibiq; infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeriq; itinere Vllã contendit, quòd sibi fidele esse oppidum credebat: ibi adeo coniuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura (nanq; Vlla in ędito monte posita est) & ipsa munitione urbis undiq; ab oppugnatione tutus esset. Hũc Marcellus insequitur, & quàm proxime potest Vllam, castra castris confert, locorumq; cognita natura, quò maxime rem deducere uolebat, necessitate est adductus, ut neq; confligeret, cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus nõ poterat: neq; uagari Cassiũ latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quæ passi erãt Cordubenses. Castellis idoneis locis colocatis, operibusq; in circuitu oppidi continuatis, Vllam, Cassiumq; munitionibus clausit, quæ priusquã perficerentur, Longinus omnẽ suum equitatũ emisit, quẽ magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumentariq; Marcellum non pateretur. Magno autem impedimento, si clausus obsidione, et inutilis necessariũ consumeret frumentum. Paucis diebus literis Cassii acceptis, Rex Bogud cum copijs uenit, adiungitq; ei legionem, quã secum adduxerat, cõpluresq; cohortes auxiliarias Hispanorum: nanq; ut in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita tẽporibus illis in Hispania nõnullæ ciuitates rebus Cassii studebant, plures Marcello fauebant. Accedit

Vlla opp.

Bogud rex.

cũ copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones, pugnatur utrinq; acriter, crebroq;, ut accidit, fortuna sępe ad utrunq; transferente uictoriam, nec tamen unquã ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore Prouincia cũ cohortibus legionarijs trigintaquinque, magnoq; numero equitum, & reliquorum auxiliorũ uenit ea mente Vllam, ut sine ullo studio contentiones Cassii, Marcelliq; componeret. Huic uenienti sine dubitatione Marcellus se credit, atq; offert. Cassius contra suis, se tenet præsidijs, siue eo, quod plus sibi iuris deberi, quã Marcello existimabat, siue eo, quod ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, uerebatur. Ponit ad Vlla castra Lepidus, neque habet à Marcello quicquam diuisi, ne pugnetur interdicit, ad exeundum Cassium inuitat, fidemq; suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidue Lepido esset credendum: neque ullum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia, postulat, uti munitiones disiicerentur, sibiq; liber exitus daretur. Nõ tantum inducijs factis, sed propè iam constituta opera cum complanarent, custodiæq; munitionum essent deductæ, auxilia Regis in id castellum Marcelli, quod proximũ erat regijs castris, neq; opinantibus omnibus (si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresq; ibi milites oppresserunt, quod nisi celeriter indignatione, et auxilio Lepidi prælium esset diremptum, maior calamitas esset accepta. Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusq; Cordubam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem

Lepidus.

Cassius in Syria ge...

tempus Trebonius proconsul ad Prouincia obtinẽdam uenit: de cuius aduentu, ut cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumq; in hyberna distribuit. Ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit, ibiq; aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, et Marcello committeret: ut amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: ut cęteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cuiusquam ueniret. Progressus secunda, ut hyberna tempestate, cum in Iberum flumen noctis uitandæ causa se contulisset, inde, paulò uehementiore tempestate nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis in ipsis faucibus, cum neq; flectere nauẽ propter uim fluminis, neq; directam tantis fluctibus tenere posset, dimersa naui perijt. Cum in Syriam Cæsar ex Ægypto uenisset, atq; ab his, qui Roma uenerant ad eum, cognosceret, literisq; urbanis animaduerteret multa Romæ male, et inutiliter administrari, neq; ullam partem Reip. satis cõmode geri, quòd & contentionibus tribunitijs pernitiosæ seditiones orirentur, & ambitione, atq; indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemq; militarem fierent, quæ dissoluendæ disciplinæ, seueritatisq; essent, eaq; omnia flagitare aduentum suũ uideret, tamen præferendum existimauit, quas in Prouincias, regionesq; uenisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura, legesq; acciperent, & externorum hostium me

Malaca.

Casij mors.

Cæsaris in Syria gesta.

tum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quòd hæ Prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia, ac Ponto plus oneris uidebat impendere sibi, non enim excessisse Ponto Pharnacē au dierat, neq; excessurum putabat, cum secundo prælio esset uehemēter inflatus quod contra Domitiū Caluinū fecerat. Cōmoratus ferè in omnibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia benemeritis, & uiritim, & publice tribuit. De controuersiis ueteribus cognoscit, ac statuit Reges, Tyrannos, Dynastas Prouinciæ finitimosq;, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis Prouinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & sibi, et populo Ro. amicissimos. Paucis diebus in ea Prouincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum, & necessarium suum legionibus Syriæ præficit, ipse eadem classe, qua uenerat, proficiscitur in Ciliciam, cuius Prouinciç ciuitates omnes euocat Tarsum, quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumq; est. Ibi rebus omnibus Prouinciç, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur, magnisq; itineribus per Cappadociā confectis, biduum Mazace cōmoratus, uenit Comana, ue tustissimum, & santissimum in Cappadocia Bellonæ tēplum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius Deæ maiestate, imperio, & potentia secundus à Rege consensu gentis illius habeatur: id homini nobilissimo Nicomedi Bithyino adiudicauit, qui Regio Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutationemq; generis, iure minime dubio, uetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autē

Cilicia.

Tarsus.

Mazaca.

Nicomedes

Ariobarzanis Ariaratem, cum benemeritus uterque eorum de Rep. esset, ne aut regni hæreditas Ariaratem solicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, ac ditione esset: ipse iter cœptum simili uelocitate conficere cœpit. Cum propius Pōtum, finesque; Gallogreciæ accessisset, Deiotarus Tetrarches Gallogreciæ, tunc quidem penè totius, quod ei, neque legibus, neque moribus concessum esse cæteri Tetrarchæ contendebāt: sine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis Regiis insignibus, neque tantum priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem uenit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus, imperiisque; in Cn. Pompeii castris fuisset: neque; enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi Ro. sed parere præsentibus imperiis. Cōtra quē Cæsar, cum plurima sua cōmemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis, tribuisset, cumque; defensionem eius, nullam posse excusationem eius imprudentiæ recipere coarguisset, quod homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem, Italiamque; teneret, ubi Senatus, Populusque; Ro. ubi Resp. esset. Quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset. Sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, ueteri hospitio, atque amicitiæ, dignitati, ætatique, hominis: præcibus eorum, qui frequentes concurrissent, hospites, atque amici Deiotari ad deprecandum. De controuersiis Tetrarcharum postea se cognitorum esse dixit: regium uestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus natura, disciplinaque; nostra constitutam habebat, equitatus

Vriarates

Deiotarus Cæsari supplicat.

tumq́; omnem ad bellum gerendum adducere iussit. Cum in Pontum uenisset, copiasq́; omnes in unum locũ coëgisset, quæ numero, atq; exercitatione bellorum mediocres erant, excepta enim legione sexta, quã secum adduxerat Alexandria ueteranã, multis laboribus, periculisq́; functam, multisq́; militibus partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum adeo diminutam, ut minus mille hominum in ea esset, reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant. Legati à Pharnace missi Cæsarem adeunt, atq; in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. Facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent, maximeq́; cõmemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare uoluisse, cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si quæ polliceretur, repræsentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcirent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non misissent: nam se neq; libentius facere quicquam, quàm supplicibus ignoscere, neque Prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui non fuissent in se officiosi. Id ipsum, quod commemorassent officium, utilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne uinceretur, quàm sibi, cui Dij immortales uictoriam tribuissent. Itaque se magnas, & graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negociati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neq; interfectis amissam uitã, neq; exectis, uirilitatẽ restituere posse, quod quidem sup-

Pharnacis legati ad Cæsarem.

plicium grauius morte ciues Romani subissent. Ponto uero decederet cōfestim, familiasq; publicanorū remitteret, cæteraq; restitueret socijs, ciuibusq; Romanis, quæ penes eū essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis Imperatores ab amicis accipere consueſſent. Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cum festinantē, ac properantem Cæsarem speraret, libētius etiā crediturum suis promissis, quàm res pateretur, quò celerius, honestiusq; ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbē Cæsarem reuocari) lentius agere, decedēdi diem postulare, longiores pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cognita calliditate hominis, quod alijs tēporibus natura facere consueuerat, tūc necessitate fecit adductus, ut celerius omniū oppinione manum consereret. Zela est oppidū in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, uelut manu factus, excelsiore undiq; fastigio sustinet murum, circumpositi sunt huic oppido magni, multiq; intercisi uallibus colles, quorū æditissimus unus, qui propter uictoriā Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentumq; exercitus nostri superioribus locis, atq; itineribus penè coniūctus oppido, magnā in illis partibus habet nobilitatē, nec multò lōgius millibus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locū Pharnaces ueteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar, cum ab hoste millia passuum quinq; castra posuisset, uideretq; eas ualles, quibus regia castra munirētur, eodem interuallo sua castra

Pharnacis legati ad Cæsarem.

Zela oppi.

munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multò erant propiora Regis castris, aggerem comportari iubet intra munitiones: quo celeriter collato, proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impedimentisq; in castris relictis, prima luce non opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum bellum aduersus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerē è castris, seruitiaq; agi iussit, ne quis ab opere miles discederet, cum spatio non amplius mille passuum intercisa uallis castra hostium diuideret ab opere incæpto Cæsaris castrorum. Pharnaces cum id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit: quas interposita tāta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Cæsar: uel ad opus suum tardandū, quo plures in armis tenerentur: uel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quàm manu defendere locum Pharnaces uideretur. Itaq; deterritus non est, quo minus prima acie pro uallo instructa reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus, siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum more operis quotidiani, magnam illā seruorum multitudinē, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset, siue etiam ueterana fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII. in acie conflixisse, & uicisse legati eius gloriabātur: simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se Domitio duce sciebae: inito consilio dimicandi, descendere præruptā ualle cœpit. Cuius aliquandiu Cæsar irridebat ina-

nem ostentationem, & eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset. Cũ interim Pharnaces eodem gradu, quo in prælium descenderat, uallem ascendere aduersus arduum collem instructis copijs cœpit, Cæsar incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus, neq; opinans, imparatusq; oppressus, eodem tempore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. Cuius rei subita trepidato magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatæ regiæ quadrigę permistos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies hostium, & clamore sublato confligit, multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate, qui cum omnibus casibus bellis intersunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atq; acri prælio facto, cominus dextro cornu, quo ueterana legio VI. erat collocata, initium uictoriæ natum est ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes, multò tardius, sed tamen ijsdem Dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediaq; acie, totæ profligantur copiæ Regis, quę quã facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate. Itaq; multis militibus partim interfectis, partim suorũ ruina oppressis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamẽ proiectis, uallem trãsgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterãt. At nostri uictoria elati subire iniquũ locum, munitionesq; aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem his cohortibus castra, quas Pharnaces pręsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni,

Prelium inter pharnacem & Cæsarem.

aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, uiuus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali uictoria toties uictor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quòd maximum bellum tanta celeritate confecerat, quodq; subiti periculi recordatione lætior, quòd uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur. Legionem VI. decedere ad præmia, atq; honores accipiendos in Italiam iubet. Auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cum Cœlio Vintiano in Ponto reliquit. Ita per Gallogræciã, Bithyniamq; in Asiam iter facit, omniumq; earum Prouinciarum de controuersiis cognoscit, & statuit iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, quo rem feliciter, celeriterq; gestam in Ægypto suprascripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum (nam eum Mithridates Rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosq; tenuerat annos.) Regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat: Prouinciasq; populi Ro. à Barbaris, atq; inimicis Rebus interposito amicissimo Rege, muniuit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & possessam paucis ante annis à Deiotaro. Neq; tamen usquã diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionũ pati uidebatur. Rebus felicissime, celerimeq; confectis in Italiam celerius omnium opinione uenit.

Pharnacis fuga.

Coelius Vintianus.

Cæsaris in Italiam reditus.

A. HIRTII AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICO

LIBER QVINTVS.

ÆSAR ITINERIBVS IVstis cõfectis, nullo die intermisso ad XIIII Calendarum Ian. in Lilybæum peruenit, statimq; ostendit sese naues uelle conscendere, cum non amplius legionem tyronum haberet unã, equitesq; uix sexcentos. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut propè fluctus uerberaret. Hoc eo cõsilio fecit, ne quis moræ quicquam fore speraret, & ut omnes in dies, horasq; parati essent. Incidit per id tempus, ut tepestates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in nauibus remiges, militesq; continere, & nullam prætermittere occasionẽ profectionis, cum presertim ab incolis eius Prouinciæ nuntiarentur aduersariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiones decem, elephanti centum uiginti, classesq; esse cõplures, tamen non deterrebatur, animoq; & spe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eódem concurrere, & legiones tyronnm conuenire. In his ueterana legio quinta, equitũ ad duo millia, legionibus collectis sex, & equitum duobus millibus, ut quæq; prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias: ita maiorem partem

nauium antecedere iussit, & Insulam petere Aponianã, quæ abest à Lilybeo. Ibiq; cõmoratus, bona paucorum uendit publice. Deinde Alieno prætori, qui Siciliam obtinebat de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem cõscendit ad VI. Calendarum Ian. & reliquas naues statim est consecutus: ita uẽto certo, celeriq; nauigio uectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ uenit. Nanq; onerariæ reliquæ præter paucas, uento dispersæ, atq; errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim: complura præterea castella, & oppida non longe à mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat auersariorum, cui præerat C. Considius, et à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter tribus millitibus apparuit. Ibi paulisper Cæsar ante portum cõmoratus, dũ reliquæ naues conuenirẽt, exponit exercitum. Cuius numerus in præsentia fuit peditum trium millium equitum centum quinquaginta. Castrisq; ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquã consedit, cohibetq; omneis à præda. Oppidani interim muros armatis complent, ante portũ frequentes considunt ad se defendendum, quorum numerus duarum legionum intus erat. Cæsar circum oppidũ uectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ eius, imprudentięq; assignabat, quod neq; certum locum gubernatoribus, præfectisq;, quod peterẽt, præceperat: neq; ut more ipsius consuetudo superioribus tẽporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tẽpore his perlectis locum certum peterent uniuersi: quod minime

Aponiana insula.
Allienus pretor Siciliæ
Clupea.
Neapolis.
Adrumetũ.
C. Cõsidius
Cn. Piso.

Cæsarem fefellerat: nanque nullum portum terræ Africæ, quò classes decurrerent, pro certo tutũ ab hostium præsidio fore suspicabatur, sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque data facultate literas conscribit, & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considiũ. Quò simulatque captiuus cum peruenisset, literasque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset: prius quàm acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captiuus, Venio à Cæsare. Tũc Considius, Vnus est, inquit, Scipio imperator hoc tẽpore populi Ro. Deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet: literasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam una nocte, & die ad opidum consumpta, neque responsum ullum à Considio dabatur, neque ei reliquæ copiæ succurrebant, neque equitatu abundabat, & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tyronum, neque primo aduentu conuulnerari exercitum uolebat, et oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnãdum erat accessus, et nuntiebantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias uenire, nõ est uisa ratio ad oppugnandum oppidum cõmorandi: ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus à tergo ab equitatu hostium laboraret. Itaque castra cũ mouere uellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio uno tẽpore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum, castraque, unde Cæsar egressus, iter facere cœperat, occupant, & eius agmen extremũ insequi

L. Plancus.

considij ima mitas

cœperunt. Quç res cũ animaduersa esset, subito legiona rij consistunt, & equites, quanquam erant pauci, tamen cõtra tantã multitudinem audacissime concurrũt. Accidit res incredibilis, ut equites minus XXX. Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, urgerentq; in oppidum. Postquam repulsi, & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutũ ire contendit. Quod cum sæpius facerent, & modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerẽtur, cohortibus paucis ex ueteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quanto longius ab oppido discedebatur, tãto tardiores ad insequẽdum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, & castellis legationes uenire, polliceri frumentũ, paratosq; esse, quæ imperasset, facere. Itaq; eo die castra posuit ad oppidum Ruspinã Calen. Ian. inde mouit, et peruenit ad oppidum Leptin liberam ciuitatẽ, & immunẽ. Legati ex oppido ueniunt obuiam, libenter se omnia facturos, quæ uellet, pollicẽtur. Itaq; Centurionibus ad portas oppidi, et custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secũdum litus facit castra. Eódẽ naues onerariæ, et longę nõnullæ casu aduenerũt. Reliquæ, ut est ei nuntiatũ, incertæ locorum, Vticã uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neq; mediterranea petere propter nauium errorẽ, equitatumq; in nauibus omnẽ cõtinere, ut arbitror, ne agri uastarentur: aquã in naues iubet cõportari. Remiges interim, qui aquatum è nauibus exierãt subito equites Mauri, neq; opinantibus Cæsarianis adorti, multos iaculis cõ-

Callorum equitum fortitudo.

Ruspina opp.
Leptis ciuitas.

uulnerauerunt, nõnullos interfecerunt. Latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subito exeunt, non ut in cãpo cominus depugnẽt. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas Prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus frumentũ, simulatq; literas legissent, mittenda curarent: exoneratisq; partim nauibus longis, Rabirium Posthumium in Siciliã ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum X. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. Item C. Salustium Crispum prætorem ad Cerinnam Insulam uersus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iubet, quòd ibi magnũ numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaq; unicuiq; præcipiebat, ut si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiuersatio. Ipse interea ex perfugis, et incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim equitatum in Prouincia Africa Scipio alebat. Tanta hominum erat dementia, ut mallent Regis esse uectigales, quàm cum ciuibus in patria, in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III. Nonarum Ianu. castra mouet, Leptiq; sex cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie uenerat, Ruspinam cum reliquis copijs conuertit, ibiq; sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum uillas frumẽtatũ: oppidanisq; imperat, ut plaustra, iumentáq; omnia sequantur. Itaq; magno frumenti inuento numero, Ruspiam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacua relinqueret, præsidiáq; firmata ad

Rabirius Posthumus.

C. Sallustius Crispus.

Cercinna insula.

Saserna.

ta ad calſſis receptacula muniret. Itaq; ibi relicto P. Saſerna fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipſe cum cohortibus ſeptem, quæ ex ueteranis legionibus in claſſe cum Sulpitio, & Vatinio rem geſſerant, ex oppido Ruſpina egreſſus, proficiſcitur ad portum, qui abeſt ab oppido millia paſſuum duo. Ibiq; claſſem ſub ueſperum cum ea copia conſcendit, omnibus in exercitu inſcijs, & requirentibus imperatoris conſilium, magno metu, ac triſtitia ſolicitabãtur. Parua enim cum copia, & ea tyronum, neq; omni expoſita in Africa cõtra magnas copias, et inſidioſæ nationis, equitatumq; innumerabilẽ, ſe expoſitos uidebãt: neq; quicquam ſolatij in præſentia, neq; auxiliũ in ſuorũ cõſilio animaduertebant, niſi in ipſius imperatoris uultu, uigore, mirabiliq; hilaritate. Animum enim altum, & erectum præ ſe gerebat. Huic acquieſcebãt homines, & in eius ſcientia, et cõſilio omnia ſibi procliuia, omnes fore ſperabãt. Cæſar in nauibus una nocte conſumpta, iã cœlo albeſcente, cũ proficiſci conaretur, ſubito nauium pars, de qua timebat, ex errore eõdẽ conferebatur. Hac re cognita, Cæſar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atq; armatos in litore reliquos adueniẽtes milites expectare. Itaq; ſine mora nauibus eis in portũ receptis, et aduectis militũ, equitumq; copijs, rurſus ad oppidum Ruſpinã redit, atq; ibi caſtris conſtitutis, ipſe cũ cohortibus expeditis XXX. frumentatum eſt profectus. Ex eo eſt cognitum Cæſaris conſilium, illum cũ claſſe, nauibus onerarijs, quæ deeraſſent, ſubſidio ire clàm hoſtibus uoluiſſe, ne caſu imprudentes ſuæ naues in claſſem aduerſariorũ inciderent: neq; eam

rem eos uoluisse scire, qui in præsidijs relicti milites fuis sent, ne propter suorum paucitatem, & hostium multitu dinem metu deficerent. Interim cum iam Cęsar progres sus esset è castris circiter millia passuum tria, per specula tores, & antecessores equites nuntiatur ei copias hostis um haud longe à sese uisas, et Hercle cum eo nuntio pul uis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar ce leriter iubet equitatum uniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnā, & sagittarios, quorum paruus è castris secum exierat numerus, accersi, atq; ordinati in signa se leniter consequi, ipse antecedere cum paucis ar matis. Iamq;, cum procul hostis cōspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari, quorum om nino numerus fuit XXX. cohortiū cū equitibus CCCC & sagittarijs. Et hostes interim, quorum dux erat La bienus, & duo Pacidij aciem dirigunt mirabili longitu dine non peditum, sed equitum confertam, & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interpo suerant, & ita condensauerant, ut procul Cæsariani pe destres copias arbitrarentur, & dextrum, ac sinistrū cor nu magnis equitū copijs firmauerant. Interim Cæsar aci em dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem, sa gittarios ante aciem constituit, equites dextro, sinistroq; cornu opponit, & ita præcipit, ut prouiderent, ne mul titudine equitatus hostium circunuenirentur. Existima bat enim se cum pedestribus copijs acie instructa dimica turum, cum utrinq; expectatio fieret, neq; Cæsar se remo ueret, & cum suorum paucitate contra magnam uim ho stium artificio magis, quàm uiribus decertādum uideret, subito aduersariorum equitatus sese extendere, & in la

Labieni & Pacidij aci es inter Cæsarem.

titudinẽ promouere, collesq; complecti, & Cæsaris equi
tatum extenuari, simulq; ad cricumeundum comparare
se cœperant. Cęsariani equites eorũ multitudinẽ ægre su
stinebant, Acies interim mediæ cum concurrere conarẽ
tur, subito ex condensis turmis. Numidæ leuis armaturæ
cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites
iacula conijciunt. Hic cũ Cæsariani in eos impetum fecis
sent, illorum equites refugiebant, pedites interim resiste-
bant, dũ equites rursus concursu renouato peditibus suis
succurrerent. Cæsar nouo genere pugnæ oblato, cũ ani-
maduerteret ordines suorũ in procurrẽdo turbari: pedi
tes enim, dum equites longius à signis persequũtur, late-
re nudato à proximis Numidis iaculis uulnerabãtur: e-
quites autẽ hostium pilũ militis cursu facile uitabãt: edi-
cit p ordines, ne quis miles à signis quatuor pedes longi
us procederet. Equitatus interim Labieni suorũ multitu-
dine confisus, Cæsaris paucitatẽ circũire conatur. Equi-
tes Iuliani pauci, multitudine hostiũ defessi, equis cõuul
neratis, paulatim cedere: hostis magis, magisq; instare.
Ita puncto tẽporis omnibus legionarijs ab hostium equi
tatu circumuentis, Cęsarisq; copijs in orbem cõpulsis, in
tra cancellos omnes coniecti pugnare cogebãtur. Labie
nus in equo capite nudo uersari in prima acie, simul su
os cohortari, nonnunquã legionarios Cæsaris ita appel-
lare. Quid tu, inquit, miles tyro, tam ferocul us es? uos
quoq; iste uerbis infatuauit: In magnum mehercule uos
periculũ impulit, misereor uestri. Tum miles. Nõ sum in
quit, tyro Labiene, sed de legione X. ueteranus. Tum La
bienus, Non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum
miles. Iam me quis sim, intelliges. Simul cassidẽ de capi-

Prælium inter Cæsarẽ & Labienum.

Verba Labieni ad Cæsaris ueteranos.

Militis ad bienum u ba.

te deiecit, ut cognoſci ab eo poſſet, atq; ita pilum uiribus contortũ, dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerſo pectori affixit, & ait, Labiene decumanũ militẽ, qui te petit, ſcito eſſe. Omniũ tamen animi in terrorem coniecti, & maxime tyronũ. Circunſpicere enim Cæſarem, neq; amplius facere, niſi hoſtiũ iacula uitare. Cæſar interim conſilio hoſtium cognito, iubet aciem in longitudinem quámaximam porrigi, & alternis conuerſis cohortibus, ut una poſt alterã ante ſigna tenderet. Ita coronam hoſtium dextro, ſiniſtroq; cornu mediã diuidit, et unam partẽ ab altera excluſam, equitibus intrinſecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugã uertit, neq; longius progreſſus ueritus inſidias, ſe ad ſuos recipit. Idem altera pars equitum, peditumq; Cæſaris fecit. His rebus geſtis, et procul hoſtibus repulſis, cõuulneratisq;, ad ſua præſidia ſeſe, ut erat inſtructus, recipere cœpit. In terim M. Petreius, et Cn. Piſo cum equitibus numidis M. C. electis, peditatuq; eiuſdẽ generis ſatis grãdi ex itinere recta ſubſidio ſuis occurrunt. At cohortes ſuis ex terrore firmatis, rurſusq; renouatis animis, legionarios conuerſis equitibus recipientes, nouiſſimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus ſe in caſtra reciperẽt. Hac re animaduerſa, Cæſar iubet ſigna conuerti, & medio campo redintegrari prælium, cum ab hoſtibus eodem modo pugnaretur, nec cominus ad manus rediretur, Cæſarisq; equites, iumentaq; ex nauſea recenti, ſiti, langore, paucitate, uulneribus, defatigata ad inſequendum hoſtem, perſeuerandumq; curſum tardiorẽ haberent, dieiq; pars exigua iam reliqua eſſet: cohortibus, equitibus circundatis, imperat, ut uno ictu contenderet, neq; remitterent, do-

M, Petreius Cn. Piſo.

nec ultra ultimos colles hostes repullissent, atq; eorũ essent potiti. Itaq; signo dato, cum iam hostes languide, negligenterq; tela mitterent subitò immittit cohortes, turmasq; suorũ, atq; puncto tẽporis, hostibus nullo negocio campo pulsis, post collemq; deiectis, nacti locum, atq; ibi paulisper cõmorati, ita ut erãt instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemq; aduersarij male accepti, tum demũ se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirẽpto, ex aduersarijs perfugæ plures ex omni hominũ genere, & præterea intercepti hostiũ cõplures equites, peditesq;, ex quibus cognitũ est hostiũ consilium, eos hac mente, et conatu uenisse, ut nouo, atq; inusitato genere prælij tyrones, legionarijq; pauci perturbati, Curionis exẽplo ab equitatu circunuenti opprimerentur. Et ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinẽ auxiliorũ aduersarijs subministraturũ, ut etiã cędendo in ipsa uictoria fatigati uincerẽtur, atq; à suis superarentur. Quippe qui in nullo illorũ sibi confideret: Primũ, quòd audierat Romæ legiones ueteranas dissentire, neq; in Africam uelle transire. Deinde quòd Triennio in Africa suos milites consuetudine retentos fideles iam sibi effecisset, maxima autẽ auxilia haberet Numidarum, equitumq; leuis armaturæ. Prętere a ex fuga, prælioq; Pompeiano quos secum à Brundusio transportauerat, equites Germanos, Gallosq;, ibiq; postea ex hibridis libertinis, seruisq; conscripserat, armauerat, equoq; frenato uti condocuerat. Præterea regia auxilia elephãtes C.XX. equitatusq; innumerabilis: deinde legiones cõscriptę ex cuiusq; modi generis amplius XII. milibus. Hac spe, atq; ea audacia inflãmatus Labienus cũ equitis

Labieni exercitus quãtus.

bus Gallis, Germanisq; DCCC. Numidarum sine frenis VIII. milibus. Prçterea Petreiano auxilio adhibito equitibus M C. peditum, ac leuis armaturæ quater tantis, sagittarijs, ac funditoribus, hippotoxotisq; cōpluribus, his copijs pridie nonarum Ianu. post diem tertium, quā Africam attingit in campis planissimis, purissimisq; ab hora diei quinta usq; ad solis occasum est decertarum. In eo prælio Petreius grauiter ictus est acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, uallumq; ab oppido Ruspina usq; ad mare deducere, & à castris alterū eodē, quo tutius ultro, citroq; cōmeare, auxiliaq; sine periculo sibi succurrere possent. Tela, tormentaq; ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum, Rhodiorumq;, epibatarumq, armare, & in castra euocare, ut si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur, sagittarijsq; ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiusq; generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio coniungere. Cuius copiæ legionum octo, & equitum quatuor millium esse nuntiabantur, officinas ferrarias instruere, sagittasq;, et tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, literas in Siciliam, nuntiosq; mittere, ut sibi crates, materiemq; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset. Prætere a ferrum, plumbumq; mitteretur. Etiam animaduertebat frumento se in Africa nisi importato uti non posse. Priore enim anno propter aduersariorum delectus, quòd

stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam. Praeterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, & bene munita cõportasse, omnemque regionem Africae existimasse frumento, oppida, prēter pauca, quae ipsi suis praesidijs tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua praesidia coegisse, cõmirare: agros desertos, ac uastatos esse. Hac necessitate Caesar coactus priuatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua praesidia congesserat, & eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alteras cohortes in statione habere propter hostium multitudinẽ. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Caesaris onerarię errabundae male uagabantur, incertae locorum, atque castrorũ suorum, quas singulas scaphae aduersariorum cõplures adortae incenderant, atque expugnauerãt. Hac re nuntiata Caesari, classes circum insulas, portusque dispo suit, quo tutius cõmeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Vticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis uerbis, assidueque obiurgare non desistebat: Tuus, inquit, pater istius aetatis cum esset & animaduertisset Remp. ab audacibus, sceleratisque ciuibus oppresam: bonosque aut interfectos, aut exilio mutatos, patria, ciuitateque carere: gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, atque adolescentulus paterni exercitus reliquijs collectis penè oppressam funditus, et Deletã Italiam, urbemque Romanam in libertatem uendicauit. Idemque Siciliã, Africam, Numidiam, Mauritaniã mirabili celeritate armis recepit: quibus ex rebus sibi eã dignitatẽ, quae est p generis clarissi

Naues Caesaris onerariae incensae

M. Catonis ad Cn. Põpei filium uerba.

ma, notissimaq́, conciliauit: adolescentulusq́; atq; eques Romanos triumphauit. Atq; ille nō ita amplis rebus patris gestis, neq; tam excellenti maiorum dignitate parta, neq; tantis clientelis, nominisq́; claritate praeditus, in Remp. est ingressus. Tu contra & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligētiaq́; praeditus, non'ne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, reiq́; publicae, atq; optimo cuiq; efflagitatum? His uerbis hominis grauissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusq́; modi generis XXX. inibi paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam, regnumq́; Bogudis est ingressus. Expeditoq́, exercitu numero seruorū, liberorum duorum milliū, cuius partē inermem, partē armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere coepit, in quo oppido praesidium fuit regium. Pompeio aduenienti, oppidani usq; eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos, pterritosq́; Pōpeianos in mare passim, nauesq́; cōpulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pōpeius filius naues inde auertit, neq; postea littus attigit, classemq́; ad insulas Baleares uersus cōuertit. Scipio interim cū his copijs, quas paulò ante demonstrauimus, Vticae grādi praesidio relicto profectus primū Adrumeti castra ponit, deinde ibi paucos dies cōmoratus, noctu itinere facto, cū Petrei, & Labieni copijs se coniungit, atq́; unis castris factis, III. millia passuū longe considunt. Equitatus interim eorum circū Caesaris munitiones uagari, atq; eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra uallū progressi essent excipere, et ita omnes aduersarios intra munitiones cōtinere. quare

Pompeij filius.

Ascurum opp.

441

Cæsariani graui annona sunt conflictati, ideo quod non dũ neq; ab Sicilia, neq; ab Sardinia cõmeatus supportatus erat, neq; p anni tẽpus in mari classes sine periculo uagari poterant, neq; amplius milia passuum sex terræ Africæ, quoquo uersus tenebant, pabuliq; inopia premebátur. Qua necessitate coacti ueterani milites, equitesq;, qui multa terra, mariq; bella confecissent, & periculis, inopiaq; tali sępe essent cõflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumentis esurientibus data, uitam eorum producebãt. Dum hæc ita fierent, Rex Iuba cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumq; paucitate, nõ est uisum dari spatiũ conualescendi, augendarumq; eius opum: itaq; cõparatis equitum magnis, peditumq; copijs, subsidio suis egressus è regno ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud coniunctis suis copijs, cognito Regis Iubæ egressus, propius eius regnũ copias suas admouere, Cirtamq; oppidum eius regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnãdo capiunt, et preterea duo oppida Getulorum, quibus cum conditionem ferrent, ut oppido excederent, ibiq; sibi uacuũ traderent, conditionemq; repudiassent, postea ab eis capti, interfectiq; sunt omnes. Inde progressi agros, oppidaq; uexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iã non longe à Scipione, atq; eius ducibus abessent, capit consiliũ, satius esse sibi, suoq; regno subsidio ire, quàm dum alios adiuturnus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraq; re expelleretur. Itaq; rursus se recepit, atq; auxilia à Scipione etiã abduxit, sibi, suisq; rebus timens, elephantisq; XXX. relictis suis finibus, oppidisq; suppetias profectus est. Cæsar, cũ de suo interim aduentu dubitatio in

P. Sitius, & Bogud rex, Iubæ regnũ inuadunt.

Cirta opp.

Iuba in suũ regnũ redit

Prouincia esset, neq; quisquã crederet ipsum, sed aliquẽ legatum cum copijs in Africam uenisse, conscriptis literis circum Prouinciam omneis ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate, crudelitateq; cõmemorare cœperunt. Quorum lachrymis, querelisq; Cæsar commotus, cum antea constitisset in statiuis castris, æstate inita cunctis copijs, auxilijsq; coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit, literisq; celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Posthumum conscriptis, & per Catascopum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hyemis, uentorumq;, exercitus sibi quàm celerrime transportaretur, Africam Prouinciam perire, funditusq; euerti à suis inimicis: quòd nisi celeriter socijs foret subuẽtum, præter ipsam Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quò se reciperẽt, ab illorum scelere, insidijsq; reliquum futurum. Atq; ipse in tanta erat festinatione, & expectatione, ut postero die quàm misisset literas, nuntiumq; in Siciliã, classem, exercitumq; morari diceret: noctes, diesq; oculos, mentemq; ad mare dispositos, directosq; haberet. Nec mirum, animaduertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidariq;, oppida, castellaq; dirui, deseriq;, principes ciuitatum, aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidium nomine in seruitutem abripi. His se miseris, suamq; fidem importantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesq; iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere in-

Africæ calamitas.

Scipio elephantes instruit.

ſtituit, duas inſtruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quæ quaſi aduerſariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduerſam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinē elephantos conſtituit. Poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit, ut cum ab aduerſarijs lapides mitti cœpiſſent, et elephanti perterriti ſe ad ſuos conuertiſſent, rurſus à ſua acie lapidibus miſſis eos conuerterēt aduerſum hoſtē, quod ægre, tardéq; fiebat. Audere enim elephanti multorum annorū doctrina, uſuq; uetuſto uix edocti, tamen cōmuni periculo in eciem producuntur.

Dum hæc de Ruſpinam ab utriſq; ducibus adminiſtrantur, C. Virgilius Petronius, qui Thapſo oppido maritimo præerat, cum animaduertiſſet naues ſingulas cum exercitu Cæſaris incertas locorum, atq; caſtrorum ſuorum uagari: occaſionem nactus, nauim, quā ibi habuit actuariā complet militibus, & ſagittarijs, eidem ſcaphas de nauibus adiungit, ac ſingulas naues Cæſarianas cōſectari cœpit, et cū plures adortus, pulſus, fugatusq; inde diſceſſiſſet, nec tamē deſiſteret periclitari, forte incidit in nauē, in qua erāt duo Titi Hiſpani adoleſcentes tribuni legionis V. quorum patrem Cæſar in Senatum legerat, & cū his T. Salienus Centurio legionis eiuſdem, qui M. Meſſalam legatū obſederat Meſſanæ, & ſeditioſiſſima oratione apud eum eſt uſus, idemq; & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæſaris retinenda, et cuſtodienda curauerat, & ob has cauſas timebat ſibi. Hic propter conſcientiam peccatorum ſuorū perſuaſit adoleſcentibus, ne repugnarent, ſeſeq; Vergilio traderent. Itaq; deducti à Vergilio ad Scipionē, cuſtodibus traditi, & poſt diem tertiū ſunt interfecti. Qui, cū ducerētur ad necē, petiſſe dicitur ma

C. Virgilius Petronius.

Titi duo Hiſpani.

Duorũ fratrũ mors

ior Titus à Centurionibus, uti se priorem, quàm fratrem interficerent. Idq; ab eis facile impetrasse, atq; ita esse interfectos. Turmæ interim equitũ, quæ pro uallo in stationibus esse solebant, ab utrisq; ducibus quotidie mutuis prælij inter se pugnare non intermittunt. Nõnunquam etiam Germani, Galliq; Labieniani cũ Cæsaris equitibus fide data inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumpere conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorũ multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equitatus sæpius non intermittebat, & cum forte ante portam turma densa astitisset, scorpione accuratius misso, atq; eorũ decurione percusso, & ad decumanã defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiũt. Quo facto, postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim ferè quotidie non longe à suis castris passibus CCC. instruere aciẽ, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum sæpius fieret, neq; ex Cæsaris castris quisquã prodiret, neq; propius eius copias accederet, dispectã patiẽtia Cęsaris, exercitusq; eius uniuersis copijs productis, elephantisq; turritis XXX. ante aciẽ instructis, quàm latissime potuit porrecta equitum, peditumq; multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe à Cæsaris castris constituit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quiq; pabulandi, aut lignãdi, aut etiam muniendi gratia uallum petierãt, quæq; ad eandẽ rem opus erant, omnes intra munitiones minuatim, modesteq;, sine tumultu, aut

[Handwritten marginalia: "Labienus Leptim oppidum expugnare conatur"; "Scorpio."; "Caesaris ad milites [illegible]"]

terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eò locum obtinerent, in quo paulò ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret, quòd si propius accederetur, quàm honestissime se intra munitiones reciperent. Alij quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus, armatusq; præstò esset. At hæc non ipse per se coram, cũ de uallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuntios imperabat, quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim, quãquam magnis essent copijs aduersarij freti, tamen sępe à se fugatis, pulsis, perterritisq;, & concessam uitam, & ignota peccata. Quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaq; animi, uictoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent: Præterea ipsius nomen, autoritasq; magna ex parte, eorũ exercitus minuebat audaciam: Tum egregiæ munitiones castrorum, & ualli, fossarumq; altitudo: et extra uallum stili cæci mirabilem in modum consiti, uel sine defensoribus aditũ aduersarijs prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumq; telorum, quæ ad defendẽdum solent parati, magnam copiã habebat. Atque hæc propter exercitus sui pręsentis paucitatem, & tyrocinium præparauerat, non hostium ui, & metu commotus, sapientem se, timidumq; hostium opinione præbebat. Neque idcirco copias, quanquã erant paucæ, tyronumq;, nõ educebat in aciem, quòd uictoriæ suorum diffideret, sed referre arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq; exercitibus deuictis, tot, tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorũ suorũ

Cæsaris peritia bellãdi

hostiũ ignauia.

Ducis authoritas minuit hostiũ audaciam.

Prudentia Caesaris.

ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari uictoriam: itaq; constituerat gloriam, exultationemq; eorum pati, donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secũdo commeatu occurrisset. Scipio interim paulisper (ut ante dixi) in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem uideretur, paulatim reducit suas copias in castra, & concione aduocata, de terrore suo, desperatione q; exercitus Cæsaris uerba facit, et cohortatus suos uictoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitionnm tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getuliq; difugere quotidie ex castris Scipionis, et partim in regnũ se conferre, partim quòd ipsi, maioresq; eorũ beneficio C. Marij, usi fuissent, Cæsaremq; eius affiniem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. Quorũ ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, literis ad suos ciues datis, cohortatus, ut manu facta se, suosq; defenderent, et ne suis inimicis, aduersarijsq; dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinã fiunt, legati ex Acilla ciuitate libera etiã undiq; ad Cæsarem ueniunt, seq; paratos quæcunq; imperasset, et libenti animo facturos pollicentur, tantũ orare, et petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id & sine periculo facere possent, se & frumentum, et quæcunq; res eis suppeteret, cõmunis salutis gratia submmistraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidióq; dato C. Messium ædilitia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis Cõsidius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, et equitibus DCC. præerat, celeriter ibi parte præsidij reli

Acilla ciuitas.

C. Messius.

cta cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Messius celerius itinere confecto prior Acillam cũ cohortibus puenit. Considius interim cũ ad urbem cum copijs accessisset, & animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominium rursus Adrumetum se recepit. Deinde paucis post diebus equestribus copijs à Labieno adductis, rursus Acillitanos castris positis obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum à Cæsare cũ classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit, cuius aduentũ C. Decius quæstorius uir, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat cõmeatui paruulum nauigium nactus conscendit, ac se fugę cõmendat. Salustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuẽto, naues onerarias, quarũ ibi satis magna copia fuit, cõplet, atq; in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul à Lilybæo in naues onerarias imponit legiones XIII. & Decimãquartam, et equites Gallos DCCC. funditorum, sagittariorumq; mille, ac secundum cõmeatum in Africam mittit ad Cæsarem, quæ naues uentum secundum nactæ, quarto die in portum ad Ruspinã, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenerũt. Ita Cęsar duplici lætitia, ac uoluptate uno tẽpore auctus, frumento, auxilijsq; tãdem suis exhilaratis animo, atq; leuata solicitudine deponit legiones, equitesq; ex nauibus egressos iubet ex lãgore, nauseaq; reficere: dimissos in castella, munitionesq; disponit. Quibus rebus Scipio, quiq; cum eo essent comites mirari, & requirere C. Cæsarem, qui ultro consuesset bellum inferre, ac lacessere prælio, subito cõmutatum nõ

C. Sallustius apud Cercinnam insulam.

Allienus Cæsari exercitum in Africã trãsmittit.

ca'savis ac co rianoy lavr

ſine magno conſilio ſuſpicabantur. Itaq; ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur ſuis rebus amiciſſimos, magnis præmijs, pollicitationibusq; propoſitis pro ꝑfugis ſpeculandi gratia in Cæſaris caſtra mittunt, qui ſimul ad eum ſunt deducti, petierunt, ut ſibi liceret ſine periculo uerba proloqui. Poteſtate facta. Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui ſumus clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues Romani, qui ſunt in legione quarta, & ſexta ad te uoluimus, in tuaq; præſidia confugere: ſed cuſtodijs equitum Numidarum, quo id ſine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc data facultate, pro ſpeculatoribus miſſi à Scipione, ad te cupidiſſime uenimus, ut perſpiceremus, num quæ foſſæ, aut inſidiæ elephãtis ante caſtra, portasq; ualli factæ eſſent: ſimulq; conſilia ueſtra contra eaſdem beſtias, comparationemq; pugnæ cognoſceremus, atq; ei renuntiaremus. Qui collaudati à Cæſare, ſtipendioq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationem celeriter ueritas cõprobauit. Nanq; poſtero die ex legionibus ijs, quas Getuli nominauerunt milites legionarij complures à Scipione in caſtra Cæſaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruſpinam gerũtur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, afrorum, ſeruorum deniq;, & cuiuſq; modi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atq; ſub manum Scipionis in caſtra ſubmittere nõ intermittit. Legati interim ex oppido Tiſdre, in quod tritici modia millia CCC. comportata fuerant à negociatoribus Italicis, aratoribusq;, ad Cæſarẽ uenire, quãtaq; copia frumẽti apud ſe ſit docent, ſimulq; orant,

Getuli perfugæ.

Tiſdre op.

orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiæ suæ conseruentur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumq; breui tēpore se missurū dixit, cohortatusq; ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim cum copijs Numidæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerēdi gratia, & frumentum, & res cæteras, quæ ad bellū usui solent esse, comportauerat, ui expugnando, est potitus. Cæsar postquam legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuiq; armatura, copias suas ex secundo cōmeatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lilybeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci. Ipse VI. Calend. Feb. circiter, uigilia prima imperat speculatores, apparitoresq; omneis, ut sibi præstò essent. Itaq; omnibus inscijs, neq; suspicantibus, uigilia III. iubet omneis legiones ex castris educi, atq; se consequi ad oppidum Ruspinam uersus, in quo ipse præsidium habuit, & quòd primum ad amicitiam eius accessit, inde paruulam procliuitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones aducit. Hic campus mirabili planicie patet millia passuū XV. quem iugum ingens à mari ortum, neq; ita præaltum, uelut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulæ turres, speculæq; singulæ perueteres erant collocatæ, quarum apud ultimam præsidium, & statio fuit Scipionis. Postquā Cæsar ad iugum, de quo docui, ascendit, atq; in unū quenq; collem turres, castellaq; facere cœpit, atq; ea minus semi hora efficit. Et postquam non ita longe ab ultimo colle, turriq; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse præsidium, stationemq; Numidarum, Cæ

P. Sitius in Numidia Iubæ regno

ſar pauliſper cõmoratus, perſpectaq; natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit: brachiumq; medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, uſq; ad eum, unde egreſſus erat, iubet dirigi, ac muniri. Quod poſtquam Scipio, Labienusq; animaduerterunt, equitatu omni ex caſtris educto, acieq; equeſtri instructa, à ſuis munitionibus circiter paſſus mille progrediuntur, pedeſtrem copiam in ſecunda acie minus paſſus CCCC. à caſtris ſuis cõſtituunt. Cæſar in opere milites adhortari, neq; aduerſariorum copijs moueri. Iam cum non amplius paſſuũ mille quingentis inter hoſtium aciẽ, ſuasq; munitiones eſſe animaduertiſſet, intellexiſſetq; ad impediendos milites ſuos, & ab ope depellendos hoſtem propius accedere, neceſſeq; haberet legiones à munitionibus deducere, imperat turmæ Hiſpanorum, ut ad proximum collem propter accurrerent, præſidiumq; inde deturbarent, locumq; caperent, eodemq; iubet leuis armaturæ paucos conſequi ſubſidio. Qui miſſi celeriter Numidas adorti partem uiuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt, locoq; ſunt potiti. Poſt quam ad Labienus animaduertit, quo celerius ijs auxilium ferret, ex acie inſtructa equitatus ſui propè totum dextrum cornu auertit, atq; ſuis fugientibus ſuppetatis ire contendit. Quod ubi Cæſar conſpexit, Labienum ab ſuis copijs longius abſceſſiſſe, equitatus ſui alam ſiniſtram ad intercludendos hoſtes immiſit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur uilla permagna, quatuor turribus extructa, quæ Labieni proſpectum impediebat, ne poſſet animaduertere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi. Itaq; non prius uidit turmas Iulianas, quam ſuos cædi à tergo

sentit. Ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu Numidarum, rectà in castra fugere contendit. Galli, Germaniq;, qui restiterant, ex superiore loco, & post tergũ circumuenti, fortiterq; resistentes conciduntur uniuersi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animaduerterunt, metu, ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postquã Scipione, eiusq; copijs cãpo, collibusq; exturbatis, atq; in castra compulsis, cum receptui Cæsar cani iussisset, equitatumq; omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumq;, qui partim eius autoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio, pollicitationibusq; adducti, ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Curionis prælio capti, conseruatiq;, parem gratiam in fide partienda præstare uoluerant. Horum corpora mirifica specie, amplitudineq; cæsa toto campo, ac prostrata diuerse iacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidijs cohortes deducit, atq; omneis suas copias in campo instruxit. Scipio suis male acceptis, occisis, uulneratisq; intra suas cõtinere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas iugi radices propius munitiones leuiter accessit, iamq; minus mille passuũ ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ, cum Scipio ueritus, ne oppidũ amitteret, unde aquari, reliquisq; rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copijs quadriplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisq; turritis interpositis, armatisq; suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionẽ ad dimicandũ

Gallorum, Germanorũ que equitum cædes.

Legionum Scipionis fuga

Vzita opp.

paratum, ad se certo animo uenire, in eo loco, quem paulò ante cōmemoraui ante oppidum cōstitit, suamq; aciē mediam eo oppido texit. Dextrū, sinistrumq; cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti aduersariorum cōstituit. Cum iam propè solis occasum Cæsar expectauisset, neq; ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoq; se magis defendere, si res coegisset, quàm in campo cominus consistere audere, non est uisa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, Hosteisq; mediam aciem suam oppido texisse, sibiq; difficile factu esse intellexit, simul & oppidū uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, & sinistrum, ex iniquiore loco pugnare, præsertim cum milites à mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copijs in castra, postero die propius eorum aciē instituit exporrigere munitiones. Interim Con-

Confidius. sidius, qui Acillam, & octo cohortes stipendiarias Numidis, Getulisq; obsidebat, ubi C. Messius, cohortibus præerat, diu, multumq; expertus, magnisq; operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri prælio allato cōmotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat incenso, uino, oleo, cæterisq; rebus, quæ ad uictum parari solent, corruptis, Acillam, quā obsidebat, deseruit, atq; itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit. Interea ex secundo cōmeatu, quem à

Naues duæ Cæsarianæ captæ. Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Cōminius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe, cum errauisset, delataq; esset uento ad Thapsum, à Ver-

gilio scaphis, nauiculisq; actuarijs excepta est, et ad Scipionem deducta. Item altera naues triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Egimurum delata, à classe Vari, & M. Octauij est capta, in qua milites ueterani cum uno Centurione, & nōnulli tyrones fuerunt, quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem: qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt. Non uestra inquit sponte uos, certo scio, sed illius scelerati uestri imperatoris impulsu, & imperio coactos ciues, et optimum quemq; nefarie consectari: quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatē, si id quod facere debetis, Remp. cum optimo quoq; defenditis, certum est uobis uitam, & pecuniā donare, qua propter quid sentiatis proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri, potestatem ijs dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIIII. Pro tuo, inquit, summo beneficio Scipio tibi gratias ago, Non enim imperatorē te appello, quòd mihi uitā incolumitatemq;, belli iure capto, polliceris, & forsan isto utere beneficio, si non ei summū scelus adiungeretur. Egóne contra Cæsarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusq; exercitum, pro cuius dignitate, uictoriaq; amplius XXXVI. annis depugnaui, aduersus, armatusq; consistam? Neq; ego istud facturus sum, & te magnopere, ut de negocio desistas adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas: Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me: ego autem ex meis cōmilitionibus, quos nūc in tua tenes potestate non am

Scipionis ad ... conuersione uerba

Centurionis ad Scipionem responsum.

plius X. sumam, tunc ex uirtute nostra intelliges, quid ex tuis copijs sperare debeas. Postquam hæc Centurio præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio, atq; animi dolore incēsus, annuit Centurionibus quid fieri uellet, atq; ante pedes Centurionem interfecit, reliquosq; ueteranos à tyronibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos nefario scelere contaminatos, & cæde ciuium saginatos. Sic extra uallū deducti sunt, et cruciabiliter interfecti. Tyrones autem iubet inter legiones dispartiri, & Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar cōmotus, eos, quos in stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodiæ causa esse iusserat, ut suis onerarijs, longisq; nauibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ causa dimittendos ab exercitu, grauissimumq; in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus ferè Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu, nanq; Vergiliarum signo confecto, circiter uigilia secunda noctis, nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens.

Prodigium.

Ad hoc autem incōmodum accesserat, quòd Cæsar non more superiorum imperatorum, in hybernis exercitum continebat, sed in tertio, quartoq; die procedendo, propius hostem accedendo, castra cōmuniebat, opereq; faciendo milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut præter ipsum militem, & arma, neq; uas, neq; mancipium, neq; ullam rem, quę usu militi esse consueuit, in naues imponi pateretur. In Africam autem non modo sibi quidam non acquisierant, aut parauerant, sed etiam propter annonæ caritatem, ante parta consumpserant. Qui

bus rebus attenuati, oppidò perquam pauci sub pellibus acquiescebant. Reliqui ex uestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, corijsque contectis permanebant. Itaque subito imbre, grandineque consecuta grauati pondere, tenebris, aquaque omnes subruti, disiectique nocte intempesta ignibus extinctis, rebusque ad uictum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim uagabantur, scutisque capita contegebãt. Eadem nocte V. legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba de equestri prælio Scipionis certior factus, euocatusque ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secũ ipse aliquid autoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris cum tribus legionibus, equitibusque frenatis DCCC. Numidis sine frenis, peditibusque eius armaturæ grãdi numero, elephantisque XXX egressus è regno ad Scipionem est perfectus. Postquam ad eum peruenit, castris regijs seorsum positis, cum eis copijs, quas commemoraui, haud ita longe à Scipione consedit. Erat in castris Scipionis superiori tempore magnus terror, & expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. Postquam uero castra castris contulit, despectis eius copijs, omnem terrorem deponit. Ita quam antea absens habuerat autoritatem, eam omnem præsens dimiserat. Quo facto, cuiuis facile fuit illatum Scipioni additum animum, fiduciamque Regis aduentu. Nam postero die uniuersas suas, Regisque copias cum elephantis LX. productas in aciem, quam speciosissime posuit, instruxit: ac paulò longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra.

Pilorũ cacumina sua sponte arse[...]

Iuba ad Scipionem cũ exercitu proficiscitur.

Scipionis acies.

Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia ferè, quę expectasset omnia, conuenisse, neq; moram pugnandi ullam fore, per iugum summũ cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusq; Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij magnitudine copiarum confisi proximũ collem occupauerunt, atq; ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, & quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modo subruptis, quæ erant transeunda Cæsari, ante, quàm ad eum collem, quẽ capere uolebat, perueniretur: ultraq; eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus cõdensum. Hic cum Labienus animaduertisset Cæsarem, si uellet eum locum occupare, prius necesse cõuallem, oliuetumq; transgredi, eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuiq; armatura consedit: & præterea post montem, collemq; equites in occulto collocauerat, ut cũ ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, ut re duplici perturbatus Cæsar, eiusq; exercitus, neq; retro regrediendi, neque ultra procedendi ablata facultate, circumuentus concideretur. Cæsar equitatu ante præmisso, inscius insidiarum, cum ad eum locum uenisset, abusi, siue obliti præceptorum Labieni, siue ueriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis: quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim uiuis sunt potiti. Deinde protinus collem petere contenderunt, atq; eum decusso Labieni præ

Insidiæ Labieni.

Labieni fuga.

ſidio, celeriter occupauerũt. Labienus cum parte equitũ uix fuga ſibi peperit ſalutem. Hac re ꝑ equites geſta, Cæſar legionibus opera diſtribuit, atq; in eo colle, quo erat potitus, caſtra muniuit. Deinde ab ſuis maximis caſtris ꝑ medium cãpum è regione oppidi Vzitæ, quod inter ſua caſtra, & Scipionis in planitie poſitũ erat, tenebaturq; à Scipione, duo brachia inſtituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum, ſiniſtrumq; eius oppidi conuenirent. Is hac ratione opus inſtruebat, ut cum propius oppidũ copias admouiſſet, oppugnareq; cœpiſſet, tecta late ra ſuis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circũuentus, ab oppugnatione deterreretur. Prٍterea quo facilius colloquia fieri poſſent, & ſi qui ꝑfugere uellent (id, quod ante ſępe accidebat magno cum eorum periculo) tum facile, & ſine periculo fieret. Voluit etiã experiri, cum propius hoſtem acceſſiſſet, haberet'ne in animo dimicare. Accedebat etiã ad reliquas cauſas, quod is locus depreſſus erat, puteiq; ibi nõnulli fieri poterant: aquatione enim longa, & anguſta utebatur. Dũ hæc opera, quæ ante dixi fiebãt à legionibus, interim pars aciei ante opus inſtructa ſub hoſte ſtabat, equites barbari, leuiſq; armaturæ, prælijs minutis cominus dimicabãt. Cæſar ab eo opere, cum iam ſub ueſperum copias in caſtra reduceret, magno incurſu cum omni equitatu, leuiq; armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetũ fecerunt. Equites Cæſariani ex ui uniuerſæ, ſubitæq; hoſtium multitudinis pulſi, parũper ceſſerunt: quæ res aliter aduerſarijs cedidit: nanq; Cæſar ex medio itinere copijs reductis, equitibus ſuis auxilium tulit. Equites autem aduentu legionum animo addito, conuerſis equis in Numi-

Prælium equeſtræ.

das cupide insequẽtes, dispersosq; impetũ fecerunt, atq; eos conuulneratos usq; in castra regia repulerunt, multosq; ex his interfecerũt. Quod ni in noctem prœliũ esset coniectum, puluisq; uento flatus omniũ prospectibus offecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatẽ Cæsaris uenissent, equitatusq; cũ leui armatura funditus ad internitionẽ deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus quarta, et sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quã quisq; poterat regionem peruenire. Itemq; equites Curiani diffisi Scipioni, eiusq; copijs, complures se eódem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab utrisq; ducibus administrãtur, legiones duæ, IX. & X. ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iã non longe à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, ueriti ne in aduersariorum, ut insidiandi gratia ibi cõmorantium classem inciderent, imprudentes uela in altum dederũt, ac diu, multumq; iactati, tandẽ multis post diebus siti inopiaq; confecti, ad Cæsarẽ peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentię militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulã modo causulam nactus Cæsar, quod Auienus Tr. mil. X. legionis nauem cõmeatu familia sua, atq; iumentis occupauisset, neq; militem unum ab Sicilia sustulisset. Postero die de suggestu conuocatis omnium legionum Tribunis, Cẽturionibusq;: Maxime uellem, inquit homines suæ petulantiæ, nimiæq; libertatis aliquando finem fecissent, meæq; lenitatis, modestiæ, patientiæq; rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neq; modum, neq; terminum constituunt, quo cæteri dissimiliter se gerant, egometipso

se documentum more militari constituã, C. Auiene, quòd in Italia milites populi Ro. contra Remp. instigati, rapinasq; per municipia fecisti, quodq; mihi Reiq; pub. inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentáq; in naues imposuisti, tuáq; opera, militibusq; tempore necessario Resp. caret ob eas res ignominiæ causa ab exercitu meo te remoueo, hodiéq; ex Africa abesse, et quantũ potes, proficisci iubeo. Itemq; te A. Fontei, quòd Tribunus militum seditiosus, malusq; ciuis fuisti, te ab exercitu dimitto, T. Alliene, M. Tyro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu beneficio, non uirtute consecuti, ita uos gesseritis, ut neq; bello fortes, neq; pace boni, aut utiles fueritis, et magis in seditione, concitandisq; militibus aduersariorum nostrorum imperatoris, quam pudoris, modestiæq; fueritis studiosiores, indignos uos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosq; facio, & quantum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaq; tradidit eos Centurionibus, & ad singulos non amplius singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum literis, mandatisq; à Cæsare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniũt, quorum autoritate facile adducti, Cæsarisq; nomine persuasi, à Rege Iuba desciscunt, celeriterq; cum acti arma capiunt, contráq; regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copijs, quas contra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos. Cæsar brachijs perfectis, promotisq; eò usq;, ut telum ex oppido abijci non posset, castra munit, balistis, scorpionibusq; crebris ante frontem ca-

Getuli à Iuba deficiunt.

strorum, cōtraq́; oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit, eoq́; quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores, notissimiq́; conspectum amicorū, propinquorumq́; efflagitabant, atque inter se colloquebantur: quæ res, quid utilitatis haberet, Cæsarē non fallebat. Nāque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumq́; præfecti, quorū patres, cum Mario ante meruerant, eiusq́; beneficio agris, finibusq́; donati post Syllæ uictoriam, sub Hyempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibusq́; suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quę erant in campo proxime Vzitæ locata. Quod postquam Scipio, quiq́; cum eo erant cognouerunt, cum cōmiti ex tali incōmodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium, cum C. Saserna colloquentem uiderunt, Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere eum cum aduersarijs colloqui. Cum nihilominus eius sermonē nuntius ad se referret, diceretq́;, ut reliqua, quæ uellet, perageret: uiator postea ab Iuba ad eū est missus, qui diceret, audiente Saserna, Vetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus, discessit, & dicto audiens fuit Regi. Vsu uenisse hoc ciui Romano miror, & ei, qui à populo Ro. honores accepisset, incolumi patria, fortunisq́; omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuntio, aut cæses eiusdem partis ciuibus incolumem reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium hominem nouum, paruumq́; Senatorem, sed in Scipionem hominē illa familia, dignitate, honoribusq́; præstantē. Nam, cum Scipio Sagulo purpureo ante Regis aduentū, uti solitus

M. Aquinius.

Iubæ regis superbia.

esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodē uti uestitu, atq; ipse uteretur. Itaq; factum est, ut Scipio ad album sese uestitum transferret, & Iubæ homini superbissimo inertissimoq; obtēperaret. Postero die uniuersas omnium copias de castris omnibus deducunt, & supercilium quoddam excelsum nacti non longe à Cæsaris castris aciem constituūt, atq; ibi consistunt. Cæsar itē producit copias, celeriterq; his instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constituit, sine dubio existimans ultrò aduersarios, cum tā magnis copijs, auxilijsq; regis essent præditi, promptiusq; prosiluissent, ante se cōcursuros, propiusq; se accessuros, equo circumuectus, legionesq; cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim à suis munitionibus lōgius sine ratione non procedebat, quòd in oppido Vzita, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autē oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum. Verebaturq;, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoq; eum causa tardauit, quod erat locus quidā perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum quemadmodum exertitus utriusq; fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit: Collocabat in fronte suas, et Iubæ legiones: postea autē Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies à legionarijs militibus uideretur. In cornibus autem duplex esse existimabatur, elephantos dextro, sinistroq; cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. Post

Scipionis acies instructæ ad pugnam

autẽ elephantos armaturas leues, Numidasq; substituerat auxiliares, equitatum frenatum uniuersum in suo dextro cornu disposuerat, sinistrũ enim cornu oppido Vzita claudebatur, neq; erat spatium equitatus explicandi, propterea Numidas, leuisq; armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, ferè interiecto non minus mille passuũ spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiúsq; ab aduersariorũ, suisq; copijs promouebat. Id hoc cõsilio, ut cũ acies duæ inter se cõcurrissent initio certaminis, paulò lõgius eius equitatus circunuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atq; perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præliãdi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniã. Habuit legionẽ nonam, septimã in sinistro cornu, trigesimã, uigesimãnonã, tertiãdecimam, quartamdecimam, uigesimãoctauam, uigesimãsextã in media acie, ipsum autem dextrum cornu secũdam aciem ferè in earum legionum parte cohortiũ collocauerat. Præterea ex tyronum paucas adiecerat. Tertiam autẽ aciem in sinistrũ suum cornu contulerat, & usq; ad aciei suæ mediam legionẽ porrexerat, & ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex. Id eo cõsilio fecerat, quòd suum dextrum latus munitionibus adiuuabatur. Sinistrum autẽ, equitatus hostiũ multitudini resistere posset, eodémq; suum omnem contulerat equitatum, & quòd ei parum cõfidebat, præsidio his equitibus legionem V. præmiserat, leuémq; armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios uarie, passimq;, locis certis, maximéq; in cornibus collocauerat. Sic utrorunq; ex

Acies Cæsaris.

ercitus instructi, non plus passuũ CCC. interiecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat nunquã, quum dimicaretur, à mane usq; ad horã X. diei perstiterunt. Iamq; Cæsar, dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset, subito uniuersus equitatus ulterior Numidarum, Getulorúmq;, sine frenis ad dextrã partem se mouere, propiúsq; Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. Frenati autẽ Labieni equites in loco permanere, legionésq; distinere, cũ subito pars equitatus Cæsaris cũ leui armatura contra Getulos iniussu, ac temere longius progressi paludemq; trãgressi, multitudinẽ hostiã sustinere pauci non potuerũt, leuiq; armatura deserti, ac pulsi, conuulneratiq; uno equite amisso, multis equis saucijs, leuis armaturæ XXVI. occisis, ad suos refugerunt. Quo secũdo equestri prælio facto Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quòd proprium gaudium bellantibus Fortuna tribuere non decreuit. Nanq; postero die Cæsar, cum parte equitatus sui Leptim frumenti gratia misit. In itinere prædatores equites numidas, Getulósq; ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atq; opus facere, uallumq;, et fossam per medium campum ducere, aduersariorumq; excursionibus iter efficere non intermittit. Scipio item munitiones cõtra facere, & in iugo, ne à Cæsare excluderetur, adproperare. Ita duces utriq; & in operibus occupati erant, & nihilominus equestribus prœlijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Vticæ hyemis gratia subduxerat, cognito legionis septimæ, & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit,

Equestre prælium.

Varus.

ibiq; Getulis remigibus, epibatisq; complet, insidiandiq;
gratia progressus, Adrumetum cum LV. nauibus per-
uenit. Cuius aduentus inscius Cæsar, L. Cispiũ cum clas
se XXVII. nauium ad Thapsum uersus in stationẽ præ-
sidij gratia cõmeatus sui mittit. Itemq; Q. Aquilam cum
XIII. nauibus longis Adrumetum eadem de causa præ-
mittit. Cispius quò erat missus, celeriter peruenit. Aqui-
la tempestate iactatus, promontorium superare non potu
it. Atq; angulum quendam tutum à tempestate nactus,
cum classe se longius à prospectu remouit. Reliqua clas-
sis in salo ad Leptim egressis remigibus, passimq; in li-
tore uagantibus, partim in oppido uictus sui mercandi
gratia progressis, uacua à defensoribus stabat. Quibus
rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, ui-
gilia secũda Adrumeto ex Cothõne egressus primo ma-
ne Leptim uniuersa classe uectus, naues onerarias, quæ
longius à portu in salo stabant, incendit, & pentiremes
duas, uacuas à defensoribus nullo repugnante cepit. Cæ-
sar interim celeriter per nuntios in castris, cum opere
circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia pas-
suum VI. equo admisso, omissis omnibus rebus celeriter
peruenit Leptim, ibiq; moratus, omnes ut se naues conse-
queretur, primum ipse nauigiolum paruum conscendit,
in cursu Aquilam multitudine nauigiorum perterritũ,
atq; trepidantem nactus, hostium classem sequi cepit. In-
terim Varus celeritate Cæsaris, audaciáq; motus, cum u-
niuersa classe conuersis nauibus, Adrumetum uersus fu-
gere contendit, quem Cæsar in milibus passuum quatu-
or consecutus, recuperata quinqueremi, cũ omnibus suis
epibatis, atq; etiam hostium custodibus CXXX. in ea na-
ue captis,

L. Cipium

Q. Aquila.

Cæsaris celeritas.

ue captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnã
do erat cõmorata, onustam remigum, epibatarumq; ce-
pit. Reliquæ naues hostium promontorium superarunt,
atq; Adrumetum in Cothonem se uniuersæ contulerũt.
Cæsar eodem uento promontorium superare nõ potuit,
atq; in salo in anchoris ea nocte cõmoratus, prima luce
Adrumetũ accedit, ibiq; nauibus onerarijs, quæ erãt ex-
tra Cathonem incensis, omnibusq; reliquis alijs, aut sub
ductis, aut in Cothonẽ compulsis, paulisper cõmoratus,
si forte uellẽt classe dimicare, rursus se recepit in castra.
In ea naue captus est P. Vestrius eques romanus, & P.
Ligarius Africanus, quẽ Cæsar in Hispania cũ reliquis
dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat. Inde ex
prælio effugerat, in Africamq; ad Varũ uenerat: quẽ ob
periuriũ, pfidiamq; Cæsar iussit necari. P. Vestrio autẽ,
quòd eius frater Romę pecuniam imperatam numeraue
rat, & quòd ipse suã causam Cæsari probauerat, se Na-
sidij classe captum, cum ad necẽ duceretur, beneficio Va
ri esse seruatum, postea facultatem sibi nullã datam tran
seundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum,
ut in agris, & in omnibus ferè uillis sub terra specus cõ
dendi frumẽti gratia clàm habeant, atq; id propter bella
maxime, hostiumq; subitum aduentum præparent. Qua
de re Cæsar certior per indicem factus, tertia uigilia le
giones duas cũ equitatu mittit à castris suis millia passuũ
decem, atq; inde magno numero frumenti onustos rece-
pit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progres-
sus à suis castris millia passuũ VII. p iugum, et collẽ, per
quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duorum legio
num facit, atq; ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eã-

Cæsar class[em] hostiũ in[…] dit.

P. Vestrius.
P. Ligatius Afranianus

Frumenti condendi modus.

dē sæpe frumentādi gratia cōmeatus, cū magno equitatu, leuisq; armaturā īsidiaturus locis idoneis cōsedit. Cæsar interim de insidijs Labieni ex pfugis certior factus, paucos dies ibi cōmoratus, dū hostes quotidiano instituto, sæpe idē faciendo in negligentiā adducerētur, subito mane impat porta decumana legiones se octo ueteranas cū parte equitatus sequi, atq; equitibus pmissis, necopinātes insidiatores subito in cōuallibus latētes, leui armatura cōcidit circiter D. reliquos in fugā turpissimā coniecit. Interim Labienus cū uniuerso equitatu fugiētibus suis suppetias occurrit, cuius uim multitudinis cum equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiões hostiū copijs ostendit. quo facto pterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperāt in castra, in cruce oēs suffixit. Cæsar interim quoniā frumenti inopia premebatur, copias oēs in castra cōducit, atq; psidio Lepti, Ruspinæ, Acyllæ relicto, Cispio, Aquilæq; classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis quarta noctis uigilia acie instructa impedimētis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruēnit ad oppidum Agar, quod à Getulis sæpe antea oppugnatū, summaq; ui per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatū circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atq; recreato exercitu, redijt in castra. Scipio interim cognito Cæsaris discessu, cum uniuersis copijs per iugum Cæsarem subsequi cœpit: atq; ab eius castris millia passuū VI. longe trinis castris dispar-

D. militū labieni sunt cæsi

Iuba Numidas cruci affigit.

Agar opp.

tiis copijs consedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum decem, ad eius regionē, & partem castrorū collocatum, à Cæsare autem diuersum, ac remotū, quòd erat ab eo longe millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquā Cæsar ex pfugis cognouit, castris ex cāpo in collem, ac tutiora loca collcatis, atq; ibi præsidio relicto, ipse quarta uigilia egressus præter hostiū castra proficiscitur cum copijs, et oppido potitur. Legiones Scipionis cōperit lōgius in agris frumētari, et cū eò cōtendere conaretur, animaduertit copias hostiū ijs legionibus occurrere suppetias, quæ res eius impetū retardauit. Itaq; capto C. Biotio Regino equite Ro. Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio equite Romano de conuētu Vticensi, et camelis XXII. Regis adductis, præsidio ibi cū Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad casta. Cū iam nō lōge à castris Scipionis abesset, quæ eū necesse erat prætergredi, Labienus, Afraniusq;, cū omni equitatu, leuiq; armatura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerūt, atq; ex collibus primis existunt. Quod postquā Cæsar animaduertit, equitibus suis hostium ui oppositis, sarcinas legionarios in aceruū iubet cōportare, atq; celeriter signa hostibus inferre: quod postquā cœptum est fieri, primo impetu legionis, equitatus, & leuis armatura hostiū nullo negocio loco pulsa, et deiecta est de colle. Cum iā Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritosq; finē lacessendi facturos, & iter cœptū pgere cœpisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atq; eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetū faciunt Numidæ, leuisq; armaturæ,

Zelta, opp.

C. Biotius captus, et P. Atrius, Labieni et Afranij insidiæ, hostiū insidiæ loco pulsæ

mirabili uelocitate præditi,qui inter equites pugnabāt,
& unà,pariterq; cum equitibus accurrere,et refugere
consueuerant.Cum hoc sæpius facerent,et Iulianos pro-
ficiscentes insequerentur,& refugerent stantes, propi-
us non accederent,& singulari genere pugne uteren-
tur,eosq; iaculis conuulnerare satis esse crederēt:Cæsar
intellexit nihil aliud illos conari,nisi ut se cogerēt castra
in eo loco ponere,ubi omnino aquæ nihil esset,ut exer-
citus eius ieiunus,qui à quarta uigilia usq; ad horam de
cimam diei nihil gustasset,ac iumenta siti perirent. Cum
iam ad solis occasum esset,& nō totos centum passus in
horis IIII.esset progressus, equitatu suo propter equo-
rum interitum extremo agmine remoto,legiones inuicē
ad extremum agmen euocabat,ita uim hostium placide,
leniterq; procedens per legionarium militem cōmodius
Numidarū insidiæ. sustinebat.Interim equitum Numidarum copiæ dextra,
sinistraq; per colles percurrere,coroneq; in modum cin
gere multitudine sua Cæsaris copias,pars agmen extre-
mum insequi. Cæsariani interim non amplius tres, aut
quatuor milites ueterani,si se conuertissent,& pila uiri-
bus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius
duorum millium ad unum terga uertebant,ac rursus ad
aciem passim conuersis equis se colligebant, atq; in spa-
tio consequebātur,& iacula in legionarios cōijciebāt.
Ita Cæsar modo procedendo,modo resistendo tardius iti
nere confecto,noctis hora prima omneis suos ad unū in
castris incolumes saucijs X.factis reduxit.Labienus cir
citer CCC.amissis,multis uulneratis,ac defessis instādo
omnibus,ad suos se recepit.Scipio interim legiones pro-
ductas cum elephantis,quos ante castra in acie terroris

gratia in conspectu Cæsaris collocauerat, reducit in castra. Cęsar contra eiusmodi hostium genera, copias suas, non ut imperator exercitum ueteranum, uictoremq; maximis rebus gestis, sed ut lanista tyrones gladiatores condoce faceret, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obuersi aduersarijs, & in quantulo spatio resisterent, modò procurrerent, modò recederent, cōminarenturq; impetum, ac propè quo loco, & quēadmodum tela mitterent, pręcipit: mirifice enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrū, atq; solicitum habebat: quia & equites deterrebat prœliū inire, propter equorum interitum, quòd eos iaculis interficiebāt, et legionarium militem defatigabant, propter uelocitatem. Grauis enim armaturę miles, simulatq; ab his insectatus constiterat, in eosq; impetū fecerat, illi ueloci cursu facile periculū uitabāt. Quibus ex rebus Cæsar uehementer cōmouebatur, quia quodcūq; pręliū, quoties erat cōmissum equitatu suo, sine legionario milite, hostiū equitatui, leuiq; armaturæ eorū nullomodo par esse poterat. Solicitabatur autem his rebus, quòd nondum hostium legiones cognouerat, et quonā modo sustinere se posset, ab eorum equitatu, leuiq; armatura, quę erat mirifica, si legiones quoq; accessissent. Accedebat etiā hęc causa, quòd elephantorū magnitudo, multitudoq; militū animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamē inuenerat remediū. Nanq; elephātos in Italiam transportari iusserat, quo et miles noster, speciemq;, & uirtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telū facile adigi posset, ornatusq;, ac loricatus elephantus cū esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela cōijcerētur. Præterea

ut iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consue tudine captarũ, non reformidarent: quibus ex rebus lar giter erat consecutus. Nã & milites bestias manibus per tractabant, earumq́; tarditatẽ cognoscebant, equitesq́; in eos pila præpilata conijciebant, atq; in consuetudinẽ equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra cõmemerau i, solicitabatur Cæsar, tardiorq́;, & consyderatior erat factus, & ex pristina bellãdi con suetudine, celeritateq́; excesserat. Nec mirum: copias e nim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestri bus, & contra Gallos homines apertos, minimeq́; insi diosos: qui per uirtutem, non per dolum dimicare consue uerunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consueface ret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere: & quid sequi, quid uitare conueniret. Itaq; quo hæc cele rius conciperent, dabat operam, ut legiones non uno lo co contineret, sed per causam frumentãdi huc, atq; illuc raptaret. Ideo quòd hostium copias ab se, suoq́; uestigio non descessuras existimabat, atq; post diem tertiũ produ ctas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostiũ castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicã dum. Postquam eos abhorrere uidet, reducit sub uesperũ legiones in castra. Legati iterim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit VZite, cuius Cæsarem potitum esse demon strauimus, ueniunt, petunt, et obsecrant, ut sibi præsidiũ mittat, se res complureis, quę utiles bello sint, administra turos. Per id tẽpus de eorũ uoluntate, studioq́; erga Cæ sarem transfuga suas ciues facit certiores. Iubam Regẽ celeriter cum copijs suis, ante quàm Cæsaris præsidium eò perueniret, ad oppidũ accurrisse, atq; adueniẽte mul

Galli homi nes aperti, nõ insidiosi

Vacca op.

titudine circundata eo potitũ, omnibusq; eius oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendũ, delendumq; militibus. Cæsar interim lustrato exercitu, ad XII. Calẽ. April. postero die productis uniuersis copijs progressus à suis castris millia passuum V. à Scipione circiter duum millium interiecto spatio in acie constitit. Postquam satis, diuq; aduersarios à se ad dimicãdum inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atq; iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumq; comportauerat, ire contendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leuiq; armatura agmen eius extremum capere cœpit, atq; ita lixarum, mercatorumq;, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciusq; accedit ad legiones, quòd existimabat milites sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat, nãq; expeditos ex singulis legionibus trecentos milites esse iusserat. Itaq; eos in equitatum Labieni immissos, turmis suorũ suppetitas mittit. Tum Labienus conuersis equis signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis cõpluribus uulneratis. Milites legionarij ad sua se recipiũt signa, atque iter inceptũ ire cœperunt. Labienus per iugum summũ collis, dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram uenit, inspectantibus aduersarijs, interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atq; à multitudine circũuento, interfectoq;, oppido potitur, atq; ibi

Sarsura op.

P. Cornelius Scipio.

Tisdra op. frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdrã peruenit: in quo Considius per id tẽpus fuerat, cum grãdi præsidio, cohorteq; sua gladiatorum. Cęsar oppidi natura perspecta, atq; inopia, ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IIII. ad aquam fecit castra, atq; inde quarta die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atq; in antica castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, & potestate Iubæ esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarẽ mittunt, rem male gestam docent, petunt, orantq;, ut suis fortunis prçstò, quòd benemeriti essent, auxilium ferret. Cæsar eorũ consilio probato, M. Chrispum tribunũ cum cohorte, & sagittarijs, tormentisq; cõpluribus præsidio Thabenã mittit. Eodem tẽpore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut cõmeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africã, ad millia quatuor, & equites CCCC. funditores, sagittarijq; mille uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaq; tum his copijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII. milibus passuum à suis castris, ab Scipionis uero IIII. millibus passuum, longe cõstitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CCCC. habere consueuerat. Eò equitatu dextra, sinistraq; directo ab oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis, atq; in iugo inferiore instructis, non longius ferè mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio cõmorabatur, & tẽpus diei in ocio consumebatur, Cæsar equi

Thabenenses. Tegea opp.

tum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem, leuemq; armaturā sagittarios, funditoresq; eōdē summittit. Quod ubi cœptū est fieri, & equis concitatis Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatē turmas Iulianas circūfundere, et nihilo minus fortissime, acerrimeq; pugnare. Quod ubi Cæsar animaduertit, CCC. quos ex legionibus habere expeditos consueuerat ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, saucijsq;, ac defaticatis integros, recentioribusq; uiribus equites subministrare. Postquā equites Iuliani CCCC. uim hostium, ad IIII. millia numero sustinere non poterant, & à leui armatura Numidarū uulnerabantur, minutatimq; cedebant, Cæsar alterā alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerēt. Quo facto, sui sublati uniuersi in hosteis impressione facta, in fugā aduersarios dederūt, multis occisis, cō pluribus uulneratis, insecuti per tria millia passuū, usq; in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horā X. cōmoratus, sicut erat instructus, sed ad sua castra recepit oībus incolumibus. In quo prælio Pacidius grauiter pilo p cassidē caput ictus, cōpluresq; duces, ac fortissimus quisq; interfecti, uulneratiq; sunt. Postquā ulla cōditione cogere aduersarios poterat, ut in æquū locum descenderent, legionumq; periculum facerēt, neq; ipse propius hostē castra ponere propter aquæ penuriā se posse animaduerteret, aduersarios non eorū uirtute confidere, sed aquarū inopia fretos, despicere se intellexit. Pridie Nonarū April.

Equites 2a[...] cui [...] [...]

Pacidius pilo uulneratus.

Thapsus. | Caesar castra ponit apud Thapsum.

tertia uigilia egressus ab Agar XVI. millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi praesidio praeerat, castra ponit, oppidumq; eo die circũmunire cœpit, locaq; idonea, opportunaq; cõplura praesidijs occupare, ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim cognitis Caesaris cõsilijs, ad necessitatẽ adductus dimicandi, ne per summũ dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, et Virgilium amitteret, confestim Caesarem per superiora loca consecutus, mille passuum octo à Tapso binis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, et mare, angustiae quaedã non amplius mille, et quingentos passus intererant, quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxilium ferre conabatur, quod futurum Caesarem non fefellerat. Nanq; prĩdie in eo loco castello munito, ibiq; trino praesidio relicto, ipse cum reliquis copijs, lunatis castris Thapsum operibus circũmuniuit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte cõfecta, cœlo albescente non longe à castris, praesidioq;, quod supra cõmemorauimus mille quingentis passibus, ad mare uersus consedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Caesari nuntiatum est, milites ab opere deductos, castris praesidio Asprenate procõsule cũ legionibus duabus relĩcto ipse cũ expedita copia in eum locũ citatim cõtendit, classisq; parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostiũ tergũ, quãmaxime ad litus appelli, signumq; suum obseruare: quo signo dato subito clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem, ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerẽtur. Quò postquã Caesar peruenit, & animaduertit aciem pro ual

[Caesaris cõsilium.]

lo Scipionis castris, elephantisq; dextro, sinistroq; cornu collocatis, et nihilo minus partem militũ castra nõ ignauiter munire: ipse acie triplici collocata, legione X. secũdaq; dextro cornu, octaua, et nona sinistro, oppisitis V. legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs funditoribus in utrisq; cornibus dispositis, leuiq; armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites cõcursans, uirtutesq, ueteranorum, præliaq; superiora cõmemorans, blandeq; appellans, animos eorum excitabat. Tyrones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, ut ueteranorum uirtutem æmularentur, eorumq; famã, nomen, locumq; uictoria parta cuperent possidere. Itaq; in circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa uallum trepidare, atq; ultro, citroq; pauidos concursare, et modò se intra portas recipere, modò inconstanter, immoderateq; prodire. Cumq; idem à pluribus animaduerti cœptum esset, subito legati, euocatiq; obsecrare Cęsarem, ne dubitaret signum dare, uictoriam sibi proprijã à Dijs immortalibus portẽdi: dubitante Cæsare, atq; eorum studio, cupiditatiq; resistente, sibiq; eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam, atq; etiam aciem sustentante, subito dextro cornu iniussu Cæsaris tubicem à militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab uniuersis cohortibus signa in hostẽ cœpere inferri, cum Centuriones pectore aduerso resisterent, uiq; continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo felicitatis dato, eo quo admisso, in hostem cõtra principes ire contendit. A

ordo Legionis Scipionis

Prælium.

dextra interim cornu funditores, sagitarijq́; concita tela in elephantos frequentes inijciunt: quo facto, bestiæ stri dore fundarum, lapidumq́; perterritæ, sese conuertere, et suos post se frequentes, stipatosq́; proterere, et in portas ualli semifactas ruere contendũt. Itẽ Mauri equites, qui in eodẽ cornu cũ elephantis erant, præsidio deserti, prin cipes fugiunt. Ita celeriter bestijs circuitis, legiones ual lo hostium sunt potitæ, et paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non uidetur esse prætermittendũ de uirtute militis ueterani quintæ legionis: nã cum in sini stro cornu elephãtus uulnere ictus, & dolore cõcitatus, in lixam inermẽ impetum fecisset, eumq́; sub pede subdi tũ, deinde genu innixus, põdere suo, proboscide erecta, uibrantiq́; stidore maximo premeret, atq; enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret, quẽ postquam elephãtus ad se telo infesto uenire animaduer tit, relicto cadauere, militem proboscide circundat, atq; in sublime extollit armatum, qui in eiusmodi periculo cũ constanter agendum sibi uideret, gladio proboscidem, quo erat circundatus cædere quantum uiribus poterat, non destitit, quo dolore adductus elephãtus, milite abie cto, maximo cum stridore, cursuq́; conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionẽ porta maritima faciunt, et siue ut suis subsidio occurrerẽt, siue ut oppido deserto, fuga salutem sibi pararẽt, egrediuntur, atq; ita per mare umbilici fine ingressi, terrã petebant. Qui à seruitijs, puerisq́;, qui in castris erant, lapidibus, pilisq́; probibiti terram attinge re, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis

Elephantorum fuga.

Militis cuiusdam uirtus eximia.

copijs prostratis, passimq; toto campo fugientibus, confestim Caesaris legiones cōsequi, spatiumq; se non dare colligendi, qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius autoritate, imperioq; rem gererent: qui postquam aduerterunt, neminem ibi esse praesidio, protinus armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quò postquam peruenerūt, ea quoq; ab Iulianis teneri uident. Desperata salute in quodam colle consistunt, atq; armis dimissis salutationem more militari faciunt, quibus miseris ea res paruo praesidio fuit: nanq; milites ueterani ira, & dolore incensi, nō modò, ut parcerent hosti, non poterāt adduci, sed etiā ex suo exercitu illustres urbanos, quos authores appellabant complures, aut uulnerarunt, aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus Quaestorius, qui pilo traiectus cōsulto à milite interijt. Item Pōpeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem accurrisset, interfectus esset. Quo facto cōplures equites Romani, senatoresq; perterriti, ex praelio se receperunt, ne à militibus, qui ex tanta uictoria licentiā sibi assumpsissent immoderate peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoq; interficerentur. Itaq; omnes Scipionis milites, cum fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso Caesare, et à militibus deprecāte, eis uti parcerēt, ad unū sunt interfecti. Caesar trinis castris potitus, occisisq; hostium X. millibus, fugatisq; compluribus, se recepit, L. millibus amissis, paucis saucijs, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidū Thapsum constitit, elephātesq; LXIIII. ornatos, armatosq; cum turribus, ornamētisq; capit, ca-

Tullius Rufus Questorius.
Pompeius Rufus.

ptos ante oppidum instructos cōstituit. Id hoc consilio, si posset & Virgilius, quiq; cum eo obsidebātur rei male gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. Deinde ipse Virgilium appellauit, inuitauitq; ad deditionem, suamq; lenitatem, & clementiam cōmemorauit. Quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die diuina re facta, concione aduocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat, totumq; exercitum ueteranorum donauit præmijs, ac fortissimo cuiq; , ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus, T. Rebilio proconsule cum tribus ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendū relictis, M. Messala Vticā ante præmisso, cum equitatu ipse eódem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cum Vticam uersus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. Vbi, cum ab incolis nō reciperentur, ideo quòd fama de uictoria Cæsaris præcucurrisset, ui oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq; rebus eorum congestis, ignem subijciunt: Atq; eius oppidi incolas cuiusq; generis, ætatisq; , uiuos, constrictosq; in flāmam conijciunt, atq; ita acerbissimo afficiūt supplicio. Deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tēpore M. Cato, quòd Vticēsibus propter beneficium legis Iuliæ parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portā belli causa, castris, fossaq; paruula duntaxat munierat, ibiq; custodijs circundătis habitare coëgerat. Senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra L. equites adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos

Paradā op.

M. Cato.

partibus Cæsaris fuisse sciebant, ut eis interfectis, eorũ pernicie dolorem suum ulciscerentur. Vticenses animo addito ex Cæsaris uictoria, lapidibus, fustibusq; equites repulerunt. Itaque postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt, atq; ibi multos Vticenses interfecerunt, domosq; eorum expugnauerũt, ac diripuerũt: quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, & cæde, rapinisq; desisterent, & quid sibi uellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis C. diuisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est, unaq; cum ijs ab Vtica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt: quos omneis Cato conuocatos, unà cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut seruitia manumitterent, oppidumq; defenderent, quorum cum partem assentire, partem animum, mentemq; perterritam, atque in fuga destinatam habere intellexisset amplius de ea re agere destitit, nauesq; ijs attribuit, ut in quas quisq; parteis uellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligẽtissime constituitis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi pro quæstore fuerat, commendatis, & sine suspitione, uultu, atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum esset, ferrum intrò clàm in cubiculum tulit, atque ita se traiecit. Qui, dum anima non dum expirata concidisset, impetu facto in cubiculum, ex suspitione medicus, familiaresq; continere, atq; uulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus uulnus crudelissime diuellit, atque animo præsenti se intermittit. Quem Vticenses, quanquam oderant partiũ

Vtica diripitur.

Sylla Faustus.

trepidatio

Cato sibi manum infert. et Filios Caesari commendat.

gratia, tamen propter eius singularem integritatem, et quòd dissimillimus reliquorum ducũ fuerat, quodq; Uticã mirificis operibus munierat, turresq; auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto L. Cæsar, ut aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omneis, ut portę aperirẽtur, se in Cæsaris clementia magnam spẽ habere. Itaq; portis patefactis, Utica egressus Cæsari imperatori obuiam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam peruẽnit, omnibusq; portis custodias ponit. Cæsar interim à Thapso progressus: Uscetam peruẽnit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarumq; rerum cum paruo præsidio habuerat, hoc adueniens potitur. Deinde Adrumetũ peruẽnit, quò cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaq; consyderata, Q. Ligurio C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, uitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Luneio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit, cui itinere fit obuius L. Cæsar, subitoq; se ad genua proiecit, uitamq; sibi, nec amplius quicquam deprecatur: cui Cæsar facile, & pro sua natura, & instituto concessit. Item Cecinnę, Ceteio, P. Atrio, L. Cællæ patri, & filio, M. Epio, M. Aquinio Catonis filio, Damasippiq; liberis, ex sua consuetudine tribuit, circiterq; noctem luminis accensis Uticam peruẽnit, atq; extra oppidum ea nocte mansit. Postero die mane oppidum introijt, concionéq; aduocata, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit, Ciues autem Romanos negociatores, et eos, qui inter CCC. pecunias contulerant, Varro, & Scipioni, multis uerbis accusatos, & de eorum sceleribus lõ

giori

L. Cæsar. Messala. Uscetã. Adrumentum.

giori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, dicit, se eis duntaxat uitam concessurum, bona quidem eorum se uenditurum: ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum uenditionem indicturum, & pecuniam, mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exāguibus, de uitaq; ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute libentes, cupidiq; conditionem acceperunt, petieruntq; à Cæsare, ut uniuersis trecentis uno nomine pecuniam imperaret. Itaq; bis mille sestertium his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Ro. soluerent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, ut ex prælio fugerat, unà cum Petreio interdiu in uillis latitādo, tandem nocturnis itineribus confectis in regnū peruēnit, atq; ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilimm coniuges, liberosq; habebat: quò ex cuncto regno omnē pecuniam, carissimasq; res comportauerat, quodq; inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea oppidani rumore exoptato de Cæsaris uictoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quòd bello contra populum Ro. suscepto in oppido Zama lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat, ut si forte bello foret superatus, omnibus rebus eò coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodemq; proiectis, igne subiecto, tum demū seipse insuper interficeret, atq; unà cum liberis, cōiugibus, ciuibus, cunctaq; gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu, multumq; primo minis, pro imperio egisset cum Zamansibus: deinde cum se parū proficere intellexisset, precibus quoq; oras-

Iuba rex.

Zama opp.

ſet, uti ſe ad ſuos deos penates admitterent: ubi eos in ſententia preſtare animaduertit, nec minis nec precibus ſuis moueri, quo magis ſe reciperent: tertio petit ab eis, ut ſibi coniuges, liberosq; redderent, ut ſecum eos aſportaret. Poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animaduertit, nulla re ab his impetrata, ab Zama diſcedit, atque ad uillam ſuam cum M. Petreio, paucisq; equitibus ſe confert. Zamenſſes interim legatos de his rebus ad Cæſarem Vticam mittunt, petuntq; ab eo, uti ante, quàm Rex manum colligeret, ſeſeq; oppugnaret, ſibi auxilium mitteret, ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad uita ſuppeteret, oppidum, ſeq; ei reſeruare. Legatos collaudatos Cæſar domum iubet antecedere, ac ſuum aduentum prænuntiare. Ipſe poſtero die Vtica egreſſus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Cæſarem ueniunt, orantq;, ut ſibi ignoſcat. Quibus ſupplicibus uenia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaq;, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæſarem, ab eoq; ſunt metu, periculoq; liberati. Dum hæc utrobique geruntur, Conſidius, qui Tiſdræ cum familia ſua, gladiatoria manu, Getuliſque præerat, cognita cæde ſuorum, Domitijq;, & legionum aduentu perterritus, deſperata ſalute, oppidũ deſerit, ſeq; clàm cum paucis barbaris pecunia onuſtus ſubducit: atq; in regnum fugere contendit: quem Getuli ſui comites in itinere prædæ cupidi concidunt, ſeq; in quaſcunq; potuere parteis conferũt. C. itinerim Vergilius, poſtquã terra, mariq; clauſus, ſe nihil proficere intellexit, ſuosq; interfectos, aut fu-

Conſidij mors.

gatos, M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse. Regem uagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari. Saburam, eiusq; copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarem sine mora receptum. De tanto exercitu reliquias esse nullas, quę sibi, suisq; liberis prodessent, à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seq;, & sua omnia, & oppidū proconsuli tradit. Rex itinerim Iuba ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum iam conatus esset cum Petreio, ut per uirtutē interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant, atq; firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro consumpsit. Deinde ipse sibi cū conaretur gladio traijcere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, ut se interficeret, idq; obtinuit. P. interim Sitius pulso exercitu Saburæ prę fecti Iubæ, ipsoq; interfecto, cum iter cum paucis p Mauritaniam ad Cæsarem facceret, forte incidit in Faustum, Afraniumq;, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterq; in Hispaniam tendebāt, & erant numero circiter MD. itaq; celeriter nocturno tempore insidijs dispositis, eos prima luce adortus, pręter pauces equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit, Afranium, & Faustum uiuos capit cum coniuge, & liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus, et Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaq; omnia concessit. Scipio interim cū Damasippo, & Torquato, & Pletorio Rustiano, nauibus longis diu, multumq; iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferūtur, ubi classis P. Sitij per id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus circūuēta nauigia

C. Vergilii deditio.

Iubæ regis, & Petreij mors.

Sabura, & P. sitio interficitur

Fausti, & Afranij mors

Scipionis interitus.

deprimuntur. Ibiq; Scipio cum ijs, quos paulò ante nominaui interit. Cæsar interim Zamæ auctione regia facta, bonisq; eorum uenditis, qui ciues Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmijsq; Zamensibus, qui de Rege excludendo consilium cœperant, tributis, uectigalibusq; regijs irrogatis, ex regnoq; Prouincia facta, atq; ibi Crispo Salustio populi Ro. proconsule, cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. Ibi bonis uenditis eorum, qui sub Iuba, Petreioq; ordines duxerant: Item Thapsitanis H S uiginti millia, conuentui eorum H S triginta millia, Adrumeianis H S triginta millia, conuentui eorum H S quinquaginta millia, multæ nomine imponit. Ciuitates, bonaq; eorum, ab omni iniuria, rapinisq; defendit, Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad Senatum questi per legatos, atq; arbitris à Senatu datis, sua receperant, triginta centenis millibus ponderis olei in annos singulos multat. Ideo quòd initio per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eumq; armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis Idibus Iunij, Vticæ classem conscendit, et post diem tertium Caraleis in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quòd Nasidium, eiusq; classem receperant, copijsq; iuuerant, H S centum millibus multat, & pro decumis, octauas pendere iubet, bonaq; paucorum uendit, & ante diem III. Calendarũ Quintilis naues conscendit. Et à Caralibus secundum terram prouectus, duo de trigesimo die, eo quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.

Crispus Sallustius.

Cæsaris in Italiam profectio.

A. HIRTII AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANIENSI

LIBER SEXTVS.

HARNACE SVPERATO Africa recepta, qui ex his prælijs cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, cum & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur, quòd facilius præsidia contra compararet, Pompeius in fidem uniuscuiusque ciuitatis confugere cœpit. Item partim præcibus, partim ui, bene magna cõparata manu, Prouinciam uastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas claudebant, ex quibus, si qua oppida ui ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret: ita paucis cõmodis hoste ortato, maiores augebantur copiæ. Ideoq; crebris nuntijs in Italiam missis, ciuitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant. C. Cæsar dictator tertio, designatus quarto, multis itineribus ante confectis, cum celeri festinatione ad bellũ conficiendum in Hispaniam conuenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obuiam uenerunt, à quibus nuntiabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quòd nec opinantibus aduersarijs

Cn. Pompeius. adolescens.

eius, Prouincia potitus esset. Simulq;, quòd tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorẽ Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent, multa præterea uerisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos antè exercitui præfecerat Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, ut quem sibi equitatum ex Prouincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quàm ipsi opinati sunt, appropinquauit: atq; ut ipse uoluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cũ præsidio Cordubam tenebat, quod eius Prouinciæ caput esse existimabatur. Ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllam oppidum oppugnabat, & ferè iam aliquot mensibus ibi detinebatur: quo ex oppido cognito Cæsaris aduentu, legati clàm præsidio Cn. Pompei Cæsarem cũ adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoq; tempore subsidium mitteret. Cæsar eam ciuitatem omni tẽpore optime de populo Ro. meritã esse sciebat, sex cohortes secunda uigilia iubet proficisci, pariq; equites numero, quibus præfecit hominem eius Prouinciæ notum, & non parũ scientem L. Iunium Patiecum: qui, cum ad Cn. Pompeij præsidia uenisset, incidit idem temporis, ut tẽpestate aduersa, uehementiq; uento afflictaretur, qua ui tẽpestatis ita obscurabatur, ut uix proximum cognoscere posset, cuius incõmodum summã utilitatem ipsis præbebat. Ita cũ ad eum uenerunt, iubet binos equites incedere, et rectà per aduersariorum præsidia ad oppidum cõtendere, medijsq; ex præsidijs cũ quæreretur, qui essent, unus ex nostris respondit, ut sileat uerbum facere, nam id tẽporis conari ad mirum accedere, ut oppidum capiãt, & partim

Sex Pompeius.

L. Iunius Patiecus

tempestate impediti uigiles non poterant diligentiā præstare, partim illo responso deterrebantur, cum ad portā appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti et pedites, equitesq; clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionē in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud cū inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in ijs castris fuissent, se propè captos esse. Hoc misso ad Vllam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubā contendit, exq; itinere loricatos uiros fortes cum equitatu antè pręmisit, qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur, hoc à Cordubensibus nequaquā poterat animaduerti, appropinquātibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatū concidendū cum exisset, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descēderunt, et magnū prœliū fecerunt, sicut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidū se reciperēt. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret, ne prius Cæsar Cordubā caperet, quàm ipse illò uenisset. Ita Cn. Pompeius Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, cum ad flumen Betim uenisset, neq; propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit, ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò traduxit. Tenebant aduersus oppidum è regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartitò. Huc cum Pōpeius cū suis copijs uenisset, ex aduerso pari ratione castra posuit. Cæsar, ut eum ab oppido, cōmeatuq; excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius

Cordubā [illegible]

Betis fl.

pontem ecouparet, ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res, cum ad maiorem contentionē uenisset, ab utrisq; cominus pugna iniqua dū cupidius locū student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabātur. Hic alteri alterius non solum mortē mori exaggerebant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus cōpluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo quoq; tempore de bello decernere: cum animaduerteret aduersarios minime uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquū deduceret, copijs flumen traductis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per uiarū angustias, carra complura, multosq; lanistas retraxit, et ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circunducere cœpit: cuius rei Pōpeio cum nuntius esset allatus, eo die proficiscitur, cuius in aduentū, præsidij causa, Cæsar cōplura castella occupauit, partim sub equitatu, partim ut pedestres copiæ in statione, et in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tēpore nebula esset crassissima. Itaq; in illa obscuratione cū aliquot cohortibus, et equitum turmis circuncludunt Cæsaris equites, et concidunt, sic, ut uix in ea cæde pauci effugerēt. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida Ateguam, & Vcubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisq;, quæ ad oppidum oppugnandum

Ateguam

Salsum fl.

Vcubis opp.

opus fuerunt, aggerem, uineasq́; agere instituit. Hæc loca sunt mõtuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planicie diuiduntur Salso flumine proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorunq; oppidorum, neq; suis ausus est subsidio uenire. Aquilas habuit, et signa XIII. legionum. Sed ex quibus aliquid firmamẽti se existimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, & una facta ex colonis, quę fuerũt in his regionibus: quarta fuit Africana ex Africa, quam secũ adduxerat. Reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. Nã de leui armatura, & equitatu, lõge & uirtute, et numero nostri erãt superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Põpeius, quòd loca sunt ædita, et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nã ferè totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fœcunditatẽ inopẽ, difficilemq́; habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiã propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus, et munitionibus retinẽtur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur, simulq́; in his habent speculas, et propter altitudinem longe, lateq́; prospiciunt. Itẽ oppidorum magna pars eius Prouinciæ montibus ferè munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus, ascensusq́; habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut ciuitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Vcubim, quæ oppida supra sunt scripta, Põpeius habuit castra cõstituta, in cõspectu

duorum oppidorũ, ab suis castris circiter millia passuum quatuor Grumus est excellẽs natura, qui appellatur Castra Posthumiana: ibi præsidij causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quod remotũ erat à castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem, & quòd flumine Salso intercludebatur, non esse permissurũ Cęsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret, ista fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellũ oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri cũ appropinquassent, clamore repentino, telorumq; multitudine iactus facere cœperunt, uti magnam partẽ hominum uulneribus afficerent: quo peracto, cum ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cæsari nũtius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus. Et cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, cõplures capti, in quibus multi pterea armis exuti fugerũt, quorũ scuta sunt relata octoginta. In sequẽti luce Arguetius ex Italia cũ equitatu uenit, is signa Saguntinorũ retulit quinq;, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem uenissent, ea nocte Põpeius castra incendit, et ad Cordubã uersus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur à uernaculis legionarijs exceptus est, et interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam uersus prosecuti sunt eos, qui cõmeatus ad castra Pompeij ex oppido portabant, ex ijs capti quinquaginta, cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Martius Tri. mil. qui fuisset Põpeij,

Castra Posthumiana.

Arguetius.

Indo rex.

Q. Martius Tri. mil.

ad nos transfugit, & noctis III. uigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemq; multum miserunt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus, ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse: cũ uenirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Babilio, & pædio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamq; ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine uigilia secunda ex oppido ignem multum, telorumq; multitudinem iactando, bene magnũ tempus consumpserunt, compluresq; uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore eruptionem in legionem sextam fecerunt, cũ in opere nostri distenti essent, acriterq; pugnare cœperunt. Quorum uis repressa à nostris, & si oppidani superiore loco defendebantur, quinquaginta, cum eruptionem facere cœpissent, tamen uirtute militum nostrorum, qui, & si inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis uulneribus affecti, in oppidum se contulerunt. Postero die Põpeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere, & cum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus repti, de statione sunt deiecti, & occise tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in castris Põpeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de lege secunda pompeiana captus à militibus, &

C. Fundanius

A. Valgius.

Glans inscripta. interfectus est. Per idem tēpus glans missa est inscripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nōnulli dum sine periculo murum ascendere, & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent conseruati, missos fecere loricatos, quiq; præsidij causa præpositi oppido à Pōpeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere consueuisse: qui cum in oppidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin irruptionem eo die essent facturi. Ita corona circundāta pugnatum est aliquandiu uehementissime. Simulq; balista missa à nostris turrem deiecit, qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, quinq; deiecti sunt, & puer, qui balistā solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumē Salsum castellum constituit, neq; à nostris prohibitus falsaq; illa opinione gloriatus est, quòd propè in nostris partibus locum tenuisset. Item in sequenti die eadē consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem nostrorū equitum, simulq; leui armatura inter turmas aduersariorū, protritæ. Hoc in conspectu utrorumq; castrorum gerebatur, & maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quòd nostris cedētibus prosequi cœpissent: qui cum aliquo loco à nostris recepti essent, ut

consuessent, ex simili uirtute clamore facto auersari sunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælij consuetudo, cum eques ad dimicandum dimisso equo cum pedite progreditur, nequaquam par habetur: id quod in hoc accidit certamine: cũ pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus uenissent, idq; in prælio animaduersum esset, cõplures equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usq; eò, ut cædem proxime à uallo fecerint. In quo prælio aduersariorum ceciderunt CXXIII. compluresq; armis exuti, multi uulneribus effecti in castra sunt redacti, nostri ceciderunt tres, saucij XII pedes, & equites V. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum, ignemq; nostris defendentibus iniecissent, nefandũ, crudelissimumq; facinus sunt aggressi, in conspectuq; nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros, quod post hominum memoriam nunquã est factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clàm ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggeremq; incenderent, et tertia uigilia eruptionẽ facerent. Ita igne, telorumq; multitudine iacta, cum bene magnam partẽ muri consumpsissent, portam, quæ è regione, & in conspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, copiæq; totæ eruptionem fecerunt, secumq; extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quæ stramentis ab nostris hybernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas. Præterea argentum, et uesti-

P. C.

C. V.

Pompeiano[rum] nefanda i[nhu]manitas.

menta, ut dum nostri in præda detinerētur, illic cæde facta ad præsidia Pompeij se reciperent. Nam, quòd existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinātibus nostris esset gestum, tamen uirtute freti repulsos, multisq; uulneribus affectos, oppido represserunt: prædaq; & armis eorum sunt potiti, uiuosq; aliquos cœperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemq; tēpore transfuga nuntiauit ex oppido Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorū facta, classem facinus se nefandum, & scelus fecisse. Nam eos nihil meruisset, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent, eosq; hospitium scelere contaminasse, multa præterea dixisse, qua ratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit, & apud Cæsarem uerba fecit. Vtinam quidem Dij immortales fecissent, ut tuus potius miles, quàm Cn. Pompeij factus essem, & hanc uirtutis cōstantiam in tua uictoria, non in illius calamitate præstarem: cuius funestæ laudes quippe ad hanc fortunā reciderunt, ut ciues Ro. indigentes præsidij, & propter patriæ luctuosam pernicem dedimur hostium numero, qui neq; in illius prospera acie primam fortunam, neq; in aduersa secundam obtinuimus uictoriam, qui legionum tot impetus sustentātes, nocturnis, diurnisq; operibus gladiorum ictus, telorumq; missus expetantes, uicti, et deserti à Pompeio tua uirtute superati salutem à tua clementia deposcimus: petimusq;, ut qualem te gentibus præstiti sti, similem in ciuium deditione prestes. Remissis legatis, cum ad portam uenisset Tiberius Tullius, cum eū intro-

Tulli apud Cæsarem uerba.

euntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius cũ fieri animaduertit, simulq́; pugionem eduxisset, manum eius incidit, ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemq́; tempore signifer de legione prima transfugit, & nuntiauit quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines trigintaquinque, neq; licere castris Cn. Pompeij nuntiari, neque dici perisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremq́; & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæsaris præsidijs in Pompeij castra discessit, & inditium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum pararentur. Ita literis acceptis, cum in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pōpeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio nō posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare uersum. Vnum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent. Tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum ueniebant, quorum literas Cæsar oppidanis obiecit, & qui uitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incēderet. Ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiauit, Pompeium, & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda

Fratres lusi[tani] transfu[gae]

Tabellarij d[e]prehensi

transfuga

propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo uitium fecit, usq; ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, ut superiorem incenderunt: idcirco quod uentum oppidani secundum habuerunt. In sequenti luce materfamilias de muro se deiecit, et ad nos transilijt, dixitq; se cum familia constitutum habuisse, ut unà transfugerent ad Cæsarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentum: L. Minutius Cæsari, Si mihi uitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali uirtute, & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant Cæsarem adierunt, si sibi uitam concederet, sese insequenti die oppidũ esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarẽ esse, fidemq; præstaturum, ita ante diem XI. Calend. Martij oppido potitus, imperator est appellatus. Et Pompeius, ex perfugis cum deditionem oppidi factum esse scisset, castra mouit Vcubim uersus, sed circum ea loca castella disposuit, et munitionibus se continere cœpit. Cæsar mouit, et propius castra castris contulit. Eodem tẽpore mane loricatus unus ex legione uernacula ad nos transfugit, & nũtiauit Pompeium oppidanos Vcubenses cõuocasse, eisq; imperauisse, ut diligentia adhibita perquirerent, qui essent suam partium, itemq; aduersariorum uictoriç fautores. Hoc prçterito tempore, in oppido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstrauimus, dominũ iugulasse, is uiuus est cõbustus, eodemq; tempore Centuriones loricati octo ad Cæsarem transfugerunt

L. Minutius

Ategua capta.

gerunt

gerunt ex legione uernacula, & equites nostri cum ad
uersariorum equitibus congressi sunt, & saucij aliquot
occiderunt leui armatura. Ea nocte speculatores prehē-
si serui tres, et unus ex legione uernacula. Serui sunt in
crucem sublati, militi ceruices abscissæ. Postero die equi-
tes, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos,
transfugerunt. Et eo tēpore circiter XI equites ad aqua
tores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt,
item alios uiuos abduxerūt. Ex equitibus capti sunt equi
tes octo. In sequenti die Pompeius securi percussit homi-
nes LXXIIII. qui ducebantur esse fautores Cæsaris ui-
ctoriæ: reliquos in oppidum iussit deduci, ex quibus effu
gerunt CXX. & ad Cæsarem uenerunt. Hoc præteri-
to tempore, qui in oppido Ategua Bursauolenses capti
sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bur
sauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio,
cum uiderent hospites iugulari. Præterea multa scelera
ab ijs fieri, qui præsidij causa ab his reciperentur: qui, cū
ad oppidum uenissent, nostri, qui fuissent equites Roma-
ni, & Senatores, non sunt ausi introire in oppidum, prę
terquam, qui eius ciuitatis fuissent. Quorum responsis
ultro, citroq; acceptis, & redditis, cum ad nostros se reci
perent, qui extra oppidum fuissent: illi de præsidio inse-
cuti, ex auersione legatos iugularunt. Duo reliqui, qui
ex eis fugerunt, Cęsari rem gestam deluterunt, & specu
latores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certū
comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemad-
modum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eū,
qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare
cœperunt, illius opera se perisse. Ita uix periculo libera-

tus, petijt ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarē proficisci, illi se satisfaturum. Potestate data, cum inde esset profectus præsidio cōparato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit: principibus, qui sibi cōtrarij fuissent interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nuntiauerunt oppidanorum bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco, quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conteritos cōplures profugere in Bethuriam, neq; sibi ullam spem uictoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturam conijci, eumq; non amplius sexdecim accipere. In sequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachi[illegible]a ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dū in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorū decurrerunt. Nec detinentibus nostris, multis telis iniectis, complures uulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cesserere parumper. Itaq; præter consuetudinem, cum à nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex legione V. flumen transgredi duo restituerunt aciem, acriterq; eximia uirtute plures, cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita cū his cōpar prælium facere cœpisset, & cū undiq; se circumueniri animaduertisset, parūper ingressus, pedē offendit. Huius concidentis uiri casu passim audito, cum complures aduersariorū concursum facerent, equites nostri trāsgressi interiore loco aduersarios ad uallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student

cædem facere, à turmis, & leui armatura sunt interclusi, quorum nisi summa uirtus fuisset, uiui capti essent. Nã & munitione præsidij ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso uix se defendere possent. Ex utroq; genere pugnæ complures sunt uulneribus affecti, in queis etiam Clodius Aquitius. Inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris præter duos Centuriones sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utræq; cõuenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius, cum animaduerteret castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum V. distat, hæc res necessario uocabat, ut ad dimicandum descenderet: neq; tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, usq; eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cum utrorumq; copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectiq; planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prœlium, undiq; autem cedentibus aduersarijs, nostri magna in cæde uersabantur: quibus mons, non uirtus saluti fuit: qui subito tunc, nisi aduesperasset, à paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uigintiquatuor, ex legionarijs centum trigintaocto, præterquàm quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridie duorum Centurionum internitio hac aduersariorũ pœna est litata. In sequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium uenisset, pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copię concursu facere cœperũt. Simulq; uociferantibus le-

Clodius Aquitius.

Soricaria.

Aspauia.

Cautes.

gionarijs, cum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi, et planicie in æquo loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in eum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens uiribus ex aduersarijs sibi parem esse neminē cogitare cœpit: hic (ut fertur) Achillis Memnonisq; congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congrediendum progressus est, quoniam ferocitas Antistij omnium mētes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores, principesq; dubia erat posita uictoria, ut propè uideretur finem bellandi duorū dirimere pugna. Ita auidi, cupidiq; suarum quisq; partium, expertorū uirorum, fautorumq; uoluntas habebatur. Quorum uirtute alacri cum ad dimicandum in paniciem se contulissent, scutorumq; laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitū concessum, ut supra demonstrauimus, leui armatura præsidij causa non longe ab opere castrorum constitissent, ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarij cupidius sunt insecuti, uniuersi clamore facto impetū dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra se recipiunt. Cæsar ob uirtutem turmæ Cassianæ donauit millia XIII. & præfecto torques aureos II. & leui armaturæ millia X. Hoc die A. Bebius, & C. Flauius, & A. Trebellius equites Romani hastenses argento propè tecti equites ad Cæsarem transfugerunt, qui nuntiauerunt equites Romanos coniurasse om

Antistij Turpionis. Q. q; Pompeij congressus.

A. Bebius. C. Flauius. A. Trebellius

nes, qui in castris Pompeij essent, ut trãsitionẽ facerent, serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, è quibus occasione capta se transfugisse. Item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas minebat Saonem Cn. Pompeius. S. V. G. E. V. & si, prout nostra felicitas, ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quàm uestra opinio est, bellũ confecissem. Sed exercitum tyronum nõ audent in cãpum deducere, nostrisq; adhuc freti præsidijs bellum ducunt. Nam singulas ciuitates circunsident, inde sibi cõmeatus capiunt. Quare & ciuitates nostrarum partiũ conseruabo, & bellum primo quoq; tempore conficiam, cohortes animo habeo ad uos mittere. Profecto nostro cõmeatu priuati necessario ad dimicandum descendent. Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in olineto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. serui transfugerunt, qui nuntiauerunt ad Tert. Nonarum Martij prælium affore ad Soritiam, quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Accium Varum circum castella præesse. Eo die Põpeius castra mouit, & circa Hispalim in olineto constitit. Cæsar prius, quàm eódem est profectus, luna hora circiter sexta uisa est. Ita castris motis Vcubim præsidium, quod Pompeius reliquit, iussit, ut incenderent, & deusto oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tẽpore Ventisponte oppidum cum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij castra posuit. Põpeius oppidum, quòd contra sua pręsidia portas clausisset, incendit: milesq;, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc

Accius Varus Hispalis.

Ventisponte op. Carruca.

itinere facto, in campum Mundensem cum esset uentū, castra contra Pōpeium constituit. Sequenti die cum iter facere Cæsar cum copijs uellet, renuntiatū est ab speculatoribus Pompeiū de tertia uigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato, uexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quòd Versaonensiū ciuitati fuissent fautores, antea literas miserat, Cæsarem nolle in conuallem descē-dere, quòd maiorem partem exercitus tyronū haberet. Hæ literæ uehementer confirmabāt mentes oppidanorū. Ita hac opinione fretus, totū se facere posse existimabat. Etenim et natura loci defendebatur, et ipsius oppidi munitione ubi castra habuit constituta. Nanq;, ut superius demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum Prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placauit tacere id quod eo incidit tempore. Planicies inter utraq; castra intercedebat, circiter millia passuum V. ut auxilia Pompeij duabus defendereneur rebus, oppidi excelsi, & loci natura: hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palusti, et uoraginoso solo currebat ad dextram partem, & Cæsar, cum aciem directam uidisset, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum aduersarij procederent, hoc erat in omnium conspectu: huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum ornaret, & diei, solisq; serenitas, ut mirificum, & optandum tempus propè ab Dijs immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri lateri, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res, fortunæq; omnium deducerentur, ut quidquid post horam castris fieret, in dubio

Versaonenses.

poneretur. Itaq; nostri ad dimicandum procedunt, id, quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere, in quo sibi propè murum aduersarij constituebant. Itaq; nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad uictoriam. Neq; tamen illi à sua consuetudine discedebãt, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuũ, cum appropinquassent aduersarij, patrocinari loco iniquo non defecerunt. Erat acies XIII. aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. Præterea auxiliares accedebant propè alterum tantum. Nostra pręsidia LXXX. cohortibus, et octo millibus equitũ. Ita cum in extrema planicie iniquũ in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter uehementer esset periculosum. Quod cum à Cæsare esset animaduersum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod cum hominum auribus esset obiectum, molestæ, et acerbe accipiebant, se impediri quo minus prælium cõficere possent. Hęc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad cõmittendum pręliũ. Ita se efferẽtes iniquo loco sui potestatẽ faciebant, ut magno tamẽ ꝑiculo accessus eorũ haberetur. Hic decumani suum locũ cornu dextrum tenebant, sinistrum tertia, & quinta legio, itemq; cætera auxilia, & equitatus: pręliũ clamore facto, cõmittitur. Hic & si uirtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebantur acerrime, et uehemens fiebat ab utrisq; clamor, telorumq; mis- Prælium inter Cæsa- rem & Gn. Pompeium

ſus, concurſus, ſic ut propè noſtri diſſiderent uictoriæ: congreſſus enim, & clamor, quibus rebus maxime hoſtes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroq; genere pugnæ, cum parem uirtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur, & concidit aduerſariorum multitudo. Dextrum demonſtrauimus decumanos cornu tenuiſſe, qui, et ſi erant pauci, tamen propter uirtutem, magno aduerſarios timore eorum opera afficiebant, quòd ſuo loco hoſtes uehementer præmere cœperunt, ut ad ſubſidium, ne ab latere noſtri occuparentur, legio aduerſariorum traduci cœpta ſit ad dextrum: quæ ſimul eſt mota, equitatus Cæſaris ſiniſtrum cornu premere cœpit, ut ij eximia uirtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad ſubſidium ueniendi non daretur. Ita cum clamori eſſet intermixtus gemitus, gladiorumq; crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpedibat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, auerſariosq; uehementiſſime pugnantes noſtri agere cœperunt: quibus oppidum fuit ſubſidio, ita ipſis liberalibus fuſi, fugatiq; non ſuperfuiſſent, niſi in eum locum confugiſſent, ex quo erant egreſſi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter triginta, & ſi quid amplius. Præterea Labienus, Accius Varus, quibus occiſis, utriſque funus eſt factum. Itemq; equites Romani partim ex urbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Noſtri deſiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, ſaucij ad quingentos. Aduerſariorum aquilæ ſunt ablatæ XIII. & ſigna, & faſces. Præterea duces belli XVII. capti ſunt: eos habuit res exitus. Ex fuga hac, cum oppidum

Deſideratorum numerus.

Mundam sibi constituissent praesidium, nostris cogebantur necessario eos circunuallare, ex hostium armis, pro cespite cadauera collocabantur, scuta, & pila pro uallo: & super occisi, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa uniuersa hostium timorem, uirtutisq; insigna proposita uiderent, & uallo circuncluderentur aduersarij. Ita Galli tragulis, iaculisq; oppidum ex hostium cadaueribus sunt complexi, oppugnare coeperunt. Ex hoc praelio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negocio, quos equites, quod pecuniae secum habuit,, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Caesarem proficisci, & secunda uigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisq; peditibus ad nauale praesidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest à Corduba millia passuum. CLXX. Quò cum ad octauum milliarium uenisset, P. Caluitius, qui castris antea Pompeij praepositus esset, eius uerbis nuntium mittit, cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset, literis missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quò erat delatus, qui arbitrati sunt clanculum uenisse, ut ab eo, quae uellent, de bello requirerent cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Caesar ex praelio munitione circundata, Cordubam uenit, qui ex caede eò refugerant, pontem occupauerunt: cum eò esset uentum conuitiari coeperunt, nos ex praelio paucos superesse, quò confugeremus. Ita pugn

Munda op.

Sext. Pompeius

Carteia.

P. Caluitius.

Scapula. cœperunt de ponte. Cæsar flumen traiecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ, & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cum uenisset, familiam, & libertos conuocauit, pyram sibi extruxit, cœnam afferri quàm optimam imperauit, item optimis superadditis uestimentis, pecuniam, & argentum in præsentia familiæ donauit. Ipse de tempore cœnauit, uinum, & nardum identidem sibi infundit: ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem simul Cæsar castra contra id oppidum posuit, discordare cœperunt, usque eò, ut clamor in castra nostra perueniret, quæ ferè inter Cæsarianos, & inter Pompeianos erant. Hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partium oppidanorum serui, qui erant à Sext. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cœperunt. Legio XIII. oppidum defendere cœpit, nam, cum iam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere cœperunt: qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII. præterquam extra murum, qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio, quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cum contendisset, legati deprecatum uenerunt. Ita cum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas par

Caninius.

teis præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, clàm cuidam Philoni, illi, qui pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat, hic clàm præsidio Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur, præsidium, uigilesq; iugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renuntiarunt, quòd Pompeium in potestate haberent, quòd ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cum animaduerteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent. Ita consilio habito, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod consultò non existimabant fieri. Ita irrumpendo naues, quæ ad Betim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Hastam iter facere cœpit, ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt, Mundensesq;, qui ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circunciderentur, bene multi deditionem faciunt: &, cum essent in legionem distributi, coniurant inter sese, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent. Illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, uigilia tertia, tessera data, extra uallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua

Philon.

Cæcilius Niger.
Lenium.

Betis fl.

Hasta opp.

oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant: pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat: pars erat, quæ pompeianarum partium essent fautores: seditione concitata, partes occupant, cædes fit magna, saucius Pompeius naues XXX. occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item quarto die nauigatione confecta, insequuntur, qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit. Et locum quendam munitum natura occupat: equites et cohortes, quæ ad persequendum missæ essent speculatoribus ante missis cerciores fiunt, diem, & noctem iter faciunt. Pompeius humero, & sinistro crure uehementer erat saucius: huc accedebat, ut etiam talum intorsisset, quæ res maxime impediebat. Ita lectica à turre, qua esset allatus in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus celeriter equitatu, cohortibusq; circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quòd propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter unitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent: subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequebantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto animaduertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem, & ce

leri festinatione circum munitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduersarijs congredi possent. A quibus cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstrauimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itemq; propter loci difficultatem, neq; equo, neque uehiculo salutis suæ præsedium parare poterat. Cædes à nostris undiq; administrabatur. Exclusa munitione, amissisq; auxilijs, ad conuallem autem, atq; exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit, ut à nostris non facile inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Iduum Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstrauimus illa affectus letitia, proximo se recepit castello, nonnullasq; naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic & si non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras exursiones, eijciebatur, & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt. Erant parati, qui naues incenderent, incensisq; qui subsidium repeterent: ij sic dispositi erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita cum ex castello Didius ad propellendum processisset, cum copijs signum à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulq; qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum uirtute

Cn. Pompeij cædes

Didij mors.

cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant. Item complures nando ad naues, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt, quæ res eorum uitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesq; circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem nõ prætermittunt, & reliquos uiuos capiunt, ac deine Vrsaonem proficiscuntur, quod oppidum magna munitione continebatur, sic ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura æditus, ad oppugnandum hostem appeteret. Hoc acciderat, quod aqua, præterquam in ipso oppido, non erat, nam circũcirca riuus nusquam reperiebatur propius millia passuum octo. Quæ res magna erat adiumento opidanis. Tum præterea accedebat, ut agger, materiesq;, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum sex non reperiebantur: ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiẽ circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario diducebantur nostri, ut à Munda, quod proxime ceperant, materiem illò deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrsaonem, Cæsar, cum à gedibus ad Hispalim se recepissent, insequenti die concione aduocata, commemorat initio quæsturæ suæ eam Prouinciam ex omnibus Prouincijs peculiarẽ sibi constituisse, & quæ potuisset eo tempore beneficia largitum esse. Insequenti prætura ampliato honore, uectigalia, quę Metellus imposuisset,

Vrsaum opp.

VSAVIS CÕCIO

à Senatu petisse, & eis pecunijs Prouinciã liberasse. Simulq́; patrocinio suscepto multis legibus ab se in Senatum inductis simul publicis, priuatisq́; causis, multorum inimicitijs susceptis defendisse. Suo interim in consulatu absentem, quæ potuissent cõmoda Prouinciæ tribuisse, eorum omnium cõmodorum esse immemores, & ingratos in se, & in populum Ro. hoc bello, & in præterito tempore cognosse, uos iuge gentium, & ciuium Romanorum, institutis cognitis, more barbarorum populo Rom. magna transiero sanctis Romanis simul, & sæpius atculistis, & luce clara capiunt in medio foro nefarie interficere uoluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Rom. in hac Prouincia haberi, apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. Ita neq; in ocio concordiam, neque in bello uirtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à uobis receptus, fasces, imperiumq́; sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum Ro. comparauit, agros, uestámq́; Prouinciam uestro impulsu depopulauit. In quo uos uictores existimabatis? An me deleto nõ animaduertebatis, decem habere legiones populũ Ro? quæ non solũ uobis obsistere, sed etiã cœlum diruere possent? quarũ laudibus, & uirtute.

INDEX EORVM, QVÆ IN COMMENTARIJS C. Iulij Cæsaris habentur per ordinem Alphabeti per Raimundum Marlianum, hominem sui temporis eruditissimum. In quo diligenter quidem, sed cursim recognito, quædam emendata sunt, quędam uel dempta, uel mutata, multa addita usque ad hæc tempora.

A

ÆSAR IN COMMENTArijs Galliam in treis parteis diuidēs loca Galliæ prouinciæ à Romanis tunc possessæ, Britāniæ ulterioris, quam Angliam dicimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum, transq́; Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, legibusq́; inter se etiam tunc differebant.

Aquitania regionū latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ existimanda est: hác Garūna flumen à Celtis diuidit, quæ et Oceanum mare attingit. In hac sunt metropoles Burdegalēsis, Auxitana, earūq́; suffraganeæ, pars item aliarum metropolum extra terminos eosdem sitarum, que tamen Aquitaniæ attribuūtur. Gēnam hanc Galli hodie nuncupāt. Hæc cū olim à regibus Francorū ducibus Normandiæ tradita esset, qui postea regnum Angliæ occuparunt, cum illam post uarias contētiones C. & LX. amplius annos Angli tenuissent, Caroli VII. auspicijs tandem ad Francos redijt. In hac cum alij principatus celebres sunt, tum Fuxēsis, quorum princeps nepos ex sorore Ludouici XII. qui nunc rerū in Gallia potitur, uictis apud Rauennam Hispanis me-

Guiene.

Fuxensis principatus.

morabili prælio, uitam cum principatu amisit, sicq; eius oppida ad regem nullis relictis hæredibus rediere, sorore superstite, Ferdinando Regi nupta.

Arar Celticæ fluuius est, nunc la Sone. Oritur in diœcesi Tullense, finibusq; Burgundiæ, & Lotoringiæ, non longe à monte Vosego, quò Mosa flumen profluit. Intersecat tum eam Burgundiæ partem, quæ imperatoria, tum eam, quæ Regia dicitur. Illi omnes, ut hodie loquũtur, huic dux à Francorum rege institutus præerat, qui tamen mortuo Carolo Philippi, ab Heluetijs occiso, ad supremum ius regium adscriptus est, ut nullus adhuc Burgundiæ dux sit, sed omnes tantum. Intersecat Cabillonem, ac Matisconem ciuitates, tunc Heduorum oppida, prolapsus Lugdunum urbem, Rhodanum influit: Quem fluuium Virgilius in buccolicis, Lucanus in primo, & Tibullus elegia sua septima memorant.

Alexia inter Celtas oppidum Mandubiorum, in ducatu Burgundiæ, finibusq; Heduorum: non longe à Lingonibus, nunc in uici formam redactum nomen retinẽs: à quo etiam hodie, ut plerisq; placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur: nec longe distat à uico, qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexie expugnatione nonnullæ munitiones in floris lilij formam Cęsaris iussu, ut ipse scribit, factæ sunt.

Alsetum.

Atrebates inter Belgas populi finitimi Ambianis, Tornacensibus, & Morinis, partem Picardiæ continẽt, ciuitas est, nomen adhuc retinens, in prouincia Remẽsi, regem agnoscit, Arras hodie uulgò nuncupatur, in hac laudatissima texuntur aulæa.

Arras

Ambiani Damiens uulgo, in Picardia posita, hanc

Amiens.

rex à duce Burgundiæ repetit.

Axona inter Belgas fluuius est in extremis Rhemorum finibus, quo pedibus uado transitus est, la Disne uulgo dicitur. In huius fluminis transitu Germani ab insequentibus Gallis magnũ incõmodum accepere, ferè octo millibus passuum ultra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem diœcesim partiens. Gallicæ Auaix nunc dicitur, propè oppidum, quod uocatur Gallicæ Latomio.

Aduatici Belgarum populi regni Eburonũ (nũc Leodiensium) finitimi, ac Neruijs (nunc Tornacensibus) proximi: habebant amplũ, & in altissimis rupibus oppidũ, forte nunc, ut quibusdã uidetur, est oppidum appellatũ Beaumont, uicinum Thuduino in finibus Hãnoniæ. Hos ex allusione uocabuli cõplures credunt esse eos, qui Donacum Atrebatensis diœcesis oppidum, non longe à Cameraco urbe distans, incolũt. Hi Aduatici Cimbris, Theutonisq; prognati erãt, qui Transrhenani fuerunt. Sed magis coniectura est Aduaticos fuisse eos, qui hodie Gallicam Brabantiam, ubi oppidum Niuella est, partemq; Hannoniæ circa Cãnetum montem, & Bintium oppida Cameracensis diœcesis, finitimaq; his loca extra Francorum regnum inhabitant: ubi locus quidam in uici formam redactus est ferè desertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri satis alludit, & monimenta adhud quedam præclara uetustatis uisuntur. Hi Bosleducenses dicti. Beaumont

Auaricum erat oppidum Celtarũ maximum, munitissimumq; in finibus Biturigum, agri fertilissima regione ferè ex omnibus partibus flumine, & palude perpetua circundãtum, trans Ligerim fluuium, habens unum, & perangustum aditum, proximum Nouioduno oppido Bi

nei Heduorum, quos quidam opinantur esse Borbonen- Borbonien-
ses. Nonnulli autem, quòd fuerint Niuernenses, Heduis fi ses. Niuernē-
nitimis, siue pro parte Bituricenses allusione uocabuli, ses.
quo ætas nostra utitur. Ambaros etiam dicimus ciuitatū
clientes, seu adherentes. Oppidum Ambarorum pagus
Semarius, siue mons Barri dicitur.

Allobroges erant populi citra Rhodanum fluuiū, & ad Lemanni lacus ripas extra Belgas, Celtas, & Aquitanos. Gebēnam oppidum, ubi solennes Nundinæ nostra ætate celebrantur in Sabaudia, locaq; finitima incolentes, qui etiam fuere finitimi Vocuntijs populis, propinqui Ceutronibus, nunc Tarentasiis, ac trás Rhodanum uicos, & possessiones habebant circa regionem, quæ hodiæ Brixia dicitur duci Sabaudiæ spectantem, quam fluuius Indis irrigat, citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis Satyra prima, et Salust. in Catilinæ historia, referunturq; in epistola Planci inter familiareis Tulij, quæ incipit: Nunquā me hercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ, prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paulo ante bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde constat Delphinatum fuisse tūc ex parte Galliæ Prouinciæ, quæ Romanorum erat, cum esset finitima Allobrogibus: fuisse item partem Allobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas Metropolis secundum Strabonem. Hi sunt hodie Sabaudienses appellati, quibus Dux præest uetustate imperij, & nobilitate generis longe clarissimus: caput generis Taurinum: nam Vercellas in dotem eius maiores à uicecomitibus habuere, paucis admodum studiosi.

[Margin notes:] Tarentasii. — Indis fl. — Delphinatus. — Vienna ciuitas. — Sabaudienses.

Aruerni populi inter Celtas finitimi Heduis, Bituri-

oppido, & Nouioduno, Auaricoq; Biturigũ oppidis proximum in regno Francorum situm Prouins gallicè.

Ambibareti erant populi in quos Cæsar hyemandi causa Caium Antistium Rheginum cum legione una in septimi commentarij fine misisse commemorat, & forte erant Ambianenses, uel aliqui his proximi, ut eos, Atrebatesq; & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est ueresimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, ut superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus.

Ambibari populi Celtarũ Armoricas ciuitates oceanum attingentes finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normanniam in regno Francorum siti.

Armoricæ ciuitates positæ erant in ultimis Galliæ finibus, oceano cõiunctę, ex quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osissini, Lemouices, Vnelli populi oppositi Angliæ, Britãnia citerior, & Britonans appellata. Cui dux olim regi subditus præfuit, nunc ex matrimonio Annæ ducis olim filiæ ad regem redacta.

Arduenna sylua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atq; ingens, à Rheno fluuio per fineis Teruirorum ad Neruios (nunc Tornacenses) & Rhemorum pertinens, millibus passuum amplius quingentis in longitudinem patet, attingit enim Menapios (nũc Iuliacenses) Aquisgranum oppidum, Eburones (nunc Leodienses) Condrusos, Aduaticos, qui erant pars comitatus Hannoniæ, Lucemburgensem, Bulioniensem, Barrensem, Lotorigum, Limburgensemq; ducatus Esliam, & comittatum Namurcensem, Metensium, Maguntinorum,

Coctiæ alpes. Alpes Iuliæ. placet, quibus in loca Rheno, oceanoq; finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhetis, qua forte ex Italia per Triuisinam urbem in Stiriam, & Austriam iter est.

Assiburgium oppidum Germaniæ non longe à Rheno fluuio, & cis eum inter Geldubam, & uetera castra situm Nusciæ, & Cliuensi ducatui proximum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Colonia. Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem ad ripas Rheni citerioris sitam non memorat Cæsar, sed Tacitus: in qua gente Agrippinam Claudij Cæsaris coniugem, Neronisq; matrem natam esse, ac ueteranos, & colloniã illuc deduci imperasse, Vbiorumq; gentem Rheno transgressam auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eam urbem fatali igne paulo post consumptam refert, in qua capitolium, & loca, ac edificia fuere, & ritus ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Antona in Anglia fluuius: Tacitus.

Ansuarios Germaniæ inferioris populos proximos Phrysiis pulsos à Caucis, nõ memorat Cæsar, sed Tacitus

Arenacij inter Coloniam, & Traiectum urbes episcopales locum ultra Nouesium Rheno adiacentem non memorat Cæsar, sed Tacitus.

B

Belgæ populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum mari oceano, Rheno, Matrona, & Sequăna fluminibus includuntur, horum plerique orti à Germanis Rhenum antiquitus traductis, Gallos inde expulerunt: hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt ualde culti, hu

mani, & satis affœminati, cõtinueq́; sunt apud eos mercatores, quo per ætates commercia, moresq́; hominũ mutari constat. In his sunt Metropoles: Treuerensis, Coloniensis, Maguntina, Rhemensis, cum earum suffraganeis intra oceanum mare, ac eadem tria flumina constitutis: item Brabantia, Flandria, Holandia, Gheldriæ, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campaniæ maxima portio. Sylua Ardenna uniuersa, cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis populis, ac locis, & plerique principes, tum profani, tum sacri, ducesq́; & comites, ciuitatesq́;, quarum multæ liberæ, suoq́; iure agunt, aliæ Francorum regi obtemperant, quod superest imperatorias parteis sequitur. In his sunt tres imperatorum electores, sunt & Francorum regis, quos Pares uocant, fermè omnes. Imperator certe, & rex in Belgis coronatur, consecratur, & inungitur: alter Aquisgrani, alter Rhemis. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clarissimi erant Treuiri, quorum urbs opulentissima Augusta, ut refert Pomponius Mella, quæ nunc ignoratur. In Belgica autem à Iulio Cæsare usque in tempus inclinantis imperij Legatum Romani diutius habuerunt. Nunc uero uicæ procõsulum, & legatorum Romani Pontificatus Monarchia extat, et legatos natos, et primates habet, quibus subsunt episcopi ad instar Præsidis prouinciæ instituit. Sunt et Collectores, quos prisca ætas Quæstores appellauit, atq; Reges, & principes, qui uelut censores decreta Pontificis Maximi, & censuras reuerenter exequũtur, huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsum assidue deferunt.

Pares Franciæ

Treuiri.

Belgium erat Bellouacorum ciuitas magna, et inter Belgas autoritate, atq; hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdū hyemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hybernis fuere, nomen adhuc retinet.

Beauuosin.

Bellouacis ciuitas est episcopalis in prouincia Rhemensi, ac Francorum regno sita: hi hodie de Beauuosin.

Bibrax oppidum Rhemorum in Belgis ultra Axonā flumen, nec longè ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons in Francorum regno situs, nunc naui, et interdum uado traijcitur: portus priscum oppidi nomen latinè retinet.

Bibracte oppidum Heduorum, in Celtis longe maximum, ac copiosissimum, & maximę apud Hæduos authoritatis, in quo totius Galliæ concilium Cæsar indixit, jus dixit, & sæpe hyemauit: in Francorum regno situm, in formam ruris redactum, & in radicibus montis non longe ab Hedua ciuitate positum, nomen retinet.

Bigrogi populi in Anglia mari proximi, & Cassiis, Ancalitibus, Trinobātibus, Ceuimagnis, ac Sēgoriacis.

Bigerrones populi in Aquitania proximi Tarbellis, Vocatijs, Taruscijs, Sōciatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum regno siti, comiti de Fuxo subditi. Vbi comitatus est in Vasconia consistens, nomen retinēt ubi Tursa est, & castrū Begora, & episcopatus Bitterensis prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus uir fortis Enequus nomine Regnum Nauarrę constituit, pulsisq; inde Mauris, successoribus suis regnum permanus reliquit.

Begora castrum.

Nauarræ regnum.

Bractuspancium oppidum Bellouacorum inter Belgas finitimum Suessionibus, in Francorum regno situm.

Brannouices populi inter Celtas proximi Segusia-

nis, Ambuaretis, ac Heduis, quorum clientes erant: hodie Lemoriane.

Blanonij populi inter Celtas proximi Segusianis, Ambuaretis, ac Heduis, quorum clientes erant: qui fuerunt forte Brannocices, qui dicuntur à Gallis de Blano.

Bituriges populi inter Celtas, eorum fineis ab Heduis, quorum erãt in fide, Ligeris fluuius diuidit, proximi sunt Aruernis, XXI. urbeis eorum uno die incenderũt, ut Cæsarem cõmeatu, & pabulatione prohiberent. Ciuitas est Metropolis, retinens nomẽ, Carolus VII. qui pulsis Anglis Francorum regnum restituit, cum nihil fermè aliud esset, quod in Gallia retineret occupantibus Anglis omnia, Bituricensis rex in derisum appellabatur: regno Francorum sita, hos memorat Luca. primo.

Bataui populi inter Belgas. Nam Mosa flumen parte quadem ex Rheno recepta longe ferè ab oceano octoginta millibus passuum, quæ appellatur Vualis, insulã effecit Batauorum, in oceanum influit. Hi hodie, ut plerisq; placet. Holandini dicuntur diœcesis Traiectensis propinqui Phrysiæ, & ducatui Gheldriæ, ac mori oceano finitimis, hos memorat Luca. in primo, hi à Catis populis transrhenanis, Cerusis, & Ligijs Pannoniæ populis ultra Hercyniam syluam finitimis, Hermunduris orti dicuntur, & seditione domestica pulsi extrema Gallicæ oræ uacua cultoribus, simulq; insulam inter uada sitam occupauere, quam mare oceanum à fronte, Rhenus amnis tergum, ac latere circumluit, ut refert Cornelius Tacitus dicẽs, apud Batanos fuisse olim lucum sacrum, qui, ut coniectura est, hodie in finibus uici Haghedacis in Holanda extat, nec longe secundum Tacitum est insula

Vualis fl.

Holandi

Haghducũ.

Mona insula.

nomine Mona, unde forte Monachum oppidum, uel Monasterium ciuitas episcopalis est.

Britãnię maioris, cui nomen est Anglia: pars interior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt: maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli causa ex Belgis transierant, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellãtur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atq; agros colere cœperũt. Inde opinio eorum linguã, ex populorum diuersitate compositam, intellectu, scientiaq; loquendi difficiliorem esse, quodq; Germanos præ cæteris caros habeant, quia pleriq; Belgæ orti sunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum transierunt, à quibus post hæc Angliæ pars maritima originem sumpsit, hos refert Lucanus ultra oceanum esse, & toto discretos orbe. Continet tota Anglia insula in circuitu bis mille millia passuum. Apud hos erat, & est magnus pecorum numerus. Hæc insula Angliæ, Germaniæ populis in eam classe sæpius irruẽtibus, uictis ueteribus colonis Anglorum terra dicta. Verum partem eius, quæ magis ad septentrionem uergit Scoti, & ipsi Germani pictis admistis occuparũt, hodieq; tenent, Francis amicissimi, Anglorum regi maxime semper infesti. Populi moribus inconditi, efferi, nullas propè urbes habent, nemora, & syluas, bellis ingruentibus, petunt.

Anglorum terra

Scoti.

Boij populi Transrhenati, Franconiæ alpibus Italiæ, Sueuis australibus, ac Danubio flumini proximi. Qui in agrum Noricum transiuere, Noricaq; oppugnarunt expulsis, ut coniectura est, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars trans Danubium non longe ab ortu eius,

Norici.

Iouigni

Iouigni principatus aure siccæ, multiq; alii, & pars comitatus campaniæ. Celtarum clarissimi sunt Hedui: horum urbs opulentissima Augustodunum, ut refert Pomponius Mella, cui Gallica lingua alludit Autun appellãdo: cuius Celticæ terminos, quoad Ro. Imperium in Gallis uiguit, Rhodanus fluuius p̄finiebat, ut nõnulli scripserunt: hi proprie Franci nunc dicuntur. Augustodunum. Autum. Franci.

Centrones populi finitimi Garocellis, & Caturigibus non longe à Vocontijs, & Allobrogibus erant, inter Alpes Graias, quæ hodie dicuntur mons Cinerum, siue Cionesius, & urbem Gebennam, lacumq; Lemanum, et Rhodanum fluuium. Nunc autem Centrones sunt Tarentasii, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, ciuitas est Metropolis. Tarentasii.

Caturiges populi finitimi Cẽtronibus, ac Garocellis, quà iter erat ab alpibus Graijs ad oppidum Gebennam, lacum Lemanum, et Rhodanum fluuium, quos uerisimile est fuisse diœcesis, uel saltem prouinciæ Tarentasiæ, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos.

Cimbri populi Rhenum fluuium transeuntes depositis (ubi postea Aduatici incoluerũt) citra id flumen impedimentis, omnem Galliam uexando, & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterq; per Galliam prouinciam Romanorum facientes, in Italiam contenderunt. Hos memorat Lucanus in primo, quos à Dacia (quę Dania dicitur) uenisse opinio est: hi Zelandiam hodie tenent, Zenandiq; nuncupantur. Dania: Dacia. Zelandia.

Cargali populi Transrhenani, in Galliam Celticam circa fineis Sequanorum, ac Heduorũ ab Ariouisto Germanorum Rege transportati, quos non abre opinari

possumus eosdem fuisse cum Harudibus, ab ipso rege similiter translatis.

Caletes populi inter Belgas Morinis, oceanoq; mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi: ab his breuissimus in Britanniam, nunc Angliam traiectus, nomen retinent: Normanniæ sunt diœcesis, in regno Francorum siti, Anglorum regi subiecti.

Catuaci populi inter Belgas, Neruijs, Caletis, Viromanduis, ac Condrusis proximi, quos forte Doaci oppidi incolas Atrebatensis opinari licet.

Cherusi populi, Germani gente, nomine, & numero appellati: cis Rhenum fluuiũ inter Belgas Eburonibus, qui hodie Leodiensis, & Condrusis proximi, hos coniectura est fuisse inter populos Leodiensis diœcesis.

Condrusi Belgarum populi inter Eburones (qui nũc Leodienses sunt) Segnos, & Treuiros (quorum erant clientes) Menapijs, Mosæ fluuio, & syluæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ oppidum ab Antonino Pio, ut quidam scribunt, conditum, & Benefacta appellatum: nomen retinent: diœcesis sunt Leodiensis, & usq; ad ciuitatis ferè mœnia protenduntur, cuius atistiti etiam subiacent, nunc ducatui Lucembergensi ac comitatui Namurcensi, & Mosæ fluuio finitimi.

Curiosolitæ populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Andegauẽsibus, Sesuuijs, Osissinis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus: hos Corisopitenses esse plerisq; placet: quæ ciuitas est episcopalis in prouincia Turonensi, Britanniæ ducatu, regnoq; Francorum

Corisopitenses

citeriori, & Garūnæ fluuio in Francorum regno siti.|

Confluens Mosæ, et Rheni fluminum in Sicambros, (nunc Ghelrenses) ad Menapios (nunc Iuliacenses) ut olim seipsi Menapij protendebant, est longe ab oceano ferè octuaginta mille passum, proximus Nouomagio, Ghelrensiū oppido, diœcesis Traiectensis, prouinciæ Coloniensis, inter Buscunducis, & Hœsdem oppidana ducatus Brabantiæ, in quorum Sicambrorum fineis equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum post prælium, & fugam suorum se trans Rhenum recepit: inter quem Confluentem, & Coloniensem ciuitatem (quæ post Vbiorum fuit) ponte facto, Cæsar primo traiecit exercitum.

Ghelrenses.

Cantium in Anglia ad mare est in angulo imi, minorisq; lateris ex tribus eius insulæ lateribus, cōtra Galliam, quò ferè omnes Galliæ naues appellunt: & ad orientem solem spectat. Ex omnibus autem Anglicis longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis, neq; multum à gallica differunt consuetudine. Huic maritimæ regioni quatuor reges præerāt, quibus Cæsar, quidquid in annos singulos uectigalis populo Ro. Anglia penděret, constituit. Nunc regnū Angliæ ex uoto Henrici regis uectigalis Romano Pontifici facta est, quæstorq; à Ro. Pontifice in Angliā mittitur. qui censum annuū exigat, non dissentiente rege. In Cantio ciuitas est Metroplis nomē retinēs, ferè habet omneis episcopos Angliæ sibi suffraganeos: eius archiepiscopus legatus natus est: similiter, et Eboracensis, cui in Anglia (quæ eas duas Metropoles solū habebat) duo tantum subsunt suffraganei, quod omnes olim episcopi Scotiæ, quæ nullum habet archiepiscopum, illi subijcerētur.

amicitiam remanserant Romanorum, propinqui oppido
Lemo, Nauernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis, inter
Celtas, in regno Francorum siti, hic Durasiorum familia
inter Gallos præcipua.

Denodurum inter Belgas oppidum Metensis ciuita
tis, quò ex Colonia urbe Rhenum attingente ad eã ciui
tatem iter est: Tacitus: forte Theonis uilla nunc dicta.

E

Eburones populi inter Belgas, gente nomine, & nu
mero Germani appellati, Condrusis, Menapijs, Aduati-
cis, Treueris, quorum clientes erant, & syluæ Arduen-
næ finitimi, nunc Leodienses dicti, apud Gallos Liege.
Horum maxima pars inter Rhenum, & Mosam, qui sci-
licet Mosa fluuius eos alluit: his Sicambri (qui Ghelren-
ses erant, Transrhenani) sunt proximi. Ciuitas tunc Ebu
ronum ignobilis, atq; humilis, proximi oceano, & syluis,
continentesq; paludes habebant. His duo reges præe-
rant, quo magis constat eos fineis quàm latissimos extitis
se: quibus coniectura est, ducatum Luxemburgensem, &
Lotoringensem, ac Iuliacensis partem, et comitatum Na
murcensem, urbemq; Aquisgranum, ubi Imperatores pri
mam ex more suscipiunt coronam, inclusos extitisse, ac
quantum diœcesis ipsa Leodiensis usquequaq; se exten-
dit, reges illos possedisse. Apud Eburones autem stir- Caroli Magni stirps.
pem Caroli magni in uico Lupilia nomine, Leodiensi
ciuitati proximo, ortum habuisse tradunt, Pipinosq;, & Pipini Germani.
Carlomanos, Belgas, simulq; Germanos fuisse, sicq; in
Germanos Cisrhenanos (qui Belgæ sunt) à Græcis, non
in Transrhenanos est translatum imperium. Ciuitas
nunc est episcopalis, prouinciæ Coloniensis: Hos me-

morat Lucanus, in primo & Suetonius in uita Iulij Cæsaris, quem refert cladem Cottæ, & Auruncul ei ęgerrimæ tulisse. Hanc ciuitatem Carolus dux Burgundiæ ultimus solo æquauit, omneisq; puberes, & sacerdotes interfecit, quòd episcopo consanguineo suo infestiores aliquanto fuissent.

Leodiensiũ clades à duce Burgundiæ.

Eburonices inter Celtas populi, Aulertijs, Lexouijs, Vnellis, et Curiosolitis proximi, ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorũ, quæ est episcopalis, in prouincia Rhotomagensi, ducatu Normãniæ, & Francorum regno sita.

Essui populi pacatissimi, & quietissimi, proximi ciuitatibus, quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis ultra centum millia passuum. Hos inter Celtas fuisse coniectura est, forte in Normannia, aut Britannia citeriore, & regno Francorum siti: Galli Retolois appellant.

Elauer fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergoniam oppidum in altissimo monte positum præterfluẽs, qui ferè ante Autũnum uado transiri non solet, in regno Francorum situs, nomen adhuc retinens, Gallicè Allier.

F

Flustrates populi in Aquitania, proximi Vocatijs, Tarusatijs, Sontiatibus, Garumnis, & Hispaniæ citeriori in regno Francorum siti. Comitatus est in Vasconia consistens, ad comitem de Fuxo pertinens, nomen retinet etiam nunc.

Frisios oceano, & Batauis finitimos, pluraq; loca, & insulas circa Holandiam, Ghelriam, Brabantiam, et Traiectensem urbem, ac Ostia, quibus Rhenus oceanum mare influit habitanteis. Tacitus refert eos transrhena-

attribuerat, ut supra descripsimus, in finibus Heduorum, proximum Auarico, & Nouioduno Biturigum oppidis, in regno Francorum situm.

Claromontensis ciuitas. Gergouia in Celtis inter Aruernos oppidum secundum flumen Elauer in altissimo monte positum: forte nunc Claromontensis ciuitas episcopalis in prouincia Bituricensis, & Francorum regno sita.

Lectorenses. Garites populi in Aquitania, proximi Auscis, Garumnis, Vocatijs, Tarusatijs, Sonciatibus, & Hispaniae citeriori, quos coniectura est fuisse Lacorites, nunc Lectorenses: ciuitas est episcopalis in prouincia Auscitana, & in Vasconia, ac Francorum regno sita.

Garumni populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatijs, Tarusatijs, Sonciatibus, & Hispaniae citeriori, in regno Francorum siti.

Germani, ut plerisque placet, inter Danubium, & Rhenum flumina protenditur, omneisq; illic habitantes populos à fontibus eorum usque ad maria, quae ambo influunt, cōplectitur: nec nō et eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgranī urbem, & plerosque Belgas ortos à Germanis cis Rhenū flumen antiquitus in Galliam traductos superior Germaniae pars (quae alta dicitur) ab Alpibus Italiae imminentibus, usque ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior ab inde usque in mare oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant finitimos longissime expellere.

Galli omnes in septentrionibus sunt positi, Carnutum autem fines regie totius Galliae media. Galli uirtute belli omnibus praeferebantur, ac Germanos superabant, ut

525

ultro eis bella inferent, & propter hominum multitudinem, agriq; inopiam Transrhenum Colonias mitterēt, & quod à Dite patre se prognatos prædicabant spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita ut nocteis dies subsequatur. Coniectura est horarum initium apud eos media nocte incipere cōsueuisse. Apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates, Treuerensis, scilicet Coloniensis, & Maguntina, quę in imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas coniectura est, ut Christi forte fidē facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos.

Grudij populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, & Gordunis, Galli. Lauanois. Louanium.

Gorduni populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, & Grudijs, Gantois gallice.

Garumna flumen Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen, montesq; Pyrenæos, ex quibus oritur, & mare oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur: Lucanus.

Geldubam Germaniæ locum propè Rhenū, Maguntinam, & Coloniam urbeis Metropolicas: Tacitus.

Gugernos Germaniæ populos propè Rhenum fluuium, & Geldubam Batauis proximos: Tacitus: sunt qui Cugernos malint.

Grunes inter Coloniensem, Traiectensem urbeis locum ultra Nouesium oppidum Rheno adiacentem: Tacitus: qui, ut coniectura assequi possumus, Cliuis est, unde Cliuis. Cliuēsis ducatus dicitur, cui satis uocabulū alludit: hinc

rebant: hos, cum per Galliam prouinciam Romanorum transire prohibiti essent à Cæsare, angusto, et difficili itinere, uix quà singuli carri deducerent, per loca, ubi claues, et lougni castella nunc sunt, in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finibus, in Sequänos, qui nunc comitatū Burgundiæ habitant: penetrasse creditur, & ad Aratim fluuium circa Surregium, et Viredunum castella id flumen attingentia, ac in Heduos, ubi nunc ducatus est Burgundiæ contendisse. Hi à plerisq; Suitenses, à nōnullis Fœderati dicuntur: agrosq;, & uicos possident in Italia circa montem, qui sancti Gottardi dicitur, in diœcesi Mediolanensi. Contra hos Cæsar suo, ac suorū equis amotis, se prælium cōmisisse refert, & cū sex legionibus, equitatuq;, et auxiliaribus copijs duobus prælijs uno ad Arariam flu. altero in Heduis, Heluetios, quorum CCLXIII millia ferre arma poterant, fudisse: & tamen ancipiti prælio pugnatum diu, atq; acriter, ut toto prælio, cum ab hora diei septima, usq; ad uesperā pugnaretur, auersum hostem nemo uidere potuerit. Hi cum sæpe in Italiam erumperent, à Carmaniola duce Philippi Mediolanensis principis prælio uicti, intra fineis se suos postea continuere: nostra demum ætate è Carolo octauo Francorum Rege in terra Italia cogniti, magnum sibi nomē compararunt, ut nullus peditatus melior esse censeatur. Quod superiore anno XXX. eorum millibus à Venetis euocatis, id, quod nūquam ante acciderat, fugatis ex Italia Gallis, multo magis comprobatum est. Atq; hoc anno fugatis eisdem ad Nouariam per insidias castra nocte aggressi, magnum sibi nomen compararunt.

Suitenses.
Foederati.

Harudes populi Transrhenani sunt, in Galliam Cel

527

quàm in Anglia. Eam quidam nominant Irlandam.

Ioscedum inter Celtas oppidum, fluminis Sequănę ripas attingens citeriores, supra Meledonum oppidum ei finitimum, & Lutetiæ (quæ Parisii dicitur) proximum, non longe à Senonibus in Francorum regno situm.

Iccius portus inter Belgas, Morinis, oceanoq; mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximus, à cōtinēti Britāniæ (quam Angliā dicimus) XXX. millibus passuum distans, & traiectui cōmodissimus, cui ad dextram Zelandia insula Holandia, et Flādria, ad sinistrā autem comitatus, qui dicitur portus Picardiæ pars, & Normandiæ ducatus, ex opposito uero Anglia consistūt. Oppidū est illic populorum, quibus Caletæ nomen est. Id adiecto Icciȷ portus nomine, ut quibusdā placet, Caletium nuncupatur. Normanniæ est diœcesis, in regno Francorum, & potestate Anglorum regis situm: Lucanus. Caletæ.

Iura mons Sequănos ab Heluetijs diuidit, incipiēs in finibus Basiliensium, ac Constantiensium protensus ferè in Sebusianos, nūc Bellicēses, prouinciæ Bisuntinæ, quà Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt, Illàc enim Cæsarem ex Allobrogibus in Heduos ad Ararim contra Heluetios legiōes traduxisse opinio est, ciuitates nāq; oppida, & uici, sicut olim continebantur nominibus populorum, ita, ut plurimū eisdem in locis remanserunt de illorum diœcesibus prouincijs, Tribubus, ac regionibus.

Icenos in Anglia populos ab Ostorio Rom. duce subactos, Tacitus, qui forte Icci portus accole fuerāt, refert.

L

Latobrigi finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, nō longe ab Allobrogibus, quos Lausenenses fuisse cōiectu-

Lemanus

manorum in Bituricẽsi prouincia, & Francorum regno Mõtpelier. siti. Montpelier hodie à Gallis dictum.

Neruÿ populi inter Belgas maxime fieri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocasibus, Viromã- Tornacenses. duis, ac Treueris finitimi. A Bellouacis longe absunt, quos Sabis, & Scalde flumina irrigant: nunc Tornacenses dicti: ciuitas est episcopalis in prouincia Rhemensi, & limitibus Francorum regni sita.

Noricus ager trans Rhenum, non longe à Danubio, & Athesi Germaniæ fluminibus, intra Tridentinam ac Constantiensem, & Curiensem diœceses. Satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui uallis Norica appellatur, in quẽ Boÿ oppugnata Norica, transierant. Inde Tacitus affirmat, quòd Noricos, Rhetosq; Rhenus fluuius inter- Norimberga. fluit, quibus Rhetis Lepontÿ fuere proximi: Norimberga nunc à Germanis.

Nouiodunum inter Belgas oppidum, finitimum Suessionibus, & Viromanduis, proximum Parisiis: nunc ciuitas episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemensi, & Francorum regno sita: Gallicè Noyon.

Nouiodunum item Celtarum oppidum, ultra Ligerim flu. in finibus Biturigum, proximum Auarico, Biturigum oppido, ac Genabi Carnutum oppido, & Velaunoduno, & Agendico Senonnum oppidis, in regno Francorum situm.

Nouiodunum item inter Celtas Heduorum oppidũ, ad ripas Ligeris flu. proximum Bibracte oppido Heduorum in eorum finibus, & Francorum regno situm.

Nanetes populi inter Celtas, Osissinis, Lexobÿs, Ambiliatibus, Diablintribusq; proximi, ex maritimis ciuitatẽ

bus oceanum attingentibus, oppositi Angliæ: ciuitas est episcopalis in prouincia Turonensi, ac Británia citeriore Britonante, et Regno Francorũ sita, nomen retinens; & comitatus titulum habens, qui semper ducis Britániæ primogenito adscribitur. Nantes hodie Britanni.

Nantuantes populi Germaniæ, citra Rhenum flu. per quorum fines longo spatio, quasi ab eius orto Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetijs, ac Sequänis, hos Cõstantienses nunc esse satis constat: ciuitas est episcopalis Maguntinæ prouinciæ.

Nouesium oppidum Germaniæ (nunc Nussia dictum)
Constantiéses. Coloniensis diœcesis, Rheno flumi. & Cliensi ducatui proximum citeriores Rheni ripas attingens: Tacitus.

Nussia. Nabalia flumen trans Rhenum, Ghelrensem, & Phrysium agrum alluens: Tacitus.

Octodorus uicus Veragrorum, hodie dicitur sancti Mauritij, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas in ualle, non magna adiecta planitie, altissimis montibus undiqꝫ continentur, in duas parteis Rhodano flu. diuisus, diœcesis Sedunensis.

Osissini populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nanetibus, Veneris, Ambiliatibus, Diablitribus, Curiosolitis, Sessuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in prouincia Turonensi, regnoq; Francorum siti: horum litora Britannico sunt mari aduersa, ut refert Pomponius Mella.

Ocellum est citerioris prouinciȩ extremum, à quo per

die Constantienses esse creduntur) Heluetiorum, & Sequanorum (ex quibus sunt Basilienses) & comitatus Ferretensis, Mediomatricum (hodie Metensium) qui tunc usque ad Rhenum extendebantur, Tribotum (nunc Argẽtinensium) & Treuirorum citatus fertur: ac ubi oceano proximus est in plureis defluit parteis multis, ingentibusq; insulis effectis, quarum tres ferè à Phrysiis, ac reliquæ à Sicambris nunc Gherensibus, & Holandinis (qui olim Bataui dicebantur) ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc, & Danubium in Rhetia oriri tradant, & non longe à locis, ubi uina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attigit Sequanos (hodie Burgundos) nisi à finibus Heluetiorum circa Basileam usq; in fineis Argentinensium, Basilea enim cõprehenditur inter Sequanos, & suffragenea est Bisuntinæ Metropolis: inde est, quod reliqua pars flumi. Rheni ab eius ortu Circa Curiensem diœcesim prouinciȩ Maguntinæ usq; in fineis Basiliensium circa ipsum flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres Ro. in militaribus signis imitati capita Boum, Aprorum, Vrsorum & similium uexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam prouinciam Romanorum à Celtis dispartiens, oritur non longe à Danubij, & Rheni flumi. fontibus, circa fines diœcesis Sedunnensis, propè montem, cui nunc Briga nomen est, & ad Sedunum Germaniæ urbẽ decurrens, uicum Veragrorum (qui hodie sanctus Mauricius dicitur) interscat, lacuiq; Lemano (quem accolæ Lausanensem nominant) admistus, & ad pontem Gebennæ urbis eundem lacum egressus in Lugdunũ, Viennã,

 534

cesum, in ducatu Burgũdiæ, in Alseti regione, nõ longe à uico abbatiæ, et monasterij sancti Sequani, ac Trecensem agrũ, et Parisiensem urbẽ delapsus, Rothomagum ciuitatem, & mare oceanũ influit, nomẽ retinens adhuc.

Sequani populi inter Celtas, hodie Burgundiæ comitatum incolentes, quos à Gallia prouincia Romanorum Rhodanus fluuius diuidebat finitimi Heluetijs, Heduis, Lingonibus, ac Rheno per fines comitatus, nunc Feretensis, nihil ut uidetur, de his, quæ in ducatu Burgundiæ sunt, tunc possidentes, quòd illa omnia speciali nomine Heduis, & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solum, qui à Rhodano prope Bellicensis urbis diœcesim, usque ad Bisuntinam ciuitatem maximam Sequanorum, & ab inde usque in fineis comitatus Ferretensis, ac diœcesis Argentinæ, Rhenumq; fluuium protendebatur, inter quos fluuio Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Bisuntinam, quæ quasi in medio est, quinq; dierum iter expedito patet finibus hisdem. Vltra quoque Ararim flu. non longe post eius ortum Sequanorum fines, quos ipsa Bisuntina diœcesis complectitur, protendi uidebantur.

Sueuorum gens trans Rhenum Bauaris, & Franconibus finitima, plusquàm centum pagos habens, maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. Inter hanc
Vlma. gentem sunt Vllam oppidũ, ciuitatesq;, & loca insignia multa. Barariæ uetus est principatus, & Austriæ ducibus, ac Marchionibus Badensibus, comitibus de Virtemberg, alijsq; principibus ecclesiasticis, & secularibus subiecta, qui, ut olim referente Cæsare principes regionum, atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt,

Lugduni, ac Viennæ post nutum Christum per multa secula regnasse in Celtica pleriq; tradunt.

Suessiones populi inter Belgas, fratres, et consanguinei Rhemorum, eisq; attribuit, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno (quod hodie est ciuitas) Bractuspantioq; erant finitimi: agros feracissimos, & latissimos fines habebant, apud quos rex fuerat totius Galliæ potentissimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat, XII. oppida in Suesionibus habens. Tempore autem Cæsaris regnabat Galba, multiq; Gallorum reges usq; post magni Caroli tempora diu Belgica regnasse, & coronam apud Suessiones accepisse leguntur. Ciuitas est episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemensi, prima suffraganea, & regno Francorum sita.

Segni inter Belgas populi, ex gente, et numero Germanorum, Condrusis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, & Treuiros, comitatui Namurcensi, Arduennæ syluæ, & ducatui Lucemburgensi, Mosæq; flu. proximi nomen retinent: eorum oppidum diœcesis Leodiensis illius episcopo subycitur.

Scalde flumen inter Belgas, Mosam influēs, in extrema perte Arduēnæ syluæ, nec longe ab Aduaticis, Neruios, & Tornacensem urbē intersecat, nomen retinens.

Sabis inter Belgas flumen, Neruios irrigat & Mosam flu. penes Condrusios Namurico oppido Leodiensis influit. hodie Sambram uulgus nominat.

Sambra. Sessuuij populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, quæ Armoricę appellantur, proximi Aulercis, Curiosolitis, Rhedonibus, Osissinis, Vnellis, & Venetis. Hos quidam putant esse Exisinos, quæ ciuitas

singularis, et plurimum equitatu, peditatuq; ualere existimabantur, nomen retinent. Situs ciuitatis est natura munitus, & Metropolis huius ciuitatis præsul unus ex electoribus imperatoris est, qui proximis his annis legatus à Maximiliano Cæsare ad Venetos ueniens, unà cũ Cardinali Lucemburgensi, re infecta abijt.

Tribotes populi Germaniæ, in finibus Celtarum, & Belgarum finitimi Tullensibus, Basiliẽsibus, Spirensibus, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes germanica lingua utuntes, ciuitas est episcopalis prouinciæ Maguntinæ: nunc Argentinenses latine dicti: quibus uulgaris sermo cum ueteri satis alludit uocabulum. Hi sunt in regione Alsatia, olim (ut quibusdam placet) Heluetia.

Argentinẽses. Alsatia.

Turones populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauensibus finitimi, proximi oceano. Ciuitas est Metropolica, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, & ex maiore parte in Britanniæ citerioris ducatu, nomen retinens, in regno Francorum sita, quam & Andegauensem urbem Diuus Lodouicus Francorum rex, Britániæ ducatui detraxit, cuius tamen prouinciæ omnes aliæ Britanniæ, etiam Britonantis, ciuitates remanserunt.

Tarusatij populi Aquitaniæ, proximi Vocontijs, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocosatibus, & Hispaniæ citerioris: hos coniectura est fuisse populos Tursæ, quæ ciuitas est episcopalis, in prouincia Auscitana, & Francorum regno sita.

Tursa opp.

Tarbelli populi in Aquitania, proximi Bigerronibus, Sontiatibus, Vocatijs, Tarusatijs, Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Tenchtheri Germaniæ populi, Transrhenani, qui cũ

à duobus Eburonũ regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximũ fuisse limburgensi, nec longe ab Aquisgrani urbe uerisimile est, forsan eo loco, ubi est nunc castellum, cui Valcatus mons nomen est, Vatuccæ tamẽ castello, ut Cæsar ipse describit, suberat Rhenus flu. propterea nonnulli credunt Vatuccã castellum fuisse, ubi nunc est Iuliacum oppidum, quod ducatus est titulus, inter Aquisgranum, & Coloniam Germaniæ urbeis Cisrhenanas, quod à Iulio Cæsare denominari putant, ubi adhuc plura insignia uetustatis monimenta apparent.

Valcatus mons.

Iuliacũ op.

Vocontij populi extra Celtas, Belgas, et Aquitanos, citra Rhodanũ, Centronibus (id est Tarentasiis) finitimi, et Allobrogibus ultra Alpes Graias (quibus hodie mons cinerum, siue Cinesius nomen est) hos Isara flu. alluit.

Vrbigenus pagus Heluetiorum inter Celtas.

Vesuntio oppidum maximũ Sequanorum, natura loci munitũ inter Celtas, nunc comitatu Burgũdię circunseptũ: ciuitas est imperialis, ac Metropolica, nomen retinens, mutata litera u, in b, ut Romanis, & Vasconibus pronuntiandi mos est: situm habet, qualem Cæsar in cõmentarijs descripsit, prɶterquam nunc eam idem fluuius ex magna parte intersecat: in illa sunt loca uetusta, qualia Romæ, quę Pantheon, campus Martius, campusq; Mineruæ, uulgo semper latine dicta sunt, multaq; alia priscæ uetustatis monimenta consistunt.

Vangiones populi Germani, inter Belgas numerãtur, finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno flu. omnes ferè Germanica lingua utẽtes: ciuitas est episcopalis prouinciæ Maguntinę: tunc Vormacienses dicti, Halsatiæq; (olim Heluetiæ: tunc Gallici,

nunc autem Germanici iuris) adscripti, quo magis ipsi, et Spirenses, ac Argentinenses quin & Maguntini, tan quã omnes altæ Alamaniæ attribuit, & ad ripas Rheni citeriores siti uidentur, inter Celtas forsan collocãdi, nisi quis rectà à Matronæ fluminis ortu ad Rhenum flu. Celtas his finibus Belgis dispartiat: quibus Belgis pari ratione Viredunũ, quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ Treuerensis, in ducatu Barrensi consistens adscribitur.

Volgæ populi prouinciales, non longe ab artomicis, qui nunc Aurasicenses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus, Massiliensibus, Gaballis, Cadurcis, Heluetijs, ac Rhutenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos: hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticum mare influit, Aremici
Auenionenses. pridẽ à nõnullis, nunc Auenienenses dicti: ciuitas est episcopalis, Prouinciæ Arelatensis olim, nunc uero Viẽnensis: maiorum nostrorũ memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita. Hic Romani pontifices sedẽ, magno totius Italiæ incõmodo, maiore urbis Romæ tenuere septuaginta, & amplius annos, donec felicissimo euẽtu Italiæ restituti pontifices, ad hanc diem mansere.

Vienna ciuitas Metropolis, in Gallia prouincia Romanorum, nunc Delphinatu, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam flu. Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas sitam, proxima Aruernorum finibus dispartiente Rhodano. Heduorum finibus Cæsaris tempore, ad quos Matisco oppidum, nunc ciuitas, pertinebat: hodie Lugduno ciuitati finitima, beneq; sita.

Velocasses populi inter Belgas Morinis, Neruijsq; finitimi proximi Ambianis, & Atrebatibus: hi hodie Ca-
Castletenses stletenses dicti, in comitatu Flandriæ, et Francorum re-

gno, Morinensiq; diœcesi siti, instar pagi sunt. Hãc pro uinciam repetit rex Franciæ nunc à duce Burgundiæ.

Veromandui populi inter Belgas, Rhemis, Attrebati bus, Neruijsq; finitimi, nomen retinent, in Francorum re gno siti, at ex magna parte in diœcesi Laudunensi, ac Suessionensi, et ex toto in prouincia Rhemensi, instarq; prouinciæ habentes, inter quos sunt incolæ oppidi san- cti Quintini, quos rex repetit. Vermandois à Gallis, Vermãdois
mutata aliquantulum nominatione, dicti.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, intra Sedunos, Antuates, & in Allobrogas, montesq; sancti Bernardi, & Brigam: quos Veragros Rhodanus flu. interlabitur: caput gentis est uicus, ubi abbatia, cui sanctus Mauritius dicitur, diœcesis Sedunensis, quicquid tamen agri trans Rhodanum possidebant, Celtis adscri bitur. Per hos ad montes illos, quos Cæsar summas Al- pes nominat, ex Gallia in Italiam uenĩẽtibus aditus est.

Veneti populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, pro ximi Vnellis, Osissinis, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus: hi, ut quibusdam placet, etiam Vanes dicti Vanes.
sunt, in prouincia Turonensi, & regno Francorum siti: ciuitas est episcopalis, cuius amplissima erat autoritas, o- mnis oræ maritimæ regionum earum in Britannia Brito nante. Sunt præterea alij quidam populi Auenionensi- bus proximi, Venuxinum comitatum incolentes, patri- monio beati Petri subditi. Hos partem Galliæ prouinciæ Romanorum fuisse quibusdam placet.

Vnelli populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Osis

qui paulo sunt eiusdem generis, & cæteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multumq; ad hos mercatores uentitant, & quòd ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti: hos Sueui diu, & sæpe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi uectigales fecerunt, multoq; humiliores, & inferiores reddiderunt, ut quorum fines Cæsar primo trans Rhenũ exercitu per pontem in Menapijs factum ducto, uastatis agris Sicambrorum se recepit. Iterum autem paululum supra eum locum, quò ante exercitum traduxerat, pontẽ in finibus Treuirorum fecit, legionesq; traduxit, cuius pontis ultima pars Transrhenana ripas Vbiorum contincbat. Hos esse Agrippienses, nunc Colonienses, à Claudio Cæsare Agrippinæ uiro, acceptos plerisq; placet: qui, ut uerisimile est, à Sueuis cõpulsi, citra Rhenum hortantæ Agrippina, urbem condere, & habitare cœperunt: quæ ciuitas paulo post cum Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, ut Tacitus scribit, consumpta est: & ferè eodem tempore simili casu Lugdunũ incensum, & dirutum esse constat, ut in epistolis refert Seneca. Cæsaris igitur tempore coniectura est loca: ubi Marchię comitatus à duce Cliuensi nunc possessus, Vestfaliæ oppida sunt, parsq; ducatus Montensis, incoluisse præsumuntur: quorum adhuc magna pars ad Coloniensem ecclesiam pertinet. Hos Tacitus Transrhenanos etiã suo tempore fuisse scribit, quod forte ad utranq; Rheni ripam uicos, agros, possessionesq; haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni utranq; ripam, sic & Phrysii, & Ghelrenses, nũc ad ipsius Rheni ambas ripas, uicos, agros, possessionesq;

TQVE HÆC DE GALLORVM, Gallisq́; , qui aut proximi, aut finitimi sunt populis, ita perstrinximus, ut quanuis uetustatem illustrare pro uirili consilium fuerit, multa tamen inserta quoq; sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & uiros, ac res præclare gestas ab his explicent, nec tamen singula persecuti sumus, sed summas rerum, et ex his illustrissima quæq; libauimus. Nam si aliarum quoq; gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortune uarietates, mores, locorũ diuersas appellationes, aut fluminum, uires, res gestas ad hanc normam dirigere uoluissem, id sanè & operosum nimis, ac immensi penè operis fuisset, & consilij obliti nostri uideremur: quippe qui ab initio Cæsarem tantum, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his genteis hoc nostro indice compecti uoluerimus, reliquum operis, & in aliud tempus, & in alias commmentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem lectorem uolo, multa illum ex uaria historiarum lectione collecturum, quæ Europam, & Asiam, ac Africam saltem oram litoralem notiora nobis factura sint: nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometanæ diuersitas à Christiana pietate prohibet, sed & ipsa orbis parens gentium omnium Regina Italia tantas mutationes sensit, ut uix nomen ullum retineat, quod olim habuit. Quis enim nescit eam Italiæ partem, quam Sãnites, Appuli, Græci, Campani illi tenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomen abijsse: quod

olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam: Quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam: quæ Venetia, in Marchiam Taruisinam: quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam esse mutatam. Iam quæ priscis illis temporibus clarissima oppida fuerant, aut penitus concidêre, aut in uicos abire, successereq; omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoque nominationes diuersissimæ. Lyrim enim à ueteribus amnem dictum, iam septingentos ab hinc annos à Gariliano castello, quod Saraceni munitissimũ propugnaculum sibi construxerant, Garilianum appellamus. Ticinum olim, nunc Papiam, à Papio quodam Gallorum Duce. Fregellæ ipsæ in Campania, in Pontem curuum mutatæ. Egnatia Appuliæ, Iuuenatium à nobis dictum. Anienum ipsum patrem, Tiberonũ accolæ uocant. Sipûs illæ sæpiarum captura celebris, et inde nomen adepta, nunc Manfredonia uulgò, à Manfredo secundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verum longius, quàm par forsan erat, euagati sumus. Cætera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

FINIS.

REGISTRVM.

1 2 3 A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn

Quaterniones omnes,

Venetiis, in ædibus Bartholomæi de Zanettis Casterzagensis: Sumptibus uero D. Ioannis ab Ecclesiæ, Anno Domini. MDXXXVIII. Mense Maij.

Paruuli, Non Intra-

Nisi Efficiamini, Sicut

bitis In Regnum Cœlorum.

Venetijs, in aedibus Bartholomei de Zanettis

Casterzagensis, sumptibus uero D. Ioannis

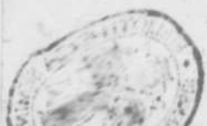
[illegible] Ecclesiae, Anno Domini.

M. D. XXXVIII.

Mense M[illegible].

Parnassi, Non [illegible]

IN C. IVLII

CÆSARIS CLARISSIMI ROM.
IMPERATORIS COMMENTA
RIOS DE BELLO GALLI-
CO AC CIVILI HEN-
RICI GLAREANI
POETÆ LAV-
REATI AN-
NOTATIO
NES.

VENETIIS. M D XXXV III.

DN. GVIDONI AC PROSPERO GENEROSIS BAROnibus à gebennis Hen. Glarean. S. D. P.

VIX alius est author Dn. Guido ac Prosper Generosi Barones, in quem Annotationes scribere minus conueniebat, atque in hunc C. Cæsarē, quod nullus alius in latina lingua author sit purior ac tersior, testib. eloquentissimis clarissimisq; uiris, qui partim huic hostes, partim amici summi fuere, imò plures eodem cum eo uixere tempore. At qui hoc nobis actum est, ut intelligant lectores, annotationes nō in authorum calumniam, ut quidam falso opinantur, scribi, sed maxima ex parte in ipsorū defensionem, quorum libri temporum iniuria corrupti ab erroribus uindicantur. In Cæsare nemo ut in Liuio, Geographica culpare potest. Nam ea in remire cautus fuit Cæsar: Nemo fabulas, quippe cuius historiæ ueritatem ne inimicissimi quidem aut reprehendere, aut culpare potuere: Nemo patauinitatem aut Hispanitatem, cum nihil illo latinius authore, nihil mundius, nihil quod minus exteram, ac à romano eloquio alienā sapiat phrasim. Quid ergo in eo, inquiet aliquis, annotatione dignum? Nihil sanè, quàm quòd librariorum culpa deprauatum, ac expositione in priscorum Galliæ populorum appellatione erratum, id potissimum hic emendandum suscepimus. Res est in locorum descriptionib. populorumq; nomenclatura, non nihil etiam in numeris, quæ haud facile expediet, cui Gallia et Germania, duæ nationes, et earum ipsarum linguæ non optime notæ. Mihi quidem homini in Gallia nato, quanquam magna ex parte, at ut totam tamen Galliam uiderem non contigit. Heluetios autē, antiquā Galliæ, et libertatem, et maiestatem, et linguam priscam Celtarum etiam num obtinentes, ut prorsus uiderem, utique licuit. Germaniam bona ex parte, non uidi tantum, sed lingua etiam eorum non multum à ueteri Celtarum distantem, didici, ita ut de plærisque locis certius definere non fuerit mihi difficile. Fuit ante ætatem nostram Raymundus Marlianus, uir quidem diligens, et cui studiosi omnes, ob laborem quem in hunc suscepit autorem, gratiam debent haud mediocrem. De quo, ut inficias ire non possumus, plurib. illum errasse locis, ita fateri necessum habemus, multis eximijs uiris altiora cogitandi dedisse eum occasionem, ac multo maximam meliora inueniendi ansam. Quod potuit, fecit, ea sane ætate qua literæ bonæ nondum in hoc culminis ac dignitatis peruenerant. Erant item ante annos aliquot, ut hodie quoq;, q simili noīm tinnitu sæpe hallucinabantur, quem ad mondum Aeneas Syluius Elsatiam credidit Heluetiam. Ita quidam alij Arolam Heluetiorum flumen Ararim: Bacenin syluam, eam, quæ hodie corrupte nigra dicitur. Et in remotioribus, Cimbros, Flandros: Danos,

Dacos, cum res longe aliter habeat. Idem erroris accidit in nomine Gebenna, cum montis nomen sit, qui Aruernos ab Heluijs disc ludit, ut Cæsar inquit li. 7. Hodie tamen quidam Genabum ad Ligerim flu Aureliam nunc nominatam, Quidam Geneuam ad lacum Lemannum, unde et gentilitiæ uestræ nomen ad hunc uiget, nominare Gebennas nõ uerentur, quem publicum errorem facilius admiretur quispiam quàm corrigat, adeo semel recepta uulgo, difficulter abolentur. In primis itaque cauendun est nobis. ne tinnitus ille nos quoque decipiat. neque enim satis est ὁμοιοτέλευτα esse nomina. Sed necesse, ut locus, ut tempora, ut descriptio quadret. Si Aeneas Syluius treis à Cæsare descriptos Heluetiorum limites attendisset, facile videre poterat, nullo pacto, Elsatiam dici potuisse Heluetiam. In aliquibus tamen, cum locus descriptio, atque alia desunt, multum similiter desinentia adiuuant, maxime in proprijs hominum quantum ad linguam attinet. Quod nos in his nostris annotationibus sæpius sumus secuti. Vobis autem hunc dedicare laborem vtile operæ pretium existimaui, quod parente sitis nati, qui opera & principis & bellatoris simul exhibere potest. Quod multis asperis in rebus turbulentissimo hoc seculo ostendit. Hon orificum hoc quidem, & omnib. laudandum sæculis, sed vobis parum pro futurum, ni & vigilans æmulatio, & vestræ virtutis decòra accesserint. Nam splendidum te, si tuam non habes, aliena claritudo non efficit, inquit Boetius. Id quod equidem vos facturos haud dubito. Id enim specimen dedistis nobis sub præceptore Nicolao glareio eximiæ eruditionis viro, ac nobis charo, vt parens vester eam de vobis sibi spem vere concipere queat, vt aliquando in vobis sibi renatus videatur. Quod vt fiat secundum vota nostra, Christũ Opt. Max. precamur. Valete & me vicissim amate. Anno à natali Dominico. M D X X X V I I I. Calen. Aprilibus.

INDEX EORVM QVAE HISCE in Annotationibus enucleata deprehédes.

546

FINIS.

IN C. CAESARIS

COMMENTARIORVM DE BEL lo gallico libros Henrici Glareani Heluetii annotationes.

IN LIBRVM I.

Ommentarii ſunt libri, in quibus tan tum capita rerum poſita ſunt, ita vt videamur in iis ad exequendã hiſto riam aliis ſubieciſſe materiã. Quàm male vero Cæſar aliis materiam exe quendæ hiſtoriæ ſubiecerit, planè A. Hircius conqueritur præfatione illa, quæ eſt in octauum librum dere lictorum de bello Gallico. Ait enim. Adeoq; probantur omnium iudicio, vt prærepta non præbita facultas ſcriptoribus videatur. Porrò cum Liui us ſit copioſiſſimus, Salluſtius breuiſſimus, Cæſar, vt cõ mentatorem decuit, mediocris eſt, planus, terſus, ſim plex, minimeq; affectatus, qualem ſtilum propemodum habuiſſe apud Græcos Ariſtotelem videmus. Scripſit enim hos libros in Caſtris, & ſucciſiuis quidem horis, q bus hercle vel ob hoc maior fides debetur, quod rebus geſtis ipſe, qui ſcripſit, interfuit. Quàm vero reliquos au thores in locis præſcribendis diligentia, ac cura vicerit, facile videre poterit, quicunq;, vel apud Geographos a liquid laboris inſumpſerit, vel qui Galliam ipſam vide rit. Cæterum ita res ſuas vere laudauit, vt hoſtes quoq; eius, inter quos erat & Cicero, veriſſimos hos commen tarios dicerẽt, authoribus & ipſo Cicerone & Suetonio. Cautior etiam in hoc quod hoſtes laudarit, quo maior ipſius gloria eſſet: qui eos vicerit. Prudentiſſime vero, cum bellum Gallicum omnium laborioſiſſimum deſcri bere vellet, Galliæ diuiſionem ac Luculentam eius deſi

gnationem præponit.

Gallia generali diuisione duplex est, Cisalpina & Trāsalpina: ob situm Alpium Romanis ita vocantibus Cisalpina, olim etiam togate, est, quæ hodie Lombardia dicitur. extenditur autem ab Alpibus ad Rubiconem vsq; flumen, qnod prope Rauennam in mare Hadriaticum decurrit, comprehenditq; Venetos, Mediolanenses: & quicquid ad padum amnē est. Hæc natio olim pertinacissime Romanis obstitit plus quingētis annis. Originē aūt habēt plurimi eius populi ex nostra Gallia, vt testantur vbique Clasſici scriptores, nominatim Liui. li. v. ab vrbe condi. & Stra. lib. iiii. Liuius enim hos Commemorat, Bituriges: Aruernos, Sequanos, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, Cænomannos, Salluuios: Boios, Lingones, ac Senones. Strabo vero Venetos: Boios ac eosdem Senones. Alii item alios. Huius Galliæ Prætor fuit Cæsar vt citerioris ꝓuinciæ. De ea pauca hic. Altera gallia Transalpina, bracata alio nomine & comata, est, cuius partem Romani quoq; habebant, & in Prætura Cæsaris erat. Ejus Cæsar hic tres indicat partes: Aquitanicā Belgicam, ac celticam: quæ hauddubie fuit antiqua Galliæ diuisio. Nā posteriores omnes Geographi quatuor eius fecerunt regiones, Narbonēsem: Aquitanicā, Lugdunensem & Belgicā. Strabo li. iiii. ait Celticam Augustum diuisisse in Lugdunensem & Narbonensem, adiectis ad Aquitaniam populis: qui inter Garumnam & Ligerim amnes antea celtarum erant. Quod Ptolemæus: Plinius Pom. Mela: ac alii imitati sunt. Non igitur cū Ptolemæo pugnat Cæsar, sed tempoꝵ ratio vtrinq; habita est. Porrò Celtarū nomē tā late patebat, vt nō modo Galliā omnē, sed vniuersum occidentē occupasse affirmet Strabo, q̄bus Celtiberi Hispani & Galatæ populi ad pontū Euxinū: ad quos Diuus Paulus scripsit: originem referunt.

Hi omnes lingua: institutis.

Lingua Gallorū multis de causis creditur ea esse: qua hodie Rhenus vtitur: maximeq; Heluetii: & sequani Rhenani. Primum enim constat C. Cæsarem bello gallico

per interpretem locutum cum Gallis. Deinde eam quidem linguam: qua hodie Francia vtitur: Romanam esse, quanq̃ corrupta nemini est dubium: Quippe adhuc de prisca lingua Gallica innumeras retinentē dictiões. Non igitur Frācica lingua olim Galli locuti sunt: sed alia. Verisimilimum autem est ea locutos lingua: qua adhuc ii galli vtuntur: qui Francice nō loquuntur, vt oēs populi citra Rhenum: proximi tamē Rheno Heluetii: Rauraci: Sequani: Elsatici Tribocchi: Vangiones, & ferè tota Belgica. Nec mirum hoc videri potest ei: qui ꝯsyderat populum R. suos exercitus frequenter in Gallia habuisse: atq; adeo in Galliæ fœcundiore parte: diutiusq; pressam: quam nunc Franci inhabitant Galliæ partem seruiture Romanorum. Rhenus quippe & Germania citius à Romanis quàm Gallia alia defecerunt. Ideoq; factum est: vt Romani non potuerint suam in Germania ac regionibus rheni ita celebrem facere: ac velut propagare linguam: vt in reliqua Gallia: Hispania: & Italia fecerunt. Neq; nihil ad rem facit quod Prætores romani ius non dabant nisi sua lingua: & miles Romanus ægre cum plebe: alia quā sua lingua: loquebatur. Itaque coacta est misera plebs romanam discere linguam: sed male: sed mutilate sed ita: vt in ea vbique priscæ linguæ vestigia inuenias: Latinæ vero sonum in thematis audias: imò priscæ accentus aliquot: voculationem: pronuntiationem: præteritorum perfectorum per habui periphraseis: articulos item quos latina lingua non habet. Denique plurima nominum themata: qualia sunt ignis: puluinar: pastillus: scānum: Cancer: Caper: Campana: Mamilla: Vexillum: Calcar: Diues: Thorax: manipulus. Et verborum, vt dimitto: frico: occido. Sed plane ineptus videar: Si ea omnia persequi velim quæ iustum requirerent volumen.
Cum ante annos aliquot Lutetiæ degerem: erat in sodalitio nostro Iaspar Alphæus Syluanus, egregii iudicii ac eruditionis non proletariæ vir: qui in chartula propemodum ducenta vocabula ab se notata mihi monstrabat: priscæ nostræ linguæ: quæ Parisienses eti-

amnum hodie in mutila ista lingua haberent. Vnde satis liquet Heluetiorum linguam ac Rheni vere gallicam, nisi quantum Germani quædam miscuerunt, maxime infra Argentinam. Spiræ enim, Vormatiæ, Moguntiæ, ac in circumiacentibus ea Rheni parte populis mixtus est sermo ex Germanica ac Celtica linguis. neq; enim pure Germanice, neq; pure Celtice loquuntur. Heluetii autẽ Rauraci, Sequani Rheno proximi, Brisgoenses: ac Elsatici magna ex parte mere Celtice loquuntur. Non mirum igitur quod scriptum reliquerit diuus Hieronymus, Galatas, ad quos scripsit diuus Paulus, quiq; à Celtis descenderunt, vt author est Liuius lib. viii. quartæ Decados eadem locutos suo tempore lingua, qua Treuiri vtebantur. Quis autem nescit Treuirorum linguam antiquam esse, nec multo à Germanorum lingua diuersam? Et si concedi oportet, quod Strabo ait lib. vii. Germaniæ vocabulum Romanorum esse, quam aliam causam fuisse credimus Romanis: quod eos Germanos appellarint, quàm quod vel lingua, & moribus magnam cum Gallis haberent communionem? Vel, quod quidam non absurde argumentãtur, ab ipsa inter ipsos appellatione, fratres enim sese etiamnum hac tempestate in rebus seriis ac bellis vocant. Id Romani siue per se de Germanis resciuerint, siue à Gallis didicerint, parum constat, neq; huius est negocii. Nos enim hic de Gallorum linguis tractamus, inter quas, vt Cæsar ait, differentia aliqua fuit, vt etiamnum hodie est. Nihil tamen impedit quin communi appellatione eadem ac vna nominetur, quanquam non vsq; quaque eadem, sed paululum variata, id quod in græca quoque lingua accidit. Porrò id non est paruũ argumentum Heluetiorum linguam vere esse Gallicam: Quòd latini authores multa gallicæ linguæ vocabula recensent, quæ etiamnum in Heluetiorum sunt lingua, quanquam à Romanis scriptoribus partim male scripta, partim male percepta, vtpote quæ: quòd barbara: non magnopere curarent, ac obiter duntaxat in operibus recenserent. Quæ tamen ipsa nobis argumento sunt, galli-

eam linguam in aliqua apud eos fuisse existimatione.
Itaque Cæsar Gallorum propria,& maxime Heluetiorū
nomina mire torsit, omissis sæpe ac mutatis literis ali-
quot:vt latinæ declinationi apta fierent, de quibus pau-
lopost dicturi sumus.idem Plinius fecit.Ea tamen verba
temporum iniuria adhuc magis deprauata apud eum
leguntur,nemine de ea lingua ab mille annis curante.
Ita lib.xviii.c.xviii.Aratra rotulis instructa,gallicum inuē
tum Pflugrat recte nominauit.Vbi tamen codices Plū
marat,alii Planarat habent. Quidam in planetas,vt se
prorsus ineptos ostenderent,mutarunt. Apud eundem
li.iii.c.xvi.Bodincum Padum gallica lingua à Liguribus
dictum ait,quod significet fundo carentem. & Bodinco
magum oppidum eodem tractu esse. Heluetiorum lin-
gua vocat Bodenmangel.Padum item à Picea arbore,
quam Galli ita vocent: nominatum, Pach vult dicere,
quod adhec manet in nostra lingua.ita apud Suetonium
in Galba præpinguis gallice Galb intelligitur, sed vitu-
lus potius.Nam ita præpinguem ac obesum hominem
per iocum vitulum vocamus. Et Beco Rostrum apud
eundem in Vitellio adhuc habent Belgæ nostra ætate in
sua lingua.Heluetii verbum inde Becten.i.rostro ferire.
Multa his similia enumerat D.Aegidius Tschudus.V.C.
apud Heluetios,mihi non affinitate tantum iunctus:sed
eodem etiam studiorum amore in li.de Rhætiæ antiqui
tate,&tractu Alpinarum gentium.Vbi Strabonis,Plinii
Liuii,aliorumq; clasficorū scriptorum locos plurimos
dignissime tractat.quem in his annotationibus sæpe in
testimonium adducemus,neque id immerito:visa enim
tractat,& summo iudicio librata,maximoq; labore inuē
ta:quæ ab mille annis neminem tractasse nouimus.Acce
dit huc:quod Plinius ait Gallos medullam Margam vo
care:& Germanos anserem Ganzam quæ duo vocabu
la adhuc manent in vtraque lingua. Francorum autem
hodierna lingua ex duabus linguis est,ex prisca Celtica
& Romana.in qua Romana tamen,quod ad themata at
tinet dominatur.

Gallia est omnis diuisa in parteis treis.

In hoc primo libro tria peragit Cæsar. Primo Galliæ transalpinæ descriptionem ponit. Secundo Heluetiacum bellum prosequitur. Tertio Germanicum aduersus Ariouistum Germanorum regem.

Propterea, quod à cultu atque humanitate &c.

Festus ait prouincias dictas, quod populus Roma. eas prouicerit, idest, ante vicerit. Alii à porrò vincendo dictas volunt. Cæterum ex regno fit prouincia, cum è regia manu in potestatem alicuius populi deuenit. Verum hoc loco ea est Narbonensis Galliæ portio, quæ mari Ligustico, Alpibus, & magna ex parte Rhodano concluditur.

Quæ ad effœminandos animos pertinent &c.

Merces intelligit, & rerum omnium, quæ ad luxum faciunt, copiam, maxime vero, sicut ipse postea, vbi de Neruiis, Cæsar fatetur, vinum. hodie etiam aromata: & species, vt vocant, ad idem pertinent.

Id hoc facilius eis persuasit.

Non poterat Cæsar luculentius, veriusq; describere Heluetiorum regionem, quàm tribus hisce limitibus, Rheno, Rhodano, & iura monte. Vt merito pudeat quosdam sui erroris, qui ausi fuerint Elsatiam, dicere Heluetiam: qua in re etiam Aeneas Syluius aberrat. Quod autẽ vndique Heluetiorum natio sit tuta, vt Cæsar existimat: hoc quidem verum à duabus partibus meridiem & occasum. Cæterum aduersus Germanos atque Rhætos, hoc est, ad ortum & septentrionem, non ita verum est, neque enim Rhenus tantus limes est, vt tutam defensionem præbeat, quãdo supra lacũ Constãtiensem plærisq; in locis vado transitur.

Altera ex parte monte iura altissimo.

Mons iura hodie multa habet nomina. Incipit autem infra Brugas oppidulum ad Arolam flumen in Heluetii vbi Botzberg dicitur. Deinde recta ad occasum secundũ Arolam ad Salodorum, progreditur, ibi Hodie Houuenstein dicitur. Deinde ad Bipennes oppid. ad Neacrin, vul

go nouum castrum. Deinde inter occasum, & meridiem deflectit Geneuam vsque ac vltro etiā in Sebusianos hodie bellicenses. Cæterum in dicto iam tractu pluribus locis transitur.

Qui in longitudinem.

Est autem longitudo Heluetiæ a` Geneua constantiam vsque iter sex dierum plus minus, Si. xl. milia in vnius diei iter conferemus. Latitudo autem ab iura monte ad montem vsque Gothardi, Iter trium dierum, quem Cæsar aliquanto maiorem facit. Sed ea auditu habet, non visu.

In eo itinere persuadet castigo.

Non est dubium omnia nomina Gallica, quæ hic Cæsar in x terminat, apud Heluetios in χ literam Græcam scripta fuisse. Vtebantur enim literis Græcis: quibus linguam suam Gallicam, non autem Græcam scribebant. Et potest etiamnum lingua Heluetiorum optime Græcis scribi literis: quod multi sæpe fecerunt. Itaq; cum lingua latina nullum nomen in ch habeat, & omnino Cæsari ea nomina in formam latinam reducenda erant, aliquando deflexit ad x literam proximam figura ad χ, vt tertiæ declinationi apta fierent, aliquando ad c vel g, vt in secundam declinationem venirent. Inuenerat ea in Heluetiorum tabulis Græcis exarata literis, vbi χ litera, latinæ X, non est absimilis. Quod Christianus vsus obtinuit in χριςός. Itaq; ex ἤρεντειχ fecit Orgentorix, ex κάσγειχ Castigus, omissa r litera, vt nos nūc ex Φείδειχ fecimus Fœdericus. Rursus ex φεργώβρετ fecit Cæsar Vergobretum, abiecta ς de ς. Ex αὔμειχ Ambiorix Ex Κάλτμαντελ Catamanteles. Ex θούμειχ Dumnorix Ex λήτιγγιχ Litauicum. Deniq; ex Germanico Ernst Ernestū. Qd nomē postea corruptū est in Arionistū, ac rursus deinde in Ariouistum. Nec hoc mirum videri potest cū Græci subtilissimi homines, Hebraica & Barbara ad eundem modū corruperint, si Romani Gallorum quoq;

linguam male tractarint: id quod semel nos admonuisse sat fuerit. in Plinio quoque idē accidit: vt de Bodomācis & Planaratis, pro Bodemangel & Pflugradt, Pauloante diximus. Die constituta causæ.

Causam dicere est: quod Græci: tum κρίνεσθαι tum ἐσθλύνεσθαι dicunt, Hoc est iudicium subire, & culpas fraudesq; iudiciorum suorum actorumq; præstare. docuit hoc Budæus,

Oppida sua omnia numero ad duodecim.

Hic locus satis probat per pagum non oportere intelligere vicum, vt quidam inerudite exposuerunt, & ex sequentibus latius patet. Cæterum cum hodie tota Heluetiorum Democratia siue regio in .xiii. ciuitates sit diuisa (Vulgus Angulos vocat: Franci Contones,) quarum nomina, vt publice in conciliis sedent, hæc sunt, Tigurū Berna, Luceria, Vria, Suizia, Syluania, Tugium, Clarona, Basilea, Friburgum: Salodorum, Schaf husia ac Abbatis zella: vndecim tamen duntaxat intra veros regionis Heluetiæ limites cōcluduntur. Basilea enim non in Heluetiis in Sequanis iacet, Schafhusia in Germania. Porrò ex his .xiii. Vria, Suizia, Syluania, Clarona ac Abbatis zella, non sunt oppida, sed vicorum conuentus, æquata omniū libertate, & ab his: maxime Vris, Suizis, ac Syluanis, Heluetiorum nostra ætate libertas est orta. Ipsi tamen multis oppidis ac arcibus imperant, contrario atque in aliis regionibus: more. Rursus ex his .xiii. quinque nostra ætate, cum totus Rhenus ferè, ac vniuersa Germania schismatis plena esset, inconcussam maiorum suorum religionem seruarunt, ac armis fortiter, nec sine sanguine: nec sine Dei Optimi Maximi auxilio defenderunt. Qui mihi in hoc qualicunque commentario digni visi sunt: vt honoris causa nominentur. Fuere igitur, LVCERIA, VRIA, SVIZIA, SYLVANIA, TVGIVM. Sed omnino apud authores loca vetusta in Heluetiis sunt Auenticum, nunc paruum oppidulum propè Friburgū, vbi multæ antiquitates adhuc visuntur. Vindonissa su-

pra Confluentem Vrsæ ac Arolæ, Ciuitas equestris: Gannodurum nűc constantia, Vitodurum, nunc Vvinterthur Forum Tiberii: quod multi Zurzachium existimant: quidam Cæsaris sedem: oppidum Episcopi Constantiensis: vtrunque enim peruetustum creditur. Multis præterea indiciis: quæ Commentarii huius angustia & solita nostra breuitas enarrare non permittit: vetusta creduntur loca, Tigurum, Luceria, Tugium, Salodorum. Aquæ Orba. Coniecta etiam Zouingen & Berona. Berna autẽ & Friburgum noua sunt oppida intra quadringentos annos ædificata.

Molita cibaria.

Participium a`molo is ere: in Supi. molitum. vnde participium molitus a um: atque etiam is modus etiam num Heluetiis manet. Farina enim ex auena densa: butyro , ac sale condita in magno aheno super ignem cocta in vasis ponitur , ac cum reliquo commeatu in bellum ducitur, nec ad pulmentarium coquendum quicquam additur: quam aqua calfacta esuribundis militibus dulce condimentum. Persuadent Rauracis.

Rauracos supra Basileam habuisse sedes: atque Augustam vrbem maximam: cuius etiam hodie vestigia sunt: pertigisseq; eorum imperium recta secundum Rhenum vsque ad Confluentem Rheni ac Arolæ: Ditionis hodie Heluetícæ: satis consonum veritati est. Quatuor igitur Rheni oppida supra Basileam .i. Vvaltzhut, id est: syluæ custodia. ii. Lauffenberg a` minore Rheni Cataracte nomen habens. iii. Sectingen a` Sequanis dictum. iiii. Rinfelden elegans oppidum . & quidquid ditionis circum ea est: iuram vsque totum olim Rauracorű imperio suberat. Quidam aiunt sequanos & Rauracos separatos flumine Byrsa: quod paululum supra Basileam Rhenum influit.

Et Tulingis & Lacobrigis.

Tulingos & Lacobrigos: qui Lotharingiæ partem putant: prorsus falluntur: sed & qui Tigurinos aut Lausanenses, magis decipiuntur . Qui vero Germanos fuisse

existimant supra Rauracos: Heluetiis ad septentrionem, hi demum recte iudicant. Hodie nomen retinent Germanicum Stulingem, quod nomen Cæsar, vt cætera, ob latinam inflectionem corrupit. Admonuit nos eius rei D. Aegidius Scudus. Adiuuant hanc opinionem quòd postea victi Heluetii & Tulingi & Lacobrigi iussi sunt redire in suos fines, vnde profecti erant. Lacobrigi autẽ legendum per c. Hodie. dass Clacty adiecta c litera, cõsuetudine celticæ linguæ, ante l.

Boiosq;.

De Bois non parum admirationis præbet id Lectori, quod tam varias apud authores dicantur habuisse sedes vt non facile expedias, qui hodie vere sint dicendi Boii. Primum certe videntur Germani esse, deinde ex Germania olim in Noricum transcendisse, Danubii loca occupasse, Italiam quoque petiisse, atq; aliquot sæculis ante Cæsarem circa Padum consedisse: vt Liuius lib. v. ab Vrbe condita testatur, & lib. i. de secundo bello punico. Denique multis locis quartæ Decadis quemadmodum in quintum ab vrbe condita lib. in annotationibus nostris in Liuium diximus. Multi eximii viri Bohemos antiquã sedem Boiorum crediderunt, & Bauaros ab illis descendisse: similiter in Francia Borbonios.

Et in agrum Noricum.

Legendum puto, & in agrum Noricũ transierant, Noricumq; oppugnarant, vt priore loco sit adiectiuum, posteriore substantiuum. Nam Noricum natio est inter Pannones & in Vindelicos ad Danubium sita.

Erant omnino itinera duo.

Cæsar cum duo itinera describeret, ea tantum existimauit, quæ proxima ipsius prouinciæ erant, & commoda Heluetiis in Santones proficiscentibus, alioqui multa præterea ex Heluetiis erant itinera in Celtas, maxime in Rauracos & Sequanos. Atqui vel ex hoc loco sane constat Cæsari Heluetiorum regionem ex relatione tantum notam fuisse. Cæterum nõ visam. Notandũ hoc itẽ loco Sequanorum longitudinem esse ab Rheno vsque

ad Rhodanum, latitudinem vero ab Iura ad Lingonas.

Rhodanus fluit.

Nota terminos inter Heluetios & Allobrogas. Ex quibus colligitur, Heluetiorum olim fuisse quicquid intra Friburgum nobile Heluetiorum oppidum: & Geneuam terræ interiacet.

Proximumq; Heluetiorum finibus Geneua.

Quatuor hæc nomina Genua, Geneua, Genabum, & Gebenna, multum obscuritatis Lectori ingerunt, ac non attentum sæpe fefellerunt, quæ ipsa longe diuersa sunt. Genua enim Ligurum caput in Italia ad mare est nostrũ. Geneua vero Allobrogum ad hostia Lemani lacus, vbi Rhodanus exit, Genabum Carnutum oppidum ad Ligerim amnem, hodie, vt quidam putãt, Aurelia. Deniq; Gebenna mons qui Heluios ab Aruernis separat, vt lib. vii. postea dicet Cæsar. Cæterum ab annis vt puto octingentis literarum ac soni similitudine Geneua ab indocto tunc sæculo Gebennæ nomen inuenit pluratiuo numero. Vnde Generosis dominis Baronibus a` Gebennis nomen manet. Quidam ita etiam Aurelium inepte Gebennam nominarũt pro Genabum, & Gebennense studium pro Genabense. Ineptiores autem hi, qui Genuam Ligurum caput Ianuã nominari putãt: quasi Italiæ, & maxime Liguriæ Ianua, quia maris portus esset, Et fortassis, vt ab aliis eo distinctius nomen esset.

L. Pisone, Aulo Gabinio.

Hic annus est ab vrbe condita. cccccxcvi. Atque primus annus huius belli Gallici, quo Galliæ vtriusque Citerioris ac vlterioris Prætor est factus Cæsar. Ante Christi natale. lv.

L. Cassium Cos. occisum.

Vide Florum in epitone lib. lxv. Nam Tigurini illi fuerunt ex Heluetiis, Cæterum Cassius consul fuit, anno ab vrbe condita. cccccxlvii.

Qui in flumen Rhodanum.

Fortassis legendum est quẽ flumen Rhodanũ influit.

Quanquam li.vii.de palude in Sequanam: similis habetur locutio. Lector ipse dispiciat. Porro` hoc quoque consyderandum: an non idem sit: a` lacu Lemanno ad montem iuram, quod hoc loco ait, Et a` iura ad flumen Rhodanum: quod ante dixerat: cum tamen duo diuersa itinera di scribere velit, certe ego me hic non explico.

Cæsari renuntiatur.

Ptolemæus Santones inter Garumnam & Ligerim amnes ad mare occiduum constituit. Sane` autem suspectum est in tam longinquam regionem proficisci conatos Heluetios, Quanquam cum alia in hac historia Heluetiorum acta audaciæ specimen habeant, hoc quoque sic intelligi potest.

Ibi Centrones & Garoceli.

Centrones & Caturiges in Grāiis Alpibus Ptolemæus non longe a` Lepontinis: ponit. Ocelum autem oppidū est ad Duriam minorē amnem: longe ab Oscela quod Lepontiorum oppidum Ptolemæus tradit, hodieq; in ea valle: quam flumen Tosa a` summis Alpibus vt Ticinus ortum, perluit: infima parte iacens: ab Dominico ibi hoc est: Canonicorum collegio hodie nomen Dum doscela habēs: & Vallis de oscela: quod nos fecimus Eschētal. in Ptolemæo igitur id erroris est, quo`d Centrones vicinos facit Lepontiis. Cum hoc certum constet inter Centrones ac Lepontios interiacere medios Salassios, qui salassii Augustam prætoriam: celebrent apud scriptores vrbem: inhabitabant, & ipsa vrbs hodie nomen habet & vallis ab ea Augstal. Garocelorum non meminit Ptolemæus sunt autem populi Alpini prope` Centrones. Vocontii vero inter isarâm & Rhodanum Allobrogibus ad orientem vicini ab eodem describuntur: quæ cum descriptione Cæsaris optime conueniunt.

In Sebusianos.

Sebusiani & inter Rhodanum & Ararim sunt: hodie Bellicenses: vt recte Marlianus descripsit: a` quibus hodie Sabaudiæ nomen manet. nec enim alia apud authores veteres origo eius nominis inuenitur. Ptolemæus Sebu

ſianorum meminit in Lugdunenſi Gallia, ſed nimis occi dentales facit. Sunt etiã ſeguſiani, ſiue ſebuſtiani in graiis alpibus apud Ptolemæum ſi nomina non ſunt corrupta ſeduſii vero Germaniæ populus eſt.

Eorumq; agros depopulabantur.

Et hoc ſuſpectum videri poteſt, cum Dumnorix He duus eſſet: & apud eos potens, qui Heluetios iuuerat per ſequanos.

In Heduorum.

Hedui inter Dubidem & Ararim poſſeſſionem habue runt: ait Strabo libro. iiii. Ciuitas erat potentiſſima in Gallia, & Romanis ſemper amica, Hodie Autum nominant.

Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos.

Non eſt hoc aduerſum illi: quod pauloante dixit, rho danum inter Allo brogas ac Heluetios limitem eſſe. hic enim de Allobrogum terra loquitur, quæ iu Heduos tẽ debatur inter occidentem ac ſeptentrionem: non quæ Heluetios contingit inter ſeptentrionem ac ortum.

Flumen eſt Arar.

Arar eſt fluuius Celtarum: de quo recte Marlianus. Hoc autem admonendus eſt lector: illum non ex alpi bus oriri, nec primo quidem curſu, quod tamen tradi dit ptolemæus: ad ſeptentrionem: ſed ad meridiem la bi: nec cum Rhodano linea parallela incedere. Denique nec cum eſſe Arolam qui per Heluetios lapſus: hodie: dic Ar: vulgo dicitur.

Hic pagus vnus.

Græci πηγὴν fontem dicunt. καὶ δωρικῶς παγάν. inde latinis dictus pagus: cuiusque fluuii tractus: & vtrin que ſecundum flumen habitationes. Tales porro naui gabiles etiamnum hodie ſunt intra iuram: Rhodanum, & Rhenum: veros Heluetiæ terræ limites: prorſus in hel uetiis quatuor: Vr: Limagus: Vrſa, & Arola. Vr genere foe minino: opinione quorundam non temere conjectan tium, Celtice dicitur Die Vr. poſtea facta eliſione diph

thongi celticæ ie D'vr: quemadmodum Arolam Die Ar & elisa diphthógo ie de articulo die, D'Ar. Itē Die Etsch, D'etsch. Vr autem producte dicitur, quam longam literam cum Germanica lingua non habeat, sicut nec Græca: Dur verterunt in Daur. Vnde Romani qui nobis omnia antiqua corruperunt nomina, Taurum vocarunt. At Heluetiorum lingua Dur pronuntiat, & regionem adiacentem Durgeuro. Fluuius in immensum crescere solet torrentis in morem: sed nauibus non admodum aptus. Limagus apud Claronenses oritur: ac in media ipsorum regione Serniphium alterum ex altera valle delapsum amnem accipit. Deinde infra Vrnas (duorum vicorum nomen est) supra Latericium pontem (ita vocant) ex Lacu Vesenio accepta aqua: Marcham (qui fuit olim Heluetiorum in rhætos finis, & Heluetii ita terminum vocant) ac Castra rhætorum (& huic loco etiamnum nomen manet Gastra) disterminat. Hinc lacum Tigurinum ingressus: ad hostia eius Tigurum amplissimam Heluetiorum vrbem diuidit, mox Aquas, memorabilem in Heluetiis locum: propter calidas illic aquas, Græci Thermas vocant, delabitur. Harum aquarum situm non omnino absurde descripsit Poggius Florentinus: si latine nominare potuisset. Deinde haud ita longe Vrsæ ac Arolæ misetur. Vrsa sane: quem fluuium transpositis duabus prioribus literis vulgo Rusam vocant: in summis Alpibus: quibus hodie Sancti Gotthardi nomen est: oritur, ac recta ad Septentrionem labitur: cum contra Ticinus ex eodem iugo per Lepontios in meridiem. Vrsulam siue Vrsellam primum vallem rhæticam: deinde Vriam Tauriscorum, gentis Gallicæ reliquias, venit, vbi lacui miscetur, qui Vros: Suizos: Syluanos ac lucerinos, quatuor syluæ ciuitates (nam ita appellant hodie) alluit. Porrò deinde fugitiuis amnibus susceptis Bremgarten ac Mellingen (oppida sunt ditionis Heluеticæ) lapsus infra Brugas Arole commiscetur. Denique Arola ipse ex iisdem summis Alpibus ortus in septentrionem versus, paulo

plus tamen quam Vrsa ad occasum primum inclinans, Per lacum Thunensem Bernam lapsus, & ipsam amplissimam Heluetiorum Vrbem ambit: dein paulo infra Bernam alterum accipit flumen Sanam e valle eiusdem nominis altissimis septam montibus, ac Nicolai Vvinman docti nostra ætate Viri patriam delapsum: quod Friburgum nobilem illam vrbem ambit: vt Arola Bernam: Ibi in ortum ambo conuersa flumina sub Arolæ nomine Salodorum perueniunt. Et hoc quoq; oppidum antiquissimum est non modo Heluetiæ, sed vniuersæ Celticæ, Deinde per terram nobilissimam ab ipso Arola denominatam: receptis Vrsa ac Limago, Rhenum infra Clingnoro (oppidum est Episcopi Constantiensis) ingrediuntur. Confluentis nomen adhuc loco manet, sed non incorruptum: Coboletz enim vocat Heluetiorum lingua miserrimus hodie est viculus. Nomen a Romanis loco est inditum: cum ibi aduersus Hercinios excubarent. Ne procul inde abest Rauracorum oppidum Vvaltzhut quod nomen significat Syluæ custodiam, Rauracorumne aduersus Romanos munimentum, an aduersus Germanos, incertum. Ad confluentem igitur illum tria Heluetiorum flumina limagus, Vrsa: ac Arola in rhenum exonerantur. Vr autem paulo superius: infra maiorem tamen Rheni Cataracten, qui sub Schaffhusia est, Rhenum influit. Hæc igitur quatuor flumina, quatuor heluetiorum pagi creduntur. Hunc locum haud scio an quisquam ante me explicuerit: cum ego doctissimos meæ ætatis homines ea de re sæpius interrogauerim, Sed quale inde responsum tulerim, non est opus hic referre.

Qui bello Cassiano dux Heluetiorũ fuerat.

Nota bellũ a victis more romanorum vocari.

Interim quotidie Cæsar.

Digressio est paruula ab historia heluetiorum de dolis Dũnorigis principis heduorum, qui cũ Romanis militabat sed heluetiis fauebat.

Propter liberalitatẽ.

Videtur liberalitatem pro largitione accepisse: Cum liberalitas in bonum, Largitio in malam accipiatur partem.

Portoria.

Portorium est merces: quæ portitoribus datur ait Nonius Marcellus. portitor autem qui vectigal portus conduxit: quod portorium vocatur.

Qnod Diuitiaci fratris summum.

Quid amicis debeamus eximium fuerit hoc exemplū.

Et quotidianus interpretibus.

Vide hunc locum: vbi Cæsar per interpretes cum Gallis locutus est.

Et res per fugitiuos L. Aemilii Decurionis.

Vide Laurentium Vallam lib. vi. capite. xxxii. Quid Decurio.

Ita, vti, supra se.

Sex legiones Cæsar habebat: sed cum quatuoꝛ dū taxat more Romanorum prælium commisit. Erat enim Consularis exercitus. iiii. legionum authore polybio.

Milites è loco superiori pilis missis.

Pilum Romanum: hasta erat quinque pedum: sed ferrum eius sesquipedem habebat. Totius itaque pili lō gitudo erat sex pedum ac semis.

Mazaras ac tragulas.

Mazacis apud Hesychium est hasta persica: Genus teli: cuius formam non exprimunt authores. Tragula vero, vt ait Festus pomp. genus teli: dicta quod scuto infixa trahatur.

In fines Lingonum.

Apud Lingones: ait Cæsar libro quarto: Oritur Mosa fluuius: vnde non est difficile coniecturare de eis. Sunt enim noti.

Verbigenus.

Per pagum flumini tractum & secundum cum hominum habitationes, intelligi: superius declaratum est. Atqui tractibus hisce (vt ita loquamur) non sunt eadem quæ fluminibus nomina: cum Limagi accolæ Tigurini dicantur.

dicantur. Et hic Verbigenus pagus nullius fluminis nomen est, sed tractus haud dubie, at cuius nam fluuii intertreis reliquos, id demũ difficultatẽ nobis ĩgerit. Codices vetustiores nõ Verbigenus, sed verbigenus habebãt. Vnde duæ cõiecturæ diuersæ doctioribus ortæ sunt. Alteri putant ad Arolam habitationem Vrbigenum pagum dici ab Orba, hodie adhuc peruetusto oppidulo ditionis Bernatium ac Friburgensium, ad quem sanè vt proximũ domicilium, sex hominum millia eius pagi contenderint, cum Cæsar existimarit eos ad Germaniam tendere. Alteri per Vrbigenum pagum, Durgeam hodie dictam terram designari putant, ab Vr flumine, maxime quòd Germanorum Rheniq; hic fiat mentio, cui Rheno flumini Durgeani sunt vicini. Lectori integrum sit iudicium. Reliquorum duorum pagorum siue tractuum nomina nusquam, quod sciam inueniuntur. Itaque eum, qui ad Vrsam est, tractum cogitandum quo pacto adpellemus. Tauriscumne, à Tauriscæ gentis reliquiis, qui hodie sint Vri? Atqui illi posterioribus sæculis has sedes occupasse videntur, vt ab illis non potuerit tempore Cæsaris esse denominatio. An potius Tuginum? cum Tuginorum Strabo, & quarto & septimo libris magnifice meminerit, & locus Tugium sanè videtur antiquissimus. Eum autem qui ad Arolam est, quidam Iurassium, quidã Antuatium nominandum censent, fortassis & Auenticensis nominari potuit.

Heluetios, Tulingos.

Mirum vero quid cum Rauracis actum sit, Nam horũ hic non meminit. Valde suspicor in curia librariorum omissum nomen, & eos quoque iussos redire in patriam vt Heluetios, Tullingos, ac Lacobrigos, quibus erant vicini.

In castris Heluetiorum.

Tabulæ hoc loco intelliguntur militares indices, nempe in quibus Duces militum nomina perscripta habent. Vulgus vocat Registra. Literis autem Græcis, nõ lingua græca confectæ erant, Lingua enim Gallica, qua hodie

Heluetii vtuntur,non minus græcis literis,quàm latinis scribi potest.

Repertus est numerus.

Numerus hostium à Cæsare victorum ita ponitur, primum enim cuiusque populi capita numerantur, deinde ex his omnibus qui arma ferre possent adiiciũtur. Postremo summa ponitur omnium capitũ, in qua summa sũt etiam ista nonaginta duo millia, eorum qui arma ferre potuerunt compræhensa.

Totius fere Galliæ.

De Gallis,hoc est,Celtis toto hoc libro deinceps loquitur.

Hornm primo circiter.

Aruernos Ptolemæus ad fontes ligeris amnis ponit, hodie ea regio nomẽ tenet. Fuerũt igitur hedui à Sequanis Aruernisq; duobus locis clausi. Porrò Sequani cum ad Rhenũ vsque extẽderentur, p facile habebant Germanos in auxiliũ vocare. Quã belle vero eiusmodi res illis cesserit, sequẽtia diuitiaci verba declarant.

Sed peius.

Vide an eam partẽ terræ putet, quæ hodie adhuc nomen tenet Sunggeuro,& superior Elsatia. vicini enim sũt Rheno & Germanis.

Harudum:

Harudes q sint ex Germanis nõ satis certo cõstat, quidã eos ex Eremo Heluetiorum, quod caput Herciniæ syluæ quõdam erat (nunc vulgo Schroartzroald nominatur) fuisse cõtendũt. Porrò ea sylua trãsrhenana fuit, authore ptolemæo. Adiicitq; Cor. Tacitus, eam quondã ad Mœnũ vsque amnẽ, suo imperio tenuisse Heluetios. Ptolemæus autem Charudes in Cimbrica ponit Chersoneso, vnde in militiam longinquã accersiti videntur, vt fere Germanorum est militia.

Amagetobriæ.

Amagetobria, quod oppidũ sit ignoratur, Marlianus Magetobriam ponit, & Gallice vocari ait Toaut. Quidam libri habent Admagetobria.

Cimbri Teutoniq;.

Cimbri populi in extremo angulo Germaniæ ad septentrionem Chersonesum habent, hodie Daci, sed corrupte, vocantur: Nam Danos esse eos nominatos à rege Dano in Chronicis eorum scriptum est. Regem habent proprium, cuius imperio parente scandinauenses: Noruegia, pars Gothiæ, & multæ præclaræ alioquin insulæ. Vide de Cimbris Stra. lib. vii. multis verbis differentem. Teutones Ptolemæus non longe ab Albi fluuio inter Pharodinos & sueuos ponit, Tacitus à Tuiscone Rege nomen habere putat, & alludit vulgaris linguæ denominatio. Vicus hodie est è regione vrbis Agrippinæ trans Rhenum, nomen eius regis obtinens vt putat. Neq; vero Teutones & Germani iidem sunt, sicut neq; Alemanni & Germani.

Treuiri autem pagos.

Treuiri ad Mosellam fluuium ciuitatem habent, quã aiũt ab Abrahæ filiis ædificatam, hodie episcopatus est, ex septem Romani imperii vnius electoris. Locus præterea cũ nomine multas antiquitates ostendit.

Pagos centum Sueuorum.

Sueuos Ptolemæus ad Albim fluuium ponit, qui tamen olim maximam partem Germaniæ occuparunt, latissimeq; protendebantur. Quippe quorum erant centũ pagi. Deinde mutatis sedibus ad caput Danubii, & Herciniæ syluæ cõsederunt, Rhetiæq; nõ illius veteris, sed Romanæ prouinciæ inter Danubium ac Rhenũ, aliq; partẽ adhuc hodie possident. De his Cæsar li. iiii. copiosissime Vbi & nos multa alia.

Vesontionem.

Vesontionem oppidũ Sequanorum Ptolemæus nominat, Visontium, & vulgus hodie Bisontium, fluuius q oppidum propemodum circundat à Ptolemæo Dubis nominatur, Cæsar Alduabiũ aut Alduasdubium (nã codices mire variant) Appellat. Cæterum qui fuerint Ernesti Regis fines, nusquam nobis expressit Cæsar, At ego puto eum ad Herciniam Brisgoiæ terræ fuisse do

li.iiii.c.xvii. Et quamuis Triboci, Vangiones: & Nemetes in gallico littore sedes habeant, tamē aut origine, aut vicinitate, aut lingua Germani videri poterant, Ideoq; Ernesti regis partes secuti. Andreas Althamer insignis nostra ætate antiquitatis indagator, Sebusios legendum putat.

Quos Vbii, qui proximi.

Vbii populi transrhenani, & apud Tacitum. & C. Cæsarem, hodie eorum creditur vrbs Agrippina Colonia, quæ olim transrhenana fuisse dicitur, vt testantur illorū Chronica, cuius rei hodie multa sunt indicia. Quippe apud Diui Panthaleonis ac vndecim millium virginum templa plane` veteris aluei vestigia videntur. Sed postea Gallicæ terræ facta, Diuitense munimentum habuit, ꝙ hodie Tuitium vocant.

Ad conuentus agendos.

Conuentus quatuor modis intelligitur. Vno, cum quemlibet hominem ab aliquo ꝯuentum esse dicimus. Altero cum significatur multitudo ex compluribus generibus hominum contracta in vnum locum. Tertio cū a` magistratibus iudicii causa populus congregatur. Quarto cum aliquem in locum frequentia hominum supplicationis aut gratulationis causa colligitur. Hæc Festus Pompeius.

Annot. in lib. i. Finis.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELlo gallico librum. ii. Glareani annotationes.

IN hoc secundo libro habentur quæ Cæsar bella gesserit in Belgis tertia galliæ parte, ac primo de origine belgarum disserit. Deinde vt cum vniuersis congressus sit ac vicerit, postea in Neruiis egregia illa pugna describitur

Aduaticorum item expugnatio, & perditio. Denique ciuitatum Armoricarum, quæ hodie britaniæ nomen obtinent, deditio.

Cum esset Cæsar.

Secũdus annus belli Gallici Coss. P. Cor. Lentulo, & Q. Metello nepote, anno ab. V. C. dcccccxcvii.

Calecos. X. millia.

In hac belgarum descriptione fermè populorum nomina hodie constant vetere appellatione, quanquam corrupta siue apocopata, de quibus Marlianus recte sentit. Quidam autem Caletos legunt per t in vltima syllaba, Quidam etiam aliqua horum populorum nomina inclinant tertia declinatione quæ alii secunda. Non est autem dubium quin Romani Gallica nomina omnia corruperint, sicut contra nostra ætas Romanis sua deprauat.

Loco pro castris.

Videtur legendum esse, loco opportuno atque idoneo capto, alioqui nullus videtur sensus. Est autem Topographia, hoc est, loci descriptio pro instruenda acie elegantissime posita.

Sectionem eius oppidi vniuersam.

Sector est æstimator redemptorque bonorum damnati atque proscripti. Ascon. Pædianus. Res autem ipsa sectio dicitur.

Ad Venetos, Vnellos, Osissinos.

Venetos Ptolemæus Maritimos facit in Lugdunensi Gallia, à quibus putat Strabo li. iiii. Venetos in Italia nomen suum habere, quod verisimilius est, quam quod Liuius, perpetuus gallici nominis hostis fabulatur, ab Antenore proditore vrbis Troiæ originem traxisse Paduanos, ab Heneto vero Paphlagonum duce Venetos. Osismios Ptolemæus vocat, quos Cæsar Osissinos, quanquam hoc nomen mire variatum inuenitur. Vnelli præterea ad mare ex aduerso Britaniæ positi sunt. Cæterum qui hic enumerantur populi, hodie Britaniæ nomen habẽt. hoc enim nomen in continentem migrauit, cum prius

Insulæ esset. Nunc vero Britonibus eiectis Anglia recens nomen est insulæ, quanq̃ eius septentrionalem partem tenent Scoti. Mansit igitur nomen Britonum in Gallia. Porro` Carnutes & Rhedones populi inter Ligerim & Sequanam amnes sunt eodem authore Ptolemæo, & nõ longe ab eis Andes: vbi in hybernis fuit exercitus Cæsaris. Aulertii autem hodie Normandiæ sunt populi, de q̃bus postea plura.

Annot. in lib. ii. Finis.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO gallico librum .iii. Glareani. annotationes.

Ertius commentariorum liber, tertii anni huius belli historiam complectitur, ab vrbe cõdita, anno .cccccxcviii. Coss. Cn. Lentulo Marcellino. L. Martio Philippo. insunt autem quatuor bella. Primum Ser. Galbæ aduersus Sedunos: Veragros, & Antuates. Secundum ipsius Cæsaris ac bruti in Venetis. Tertiũ, Q. Titurii Sabini in vnellis. Quartum P. Crassi in Aquitanis, Adiungitur his expeditio Cæsar in Morinos ac Menapios, Vbi nihil dignum memoria actum est.

Sedunosq; misit.

Rectissimo ordine Cæsar hosce nominauit populos sunt enim ex Heduis ad summas Alpes eunti, primi Antuates, medii Vergari, vltimi Seduni: sed non est tamen eadem regionis conditio, optimam Antuates, mediocrem Veragri, Asperam sed multo longiorem Seduni tenent: qui quidem Seduni a` summis Alpibus initio sumpto: atq; adeo a` fontibus Rhodani secundum ipsum flumen vallem habent extentam C. millia passuum. Homines liberi, & quos Romani nunquam cogere potuerint vt ipsorum discerent linguam, quod signum est vel nihil

sibi vnquam, vel paruo admodū tempore potuisse Ro-
manos. Habent itaq; adhuc antiquā linguā Galliæ, qua
etiamnum Heluetii vtuntur. Rhodanus sane` inundatio-
ne frequenti multa illis adfert incōmoda: nec minus in-
gentes illi torrētes, qui tantum saxorum: vt monteis æ-
quare queant: ingerunt. Ipsi hodie pristina retenta virtu-
te, Veragris, qui romana vtuntur lingua dominantur, ac
in prouinciam redegere, parte etiam Antuatiū occupa-
ta. Sedunum præcipuum eorum oppidum est, in quo
Episcopū constituunt, qui regioni & vt princeps, & vt ec-
clesiasticus præsul imperat, liberis tamen, non seruis, ni-
hil enim publice agit absque omniū ciuium eius regio-
nis consensu. Heluetiis sunt confœderati, vt rhæti, maxi-
me quattuor partibus Luceriæ, Vriæ, Suiziæ, ac Sylua-
niæ, quibus cum veterem ac maiorum suorum fidem no-
stra ætate egregie defenderunt. Cæterū Octodorus in
Veragris vicus hodie Martanach dicitur, flumini adiacet
quod ex pœnino monte (maior S. Bernardi vocatur) se-
ptentrionem versus fluens: Rhodano commiscetur. A-
gaunum autem locus est, qui hodie S. Mauritii dicitur,
ad rhodanū amnem, in ipsis etiam Veragris. Antuates
autem inter Veragros ac Allobrogas medii sunt: sed ma-
gis a` latere lacus lemanni: qua ad Heluetios pertinet.
Hæc fere` ex D. Agedii Tschudi ciuis nostri Rhæticæ ve-
teris descriptione. Antuatibus nostra ætate præfuit Ge-
nerosus Baro: Lulini dominus: Aymo a` Gebennis cum
filiis, Georgio: Guidone, ac Prospero. Porro` de sum-
mis Alpibus: qui pœninas esse Alpes astruunt ad Octo-
dorū, egregie decipiuntur. Nam Cæsar hoc loco Sadu-
norum. Veragrorum atq; Antuatium longitudinem ex-
primere volens: ait eos a` finibus Allobrogū & lacu Le-
manno & flumine Rhodano ad summas Alpes pertine-
re, qua descriptione nihil luculentius dici potest. Cæterū
vbi potius summas Alpes dixerimus: quā vbi in omneis
mūdi plagas flumina eximia fluūt ac originē habēt: Sūt
aūt hac Alpiū partē septē hæc. Ticinus, qui ad Meridiē,
Tosa ac Madia ad eundem: rhodanus ad occasum: aro-

la ac Vrsa ad septentrionē, Rhenus ad ortū duobus fontibus, vt postea dicemus li. sequenti.

Concisa æstuariis.

Aestuaria loca sunt marinis aquis referta.

Socios sibi ad id bellum.

Qui hoc in loco numerantur populi, partim sunt celtæ, ciuitatum maxime Armoricarū, hodie Britaniæ ducatus, partim sunt Belgæ, hodie Normaniæ comitatus. Morini tamen & Menapii remotiores.

Quas ex Pictoribus & santonis.

Santonibus puto legendum. Nam libro primo tertia vtitur declinatione. Iter (inquit) in Sātonum fines facere. Rursus de eisdem, Dum omnibus fortunis sociorum cōsumptis in Santones Heluetii peruenirent. Nisi quis putet Cæsarem eo nomine vtraq; vsum declinatione, sicut Mediomatricum nomine, libro. iiii. vbi de Rheni fluxu, tertia. At li. vii. vbi de Gallorum copiis, secunda vtitur. Codicū fidem vbiq; in dubium adducere, nimium solenne est. Sed iudicet Lector.

Carinæ aliquanto planiores.

Carina infima nauis pars est.

Transtra ex pedalibus in altitudinem.

. Trāstra & tabulæ & nauium dicūtur: & tigna, & quæ a pariete in parietē porrigūtur. Authore Festo.

Pelles pro velis, alutæq; tenuiter.

Pellis postq̄ est cōcinnata ad calceos, & cætera opera facienda, aluta dicitur. Varro.

His cum funes, qui antennas.

Antennæ sunt ligna per transuersum in malo posita, in quibus velum alligatur.

Tanta subito malacia.

Malacia est maris quies cū fluctus omnino quiescunt Suidas ῥᾳθυμίαν exponit.

Atq; his paucis diebus Aulerci Eburonices.

Ptolemæus triplices ponit Aulercos in ipsa adeo lugdunensi Gallia, q̄ inter sequanā ac ligerim. Primos Dia-

bolitas aut Diaulitas,vt alii habēt codices, quos Cæsar paulo ante in hoc libro Diablintres vocasse videtur, Hi proximi sunt Venetis.Alteros Cœnomannos,Andibus ad ortū.Tertios Eburaicos a`Ligeri ad sequanā protensos,quos hic Cæsar Eburonices vocat. Vnus igitur hic populos Aulerci Eburonices,non duo. Aulerci Gallica lingua videntur dici Orolercher:& Diaulitæ die oro lut, Cœnomanni vero Kunmanner,quos græce Thrasyandros dicere possis.

Sontiates magnis copiis.

Sontiates populi Aquitaniæ,quos Pli.li.iiii.c.x. Sotiates vocat,vbi de Auscis.

Alia ex parte oppidi Adcantuannus.

Hic suspēsus est sermo p longius Hyperbaton: sed ea tamen verba postea repetit.Exēplū simile est Aegloga.viii. Virgilii ab initio.Pastorꝝ Musā Damonis & alphesibæi.

Crassus in fines Vocontiorum

Vocates,vel,vt alii vocant,vocatii, Populus Aquitaniæ,sicut & Tarusates,vicini sontiatibus,q nō lōge a`Tolosa & Narbone absunt, Vocontii vero Galliæ prouinciæ,proximi Allobrogibus,vt ex lib.i.patet. Hic igitur legendū est,aut Vocatiorꝝ,aut Vocatiū,nō Vocōtiorū.

Quæ ex Aquitania,Cantabrisq;.

Cantabri sunt populi Hispaniæ ad septentrionē atq; oceanū britannicū Gallicūq; spectātes:Qui & mari & terra facile in auxiliū Aquitanis venire possunt. Tarbelos porro`Ptolemæus Aqtaniæ populos itidē ad mare collocauit:bigerrones:nō lōge absunt a`Tursa in vasconia, tū preciani:vocates(a`qbus putāt Vascones dictos & vasconiā)Tarusates(Tursani hodie)Flustates, (quorum & hodie nomen manet)Garites,his finitimi fuerūt,oēs hodie sub nomine Vasconiæ.Auscorum meminit Mela & Ptole.hodie nomē quoq; manet.Cæterum Garumni q esse possunt alii,q̄ qui Garumnam flumen circumhabitant:Sibuzates vero & Cocosates qui hodie sint,parum constat:certum tamen est aquitanos esse.

Morini Menapiiq; supererant,

Morinos & Menapios Cæsar hoc loco coniũxit quasi vicini sint hi populi:rursus lib.sequēte vbi iturus in britanniā Q.Tituriū & L.Aruncuileiū in Morinos atq; Menapios misit.ad finē aũt eosdē libri eos ex Menapiis venisse ait,cum ipse Morinos domuerit per T.Labienū illuc missum.Verisimile est aut latū habuisse imperiū: vel Morinos vel Menapios:aut hic inepte librariorũ errore cōiunctos:vel aliū quempiā populū alterutrius loco suppositū,quod equidē Lectori discutiendū relinquo.

Annot.in lib.iii.Finis.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELlo gallico librum.iiii.Glareani annotationes.

SVnt in hoc quarto libro hæc ordine:Bellū contra Vsipetes & Tenchtheros Germanos qui a` Sueuis pulsi:in Gallia armis sedes sibi quæsierāt:Vbi obiter hermanorũ moresdescribūtur. Deinde trāsitus exercitus Cæsariani per Rhenū in Germaniā.Vbi difficillima pontis descriptio habetur. Vltimo nauigatio in Britaniā insulam,quę hodie anglia dicitur:& reditus mediocriter felix.

Vsipetes Germani & itē Tenchtheri.

Vsipetes & Tenchtheri,quas olim habuerint sedes apud Germanos:apud plerosq; dubiū.althamerus tamē insignis nostra ætate rerũ Germanicarũ indigator:Vsipetes ad Rhenum fuisse putat,maxime in eo tractu,vbi nūc Frāci ac Hessi colunt:nempe a` Frāciuado nobili Emporio,Mœni ostio:ac occidentalē vulgo vocatā syluā Vvesterroaldt:& cōfluentes vsq;.In qua plaga ringoia est infra Maguntiacū ad dextrā rheni ripā. Tenchtheros vero infra illos ad vbios vsq; eadē rheni ripa collocatos asserit,Hessi hodie eas regiones tenēt.Hæc ex illo. Tacitus hosce duos populos ait proximos Cattis colere rhenū,

certũ iã alueo: quiq; terminus esse sufficiat. Cæterꝝ ipse vsipios appellasse videtur secũda declinatio. Ptolemeus vsipios: tẽchtheros vero tingeros. πιγγέροις enim græcus habet codex. Hoc aũt lectorẽ merito moretur, si vsipetes & tẽchtheri rhenani fuerunt, vt ex tacito ac Ptolemæo colligitur: quo nã pacto trienniũ vagati: vt hic ait Cæsar rhenũ puenerint: qua regiõe (nã ita legendũ puto nõ, quas regiones: vt etiã ipsius trãsitus locus describatur) Menapii incolebãt. ꝙ vtiqꝫ Lectori cogitandũ relinquo. Nisi forte Cæsaris tpe alias q̃ Cornelii ac ptolemei habuerint sedes. Sed hæc de his. Suæuos aũt ptolemeus triplices facit: Lãgobardos australiores sycãbris à parte rheni (quanq̃ eo in loco Oquebos inepte alii legũt: bilibaldus pyrclhaymer eximius reꝝ antiquaꝝ: dũ viueret, scrutator ac iudex: & nobis amicus: silebos traduxit. At miror ptolemei mẽtẽ id loci nõ exactius animaduersã) alteros angelos magis oriẽtales Langobardis: & in septentrionẽ ad mediũ albis extẽtos. Tertios semnones à medio albi orientẽ versus ad sueuũ vsqꝫ fluuiũ. Quo sane ex situ q̃ late olim patuerit sueuoꝝ natio, satis liquet. Ptolemeus ĩter germanos: quos rheno ꝓpinquos facit, & sueuos lãgobardos ponit. Postea vero cũ germanos mediterraneos numeraret, q ipsoꝝ lingua hertuoner nominãtur, (Pli. corrupte aliq̃to hernuones vocat) ibi vero treis ingẽteis cõmemorat populos, Sueuos angelos sueuos semnonas, & bugũtas, Verba ipsius greca subiungã:

Τῶν δὲ αὐτὸς καὶ μεσογείων ἐθνῶν, μέγιστα μὲν ἐστὶ τό, τε τῶν Συήβων τῶν ἀγγειλῶν. οἳ εἰσιν ἀνατολικώτεροι, τῶν Λαγγοβάρδων, ἀνατείνοντες πρὸς τὰς ἄρκτοις μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἄλβιος ποταμοῦ. Καὶ τὸ τῶν Συήβων τῶν Σεμνόνων, οἳ τινες διήκουσι μετὰ τὸν ἄλβιον ἀπὸ τοῦ εἰρημένου μέρους πρὸς ἀνατολὰς, μέχρι τοῦ Συήβου ποταμοῦ. Καὶ τὸ τῶν Βουγουντῶν τὰ ἐφεξῆς, καὶ μέχει τοῦ οὐιστούλα κατεχόντων.

Quæ verba ita vertēda erant:interiores aūt & mediterra neæ gentes maximæ sunt,tum Sueui Angeli,qui Lango bardis magis orientales sunt:in septentrioné protēsi,ad medium vsq; albis fluuii.Tum suæui semnones, qui habitant post albim a` prædicta parte, ad ortum ad sueuū vsq; fluuium.Deniq; Buguntæ,qui reliqua deinde sequé tia,ad vistulam vsq; flumen tenent.Buguntas puto a`pto lemæo dictos,quos postera ætas Burgundos vocauit. Nostra ætate sueuorū natio de vetere sede nihil possidet Nā eæ gētes,vbi illi olim sederunt,ne nomē q̄dem sueuorū ferant:si quis forte sueuos appellarit.

Ii centum pagos habere dicuntur.

Centū horū pagorū li.i.ante mentio facta est. sed pagum haud dubie alia significatione dixit,q̄ cū de Heluetiis loqueretur.Ibi enim pagus vt minimū.xx.millia hominū ɔtinebat:hic vero pro ditiuncula binorū aut ternū milliū virorū queādmodum postea cum de morinis in hoc lib.loquitur.Reliquū,inquit: exercitum Q.Titurio sabino.& L.aurunculeio cottæ legatis in Menapios,atq; in eos pagos Morinorū,ab quibus ad eum legati nō venerāt,ducendū dedit.verū hoc sciendū, queādmodū omissa de vsipetibus ac Tenchtheris cœpta narratione ad sueuos Gæsar diuertit:ita mox relicta de sueuorū centū pagis cœpta historia:ad oīum germanorū mores enarrandos statim sermonem ɔuertit. Quod ex his manifestum est.Nā quæ hic de equestribus præliis scribit, mox in vsipetum ac Tenchtherorū pugna eadē cōmemorat. Itē:quæ de priuato nullo agro:de victu ex lacte, de corporū nuditate,eadē oīa sunt li.vi.de germanis. Denique cum de iumentis hic loquitur:q̄bus maxime galli delectentur:quæq; impenso parent pretio ɔtinuo nō sueuos sed Germanos subnectit: Germani(inquiens)importatis nō vtuntur:&c.Atqui Cæsar ipse:vt hoc loco & li.vi. sibi cōstet:vix equidē expedio. Hic enim per millenum virorum apud sueuos commutationem:neque belli,neque agriculturæ rationem intermitti scribit. In sexto vero germani:inquit agriculturæ nō student.Rursus hoc in

loco, Neq; lõgius, inquit, anno remanere vno in loco in colendi causa licet. Paulo vero post: in hoc adeo libro, sueuos oppida habere cõmemorat: de quibus iussi sin missis nuntiis: post habitum cõcilium: demigrare. Ad qd autem oppida habent: si non liceat longius anno remanere vno in loco incolendi causa? Sed habent Hercules: habent inquam historici Romani vbi hauddubie negligentiæ accusari queant. Quidam nostra ætate de sueuis sermonem ingressi, ita latos eorum faciunt fines: vt totam fere Germaniã occupent. Vnde plane euenisse credo, cum Germanum dicere vellent: sueuũ dicerẽt. Quæ consuetudo etiamnum apud Heluetios: vnicas veteris Galliæ reliquias manet.

Et in fines Eburonum & condrusorum.

Condrusorum & Eburonum supra etiam meminit libro secundo: vbi a Germanis originem eos ducere dixit. Quidam Eburones hodie putant Leodienses esse, Condrusos vero Aquenses: vnius diei ab agrippina itinere.

Mosa profluit ex monte vogeso.

Mosam fluuium Cæsar luculẽter describit: seruat autẽ etiamnum nomen: sed pars Rheni q̃ ipsum excipit: hodie valis dicitur: allusione ad Cæsaris vocem: qui vacalõ appellat, quanq̃ vetustiores codices vualin habent. Vosegus autẽ mons, ab aliis vogesus late patet. separat enim Burgundos hodie, & Lotharingos, deinde Elsatiam ab eisdem Lotharingis. meminit eius Lucanus in primo Pharsalie.

Deseruere cauo tentoria fixa Lemanno,
Castraq; q̃ vogesi curuam super ardua ripam
Pugnaces pictis cohibebant Lingones armis.

Que carmina, vt mendosa, antonius sabellicus aliter legit, maxime duo sequentia.

Castraq; vosegi curuam super ardua rupem,
Pugnaces pictis cohibentia Lingonas armis.

Vnde de huius nominis syllabis quante sint, nihil desinire quimus: quando in vulgata lectione priores vtraq;

correpte, in sabellici producte legantur. Quanq̃ si vulgata lectio vera esset: vosegus siue vogesus flumen potius q̃ mons videri poterat. Quare hoc lectori neutiquam negligendum: nos certe nullum alium authorẽ habemus, quantum equidem meminisse possum, ex quo certiora adferremus.

Rhenus autem oritur ex Lepontiis.

Neminem ducat admiratio: si veteres Geographi, quã do omnia, vel hostilia vel inaccessa incognitaue erant, de rheni ortu tractuq; adeo exiguam nobis aperuerunt notitiam: quando nostra hec etate: cum omnia pacata, omnia lustrata sint, quidã ex professo de fluuiorũ tractu scribere aggressi, nobis & rhenum & Danubiũ duo maxima celeberrimaq; Europe flumina, non satis luculẽter imo valde accise descripserunt. Inter veteres tamen scriptores: Latini, quorum imperium ad vtrunq flumen finiebatur: multo magis q̃ Greci mihi visi sunt negligentes. Nam Strabo atq Ptolemeus: Dii boni: quam multis studiis, diligentia: ac sedula cura precurrunt Plinium Tacitumq;, vtrunque rei scribende oculatum (si Diis placet) testem. Plinius libro. iii. ca. xx. sarunetes ortum Rheni accolunt, inquit. Item libro. iiii. capite. xv. Ostiorum Rheni meminit: originis nihil. Tacitus in Germanie descriptione, Rhenus, inquit: Rheticarum alpium inaccesso ac precipiti vertice ortus modico flexu in occidentem versus, septentrionali Oceano miscetur. Hec ille adeo breuiter de rheno. De Danubio non minus concisus est. sed cum de modico rheni in occidentem flexu mẽtionem faciat vt quid non & de eius modico in Orientem flexu aliqd commemorat? Nulla hercle causa dari potest, nisi quia non norat: alioqui neutiquam taciturus. Luculentius aliquanto Pomponius Mela, quem vetustiorem aliquanto vtroque existimo, vtpote sub Claudio Imperatore, vt q dam non imperite ex eo ipso colligunt. rhenus (inquit libro. iii.) ab alpibus decidens prope à capite duos efficit lacus, Venetum & acronium: Mox diu solidus & certo alueo lapsus, haud procul à mari huc & illuc dispergitur

gitur. Hæc ille. at longe clarius Strabo, author græcus hæc libro .iiii. ac .vii. differit. vbi etiam populos, lacus ac colas, item longitudinis latitudinisq; terminos comme morare non est grauatus. Sed operæ pretium videtur, quando prope ad caput eius flu. nati sumus ac toties ip sum totum pene flumen nauigauimus, vt certiora de hoc, sed maxime quod ad caput attinet, ex certa ac in dubitata descriptione D. Aegidii Tschudi tradamus. Me minisse autem oportet lectorem summas alpes esse, qui hodie mons sancti Gotthardi dicitur, ob causam mox de Lepontiis explicandam, Cui adulas mons ab ortu connectitur, continenti quidem iugo vt summarum al pium velut brachium, aut mauis cornu, dici queat. Rhe nus igitur initio ex his alpibus sumpto, ab orientali qui dem earum parte, vbi adulæ monti coniunguntur, po puliq; Lepontii habitāt, duobus nascitur fontibus, vnius vt minimum, dici itinere, propter montium iuga, distan tibus. altero magis occiduo, magisq; septētrionali, haud ita longe a Ticini fontibus, qui paulo occidentaliores sunt. ad cum ætuatii prope (hodie Tauetsch) pertingūt. Per quorum vallem recta ad ortum, non ad septentrio nem, vt falso veteres credidere, currit. Hodie proprie ca nini dicuntur a canis: siue Grisones, vt vulgus appellat. Oppidum Iliantum, nunc Ilantz, habent. Sub quo Glen ner flu. ex valle Lugnitia descendens, ad hoc Rheni fon te a dextris suscipitur. Hic fons anterior Rhenus vulgo nominatur. altero magis orientali magisq; australi ex adula monte, e regione fluminis Muesæ, quod Misau corum vallem abluit, & paulo supra Bellizonam Ticino coniungitur. Hic fons, posterior Rhenus ab accolis di citur, sicut alter, anterior. Labitur etiam recta in ortū ad insignem pagum spelucam, Deinde ad schams, & ad al tam rhætiam (ita nominant arcem in excelsissimo mon te sitam) prope pagum Tuscanum, vbi fluuium albellā ab ortu contrario cursu lapsum, a dextris suscipit. Val lis insignis sub eo confluente est Tumiliasca. Hic veræ Rhætiæ amœnissimus situs, hic innumera vt nusquam

alias viderim, multitudo arcium fuit, quarum vestigia etiamnum visuntur, plærasq; vel bella, vel alius casus absumpsit. Hæc vitifera regio est. Hic prorsus in septentrionem conuertitur curritq; Rhenus ad Rhætium arcem, vbi anteriorem Rhenum suscipit, qui cum eo in ortum prope` parallela decurrerat linea. Hic ambo iam vnum flumen, Rhætorum Curiam petunt, & hic quoq; sunt veri Rhæti & Canini. Curia ipsa ad Plessuram flumen, elegans sane` oppidum est. Sub eo rhenus tortuosior ingressus Ciceres pagum adit. Ibi ad. xx. millia passuum recta` in occasum tendit. Rhucantii (quorum Plinius meminit) vallem obtinent. Langarus est flumen, ex rhæticone mõte (cuius mentio est apud Melam) ortum, & per rhæticã vallem delapsum, quod hoc loco a` dextris rhenus suscipit. Mox lupinum oppidum peruenit, Maii campum hodie vocant. Toto hoc tractu vitifera est regio. Hic sarunetes (qui nominati sunt apud Plinium) a` sinistris relinquit, elegantissimum sane` vallem, quæ lacum riuarium attingit, vulgo Valense, nos superius alicubi etiam Vesenium nominauimus. Hic rhenus inter duos monteis (alberg & Schalberg vulgo vocantur) ad Estiones recta in septentrionem delabitur. Meminit Estionum diligenter lib. iiii. Strabo. adhuc nomen retinent. Hinc ad locum benedurum a` dextris Campum S. Petri (Feldtilch nominant) oppidum sane` elegans, aliquot millibus passuum distans, habet a` sinistris Comitatum Vverdemberg, Claronensis ditionis. Sub beneduro a` dextris suscipit fluuiũ illum, qui e` rheticone monte ortus, ac per vallem Drusianam (vulgo Vvalgoro) lapsus oppidum Feldtilch alluit. Sub hoc confluente ruguscos a` sinistris habet (rintal nunc nominant) ditionis Helueticæ. porro` & Estionum & ruguscorum regio vitifera est. Hinc lacum Brigantinum, vt Plinius, ac Solinus, vel Acronium vt Mela vel Constantiensem potmicumq;, vt vulgus nostra ætate vocat, ingreditur. Circuitus eius Lacus a` Strabone libro septimo supra. ccc. stadia proditur, longitudo circiter. cc. Latitudo dimidio minor, Nihil hoc lacu elegan

tius. Ad caput eius Brigantum oppidum est, Vnde & no men inuenit. Deinde a` dextris, qua parte Vindelici, nūc Lintzgoroer, olim habitarūt, Lindauium est i insula op pidum, cui oppido parua alia ad est insula etiamnum in sulæ nomen retinens, qua velut arce ad inuadendos Vin delicos commo dissime vsus est in naualibus pugnis Ti berius, vt inquit, Strabo eodem libro. non sane` illa, quæ in lacu inferiore Augiæ nomen apud quosdā habet vul go Richenoro, quasi diceres diuitem terram. quæ non nunquam sicco adiri potest. Sunt alia item ab eodem la tere oppida Langenarg, Buchhorn, Merspurg Præsulis Constantien. domicilium, Vberlingen eximium oppi dum, extremo eius lacus angulo. A sinistris vero & litto re Heluetico, Arbor felix, Acromi cornu & Constantia. Hic Rhenus e` superiore lacu inferiorem lacum ingredi tur, quem Pomponio Venetum appellatum contendūt. Nostra ætas Cellensem ab Radolphi cella insigni oppi do, vocat. In hoc lacu qui quadruplo minor est superio re, Augia insula est, vt diximus. Oppidula alia sunt ab Heluetiorum parte, Steetborn ad Lacum, infra autem la cum & ad Rhenum iam prorsus in Occasum conuersum Stein, & Diessenhoffen, deinde Schaphusia a` naualibus nomen habens, a` dextris in Germanorum littore elegās oppidum, a` quo Danubii fons, qui hodie creditus, vix. xx. millibus passuum distat. sub Scaphusia ad tria circiter millia passuum itinere pedestri, non autem secundum fluminis circuitionem, est maior Rheni Cataractes, hoc est fluminis de alta rupe præcipitatio, cum ingenti stre pitu & stupenda aquarum ad scopulos collisione. Quem locum admodum miror, neq; Plinio, neq; Cor. Tacito, qui se Germaniam Galliamq; vidisse gloriantur, ne vno quidem verbo nominatum, Eum nos in Panægyrico de Heluetiis, vbi scaphusiæ laudes canimus, his verbis obi ter descripsimus.

Quam propius liquidi facies nitidissima Rheni
Alluit, hic rapidus refluente in gurgite vortex
Cernitur, Euripum referens, Scyllæq; voracis

Latratus, hic vnda alti de vertice montis.
Lapsa ruit præceps, sterilemq́; eructat arenam
In circum, sursumq; volans portendere nubem,
Aut nebulæ speciem, & cœlum pulsasse videtur.

Sub eo iam Cataracte in se ipse propemodum, vt de Mæandro scriptores referunt, Rhenus redit, duobus in longum spatium Gyris, ad tube ductilis formam spi ras faciens. Quo in loco Cœnobium, hodie Rinoro, vbi olim magnum fuisse oppidum fama est. Videntur adhuc aliqua vrbis vestigia, sed non omnino vetusta, vt puto, nulla, quod sciam, Romanis literis inscriptione. Quidam sueuorum principum, dum aliquam Heluetiorum partem tenebant, fuisse Regiam perhibent. Paulo inferius Rhenus D'ur flumen excipit, de quo in superioribus. Hic rursus, ad.iiii.millia passuum in austrum versus, Tosam flumen a` sinistris, ad oppidnm Eglisoro ditionis Tigurinæ, & rursus dein'facto paruo admodū arcu prorsus ad occasum conuersus, paulo infra aliud flumen itidem a` sinistris, Glat vocant, ex duobus ortum lacubus, Fefino, & Gryphio accipit. Hinc oppidum Keiserstul, quasi dicas Cæsaris solium a`sinistris habet, mox zurzachium nobile emporium ab eodem latere, multi forum Tiberii ptolemæo dictum putant, non omnino absque ratione. Nam locus peruetustus, videtur, Collegio Canonicorū ac diuæ Verenæ virginis tumulo nobilis. Quidam autem Cæsaris solium ptolemæo forum tiberii dictum putant, sed Zurzachium Gannodurum. Hinc a d.v.millia passuum confluens est Rheni ac trium fluminum siue pagorum, antea in vnum sub aquis, vindonissaq; commixtorum. De hoc, vbi de pagis Heluetiorum lib.i.satis, vt puto, diximus. Hic Rauracorum incipit tractus, cuius quatuor elegātia sunt oppida, de quibus eodem libro primo. primum igitur vualtzhut in latere dextro, a` confluente duo millia passuum distat, cui sylua Hartziana ab ammiano Marcellino sic dicta, non Martiana, vt corrupti habent codices imminet. at de hac postea plura lib.vi. alterum inde ad decem millia passu

um latere Rheni sinistro, quanquam pons bina connectit oppidula, sed maius cum arce a` sinistris est. Hic minor est rheni cataractes, non ita prærupta, vt superior, rupe, declinis tamen & scopulis horridis, angustiaq; memorabili insignis. Nec tamen minore altitudine, si a` supremo eius labro ad procellarum ac sæuientis vnde finem supputes. Nomen inde Lauffenberg, quasi dicas, cataractæ mons: quippe cui insignis arx imposita est. Octo millibus inde passuum insulam facit, diui Fridolini sancti viri, qui ante mille annos in eã venisse dicitur, sepulchro nobilem, Tertium Rauracorum oppidum, vbi & nobilium virginum Collegium est. Nec apud me dubium, quanquam in Rauracis hic locus est, a` Sequanis tamen, qui non longe inde absunt, nomen habere, non a` Sacco vt vulgus torsit vocem. Huic collegio nõ parum debeo & propter patriam meam Claronam, quæ illi fœderis iure multis seculis obnoxia fuit: & mei etiam causa, q͏̃ illic ab ipso Collegio ac senatu sæpe honeste exceptus fuerim. Sane` per omnem Rauracorum terram Rhenus citatus fertur, donec ad quartum oppidum (rhinfelden appellant, quasi dicas Rheni campum) deuenerit. Id a` sinistris habet, & ipsum elegans sane` oppidum. Hic quoq; aliquid Cataractæ simile videtur, nullo tamen magno nauium periculo: quippe quæ cum hominibus (qui quidem voluerint, nam licet cuiq; paulo superius nauim exire) tuto transeant, cum in maiore cataractæ nullæ prorsus naueis, in minore vacuæ per funes, aliquando & cũ hominibus, sed audacibus, & vitam nihili facientibus trãsmittantur. Hic autem, vt diximus, licet transire si velis, vulgus Helhacten. i. Tartari vncum vocat. Cum Rhenus paruus, videtur in medio eius alueus Aquarum inter rupes, quem nautæ norunt, etiam turbulento amne. Post hoc oppidum nihil amplius in Rheno tumultus est, placidus inde adhuc ad. xii. aut circiter millia passuum meat donec Basileam venerit. Ibi vero prorsus ad septentrionem conuertitur. Hic itaque verus est Rauracorum tractus, quem nescio, num quisquam ante hanc ætatem re

cte nouerit. Qui eum a` Basilea ordiuntur, Colmariam vsque, plane` errant. Cæterum sub Rinfelden ad.iiii. millia passuum a` sinistris Augusta Rauracorum fuit, in humilem hodie redacta vicum. Visuntur adhuc veteres ruinæ, turrium, Cloacarum, Pyramidum: numismata plurima, aurea, argentea, ac ærea: ab Hunis vulgo creditur diruta. Alii malunt ab Alemannis sub Valentiniano tertio euersam. Totus ferme` rauracorum tractus hodie ditionis est Ducum Austriæ. Terminantur autem ad Byrsam flumen, quod D circiter passibus supra Basileam a` sinistris Rhenus excipit. Nam Basileam ego in sequanis constituo. attingunt enim sequani ea parte Rhenum, vt lib.i. inquit Cæsar. Sungoii hodie hauddubie pars sunt sequanorum. Hæc hactenus de Rheno certa ac visa potissimũ hac de causa retulimus, quod plurimum a` veteribus neglecta, a` recentioribus non satis diligenter, imo` nec vere tractata viderimus. Reliqua deinde a` basilea ad finem vsque fluminis, & si plæraq; nobis visa sunt, verum quod id a` multis annis factum, nec ita recenti sunt nobis memoria, tum quod ab aliis diligentius quam superiora, q̃ nunc diximus, tradita, consulto omittantur. Nam quod ad hunc attinet locum, satis nobis dictum videtur. De ostiis eius (vt hoc lectori velut parergon adiiciamus) varia est apud authores opinio. Virgilius bicornem rhenum vocat.viii. Aeneidos, quod duo sint eius ostia. Plinius libro quarto capito.xv. Helium ac Fleuum vocat. Cæsar alterum quod Mosam accipit, vacalon, quam hodie Valim vocant: Alterum vero neutiquam nominat, olim Rheni, vt quidam putant, hodie Leccæ nomen habet. Sed audiamus duorum hac de re authorum verba. Pomponius Mela, eodem quo iam diximus loco, hæc continuo subnectit verba: Sed ad sinistrum, inquiens amnis etiam tum, & donec effluat, Rhenus: ad dextram primo angustus, & sui similis, post ripis longe ac late recedentibus, iam non amnis, sed ingens lacus, vt cãpos impleuit Fleuo dicitur, eiusdemq; nominis insulam amplexus, fit iterum arctior, iterumq; fluuius emittitur. Hæc il

le.Quæ verba,si finistri ac dextri nominibus vtitur con-
sueto modo,vt hoc Germanicum, illo Gallicum latus
designet,Valim rhenum vocat, alterum autem ostium
Fleuum.Cornelius autem Tacitus Augustæ historiæ lib.
ii.Rhenus,inquit:vno alueo continuus haud modicas in-
sulas circumueniens,apud principium agri Bataui velut
in duos amnes diuiditur, seruatq; nomen & violentiam
cursus,qua Germaniam præuehitur,donec Oceano mi-
sceatur,ad Gallicam ripam latior, & placidior affluens,
verso cognomento Vahalim accolæ dicũt,mox id quo-
que vocabulum mutat Mosa flumine, eiusq; immenso
ore in oceanum effunditur.Hæc ille:quibus verbis Me-
læ contrarium indicat: nempe septentrionalius ostium
Rheni cognomine dictum,Alterum Vahalin,quod Cæ-
sar Vacalon,siue(vt alii habent codices)Valin vocat.
Memini ante annos.xii. cum ea de re D.Erasmo, vt ad
Rheni ostia nato,authorum verba proposuissem,casu ei
colloquio interuenisse ex Belgis virum eruditũ,recẽs ex
Italia profectum,Antonium(cognomen,quod vehemẽ-
ter dolet,non teneo)artis medicæ professorem. Hic cũ
audiret mirari me authorum tam varias opiniones de
ostiorum Rheni cum numero,tum nominibus,Glarea-
ne(vltro inquit)video quid erres,rem,si gratum tibi pu-
tes,breuibus expediam.Imò percupio,inq̃.Tũ ille,Ter-
tium,inquit,rheni ostium,quod hodie Isela dicitur,Pto-
lemæo,& nescio quibus aliis celebratum, id vero anti-
quitus non fuit:Sed Drusi aduersus Germanos bellantis
iussu,fossa in mare deducta factum est, vt munimentum
aduesus barbaros esset.Atq; ideo Ptolemæo tria sũt rhe-
ni ostia,quæ veteribus duo.Hæc cũ audissem acqeui,ve-
tum quid idem de nominibus sentiret vt interrogarẽ,in-
mente non venit,nec tum id agebam. Cæsari hercle ea
de re nihil certi cõstitit.Vbi oceano,inquit,appropinqua-
uit,in plures diffluit partes. Et rursus paulo post cõclu-
dit:multisq; capitibus in oceanum influit:ꝑ caput, vt o-
pinor,ostiũ intelligẽs,ꝑ partes,brachiũ,vt vulgo loqui-
mur.Sed huius parergi et nunc plus q̃ satis.

ex Lepontiis.

De hisce sane populis, quando ex Geographis nihil certi nostra ætate scire potuimus, partim quæ vidimus ipsi, partim quæ Tschudus noster diligenti cura in dicto toties libro promit, Lectori aperiemus. Plinius li.iii. Lepontios (inquit) ac Salassos Tauriscæ gentis idem Cato arbitratur. Cæteri fere Lepontios relictos ex comitatu Herculis interpretatione græci nominis credunt, præustis intra simus alpium niue membris. Hæc ille. Catonis opinionem comprobat linguæ vsus apud eos Lepontios apud quos rhenus oritur. Cæterum in vniuersum hoc sciendum, Lepontios latissime olim dispersos fuisse, & in circum summas alpeis occupasse. Primum enim ad earum ortum Lepontiis sunt, qui gallica adhuc, qua hodie Heluetii, vtuntur lingua, apud quos australior rheni fons oritur, vt dictum est. Ad earundem autem meridiem, quicquid inter Bellizonam, ac montem S. Gotthardi est, vulgus Leuontinam vallem vocat, vrorum hodie ditionis. Per eam vallem amnis Ticinus à summis ortus Alpibus, vt ante diximus, fluit. Ad occasum earundem habitant Lepontii, quos Plinius Viberos vocat, apud quos Rhodanus oritur. Et hi quoque nunc prisca Gallica vtuntur lingua. Denique ad septentrionem ad Vrsam flumen pulcherrima valle, Vrsula huic nomen est Lepontii habitant: & hi Gallicam etiamnum habent linguam. Ptolemæus Lepontiorum oppidum Oscelam ponit. Cuius hodie quoque nomen in valle manet, amne Tosa irrigua, qui amnis ex summis oritur Alipibus, vt Ticinus Oppidum infima valle iacet, hoc tempore à Canonicorum, collegio Dommo de Oscelo ab Italis dictum. Longe sane ab Ocelo oppido, cuius Cæsar in primo meminit, quod ad Duriam minorem est, vt antea diximus. Multas alias præterea valles habueruntLepontii, de quibus multa erudite Tschudus noster. Apud eos sane septem oriuntur flumina, vt antea dictum est, in omneis mundi parteis præcipitata. Ipsi Lepontii medii sunt quinque horum populorum, Rhætorum, insubrium, Sa

lassiorum, Sedunorum ac Heluetiorum. Rhætos quidē ab ortu, insubreis ad Meridiem, salassios Sedunosq; ad occasum, Heluetios ad septentrionem habent, nec poterit circino melius eorum describi regio.

Per fines Nantuatium.

Nantuates qui hodie sint, non plane` constat, Quanq̃ sunt qui Constantienses velint. Hoc certum est ex ordine Cæsareæ descriptionis, Regionem inter Lepontios ac Heluetios secundum Rhenum designari. Quando autem Cæsar Rhætorum nomen nusquam habet, oblata toties nominandi occasione, Tschudus existimat nō esse dubium quin per Nantuates Cæsar Rhætos intelligi voluerit, quod ego quoque credo. Fieri autem potest, vt Aetuatium scriptum fuerit, quod in Nantuatium deprauatum fuerit. Codices enim quidam Mautuatium habent. Sunt autem Aetuatii ad ortum citerioris fontis rheni, vt in descriptione eius iam diximus.

Mediomatricum.

Mediomatricus hic tertia dicit declinatione, quod li. septimo secunda, vt Plinius eum secutus. Verum eiusmodi multa reperias, quemadmodum plus quinquies variatum Teutones & Teutoni apud hunc authorem. Tale etiam videri poterit Vocates & vocatii, & quos Cæsar Tarusates, alii Tarusatios vocant. de santonibus siue santonis etiam alibi admonuimus, nec opus pluribus. Mediomatrici igitur consistunt ad mosellam fluuium, quorum olim imperium Rhenum vsq; pertingebat, hodie eximium oppidum habent Metas de Tribocchis li. i. admonuimus.

Ex quibus sunt, qui piscibus atq; ouis.

Videtur selandiæ insulas designare, q̃ hodie sunt e regione Flandriæ, ostiorum Rheni & Hollandiæ, sed nequaq̃ a` feris gentibus habitatæ, quidam Cymbrorꝝ insulas faciunt, quibus nos non subscribimus.

Se trans Rhenum in fineis sicambrorum.

Sicambri transrhenani populi sunt in Germania apud Cæsarem, hodie Vestphaliæ pars, non autem Gelrenses

cum Geldria hodie tota eis rhenum sit in gallia. Sicambros sane` transrhenanos non Cæsar tantum, sed Ptolemæus, Strabo, & Tacitus commemorant. Quidam vt Suetonius ac Florus aiunt posterioribus temporibus in Germaniam traductos. sed nos de tempore Cæsaris loquimur, ac de hoc loco.

Hæc vtraq; insuper bipedalibus trabibus.

Antequam ad hæc Cæsaris verba deueniamus: hoc lectorem præmonere voluimus. Placere mihi Iucundi picturam, quæ plæraq;, Cæsaris verba luculenter exprimit, exceptis iis quæ Cæsar de sublicis ita describit. Ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis oliquæ adigebantur, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent, & aliæ itē supra pontē, &c. Hodie solent pilis lapideis Trabes præfigere, ad excipienda omnia quæ temere fert flumen. Quæ vero ad inferiorem fluminis partem obliquæ adigebantur, mihi non omnino intelliguntur. Et vide num, Ariete subiectæ, dictum sit pro fulcimento. Nūc ad proposita Cæsaris verba veniamus, quæ in annotationibus meo quidem iudicio, iucūdus corrūpit, nō emendat. ea enim Cæsaris commentario bene habēt. Sed distinguendum est post, vtraq;, quod verbum in nominandi casu dictum est, nō accusandi. & construitur cum verbo distinebantur, & insuper dictū quasi desuper, vt sit hic sensus. Hæc vtraq; supple tigna sesquipedalia, paulum ab imo præacuta, &c. distinebantur ab extrema parte binis vtrinque fibulis, insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat. Nec video quid difficultatis visum sit Iucundo.

Annot. in lib. iiii. Finis.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO gallico librum .v. Hen. Glareani annotationes.

Nnus ab vrbe condita hic fuit septingentesimus. Sunt autem in hoc libro Motus illyrici & Treuirorum, Dumnorigis Hedui mors, Cæsaris profectio in britanniam: atque illic variæ pugnæ Britanniæ descriptio, diuisio exercitus in hyberna, Ambiorigis dolus, Sabini & Cottæ legatorum romanorum mors oppugnatio. Q. Ciceronis legati apud Neruios, Cæsaris prælium cũ Neruiis, concilia Gallorum, Inducioмari Treuiri mors a` Labieno illata.

Magis magnos ibi fluctus fieri, &c. In aliis codicibus legitur, minus magnos ibi fluctus fieri atq; eo lectio mihi probatur, propter & præcedentia & sequentia de naniũ humilitate verba. Sed videat lector num verisimile sit æstum maris minuere fluctus, vt in oceano, q̃ in mari nostro sint minores.

Has omnes actuarias imperat fieri. Actuariæ naues a` celeritate dictæ, ꝙ facile agi possunt.

In illyricum proficiscitur, ꝙ a` Pirustis. Pirustæ populi in Illyrico, vt ait Cæsar, & meminit Stra. li. vii. Ptolemæus Dalmatiæ ascribit, Verum Dalmatarũ, Illyricorum, & Lyburnorum fines ab authoribus non ita certi ponuntur.

Atq; omnes ad portum Iccium. Ptolemæus Iccium promontorium in Morinis ponit & Cæsar priore libro de eodem, vt opinor, portu ait: ex Morinis breuissimum esse transitum in britanniam. Quidam etiam opinantur caletum oppidum, hodie ditionis Angliæ, esse hunc portum: & caletos sub Morinorum fuisse imperio. Strabo lib. iiii. ait Iccium portum distare a` britannia stadiis. cccxx. quæ facerent milliaria.

xl. si octona stadia in mille passus supputabimus.

In syluam Arduennam.

Arduennam syluam Marlianus satis luculenter describit. hodie attingit Leucos, & Lotoringiam, compræhenditq; vastum regnum, vulgo Vvestrich: quod tamen potius ab Occidente (germanice vest) nominatum videtur. Pertingit ad Luccenburgam, Vbios, Menapios, Neruios. Cæterum hodie ingentes Abbatias habet, & arces prædonum. Nec est maior hac in tota Gallia sylua.

Quæ in Meldis factæ erant.

Meldæ Meldarum ciuitas est ad Matronam flumen. decem leucis supra Lutetiam. Episcopum habet proprium, vulgo Meaulx. Quidam tamen Belgis legunt, non Meldis.

Quæ cum annotinis.

Annotinæ naues sunt, quibus annona vehitur.

Ac belli inferendi causa ex Belgio.

Alii codices ex belgis habent: quod non displicet. quanquam si Belgio legatur: ad eã formam dixisse videri potest, vt Liuius samnium pro samnitum regione, ita belgium pro Belgarum regione. Verum pro vrbe aliqua in belgis videtur paulo inferius accipere, vbi exercitu in hyberna diuiso tres legiones in belgio constituisse dicitur. Quippe aliæ legiones etiam in belgis erant, vt quæ in Neruiis, quæ in Rhemis, denique quæ in morinis. Adiicit Marlianus in bellouacis esse hoc oppidum. Atq; ita videtur accepisse author octaui libri huius belli, in exercitus distributione, & vbi Nemetocennæ meminit: Sunt in Britannia Atrebates, vt in belgis, & alii etiam populi Gallicis nominibus.

Insula natura triquetra.

Hæc descriptio cum Ptolemaica pictura minime cõuenit, sed satis bene cum nostræ ætatis formulis. Respectum tamen laterum nimis large vsurpauit, quod enim latus occasui obiectum ait, aliquo pacto ita habet. sed quod Septentrioni obiectũ perhibet, id non minus Oriẽti soli expositum est latus: q̃ septentrioni. Nec triangulũ

aliter quadrato comparabis.

Omnes vero se britanni Glasto.

Glastum herba est plantagini similis. De qua Plinius li.xxii.capito.i.

At illi intermisso spatio.

Ego de intermisso temporis spatio, non loci aut campi, intelligendum puto.

Atque his primis legionum &c.

Primæ cuiusque legionis cohortes erant maxime & præualidæ.

Equestris autem prælii ratio &c.

Hæc verba si ad priora comparabis, oppido obscura sunt. nescias enim de quibus nam loquatur. Romanis ne an hostibus, an de vtrisq;.

Interim Trinobantes.

Hi apud Ptolemæũ, vt existimo, Trinoantes dicũtur. Reliqua hic populorum nomina Gallica existimo tunc man, Sengerer, Ancten lut, Bibrogger, Casserer.

Conciliõq; gallorum Samarobrinæ.

Samarobrinam Ptolemæus nominat Samarobrigam in Ambianis ad Phrudem fluuium, alii tamen Cameracensem vrbem, alii oppidum Diui Quintini in prouincia remensi putant.

Tertiam in Essuos L. Roscio.

Essui qui certo sint, nõ plane constat. Cæterum armoricis ciuitatibus propinqui ex verbis Cæsaris intelliguntur paulo post, vbi Roscium oppugnare Armoricæ ciuitates constituerant.

Cum celeriter nostri arma cepissent, & vallum.

Hic locus Vatuca, siue (vt alii legendum censent) Ratuca dicebatur, in mediis Eburonum finibus, vt postea dicetur libro sexto.

Et numero pugnandi pares nostri.

Sequentia indicant multo plures hostium fuisse q̃ Romanorum. Ideoq; lectori examinandum est quod hic Cæsar ait, numero pugnandi pares nostri, num pro numero legendum forsitan, animo.

Qui superiore anno primū pilum duxerat.

Primus centurio, nūc Primipilus appellatur, inquit Liuius li. vii. ad finē. Prima etiam centuria primuspilus vocabatur, quo modo Cæsar hic vsus videtur.

Itaq; confestim dimissis nuntiis ad centrones.

De horum populorum nominibus nihil aliud cōstat, q̄ Neruiorum subditos fuisse. Leuacos aūt esse qui hodie Louanienses dicūtur, & alludit vulgata appellatio', quæ ait Leuen. Centrones quibusdam sentron.

Quæcunq; ad proximi diei oppugnationem.

Quia galli oppugnabāt, romani defendebāt, Hæc verba de Gallis dicta videri poterāt, sed secus ostendūt sequētia oia. Nisi quis putet aliquid deesse historiæ. Ego itaq; oia de romanis intelligenda existimo. Nec obstat oppugnationis, verbū quippe ad q̄ non minus romani se parabāt atq; hostes, vt sequentia indicant.

Magnus muralium pilorum numerus.

Pila muralia erant hastulæ quibus pro defendendo muro vtebantur in hostes.

Sagulisq; terram exhaurire.

Sagulū indumentū erat militare, hoc igitur loco quia corbes deerant, terrā in Sagulis ferebant.

Decem millium passuum in circuitu.

Alibi legitur. xv. millium pedum, qui faciunt tria milliaria, siquidem quinos pedes pro passu supputabimus, sane' lib. ii. Aduaticorum oppidū a' Cæsare circumuallatū narratur, haud dubie longe maius oppidū q̄ hoc Ciceronis castellū vbi tamen quindecim millium passuum haud amplius mentio est, Et libro septimo Alexiæ illam laboriosissimā latissimamq; circumuallationem Cæsar ait, fuisse vndecim millium passuum. Quare hic locus merito suspectus est.

Paululum quidem intermissa.

Hic locus notabilem habet obscuritatē. Nescias enim hostiumne turrim an romanorum flamma contigerit: & si romanorum, vt videtur, dubium est qui nam deturbati sint lapidibus.

Has ille in iaculo.

Verisimile est Cæsarem tunc samarobrinæ fuisse, Crassum autem in belgio.

Iubet media nocte legionem.

Vide num legendũ sit legiones, duæ enim erãt in belgio, & sequentia eam lectionem exposcunt.

Legionemq; ei attribuit.

Vel duas legiones adduxit Crassus. vel Cæsar antea vnã habuit legionẽ. Duabus enim postea venit in Neruios, cõnumerata ẽt illa, quæ in Morinis fuerat.

Hanc Græcis conscriptam literis.

In ca Libro horum commentariorum primo Cæsar, In castris (inquit) Heluetiorum tabulæ repertæ sunt literis grecis confectæ, & ad Cæsarem delatæ &c. rursus libro sexto vbi de Druidum disciplina ac discipulis. neq; fas esse (inquit) existimant literis madare, cum in reliquis ferè rebus publicis priuatisq; rationibus græcis literis vtantur. Hic vero epistolam Cæsar græcis conscriptam literis, per Gallorum exercitum ad Ciceronem mittit, Ne intercepta epistola (inquit) nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Quidam excusant, quod Galli literas quidem Græcas habuerint, quibus Gallicam: hos est suam, non autem Græcam scripserint linguam. Atqui Cæsar hic, non græca ꝯscriptam lingua ait, sed Græcis literis. Quod cũ prioribus duobus locis pugnat. Ad quæ ego vt libere quæ sentio dicã, ita respõdeo, Tempore Cæsaris mihi non videri linguã græcã apud Gallos in vllo fuisse vsu, literis tamen græcis, q̃bus gallicã: nõ Græcã scriberẽt linguã, vtiq; vsos: quemadmodum nũc magna Europæ portio latinis ad suã quisq; linguã pernotandã vtũtur, atq; ita intelligendos, quos iam diximus, locos. Hic vero prorsus existimo Cæsarem verbo, literis, vsum pro lingua, & Q. Ciceroni non characteribus tantum græcis epistolam scripsisse, sed verbis ẽt Græcis compositam. Nã Q. Ciceronẽ Marci fratrẽ Græce scisse, non est mirũ, cũ ea tẽpestate oẽs, qui q̃dem alicuius erãt existimationis, Græce nouisse, satis cõstet. Quod de Massiliensibus,

obiicitur a` quibusdam, nihil probat, post galliam enim domitam & Romani iam imperii factam, tum demum Galli apud Massilienses Philosophari ceperunt, vt egregie disserit Stra.l i.iiii. Hoc vero tẽpore ignoti erãt Massilienses Gallis, maxime Belgis, apud quos Belgas forsitan, ne literæ quidem græce, secus atq; apud Celtas & Massiliæ vicinos, notæ fuerunt.

Tamen Senones, quæ est ciuitas.
Senones populi supra Parisios ad Sequanam flumẽ oppidum incolunt, quod hodie Archiepiscopum habet, Cui suffraganius est Parisiensis. A quibus fuere isti senones orti in Cisalpina Gallia, qui duce Brenno Romam incenderunt, Anno ab V.C.ccclxv.

Quod qui virtute belli omnibus.
Hoc etiam ad finẽ Iugurthini belli testatur Sallustius, Romanos ita habuisse cum omnibus gentibus pro gloria certare, cum Gallis pro salute.

Annot. in lib. v. Finis.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO gallico librum.vi. Hen. Glareani. annotationes.

Ic est annus ab V. C.ccccccci. Coss. Cn. Domitio Caluino, & M. Valerio Messala. Continentur autem in hoc libro hæc ordine, bellum in Neruiis Senonibus, Carnutibus & Menapiis per ipsum Cæsarem, & in Treueris per T. Labienum gestum. Deinde vt Cæsar in Germaniam ad vbios profectus sit. Tum mores Gallorum & Germanorum, syluæ & bestiæ in germania describuntur, & vt Cæsar persecutus sit Ambiorigem ac Eburones diripuerit, Continetur & oppugnatio præsidii Romani in

Ratuca

Ratuca oppido Eburonum vbi priore anno Sabinus & Cotta hyberna habuerant, quæ quidem oppugnatio facta fuit per Sicambros Germanos.

Duplicatoq; earum cohortium numero.

Tres legiones triginta habebant cohortes. Titurius autem quindecim amiserat, duplicatus igitur hic est amissarum cohortium numerus per tres legiones. Quare nunc decem legionibus pugnat Cæsar.

Adiunctis cisrhenanis.

In littore Gallico Germani occupauerunt multam regionem, vt ex secundo libro patet, & in Ptolemaica itē descriptione.

Concilium in Lutetiam Parhisiorum.

Parhisii ad confluentem Matronæ & Sequanæ vrbem habent Lutetiam, quatuor millibus pass. sub eodem confluente, quæ hodie eius regionis metropolis est.

Syluam esse ibi infinitæ magnitudinis.

De baceni sylua non recte sentit nostra ætas, quæ eam putat esse, q̄ hodie vulgo nigra dicitur, ab qua Bacenis plus mille & centum stadiis distat. Id autem quomodo ex ipso Cæsare quis certo deprehendere queat, etiam atque etiam lectori considerandum est. Et primū quidē Vbiorum situs tempore Cæsaris notandus, quem constat fuisse tum sub Treueris recta ad Rhenum, in Germania tamen. Deinde recta ad orientem, & septentrionem, Sueuos in Germania sedes habuisse, vt ante dictū est. An autem tempore Cæsaris Rhenū attigerint Sueui, quod Stra. ac Ptolemæus scribunt, vehementer dubito. Certe ex Cæsare non satis patet. Bacenis igitur sylua hodie Turingica dicitur, siue Harto Saxonicus. quidam etiam piceariam vocant syluā, quæ tamen Herciniæ sit, velut ramus aut cornu, vt nostra ætate quidam scripserunt. Cherusci aūt ad Albim fluuiū sunt. Quidam ad confluentem Salæ & Albis vrbem eos (cuius etiamnum manet nomē Cerbst) habuisse tradunt.

Agriculturæ non student.

Non admodum conuenit hoc cum iis, quæ ab initio

libri quarti de Sueuis scribit Cæsar his verbis, sic neq; agricultura, neq; ratio atq; vsus belli intermittitur.

Circum Herciniam syluam.

Herciniæ syluæ optimi & maximi quiq; authores cũ Latini tum Græci meminere. Pomponius Mela, qui eadem fere` cum Cæsare disserit. Stra. li. vii. aliquantum diuersa. Plinius item multis in locis. Eius cum sint haud dubie late cornua, & varii tractus, ipsa tamen intra Germaniam, q̄ ad occasum & meridiem attinet, continetur, Ideoq; Arduennam syluam, vt illius partem, neutiquam annumerauerim, quod q̄dam nostra ætate temere, meo quidem iudicio, fecere. Vix etiam hac enim eius existimẽ partem. At Bohemiæ syluas, & quæ inde in Sarmatas inter Orientem ac septentrionem sequuntur, sane` connumerauerim. Nam & Ptolemæus Marcomannis vicinam statuit Herciniam, etiamsi is, quem Cæsar hic describit, tractum in multas secauerit partes, nempe in Eremũ Heluetiorum, Gabretam syluam, Lunæ syluam ac Orcyniam At Semanam syluam, Abnobios montes, ac Melibocum nimis remotos puto. Sudetas fortassis admisero mõtes. Ex verbis autem Cæsaris plane` patet, q̄ late olim, longeque patuerit. Caput enim eius est quæ a` resina nomen habet, Hartzwald. Hartz enim vocant resinam & Galli & Germani. Nunc vulgo corrupto natiuo vocabulo Schwartzwald appellant, quasi dicas Nigram syluam. Apud Ammianum, & post eum authores aliquot, sylua Hartiana dicitur (quanquam Hartziana scribi oportebat) quod nomen aliquis sciolus ac Germanicæ Gallicæq; linguæ ignarus, vt latinæ quid sonaret in Martianum temere mutauit, Nisi (quod & ipsum fieri potuit) quis existimet cum Romanis interrogantibus eius syluæ nomen, responsum esset, Hartzwald, relicta voce Wald quæ syluam significat, ad alterum verbum, quod resinã significat, Romanos animũ intendisse, ac Hars pro Hartz scripsisse. Deinde, vel vt in ipsorum quoq; lingua aliquid tinniret, vel literarum M. ac H. vicinitate ex Hars factum esse Mars, ac inde Martianum pro Hartzianum in

crebuisse apud indoctos. Illud opinor nemini dubium. nomen esse Germanicum Gallicumq;, non Romanum. Ideoque ego vbique apud Ammianum, cæterosque, qui eius meminerunt, Hartzianam legendum existimo, non Martianam. Huius autem Hartianæ syluæ partem existimo, vt iam diximus, Heluetiorum Eremum a` rheno ad Nicrum vsq; amnem. Cornelius autem Tacitus inter Herciniam (inquit) Syluam Rhenumque & Mœnim amnes Heluetii, vlteriora Boii, Gallica vtraq; gẽs tenuere. Quæ verba si ad amussim discusseris, inuenies Cornelio, neque regionem, vbi hodie Virtenbergensis Ducatus est, neque quæ ad Danubii ortum est, inter Heluetios ac Nicrum amnem, satis notam fuisse. Nam Heluetios omnia inter Rhenum ac Mœnim amnes tenuisse, mihi non fit verisimile, Sed a` Rheno ad Nicrum amnem, quæ hodie non pœnitenda est natio. id enimuero satis verisimile fuerit. Verum, vt lectorem magis excitem, Quis hæc Taciti verba intelliget? Inter Herciniam syluam, Rhenumq;, & Mœnim amnes: cum totum spatium inter Rhenum & Mœnim occupet Hercinia sylua secundum Cæsaris descriptionem, cui non paulo plus quam Cornelio fidei tribuo. Nisi intelligamus, quæ hodiæ nigra sylua dicitur secundum Rhenum, eam solam a` Cornelio dici Herciniam. Sic enim inter eam: Rhenumq;, & Mœnim amnes natio immensa intelligeretur, ipsa Heluetiorum etiam regione longe maior. Contineret enim quicquid terræ est inter Scafhusiam, Noricam vrbem, Erebipolim ac Heidelbergam. Verum neque Herciniam ita a` Cornelio accipi puto, Neque vnquam Heluetios tantum terræ possedisse. Nisi quis obiiciat tempore illo omnia vasta fuisse, a` Rheno, vrbem vsque Noricam, itaq; Heluetios vere Eremum possedisse, ac deinde Boios vlteriora eiusdem loci occupauisse, vbi hodie Boemia est. Lector quod volet sequatur. Ego plane` in ea sum opinione, Romanos scriptores in omnibus hisce locis describendis sæpe vulgi famã secutos, ac incomperta pro compertis, quem-

admodum de remotisſimis regionibus temere mentiē do fieri ſolet, tradidiſſe. Vt quid enim Cornelius nec Lacus Acronii, nec Cataractarum Rheni meminit, niſi quia nō nouit? Certe ipſe Tacitus, quantumuis Tacitus, imò loquacisſimus author, vt eum Tertullianus vocat, haudquaquam taciturus fuerat, vt mea fer opinio, ſi ea comperta habuiſſet. Idem ille q̃ frigide Rheni, q̃ frigide Danubii fonteis, q̃ deinde longe frigidius ipſorum fluuiorũ tractus deſcribit, quod luculentum argumentum eſt, ea illi neutiquam fuiſſe nota. Eremum igitur Heluetiorum quicquid dicat Tacitus, inter Rhenum ac Nicrum amnes fuiſſe puto. Sed hæc de Eremo Heluetiorum ac ſylua Hartziana. Scio quoſdam eſſe, qui ſedium mutationes apud Cornelium ita intelligerent, quaſi Galli prorſus relicta ſua terra ſedes mutauerint, Sed hi verbis Cæſaris, quibus Cornelius innititur, facile cōuincuntur. Cæſar enim vbi de hac, quam Cornelius hic repetit, habitationum mutatione differit, ait, Virtute Gallorũ factum, vt transrhenum Colonias mitterent, ac continuo Volcarum Tectoſagũ exemplũ ſubiũgit. Vnde Cornelius ſimile exēplũ adducturus, Heluetios ac Boios idem feciſſe commemorat. Quis enim crederet Heluetios ſua (quæ, vt author eſt Cæſar, melior erat) relicta terra, in vaſtitatē illam ac ingentem ſolitudinem totos migrare voluiſſe? At Colonias duxiſſe ſatis veriſimile fuerit, ſicut contra & prioribus & poſterioribus ſeculis Germanos in Gallias quoq; duxiſſe conſtat. Hercinia Rhomanis aſpiratur, ſic apud Græcos in emendatioribus ſaltem codicibus, & ſanè Germanicus Gallicusque ſermo aſpirationem poſtulat. Erathoſtenes quartam vocalem Orcyniam prima ſyllaba notaſſe videtur, Quod in Strabone per ſecundam, vt latinis, ſcriptum reperias. At Gallorum germanorũq; lingua per primam vocalem hartz vocat reſinam, Niſi ꝙ germanorum quidam crasſius Hortz, per quartam latinorum vocalem. vnde Eratoſthenes Orcyniam fortaſſis mutuauit. At Hertz per ſecundam vocalem Gallis Germanisq; cor ſignificat. Qui ergo Hartzianam ſyluam

scripserunt, melius Germanicam linguam expresserunt, quam qui Herciniam. Græcis quidam ac Latinis parum curæ fuit nostra lingua, quam illi, maxime tamen Romani (adeo Gallorum virtutem oderant) quasi data opera opprimere conati sunt. Quotum enim quodq; nomē vel vrbis, vel fluuii, vel populorum etiam, q̄ vere germanicū Gallicumue dicere queas, apud Geographos reperias? Cui aūt dubium germanicis gallicisq; locis, germanica gallicaq; fuisse nomina? Plinius ingens antiquitatis amator, mire gallicam linguam suspexisse videtur, nempe qua olim maior occidentis pars locuta est: præterea tota Gallia Cisalpina, in qua ipse natus erat. Sed dii boni q̄ corrupte apud eum leguntur nomina, vt aut Delio natatore, aut Oedipo aliquo coniectore sæpe opus fuerit, qui ea expiscari volet. Multa tamen & apud hunc, & apud alios authores Tschudus noster hac ætate feliciter eruit: & erunt, vt spero, post nos idem molientes, vt q̄ reliquū adhuc eius linguæ apud Heluetios: aliosq; Rheni quosdā accolas, veræ gallicæ, vere antiquæ, suam apud hoīes existimationem ac maiestatem recuperet. Cū hodie triū nationū Italiæ, Hispaniæ, ac Franciæ lingua, sit fragmentū latinæ linguæ, sed tanto pluris, quāto magis integritati latinæ linguæ appropinquat. Qua in re Italica hodie Francicæ præfertur. Sed de hoc negocio obiter hic. Illud apud me nondum certum, q̄ probem illud y in Hercynia, quod multi per i scribunt. Magis ēt hoc mirādum apud Senecam in Medæa eam syllabam producte legi, in hoc Senario.

Lucis Sueui nobiles Hercineis.

Apud Claudianum vero insignem poetam, correpte, quem ferme ab aliquot seculis nunc imitantur.

Sublimis in arcton.

Prominet Hercyniæ confinis rhætia syluæ,
Quæ se Danubii iactat, Rheniq; parentem.

Hoc etiam in verbis Cæsaris notatu dignum, pro Nemetum Althamero legendum videri Venetum vt intelligantur Veneti ad lacum inferiorē Acronio, quem ho-

die Cellensem nominant, viginti millibus passuum, plus minus supra maiorem Rheni Cataracten, Nomen est apud Melam, vt supra de rheno retulimus. At lector cognet, num putet nomen Veneti lacus notum fuisse Cæsari. Mihi quidem non videtur, maxime ea de causa, q̄ acronii lacus, lõge maioris q̃ Veneti, nõ meminerit. Vnde quidam fuere, q Rhætorꝝ pro nemetũ legendũ existimarunt. Sed ne id q̄dem nominis Cæsari notum fuisse putat Tschudus, cum nusq̃ ipse Rhætorꝝ meminerit oblata toties nominandi occasione, maxime lib. iiii. vbi Rheni ortũ describens, populos cõmemorat, p quorꝝ fineis Rhenus labatur in eius, vbi supremo Lepontios collocat, deinde Nantuates, per quos forsitan Rhætos intellexit. Nam continuo heluetios subiungit. Nisi quis eo in loco, vt diximus, Aetuatium legere pro Nantuatium velit. Quod si concesserimus, certe id nominis etiam hic ponendũ censeo. De Danubio, quando cum aliis diligenter descripserunt, vt ex nauigatione mea didici, hoc vnũ annotare dignũ est visum operæ prætium. Non temere esse, quod veteres authores de mote Arnoba scripserũt, & mihi vehementer suspectũ fontem illũ quem hodie in vico Duneschingen ostendũt, cum duo alia sint flumina multo altiora origine, illo q̄dem quem ostendũt fonte. Cæterꝝ vnde in hanc venerim cogitationem non grauabor dicere. Cũ olim Basileæ publice Herodotũ auditoribus meis prælegerem, admodũ admiratus, cur is non vno in loco diceret apud Celtas oriri Danubiũ (Istrũ ipse nominat) magisq; adeo Aristotelem, q in Meteoris ex Pyrenæo monte eũ labi memoriæ tradidisset, ex quo herodotus vrbem faceret, Ad hæc, q̄ Plinius Solinusq; Arnobam vocarent eũ montem. Deniq; quod id nomen in Cornelii codicibus toties variatũ reperias. In quibusdã enim Arbonum, in aliis Abnouum legitur. Cepi ego anxius mecum altiora ea de re cogitare. Succurrebat primum quod Strabo libro primo ex ephoro tradit, totũ occidentem olim Halliæ appellationem habuisse. Gallos aũt esse, q ipsorꝝ lingua celtæ appellãtur, vt initio ho

rum cōmentarioꝝ Cæsar testatur. Ideoq; herodoti de
Celtis opinionem non esse prorsus friuolam, facile vide
bam Confiniū enim ibidem est Germaniæ ac celtarum.
Stra.li.vii.vocat extremas Germaniæ ab occasu parteis,
ἄρχεται μὲν οὖν (inqt de Istro loquens) ἀπὸ τῶν γερ
μανικῶν ἄκρων τῶν ἑσπερίων Et etiamnum eius regio
nis lingua mixta ē ex Celtica ac Germanica. Nec dubito
heluetioꝝ nemore totū eū tractū contineri, quē tempo⸗
re. Strabonis aliqua ex parte Sueui occuparint. Lib. enim
iiii. idē author, postq̄ iugū, ex quo Ister originem trahit,
descripsisset continuo subiūgit: αἱ τοῦ ἴστρου πηγαὶ πλη
σίον σουήβων, καὶ τοῦ ἑρκυνίου δρυμοῦ i. vbi Danubii fō
tes sunt prope Sueuos, & Herciniā syluā. Aristotelis aūt
opinionē de Pyrene monte, ne eam quidem absurdam
probant vocabula quæ etiamnū manent altioribus, eo,
quem hodie ostendūt, fonte. Brygem alteꝝ vulgus ap⸗
pellat, alterum Bregen, Regionem Por. Et est altitudo
non magnoꝝ montium (Strabo vocat ῥάχιν μετρίως
ὑψηλὴν i. iugum mediocriter excelsum (vbi hodie oriū
tur duo hæc, quæ dixi, flumina. Ecquis vnq̄ fontem vo⸗
carit inferiorem, ac non superiorem potius? Quare ego
iusta de causa moueor, vt vel Brygen, vel Bregen Danu⸗
bii fontes credam, & fortassis duos, vt Rheni. Sed si deus
mihi concedet tantum aliquando ocii, quando tam pro
pè habito, tentabo ipse locum videre, ac certiora lecto⸗
ri ea de re indicare. Interea lector hoc velut arrabo⸗
ne quietus, vel mecum dubitet, vel quod malim, melio⸗
ra ipse dispiciat.

Volgæ Tectosages occuparunt.

Volcæ apud authores duplices inueniuntur, Arecomici
& Tectosages. Sed in his nominibus, V & K varie legun
tur. Nam apud alios volcas Tectosaces, apud alios
Volgas Tectosages reperias. Ego vtrunque nomen
Gallicæ lingua existimo, quæ populum Volct nominat.
& Tectosages Dectdensact, Ita Arecomicos Hartom⸗

men, quasi diceres aduenticios siue inquilinos. Meminit horum Plinius libro.iii.de Narbonensi Gallia, & Strabo in.iiii. Arecomicorum autem septimo libro postea mentio habebitur.

Gallis autem propinquitas.

Legendum videtur, Gallis autem Prouinciæ propinquitas: & transmarinarum rerum notitia, &c. vt intelligamus prouinciam Roma. de qua ab initio primi libri, vbi de Belgis.

Latitudo nouem dierum.

Latitudo hæc nouem dierum sumi videtur à meridie ad septentrionem, hoc est, à Rheni cataracte maiore, ad Mœnum vsque amnem. Longitudo vero secundum Danubium intelligitur, sexaginta, aut multo plus dierum itinere.

Et Anartium.

Anartios Ptolemæus maxime septentrionales Dacie facit iuxta Carpaten montem, & Teuriscos, quod maxime consentaneũ est verbis Cæsaris. Illinc enim sinistrorsum vertitur Hercinia sylua. Porro mons Carpates Sarmatiam à Dacis summouet, quem perperam Carpathũ vulgo vocamus, cum Carpathus sit insula inter Rhodũ & Cretam: vnde Carpathium mare nomen habet. Quanquam haud scio, num quisquam alius Geographorum præter Ptolemæum huius Carpatæ montis meminerit. Conradus Celtis carpathum media producta syllaba vocat, fortassis ad insulæ differentiam: quod non fuit necesse, si quidem Græca exemplaria inspexisset. Vbi ὁ Καρπάτης τῦ καρπάτου pro mõte. Pro insula vero ἡ κάρπαθος τῆς καρπάθου.

Ad fiues Dacorum.

Daci populi Danubii, propinqui Sarmatis, Iazygibus Metanastis, & Mysiis, olim maxime feri, & Romanorum hostes.

Millibusq; amplius quingentis.

Priore libro Cæsar ait, ex Eburonibus in Morinos es-

se millia passuum centum: atqui idipsum hoc spacium ex Eburonibus in Morinos multo longius est, q̃ sit Arduennæ longitudo, videlicet ex Treueris in Neruios. quo pacto igitur Arduenna millibus passuum amplius quingentis in longitudinem patet? nisi longitudinem pro circuitu exponas: quod haud scio an quisquam ausus sit facere.

Ii in insulis sese occultauerunt.

Videtur hoc de Selandis dicere, quæ insulæ sunt hodie inter Flandriam & Brabantiam in mari Germanico.

Segni, condrusiq́;:

Hic locus quibusdam doctis viris corruptus videtur, inter quos eximius vir D. Lambertus Paschalis, sacri ordinis Carthusiani, prior domus ad Confluentem Mosellæ ac Rheni. Legni, inquit, gens intra fines Menapiorum cuius & Tacitus & Ptolemæus meminerunt. Manet hodie genti nomen, & oppido Lynn vel Lenct: in qua gente olim oppidum insigne cladibus Romanorũ, dictũ gelduba, cuius adhuc vestigia manent. Hæc ille.

Quidam Glatpach hodie dici existimant.

Idem Lambertus, paulopost non vatucam, sed Ratucam legendum putat, vulgo Rade, oppidulum in finibus Eburonum, haud procul ab Aquisgrano & Iuliaco. Hæc ille. At quod ad Legnis pro segnis legendum ex Ptolemæo adducit testimonium, nescio q̃ probem. Nam in belgicæ Galliæ descriptione, quæ D. Lambertus verba ita legit: Legnorum Luppia, postea Agrippinensis. Græcus codex ita habet: λεγίων λ̄ οὐλπία quod Bilibaldus vertit, Legio tricesima vlpia. Nisi forte quis hoc quoq; in Ptolemæo corruptum à Græcis existimet.

Ascaldem quod influit in Mosam.

Hic vndecim legiones numerantur, & duæ cohortes (Siquidem adhuc duodecim cohortes ad pontis sunt defensionem, nisi quis, quæ paulopost dicturus est, de pontis custodia, ea de longe ante præterito tempore di

cū intelligat)cum supra decem duntaxat sit mentio legionum. Et vide quam verum hoc sit Ascaldem influere Mosam. neq; enim nostra ætate ex tabulis hoc videre licet Geographis.

Annot. in lib. vi. Finis.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO gallico librum. vii. Hen. Glareani. annotationes.

N septimo libro, septimi anni continetur historia belli Gallici, q̄ fuit annus. dcccccccii. ab vrbe cōdi. Cn. Pōpeio Cos. solo, in quo libro hæc habētur ordine. Motus Galliaꝝ a` Carnutensium audacia ortus, Vercingetorigis ambitio & studiū recuperandæ libertatis, q̄ statim Bituriges: Aruernos aliosq; populos cōcitat. Cæsar legiones magna industria oēs cogit. Vercingetorix Boioꝝ oppidū oppugnare instituit. Cæsar cū illis auxilio esse vellet Vellaunodunum, Genabū & Nouiodunū oppida in itinere expugnat, desistit Vercingetorix ab oppugnatione Boioꝝ, persuadet Biturigibus, vt oia, q̄ munita nō sint oppida, succendāt, quo Cæsarem pabulatione intercludant. Cæsar Auaricum oppidū cœpit, in heduis seditionē sedat, cum Labieno copias partitus, Gergobiam obsedit, interim hedui fraude cōuictolitanis Litauiciq; deficiūt a` Romanis Cæsar apud Gergobia militū audacia male pugnat. Viridomari & Eporedorigis heduoꝝ īsignis narratur ꝑfidia. Labienus ꝯtra Parisios feliciter pugnat. Deficit tota Gallia præter Remos, Treuiros, & Lingones, Cæsar cū Labieno in Sequanos cedit, cōsequūtur Galli duce vercingetorige. Fit prælium in quo Cæsar victor Alexiā oppidū Mandubioꝝ, in

577

quod vercingetorix ꝯfugerat, magnis munitionibus oppugnat. Conuenit vniuersa gallia Cæsarem oppugnatũ, vbi Cæsar rursus maxima pugna vicit, oppido potitur, vercingetorigemq; cepit.

Desperatis hominibus Genabin &c.

Genabum ad Ligerim amnẽ oppidũ sesquidiei itinere a Lutecia, hodie Aurelia dicitur, vt est cõis existimatio. pontẽ per Ligerim habet elegãtissimũ, hæc sedes est ducum Aurelianensium.

Expellitur ex oppido Gergobia.

Gergobia oppidũ Aruernorum est, etiamnum hodie celebre. Gergobina vero oppidum Boiorũ, ꝙ illis hedui in bello heluetico ex iussu Cæsaris dederunt. Sed nomina confusa sunt.

Cadurcos &c.

Cadurcos Ptolemæus ad Canellũ flumen cõstituit, ꝓpinquos Santonibus & Rhedonibus, hodie Caors vt putant. Cæsar ait hos esse sub imperio Aruernorũ. Turoni aũt ciuitatem hodie ad Ligerim habent Diui Martini sepulchro claram.

Aulercos.

Ptolemæus vt lib. iii. diximus triplices facit Aulercos, Diaulitas, Eburaicos & Cœnomãnos. Sed hæc nõia apud Cæsarẽ aliquantũ variata sunt, vt ibidẽ diximus. Prætereа nõnunq̃ cõiunctim, nonnunq̃ distinctim, magna codicum variatione ponuntur.

Lemouices.

Lemouices Ptolemæus vicinos facit Rhedonibus, cadurcis, & Pictonibus. Sed post secũdam syllabã q̃dam codices u ponũt, q̃dam n, atq; inde putati sunt duo populi, quos ego vnum fuisse existimo.

Andos.

Andes tertia declinatione ad finem libri secundi vsurpauit Cæsar, & hircius lib. viii. Genitiuum pluralem Andium protulit, ideoq; hoc in loco Andes legendum puto, non Andos.

In Ruthenos mittit.

Dictum est superius quosdam duplices facere ruthenos prouinciales & non prouinciales. Hic itaq; de prouincialibus loqui videtur.

Ipse in Bituriges.

Bituriges Ptolemæus duplices facit: Vbiscos, quos ad mare ponit, vicinos Ostiis Garumnæ fluuii: Oecubos quoq; oppidum Auaricũ ponit, quod Cæsar cœpit miserrimeq; diripuit. De posterioribus hic itelligimus, vulgo Burges, nam Vbiscos hodie Burdeus vocant.

Progressus in Nitiobriges.

Nitiobriges populi Narbonensis Galliæ apud Ptolemæum vicini Ruthenis, hodie montem Pessulanum vocant, vulgo Monpelier. De Cabalis nihil certi asserimus, q̃ Nitiobrigibus fuisse vicinos. Cæsar postea ait, sub clientela Aruernorum fuisse.

Præsidia in Ruthenis, prouincialibus.

Hoc in loco coniungenda videntur bina nomina Ruthenis prouincialibus, & Volcis Arecomicis. Nam vtriq; duplices sunt, vt in superioribus dictum est, & in sequentibus suis locis plura dicentur.

In Heluios, qui fines.

Heluii qui sint Cæsaris verba satis declarant. Meminit & Pli.li.iii.c.iiii. Albæ Heluiorum, Vt recte Marlianus existimarit hodie Albinam dici.

Et si mons Gebenna.

Gebenna qui mons sit, non minus clarum est. Cæterum ingens error est, de quo lib.i. admonuimus, qui Geneuam hodie Gebennas vocant: cum hæc vrbs sit inter Allobrogas & Heluetios. Mons autem Gebenna inter Aruernos & Heluios, longissimo ab Geneua tractu. Meminit eius etiam Pli.li.iii.c.iiii. Videtur autem hic mons admodum longus fuisse ab occasu in ortum, cũ Cæsar (vt postea in hoc adeo libro) inter Elauerem & Ligerim amnes conclusus dicat, iter in Prouinciam monte Gebẽna impediri.

Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunod.

Vellaunodunum Senonum oppidum est. qui autem Villam nouam Lothoringiæ intelligunt, vehementer er rant.Neq; enim vspiam Lothoringia hoc Cæsaris iter at tingit. Nam ab Agendico altero die eo venit Cæsar.& rursus ab eo biduo cum legionibusG nabum,q̃q̃ haud scio,num proximo itinere.

In via Nouiodunum oppugnare.

Nouiodunum trium oppidorum nomen, in suessioni bus vt li.ii.in Biturigibus,vt hic, in Heduis, vt postea in hoc li.cæterũ hoc loco necesse est Nouiodunum esse eo itinere,quo ab Aurelia itur in Bituriges.

Fratrem a`fratre renuntiatum.

Renũciari.i.publice nũcupari, & audibili voco præco nis proclamari,qui in magistratu succedat.

Secundum flumen Elauer duxi..

Secundum fluuiũ Elauerem duxit exercitũ,propterea quod eum superare non poterat.Est autem fluuius in ar uernis hodie,Alier,non longe a` Gergobia, ꝙ oppidũ hodie putant claremontensem nominari.Cæsar in acces su q̃tis castris ab Elauere venit Gergobiam,in discessu vero ad idem flumen ab eodem oppido triduo perue nit, non igitur est Gergobia ad Elauerem, vt putaui Marlianus.

Melodunum peruenit.

Melodunũ oppidum est decem leucas supra Luteciã, in tria parua oppidula diuisum,quemadmodũ ipsa vrbs Parisiensis nostra ætate.Quod si Agendicum est inter se quanam & Matronam,vt indicat Marlianus, quod Pro uins hodie appellari putat,vix expedimus in vtra parte primum aggressus sit Lutetiam Labienus, a`Belgarũ ne regione an celtarũ.In vtraq; enim parte flumen transeun dum erat,hac Sequana,hac Matrona, vt semper ab im pedimentis legiones flumine separari necesse esset.Item hoc quoq; dubiũ:in vtra Luteciæ parte fuerint paludes, in eane,vbi hodievniuersitas,an vbi maior vrbs.Sed hæc studiosis examinanda relinquimus.

Bellouaci autem defectione.

Erant enim Bellouaci in fide heduorum omni tempore vt ait Cæsar li.ii.

Nanque altera ex parte Bellouaci.

Hic locus propemodum conuincit Labienũ in Belgarum littore tũc fuisse vbi Bellouaci instabãt. Camulogenũ aũt in littore celtico, & Agendicum quoque in celtis oppidũ fuisse, nisi dicamus, si Labienum in celtis fuisse credimus hoc loco, & in Belgas cõtendisse, Matrones põtes in Romanorum manu fuisse, aut Cæsarẽ Matronæ oblitũ & Sequanæ duntaxat meminisse, cum dicit: Tum legiones à præsidio, atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat.

Et parua manu Metiosedum.

Metiosedum alii Iosedum nominant, oppidum paululum supra Parisios, non aũt supra Melodunũ, vt Marlianus tradit, quod ex labieni castris, quæ è regione Lutetiæ erant, facile quis colliget, hodie corbel nominatur, vt quidam existimant. Quod si verum est Agendicum prorsus in celtis est, non inter Matronam & Sequanam, vt constituit Marlianus. Sed lector ea de re, quid potissimum sequendum, cogitet.

Sebusianisque, qui sunt finitimi ei, &c.

Sebusianos Cæsar li.i. extra prouinciã vltra Rhodanũ primos esse dicit, vicini igitur Allobrogibus & heduis, immo heduorum clientes inter Geneuam & Lugdunum paululum ad septentrionẽ. Cæterum hoc in loco de populis sequentibus notandum, quod Allobroges: heluii, & Volcæ Arecomici pro Romanis erant. Gabali vero, Aruerni Rutheni: & cadurci contra Romanos. Legendum autem est, ad fines Volgarum Arecomicorum depopulandos mittit, ablata coniunctione, que, vt vnus intelligatur populus, non duo. quod superius etiam admonuimus de volgis Tectosagibus.

Et poredorix.

Non erat aũt ille, de quo in superioribus habitum est vbi de viridomaro.

Circuitus.xi.millia passuum.

Postea dicturus est, quatuordecim millia pass. Quare vel codices errant, vel postea maius spacium cõplexus est. Quidã aliter hunc nodum expediunt, Cæsarẽ superius munitionẽ aduersus oppidanos ostendisse, hic vero aduersus exteriores hostes, quos propediẽ vẽturos sciebat. Necesse aũt esse exteriorẽ circulũ interiore maiorẽ intelligi. Quod si verũ est, oportebit verba illa Cæsaris, quæ postea ponit (his rebus perfectis: regiones secutus, q̃ potuit æquissimas pro loci natura. xiiii. millia pass. cõplexus) referre ad sequẽtia verba (pares eiusdem generis munitiones, &c.) Quanq̃ dure sonat ꝙ subnectit, diuersas ab his, pro, ab illis. Sed lector iudicet, res nõ est magni admodum momenti.

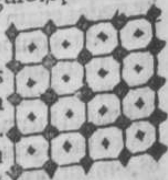
Fossam pedum viginti latam, directis, &c.

In genere munitionum Iucundus verba Cæsaris partim nõ itellexit, partim illis aliquid de suo addidit. Duas fossas (inquit Cæsar) quinos denos pedes latas, eadẽ altitudine perduxit. Hoc Iucundus ita accipit, quasi vtraq; xv. pedes etiam alta fuerit. At ego puto Cæsarẽ dicere, fossas duas quinos denos pedes latas fuisse, & eadẽ quidem altitudine inter se, cæterũ quãto pedũ numero hoc eum non dicere, sicut nec primæ fossæ altitudinẽ expressit, Etiamsi Iucundus postea ad quoq; adiecerit, nõ Cæsaris, sed suis verbis. De ramis aũt cipporũ adiectiuũ, abscissis, omittit, non absq; sensus iniuria. Neque enim permanebant rami infirmi, sed firmi manebãt, infirmi abscindebantur. De liliis vero hæc Cæsaris verba, nõ paruam habent difficultatem. Simul confirmandi (inquit) & stabiliẽdi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabãtur. In vetustiore codice legebatur, Singuli ab infimo solo pedes tres terra exulcabantur. Sed terni pedes scrobium (vt Cæsar ait) sub terra erant, è quibus intelligo, singulos tum pro stabiliendis stipitibus completos, tum post immissos stipites conculcatos terra, ita vt relinquerentur adhuc bini pedes pro longitudine tibiæ ad vulnerandum corpus acie stipitis. Ergo singuli

pedes construendū. Quidam ternos pedes scrobiū relictos existimant, ac præterea teretes stipites infimo solo fixos, vt incidentes, inguina ac podices læderent, q̄ Cæsaris verbis, quæ post sequentur, conforme est. Aut enim de Gallis, Aut in scrobes delapsi transfodiebantur.

Ante hos obliquis ordinibus in Quincuncem dispositis.

Quicūcialis ordo vnde dictus sit multi eximii viri nostra ætate anxie inquisiuerūt, de quorū numero Gulielmus Budæus est, idem li. i. de asse dubitans, neq; ego id certo assero, verum opinione mea libere, pronūtiata: lectori iudicium relinquo. Quincūcialem igitur ordinem puto dictum, quasi quimpūctialem a quinque pūctis. Cæterum quod hæc vox difficilis pro latu esset, & non nihil inepti sono referens, atque adeo ingratum auribus deflexit Romani eloquii consuetudo in id quod proximū alioqui, & in vsu frequēti erat, Quicūcialis pro quimpūctialis appellitans. Est igitur quicūcialis ordo q̄ in quouis quadrato centrū ipsius quatuor angulorū pūctis cōparat. aspectu enim sic fiūt q̄nq;, hoc modo q̄ si plura quadrata connecti intelligamus, emergeret totius iugeri forma sub ordine & aspectu quimpūctiali (vt ita loquamur) ad hāc formā.

Paucis itaq; his verbis & q̄d sit quincuncialis ordo, & cur ita dictus, puto lectori perspicuū. Nā ex Ciceronis, Quintiliani, atq; aliorū authorū verbis, quæ Budæus adducit neutrū ita lucide expedias, vt lector nō vehementer hæreat.

Imperant Heduis atq; eorū Clientibus.

Vix est alius totis hisce commentariis locus, æque atque hic deprauatus, nemine a multis annis de hoc numero curante, quo pacto partes summæ respōderent. Itaq; & anxia cura & summa adhibita diligentia, inspectis exemplaribus, eū magna ex parte restituisse cōfidimus. Quanq̄ in populorū noībus aliquot hæremus, nec absq; causa iudiciū nostrū lectori cōmittimus. Notandū

itaq; est

itaq; est Cæsarẽ oppido pulchra ratione hãc descriptio
nem instituisse, nempe vt potẽtissimos quosq; populos
primũ enumeraret, deinde minus potẽtes postponeret.
Quo ordine hedui ac Aruerni iure præcedũt, quippe q̃
bus & lata regio, & magnæ erant cliẽtelæ, ideoq; & ma
ximũ iis dedit numerũ, videlicet tricenaquina millia, q̃ sũ
ma crescit in septuaginta millia. Sequũtur deinde popu
li minores sex, Senones, Sequani, Bituriges, santones, ru
teni, Carnutes, q̃bus duodena tribuit millia, non viginti
duo millia, vt falso habent corrupti codices. Summa igi
tur hoꝝ populoꝝ excrescit in septuaginta duo millia.
Bellouaci decem millia dare iussi, duo miserunt, ratio
paulo post a` Cæsare redditur. Lemouices decem mil-
lia miserunt, Octona millia, quatuor duntaxat populi pi
ctones, Turoni, Parisii, ac Heluetii. Nam hic est distinguẽ
dum est colo, quod cõiunctio, &, ter posita satis indicat.
Sũma Triginta duo millia. Porro` deinde nouus sensus
inchoandus a` suessionibus, (ita enim legendũ est, nõ se
nonibus quãdoquidẽ hi iá numerati sunt) Ambianis, Me
diomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrigi-
bus, q̃bus q̃na millia ĩperata sunt, sicut & Aulercis Cœ
nomannis, quos ideo seorsum numerat, ne viderentur
duo populi, cum sit vnus; Summa octo hoꝝ populoꝝ
quadraginta millia. Atrebatibus imperata quatuor mil-
lia, Terna autem millia, tribus populis Bellocassis, Lexo
biis, ac Aulercis Eburonibus. Est enim & hic vnus, non
duo populi. Vides vt ab duodenis millibus deuentũ sit
ad terna millia. Boiis igitur ac Rauracis ex hactenus ser-
uato descriptionis ordine minor numerus competet, vt
ciuitatibus duabus perexiguis, bello etiam ante sexenniũ
Heluetico attritis, Præterea Boiis, vt exulibus, ab heduis
receptis, quemadmodum libro primo narrauit Cæsar.
Bina igitur is millia attribuenda, non triginta millia, vt
pessime omnes errant codices. Postremo Armoricæ ci
uitates pro portione minimum dederunt numerum, vt
pote longius ab heduis distantes, quod de Treuiris quo
que superius dixit Cæsar. Itaq; his neutiq̃ distributiuum

nomen dandum, sed sex millia in vniuersum illis imperata intelligendū. sed age nunc si libet oīum summā colligamus, primis illis numeralibus, citra distributionem, & notis itē numerorum characteribus. Heduorum ac Auernorum pone. 70000. Octo deīde populorum. 720000. His adde Bellouacorum 2000. Lemouicū. 40000. Rursus 4 populorum 32000. & octo populorum 40000. Atrebatiū 40000. Trium populorum. 9000. Duorum 4000. Postremo Armoricarum ciuitatū 6000. & emerget summa oium 249000. Cæsar 8000. equitum ponit, peditum 240000. rotūdo magis nūero q̄ iusto. debebat. n. ponere peditū 241000. Sed pro vno milliario libuit dicere circiter. Quapropter si ita quemadmodum recensuimus, legātur, & ordo Cæsariæ descriptiōis, q̄ maximū quēq; numerum primo quoque loco ponit, seruabitur, & equites in numerum generalē illum summæ oium, venient. Deniq; illud, quod circiter Cæsar dixit, explicabitur, cū vnus duntaxat millenarius in summa omittatur, Nō existimo difficile post tā exactā oium numerorum supputationē, vel parum ēt exercitatis in arithmeticis, videre, si sex post heduos ac Aruernos populis demus 22000. vt vulgo codices habent, Rauracis ac Boiis 30000. Deniq; armoricis ciuitatibus sena millia. i. 42000. quantum is numerus superaturus fuerit Cæsaris summam. Rursus si Rauracorum fortassis ac Boiorum ad nostrā summā, diminuemus, quātum defecturus ab eadē Cæsaris summa. Quapropter nō magnopere diffidimus optimos quosq; lectores, posteaq̄ hāc nostrā diligentiam penitus introspexerint, calculum huic nostræ opinioni addituros. Obiter etiam hoc Latinæ linguæ studiosis cōsiderandum, q̄ latine ac proprie Cæsar distributiuis, vbi debuit tota hac populorum nomenclatura vtatur. De heduis vno populo triginta quinque millia, inquit, non tricena quina. De Aruernis parem numerum, de sex cōtinuo sequentibus populis duodena, non duodecim, vt singulis duodecim millia imperata intelligamus. Rursus de Bellouacis decem millia, totidem de Lemouicibus, Octona inde de quatuor populis, Quina de septem, to-

tidem de vno. Et rursus de Atrebatibus, vno etiã popu-
lo, quatuor millia cõtinuo de tribus terna, de duobus bi-
na, de vniuersis Armoricis ciuitatibus non sena, quæ im-
mensa summæ futura erat, sed sex protulit. Nunc de po-
pulorꝝ nominibus paucula subnotandæ videntur. In he-
duorꝝ clientibus pro Ambruaretis, ꝙ alibi Ambulartis
legitur, vide num legendum sit Ambarri, qui heduorꝝ ne
cessarii ac consanguinei li.i.dicuntur. Aulerci autem ibi-
dem vocabulum mihi prorsus suspectũ. Triplices enim
sunt Aulerci, vt supra habitum est, nec vllum hic additur
cognomen, cum alteri Cœnomanni, alteri Eburones
paulopost nominentur, & Diablintres inter Armoricas
ciuitates facile numerari queant. In Aruernorꝝ clientibus
helueteris: nõ heluetetis legendum celtica lingua hellhu
ter, vt heluetii heluetter, quasi a` dite prognati, vt præce
dente libro refert Cæsar. De suessionibus pauloante ad-
monuimus: nec obstat vel ꝙ li.viii. Remi dicant ad Cæ-
sarem: suessiones optime de Rep. meritos, Nã hæc pro
pe totius Galliæ insania erat, vel ꝙ ipsorꝝ Remorꝝ clien
tes erãt, cum carnutes eorundẽ cliẽtes hic adfuerint. Por
ro` Bellocassi celtarꝝ est populus, Verocasses autem bel
garꝝ. Sed declinatio mire varia apud authores legitur.
Inter Armoricas ciuitates tria nomina mihi suspecta, Am
bibarii, cadetes, & Lemouices. Confer populorꝝ, quæ ar
moricarꝝ ciuitatum sunt nomina li.ii.ad finem, & tertio
de bello Veneto, si forte ꝓ ambibariis ambiliates legen
dum, & pro cadetibus Nannetes, pro Lemouicibus
Diablintres. Lemouices enim antea numerati sunt,
quanquam codex aldinus prius nomen per u conso
nantem scribit, hoc per n, quo authore comminisci
non potui, mihi sane non probatur. Scio apud Ptolemæ
um Gallecos siue Galletos in extremo septentrionali la
tere Lugdunensis Galliæ numerari, si fortassis quis eos
cadetes a` Cæsare nominari contendat. Galletos certe`
Plinius nominat cum Lexobils cap.xviii.lib.i. Et in Pto-
lemæi græco codice καλήτων legitur, vix me expedio,

minusq; definio quid potissimum hac in re sequendũ, Lector iudicet. Sed age nũc, cũ adiuuãdæ memoriæ gratia, tum vt in posterum minus locus corrumpi queat, totius descriptiõis huiusmodi typum adscribamus.

70000	*Heduis 35000 cum suis clientibus, quos hoc loco ponit Cæsar.*	*Segusianis. Ambrauaretis. Aulercis Brannouicibus Brannouiis Helueteris Cadurcis Gaballis Vellaunis, quos alii Vellaunos uocant*
	Aruerni 35000 cum suis item client.	

72000	*Senones 12000* *Sequani 12000* *Bituriges 12000* *Santones 12000* *Rutheni 12000* *Carnutes 12000*

Bellouaci 2000. Decem millia his imperata erãt sed duo duntaxat miserunt.

32000	*Lemouices 10000* *Pictones 8000* *Turoni 8000.* *Parisii 8000* *Heluetii 8000*	*Quatuor hi populi neutiquam cũ sequẽ. sunt coniungendi.*

Sueßiones 5000 — *Senones antea numerati sunt, hic igitur Sueßiones legendum.*

Ambiani 5000

Mediomatrici 5000

4000 Petrocorii 5000

Neruii 5000

Morini 5000

Nitiobriges 5000

Aulerci Cæno. 5000 — *Aulerci Cænomanni unus populus, non duo, sicut paulo post Aulerci Eburones.*

Atrebates 4000

Bellocaßes 3000

9000 Lexobii 3000

Aulerci Eburon. 3000

Rauraci 2000 — *Paruæ hæ erant ciuitates, & nuper bello Heluetico attritæ. Inepte igitur his 30000 codices quidam tribuunt.*

4000 Boii 2000

Curiosolites

Rhedones

Ambibarii

6000 Cadetes

Osißini

Lemouices

Vnelli

Summa omnium. 249000

A castris longurios, musculos, falces.

Musculus propemodũ, vt vinea instrumentũ est ad subeũdas munitiones, minus quidem vineis, sed firmius. cæterũ pro (a` castris) ꝙ hic nihil ad sensum facit, puto legendũ Rastros. Et plane` vetus codex nõ habebat præpositionẽ a`. Vnde nõ dubito scripturã vitiatam.

Omnia enim plærunq;, quæ absunt.

Horatius Ode prima Epodon. Minore sum futurus in metu, qui maior absenteis habet. Itẽ non ita multo post, Agger (inquit) ab vniuersis in munitionẽ coniectus, & ascensum dat Gallis, & ea, quæ in terrã occultauerant Romani contegit. Quid sit aggerẽ in munitionẽ coniicere, cõminisci nõ potui. Vtrũ aggestã, terrã in fossas coniicere: Cæteꝝ nimis ꝯcise hũc finit librũ, territus opinor magnitudine eius ad reliquos, sed res non est tanti.

Annot. in lib. vii. Finis.

IN AV. HIRTII DE RELICTORVM DE BELLO GALlico librum. viii. Hen. Glareani annotationes.

N præfatione excusat se Hirtius ne post Cæsarem temere scripsisse videatur. Deinde motũ bellũ in biturigibus & carnutibus refert, & qũo his domitis, Cæsar in bellouacos processerit. Trahitur res paruis præliis. Bellouaci a` loco quẽ munitissimũ instituerant discedũt, Cumq; insidias Romanis pabulatoribus duce Corbeo instruerent, Cæsar intellecto dolo, insidias insidiis deleuit, & occiso Corbeo Bellouacos in deditionẽ acepit. Deinde narrat perfidiã C. Voluseni in Comiũ Atrebatẽ, diuisionemq; exercitus videlicet in Eburones & Treuiros missas legiones. C. Caninius con-

 583

tra Andes & ducem Dumnacũ feliciter pugnat. Vxello-dunũ obsidetur a Romanis, & expugnatur, iis, q arma ferre potuerũt, manus Cæsar præcidit, diuisio exercitus in hyberna, & de conuio historia finit octauũ annũ. nono anno pauca admodũ gesta narrãtur ob quietã galliã, sed ad bellũ Ciuile satis multa præparamẽta. Decimo igitur anno cepit bellũ ciuile, quod posterioribus libris Cæsar describsit.

Omni gallia deuicta.

Hic est annus ab vrbe C.cccccccii. Coss. Seruio Sulpitio Rufo, Marco Claudio Marcello.

Ad legionem duodecimam.

Legendum haud dubie, tertiamdecimam. vt post aliquot paginas patebit lectori nõ oscitanti, erat.n.ea quæ cum T.Sextio in Biturigibus collocata fuerat. cuius mẽtio etiam est in oppugnatione Gergobiæ.

Superioribus cõmentariis declaratum est.

Hoc nusquam in superioribus libris continetur, quod equidem meminerim, nisi sit aliquis defectus vt fieri potest.

Cæsare in Gallia citeriore.

Gallia citerior quæ & togata, diuiditur in transpadanã & Cispadanã regiões. Trãspadanã occupat ducatus Mediolanẽsis, Cispadanã Ptolemæus solã vocat Togatã Galliã, in qua sunt Placentia, Bononia, Mutina, Parma & aliæ quædã ciuitates nõ ignobiles. Cis aũt & trans, ad vrbem Romam referri debent.

Mittit in diuersissimam partem Galliæ.

Nõ satis ĩtelligitur in q̃ partẽ missus sit Fabius nisi ex sequẽtibus quãdo C.Caninio succurrit in Lemouicis.

Neq; C.caniniũ Rebilum legatum.

Ad finem lib.vii. C.Caninius in Ruthenos cum vna legione, mittitur, hic mox in Lemouicos venit duabus legionibus.

Ac superiore æstate Tergestinis.

Tergestũ Colonia in Istria est in intimo. Hadriatici maris sinu, nõ lõge ab Aquilegia, Carnorũ oppido, hodie ditionis Venetæ vt tota Istria.

Literis nuntiisq; Duratii cognouiſſet.

Ex duracio Marlianus populũ & oppidũ facit, hoc eſt ex hoie ſaxum. Duracius enim Lemouicũ dux fuit a` parte Romanoꝝ, cõtra Dumnacũ ducẽ Andiũ. Duracius igitur in lemouico oppido clauſus fuit & obſeſſus a` Dumnaco, liberabatur aũt a` Caninio & Fabio. Cæterum Lemouicũ nõ erat ad ligerim, ꝙ Marliano tamẽ viſum eſt, Sed dũnacus diſcedit a` Lemouico ad Ligerim, quẽ fluuiũ trãſire cupiebat, a` Fabio impeditus.

Circundare conatur.

Moratur legẽdum eſt: nõ. n. perfecit Caninius has munitiones ante pugnam, de qua paulopoſt.

Cutruatũ ad ſuppliciũ.

Ab initio ſeptimi lib. vocat Gotuatũ, ꝙ nomẽ placet. Cæſar. n. correpit Gallicã vocẽ Gutroad, q egregiis eſt furis, græci ὀῦκινκμίδε vocant.

Reliquã eſſe vnam æſtatem.

Duæ reliquæ ſunt, ex ſequẽtibus patet: & maxime ex initio tertii lib. de bello ciuili, Nã ibi ait eũ annũ eſſe quo per leges ei conſulem fieri liceret. Fortasſis aũt ſeſquiannus reſtabant.

Scio Cæſarem.

Epilogus libri eſt, & incipit nũc nonus annus, ſiue hyems quæ præceſſit nonũ annũ maiore ex parte.

Ipſe hybernis peractis contra conſuetudinem.

Contra conſuetudinem ait, quia antea ſub aduentum hyemis ſolebat in Italiam proficiſci, hic vero ſub aduentum veris.

Vt municipia & Colonias appellaret.

Hic & ex ſequentibus verbis ſatis clarum euadit colonos quoque ſuffragia tuliſſe Romæ in magiſtratibus creandis.

Sed etiam per ſe diſceſſionem facere cepit.

Hic locus corruptus eſt, nam de quo loquatur qui diſceſſionem fecerit, ignoratur. Curio enim nullũ habuit exercitum.

584

Nam Marcellus proximo anno.

Loquitur de C.Marcello Consule prioris & huius annorum.

Neq; obscuræ hæ duæ legiones vni Cæsari.

Vide li.vi.ab initio de hoc delectu.Nā prouinciam intelligo Cæsaris,& non Pompeii.

Per hyberna C.Trebonium.

Historia hyemis quæ præcedebat annū decimū,saltē ad Calendas vsq; Ianuarias,quo anno Coss.erant quos pauloante dixerat C.Claudius Marcellus,& L.Lentulus Crustellus.

Per M.Marcellum.

Legendum est C.Marcellum, qui huius anni consul fuit,& præcedentis.

Annot.in lib.viii.Finis.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELlo gallico librum.i .Hen. Glareani annotationes.

Argumentum lib.i.de bello ciuili.

N Primo lib.de bello ciuili hæc ordine habentur. Contentio in senatu Rom.de imperio Cæsaris.S.Consulta aduersus Cæsarem. Intercessio tribunorum pro Cæsare . Cæsaris apud milites concio:Eiusdem a` Rauenna discessus ad Ariminū , ac reliqua superi maris oppida, quæ præsidiis firmat.Multi a` Cæsare capiūtur , Sed oēs incolumes dimitūtur.Quæ ad Corfinium acta ac Brundusiū profusius explicantur, ꝙ illic Domitius captus,hic Pompe.vix eua

fit. Diuisio exercitus Cæsariani. Curio in Africam, Cæsar Romã proficiscitur, Atq; inde Massiliã. Massilienses recepto Domitio Cæsari portas clauserunt. Relicta itaq; ad eius vrbis obsidionẽ C. Trebonio & D. Bruto, Cæsar in Hispanias proficiscitur. Erant Afranius, Petreius, ac Varro Põpeii legati tres, qui Hispaniam septẽ legiõibus obtinebãt, præter prouinciæ auxilia. C. Fabius tribus legionibus præcesserat Cæsarẽ, Ad Ilerdã oĩs belli vis conuersa, hic cum multis diebus pugnis aliquot ꝯtendissent, tẽpestas Cæsarẽ, oĩ cõmeatu intercluso, prope obruisset, vicit patientia. Non minus tamen interea Massilia oppugnatur, & ipsos qdẽ Massilienses Brutus vicit nauali pugna. Porro` Afraniani in Celtiberiam abire conati, a` Cæsarianis impediuntur, tandem ad deditionẽ coguntur, q̃ mirũ immodũ tamẽ Petreius impedire conatus, res absque multorũ senguine tandem ad felicem exitũ ꝑuenit, Clementiã suã Cæsar ostendit, exercitũq; dimissionem fecit, partim in spania, partim ad Varũ flumen.

In eandem sententiam loquitur Scipio.

Hic fuit Metellus Scipio, Cn. Pompeii socer.

Dixerat aliquis leniorem sententiam,

Leniores tres adfert dictas sententias, Quanq̃ in vnã duæ posteriores concedunt.

Item, L. Roscius Prætor.

Videtur hic Roscius esse de quo Florus. xcix. li. qui & Otho cognomine, de quo Horatius lib. Epodon ode. iiii.

Dicuntur etiam a` nonnullis.

Pulchre, sed mordaciter inimicorũ causas narrat.

Et dolor repulsæ.

Huius repulsæ meminit Florus li. cviii.

Ipse Pompeius. Lucanus.

Nec quenq̃ iam ferre potest Cæsarue priorem.
Pompeiusue parem.

L. Sylla reliquerat.

L. Sylla tribunitiã potestatem prope` deleuerat, sed ius tamen intercedẽdi reliquerat, vt statim post Cæsar apud milites conqueritur.

Decurritur ad illud extremum atq; vltimum.

Sensus est: Nullus vnq̃ lator huius legis tã audax fuit, vt hanc ferret, nisi pene` in ipso vrbis incendio, &c.

Lictoresq; habent in vrbe.

Hic sunt multæ incertæ distinctiones.

Quibus rebus cognitis.

Oratio est accusatoria, maxime autem in inimicos Cæsaris, hoc est, Catonẽ & Scipionẽ inuehitur. Pompeium propter summam authoritatem, primũ nõ ausus directe petere, at sumpta audacia deinde notat. Primum q̃ falso gloriaretur de restituta post Syllæ tempora tribunitia potestate, cũ nũc eam prorsus obruat. Secundo, q̃ Senatus decretũ, quo in vltima tantum necessitate populus Ro. vtebatur, inuerterit.

Expiata saturnini.

De hoc Saturnino vide Flor. i Epitome li. lxix. & de gracchis li. lviii. ac tribus sequentibus.

Ariminũ cũ ea legione proficiscitur,

Hic Cæsar transiuit Rubiconẽ amnẽ armata manu, contra S.C. dicens, Iacta est alea, vt refert Suet.

Tamen hanc honoris iacturam.

Hic exponit beneficium populi Roma.

Interea certior factus Tignium, &c.

Pro Tigniũ vide ne sit legendũ, Firmiũ, oppidũ in Picenis ad super. mare, vt sunt alia hic enumerata.

Auximumq; proficiscitur.

Auximatum meminit Plinius lib. iii. cap. xiii. proxime Anconam.

Deseritur a` suis Varus.

Hic varus protinus ex hac fuga in Africam venit, quam prouinciam prætor antea possedit, ac illam a` Cæsare auertit.

Etiam ex cingulo.

Cingulanor. meminit Plinius bis, semel in Latio c. v. li. iii. semel in tractu Piceno. c. xiii. eiusdem libri.

Ex Alba, & Marsis, & Pelignis.

Albensium Albam ad Fucinnum lacum ponit Pli.lib.iii.
c.xii.Ptolemæus Albã Bucelin vocat, ac Marsis attribuit.

Pollicetur quadraginta in singulos jugera.

Vide ne quaterna legendũ pro quadraginta. Qũo.n. hoc tot cohortibus senator vnus daret.

Lucretius & Actius de muro se, &c.

Hic actius Pelignus fuit, nõ Varus ille, de quo pauloante

Quid ipsis corfiniensibus, qd Domitio.

Expectatio erat qd accideret corfiniensibus, Domitio &c. Nã existimabãt Cæsarem sæuiturũ in eos.

HS.LX. Quod aurũ adduxerat Domitius.

Si legas sestertia sexaginta, summa erit coronatorũ mille quingentorũ. Quæ summa videtur nimis parua. Quare legendũ existimo, sestertiũ sexagies: Quæ summa crescit in cẽtena qnquaginta millia coronatorũ.

Ferentinorum,

Frentanorũ legendũ videtur ex Pli.li.iii.c.xi.&.xii.

In Siciliam Curionem pro prætorem cum legionibus tribus.

Intelligit triginta cohortes Domitianas, quas Corfinii nactus erat.

Sin timore refugiant, illis se honorem.

Legendũ puto: sin timore defugiãt illi, se suo honori non defuturũ sed per se remp. administraturũ.

Albicos barbaros homines.

Stra.li.iiii.ita habet: Post sallyes tenent Albiẽses, & Albici, & Vocontii mõtana in septentrionẽ vergẽtia.

Et Iluorum.

Nõ satis clarũ est q̃ sint Ilui cũ Ilua apud Ptole. sit duarũ insularũ nomẽ: alterius inter Corsicã & Sardiniã. alterius Hetruriæ. x. mil. pass. a' Populonia, vt ait Pli. De his non video vt hic locus intelligi queat.

Alter bello victas Gallias attribuerit.

Et hoc quoq; suspectũ est, de victis Galliis Massiliensibus attributis, nisi ĩtelligamus, ideo Cæsarẽ quoq; suspiciendũ, q̃ victas Gallias Romanis attribuerit. Verũ quid hoc ad Massiliẽses: erga quos Põpeii priuata erãt benefi

cia! Naues longas Arelate numero, &c.
Ptolemæus Arelatũ sallyũ & oppidũ & coloniã facit.

Alter a` saltu Castulonensi.

Castulonem Ptolemæus facit vrbem Oretanorum ad Anam flumen. Vectones autem inter Tagum & dorium flumina ponit.

Bellum ad Ilerdam.

Ilerda oppidum est Citerioris Hispaniæ ad sicorim flumen viginti mill. pass. ab Ibero amne.

Hinc optimi generis hominum ex Aqtanis.

Intelligit de iis, qui ad Gebennam, & Cænomannorum montes habitant.

Et postero die omnibus copiis &c.

Hoc in loco Cæsar videtur trãsisse sicorim, q̃uis loca superiora cum hoc nõ admodũ quadrẽt: tota.n. huius historiæ difficultas inde pẽdet, quod vbi Affranii castra, citrane sicorim fuerint, an vltra. scire plane` nõ possumus. Ex supioribus citra flumen fuisse vidẽtur, sed ex sequentibus vltra. Lucanus tamẽ dicit sicorim mediũ fuisse itra castra Cæsaris & Afranii: Medius dirimit tẽtoria gurges.

Erat in oppido Ilerda & proximo.

Vide nũ legendũ sit, erat inter oppidũ ilerdã & proximũ collẽ: atq; ita legit Sulpi. Verulanus Lucani cõmentator.

Sicorim & Cingam.

De cinga supra nihil dictũ est, sed videtur hic locus significare satis luculẽter Cæsarẽ sicorim transiecisse.

Cætrati citerioris Hispaniæ.

Hic Cætratos vocat citerioris Hispaniæ, cũ superius vlterioris vocasset, & citerioris scutatos.

Et loca transflumen integra.

Vide qũo dicat trãsflumen, si Ilerda vltra sicorim fuit, cũ Fabius superius pabulatũ miserit trãspõtes, q̃ ea, q̃ citra flumen fuerant: superioribus diebus ꝯsumpserat.

Imperat militibus Cæsar, vt naues faciãt.

Vide ab initio li.v. & deinceps per aliquot folia q̃q̃ nehis quid simules erant opinor.

Militesq; his nauibus trãsportat. !

Sicorim hic traiicit, quandoquidem hunc postea auertere pluribus fossis annititur, ne magno circuitu per põtem equitatus esset mittendus.

Hæ ad insulam quæ est contra Massiliam.

Stra.li.iiii. Stœchadas vocat tres insulas, Lucanus autem li.iii. vnam vocat.

Interim Oscenses & calaguritani.

Osca oppidũ est Ilergetũ authore Ptolemæo. Pli.li.iii.c.iii. Calaguritanos duplices facit, alteros Nasciscos, alteros Fibularẽses cognominatos. Cæterꝵ Lecitani & Ausetani citra Iberꝵ populi apud Ptole. corrupte Leitani ac autetani nominantur. Illurgauonẽses q sint nõ est certũ. Pli. Illuronẽ eodem loco ponit, oppidũ ciuiũ Romanorꝵ.

Pons enim ipsius magnum circuitum &c.

Viginti enim millibus duobus a castris Cæsaris aberat, vt superius habitum est.

Impedimentis ad iter profectos videbant.

Reliquerãt enim legionem vnam præsidio castris, apud Ilerdam, vt supra dixit.

Alterum si Taraconem peterent.

Vel hoc suspectũ est nomẽ, vel Afranius ac Petreius ignorabant Taraconenses ad Cæsarem defecisse, ꝙ ipse tamen Cæsar superius scripsit.

Non enim amplius pedum millibus &c.

Tutum nanqꝫ receptum dabant castra propinqua, vt statim subiungit Cæs.

Si prælium committeretur, &c.

Tertiam partem interiectæ planitiei intelligit.

Ille vadum fluminis sicoris tentare.

Vide & hic Ilerdam citra Sicorim.

Audiente vtroqꝫ exercitu loquitur Afranius.

Oratio deiecti animi enumerantis quæ oẽs sciebant scilicet vt purgatus apud suũ imperatorem videretur.

Ad ea Cæsar respondit.

Magnanima respõsio est, nec minus ĩgeniosa qua oẽm huius belli culpã ĩ aduersariorꝵ duces deriuat. Primũ.n. & se, & suũ exercitũ, deinde & illorꝵ exercitũ purgat, ꝙ

oēs in officio māserint, solos ipsos duces Afraniū, ac Petreiū in culpa esse oium harū calamitatū. Inuehit inde in Pōpeiū ac suos cōplices, ostēdens, quanta iniuria ipsum affecerint. In fine breue quidē, sed amarā ducib. gratā exercitui ponit conclusionē.

In se ætatis excusationē nihil valere.

Quia Pōpeius ēt emeritos coegit ad bellum.

Ad Varum flumen dimittantur.

Id flumē est, Italiā a` Gallia Trāsalpina separans.

Finis. Annot. in lib. i. de bello ciuili.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELlo Ciuili librum. i. Hen. Glareani annotationes.

Argumentum secundi libri.

TRia hoc in libro tractātur, Primū Massiliæ oppugnatio mari ac terra. Mari rursus vicit D. Brutus, terra ꝑ difficilis fuit oppugnatio, operibus sane` mirādis, quæ diligētissime descripsit Cæsar, quæ hostes datis induciis ꝑfidia deleuerūt. Reparatur rursus inauditus agger a` Trebonio, Tandē Massilienses oibus victi malis sese Cæsari, qui iā ex Hispania denuo victor redierat, dedidere. Secūdum, vt M. Varro Pompeii legatus hispaniā Vlteriorē a` Cæsare auertere conatus sit, sed frustra, Nā prouinciæ cōsensus, ciuiūq; Ro. Cordubæ officium obstabant Varroni. demum vnius legionis secessio coegit eū, vt sese Cæsari dederet. Tertiū, vt in Africa aduersam fortunam Cæsaris exercitus Curioni Tribuno traditus, passus sit. Nam cum primo aduentu præliis aliquot Curio aduersus Actium Varum, Pompeii legatum prospere pugnasset, Vticamq; oppidum oppugnare conatus esset, subito aduentu Iubæ, Maurorum regis, cum Curio Saburam eius præfectum, cum paucis subsi-

diis adesse, ex perfugis captiuisq́; percepisset, oppressus est, cum toto prope exercitu. Pauci enim nauibus in siciliā effugerūt, reliqui facta deditione ac in fidem ac accepti à rege Iuba trucidati sunt.

In hac ratione perfectum est.

Duas res hic Cæsar describit, prio turrim Latericiā, secūdo musculū. Turris ad repētinos hostiū incursus reprimēdos facta erat. Musculus aūt aduersus reꝝ grauissimaꝝ lapsum, vt turris aut totius muri. Ab turri hostes à muris deturbabātur. sub musculo vero milites muꝝ Massiliensem, ac turriū fundamēta vellebāt. In descriptione turris, singulis cōtabulationibus singulas cōtignationes subiungit, cum munitionibus desuper structis.

Centones insuper iniecerunt.

Centones stragula sunt crassiora, villis passim pendentibus, quibus & lecti pauperꝝ sternūtur, & tabernacula, omnisq́; castrensis suppellex pluuio tempore velantur. Vide adagium, Farcire centones.

Has inter se capreolis molli fastigio, &c.

Capreoli ligna sunt à transuersis trabibus ad columen vsq; erecta, quæ totum culmen sustinēdo colligūt. Vide Vitruuium li.iiii.c.ii.

Phalangis subiectis ad turrim, &c.

Phalangæ sunt ligna teretia, qualia sunt q̄ nauigiis, dum vel subducuntur, vel deducūtur, supponi solent.

Aequa ferè latitudine.

Altitudinē initio huius libri prædixit, latitudinē nusquā quare pro latitudine suspicor altitudinē legendum.

Pilæ interponuntur.

Pila dicitur quæ parietem sustentat, ab opponendo, vt Varro sentit, ita vocata.

Si ad Remp. administrandā HS.cxc.

Legēdū puto sestertiū nonagies, vt efficiāt ducēta ac viginti quinq; millia coronatoriū. Veri.n.simile est maximā summā primū posuisse. & in vetustis codicibus illud millia, nō est positū, post centū nonaginta. Quanq̄ si qs sestertiū cēties nonagies legat, habet quo se defendat.

Erit

588

Erit autẽ summa ingens quadringentorꝫ septuaginta qn que milliũ coronat. Atq; id magis verisimile ad fidẽ codicũ, & ad eã quæ sequitur summam.

Panico enim vetere.

De panico vide Plinium li.xviii.c.vii.

Hanc Remulco abstraxit.

Remulco est, cum scaphæ remis, nauis magna trahitur. Festus pompeius.

Quod est ante oppidum substru-
ctionibus eius operis.

Substructio est fabrica quæ in fundamentis fit. Fũdamenta aũt sunt fossæ, in quibus substruitur.

Quas superioribus temporibus
Corfinio receperant.

Loquitur de triginta cohortibus de quibus supra.

Dimisso consilio contionem ad-
uocat & cæte.

Oratio est laudatoria dissuasoriaq;. In primis enim laudat milites, deinde inuehit in hostes, maxime in L. Domitium, postremo de se ac militibus, & eorum rebus gestis disserit.

Et capitis diminutione.

Capitis diminutio est prioris status permutatio, Caius.

Erat in oppido multitudo insolens.

Alibi legitur, illi amicissimi erant. tum etiam ex variis generibus constarent.

Et controuersiis Leptitanorum restitisse.

Omnes authores Leptas ad orientem Vticæ ponũt, & Numidiam ab occasu. Considerandũ igitur lectori, quo pacto hunc locum intelligat.

Finis. Anno. in lib. ii. de bello ciuili.
Commen. Cæs.

E

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELlo Ciuili librum.iii.Hen. Glareani annotationes.

Argumentum tertii libri.

PRioribus libris res occidẽtis narratæ sunt videlicet in Italia,Gallia,ac Hispania,ac etiam africa.Nũc q̃ res in oriente gestæ sint,describuntur. Et vt Cæsar bis male apud Dyrrhachium pugnauerit.Pompeius vero ĩ Tessalia apud pharsalum vrbem vna ingẽti pugna victus,in ægyptum fugerit, atq; ibi iussu Ptolemæi regis interfectus. Vnde bellũ alexãdrinum ortum,ꝙ libro deinceps quarto prosequitur A.Hirtius.

Item prætoribus,Tribunisq; ple.

Meminit Sallustius in Catalinario bello de hac lege.

Qui se illi in ocio ciuilis belli.

Hic videtur desiderari verbũ aliquod, etiam si tota sententie ad priora referatur.

Ex quibus sexcentos Gallos diotarus adduxerat.

Vide Lucanum li.v.nõ ita lõge ab initio.

Pastorumq; suoꝵ coegerat.ccc.

Quidã codices nõ habẽt.ccc.Sed post Gallo græciã,habent tantundẽ,vt intelligamus ẽt.Dccc.q̃q̃ q̃dam codices pro.Dccc.habent.cccc.

Dardanos Bessos.

Dardanos legendum Bessosq;.

M.Bibulus præpositus cuncta.

Calphurnius intelligitur, qui Coss. fuit cum C.Cæsare ante bellum Gallicum.

Vt supra demonstratum est,legionibus.vii.

Legionum mentio ante non est habita,q̃ quidẽ nauibus impositæ fuerint,sed militum legionarioꝵ. Quoꝵ.xv. millia dixit, Quæ q̃ quadrent cum hoc numero, haud certo pronuntiarim.

Sed post discessum Lyburnarum,ex Illyrico.

Locus est perobscurus,& videtur tempus describere longe ante aduentum Cæsaris in Græciam, nempe eius æ-

statis aut autumni, ante hanc hyemem, qua ipse Cæsar in Hispaniis fuit. suspicor etiam hic aliquot versus deside rari de Historia, vt diligenter legenti satis patet.

Hissam a` Cæsaris amicitia auertit.

Hissa insula est, vt ciuitas e` regione Salonarum, eius rur sus mentio fiet libro quarto quando rursus in manus cæsaris venit.

Iamq; hyems appropinquabit.

Pauloante nonis Ianua. a` Brũdusio discessum est, hic ap propinquat hyems. Sed necesse est Octauii Historiã de priore autumno intelligi, & mutilam a` principio esse, vt iam admonuimus.

Militumq; deditione ad Corcyram.

De hac nihil hactenus scripsit, Sed neque in poste rioribus.

Vibullius his expositis corcyræ non minus.

Pauloante pompeius Dyrrachii dicitur fuisse, ergo hoc suspectum.

Eodem die Oricum proficiscitur.

Ex hoc loco apparet pharsaliam, vt ipse antea voca uit, nõ longe ab Orico distare, quippe qui eo die exposi tis militibus illuc profectus fuerit.

Ibi parthinorum habebat.

Horum meminit Pli. li. iii. c. xxiii. Sunt enim montani in Macedonia.

Hos sequuntur Bellidenses, amãti di.

Amantinorum & Bellidensium meminit Plin. lib. iiii. ca pitu. x. tametsi Bullidenses nominat, & Bullidis meminit ptolemæus & Amantiæ ad idem littus orientale maris Hadriatici.

Iisdem temporibus Romæ. M. Cælius Rufus.

Digressio est ad res gestas in vrbe, a` duobus prætorib. Cœlio, qui pro pompeio erat, & Trebonio, qui pro Cæ sare, sed Cælius malum finem accepit.

Vt sexies seni dies sine vsuris creditæ &c.

In aliis libris non adest seni dies, & plane nullus est, hic sensus, si seni dies legatur. Sin autem tollatur, sensus

erit, vt creditæ pecuniæ soluantur sine vsuris per sex partes siue solutiones. Cuius rei exempla sunt apud Liuiũ.

Aliam tabularum nouarum.

Hic videtur aliqs defectus esse. Est enim insignis obscuritas posterioris legis.

Atq; arma Capuæ essent cõprehensa.

Et hic locus male habet propter verbum apparere, quo referendum sit, nõ apparet, nisi dicas proditione oppidi visa apparere, quod durum est.

Duriusq; quotidie tempus ad transportandum &c.

Sensus videtur durior, sed hoc vult dicere, Cæsarianos increbescentes ventos optasse non remissos.

Vltra Lyssum millia passuum tria.

Lyssus vrbs est littoralis infra Dyrrachium, vt patet apud Ptolemæum.

Pontones, quod est genus nauium Gallicarum.

Has postea naues onerarias vocat.

His temporibus Scipio detrimentis quibusdam.

Diuertit nunc ad Scipionem Metellum pompeii socerũ, mira autem de eius auaritia scribit.

Et naupacto relictis, omni Aetolia &c.

Dubium quomodo relicta præsidia intelligenda, siquidem omni Aetolia potitus est.

Nuntiatum est adesse Scipionem cum legione.

Cum legionibus legendum puto, vt & præcedentia & sequentia indicant.

Qui circum Thessaliam esse consueuerat.

Dubium cottumne an Cassium referat illud, qui.

Circiter millium passuum sex.

In aliis codicibus legitur circiter millia passuum tria, quod est vero similius.

Deductis oræ maritimis.

Redit rursus ad Historiam Cæsaris & pompeii.

Qui cõmeatus Biblide atq; Mantinea.

Legendum puto Bullide atq; Amantia, quæ hæduæ vrbes Cæsarem receperant, vt superius patuit.

590

Cæſar poſtquam pompeium ad Aſparagum eſſe &c.

Pompeius iam deceſſerat vltra Aſparagum, vt ſequentia indicare videntur.

Interim certior factus P. Sylla.

Hic eſt inſignis defectus Hiſtoriæ: cæterum & pugnæ, quæ ab vtraq; parte multiplex fuit, hic particula cernitur.

Et Caſſium cum cohortibus adiungit.

Suſpicor cohortium numerum omiſſum iniuria temporum.

Erat eo loco foſſa pedum.xv.& vallus &c.

Vtitur nomine vallus pro vallum niſi corrupti ſint loci ſequentes. Vallus enim eſt ſtipes ipſe, & ex multis vallis fit vallum.

Eò ſigno legionis illato.

Eò aduerbium ad locũ eſt, non adiectiuũ ad ſigno.

Erat obiectus portis Eritius.

Dubium Eritius ſit ne nomẽ propugnatoris, an propugnaculi, Sed ex ſequentibus propugnaculi videtur.

Cuius opera proditum exercitum C. Antonii &c.

De C. Antonio nulla antea eſt factu mentio, ſed de M. Antonio. veriſimile eſt in defecta illo ſuperiore id perſcriptum fuiſſe.

Duobus his vnius diei præliis Cæſar &c.

Alibi ita legitur, duobus his vnius diei præliis Cæſaris deſiderati ſũt milites. Dcccclx. Noti eqtes Romani. cccc. Et Tutianus Gallus ſenatoris filius, & à placentia. c. & à pineolis. c.& à capua. x. ſacrati viri, &. x. tribuni militum & centuriones. xxxii.

Et heracleam ſenticam.

Heracleam ſenticam vocat Ptolemæus ad Strymonem fluuium.

Quarum vna prima, altera tertia.

Vide ad finem libri. viii. de bello Gallico, vbi tamen alteram legionem vocat decimã quintam.

Hæc erant millia.lv.euocatorum.

Hinc plane colligitur legiones fuisse tunc quinq; milliũ

Cohortes in acie.lxxx.

Vide miseras & semilaceras ac plane duplo diminutas Cæsaris legiones. Nam octoginta cohortes efficere debebant millia.xl.

Iisdem fere temporibus Cassius cum classe.

Tres Cassii fuerũt Lucius, Caius, ac Q. Lucius ac Quintus pro Cæsare erant, Caius pro Pompeio.

P. Sulpitius prætor Vibone ad fretum.

Pli.li.iii.c.v. Hippo ꝙ nunc Vibonem valentiam appellamus. Hæc ille. Ptolemæus ita quoq; nominat, nõ lõge à Locris post Brutios in Italia.

Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum.

Amphipolis oppi. est nõ longe à Strymone amne, q Macedoniã à Thracis diuidit, de qua hic loquitur. Sed constat Pompeium non recta iuisse.

Arcem Antiochiam captam esse.

Dubia est hic lectio, arcẽ ne Antiochenam, an arcem Antiochiæ, legere velimus.

Eiusdem Glareani Argumentum in.iiii.librum.

IN hoc.iiii.libro hæc ordine habẽtur. Primũ Alexãdrie oppugnatio terra ac mari, fortuna vtriusq; partis, diuersum hoim studiũ, ac conatus varii. In eo bello rex Ptolemæus, cuius iussu Põpeius occisus erat, interiit, fratri ac sorori maiori Cleopatræ regnum traditur. Periit à parte Cæsaris Euphranor Rhodius. Et ad pontẽ milites legionarii.cccc. In Asia Cn. Domitius parũ feliciter pugnat aduersus Pharnacẽ armeniæ regẽ. Et Gabinius in Illyricis, aduersum prælium fecit. Vatinii deinde diligẽtia res restitutæ, q octauiũ vicit, Atq; tota Illyride ꝓuincia eiecit Prouinciãq; ipsam incolumen, ipse cum oibus suis incolumis, recepit. In Hispania mira de Q. Cassii Lõgini, quẽ Cæsar prætorẽ ibi reliquerat, auaritia narrantur. In dissensionẽ venere duces legionũ. Tandẽ finẽ inuenit Cassius in Ibero flumie vbi periit: deniq; res felicissime aduersus

pharnacē prælio ingēti victū gestæ vltimo narrantur.

Eiusdem Glareani Argumentum.v.librum.

QVintus hic liber, sicut & sequēs, nō vsq; adeo accurate scriptus est. Cōtinet aūt bellū gestū i Africa, aduersus eos qui ex Pharsalica pugna illuc fugerāt. Porrò hic solius Africæ res gestæ narrātur, nō ēt aliarū nationū Vrbes memorabiles Africæ, quas apud vel cōsedere duces, vel pugnatū est, hæ sunt: Adrumētū, Ruspina, Leptis, Atilla, Isdra, Vzita, agar, Zetta, Vacca, Thabena, Tegea, Vtica, Parada, Vsceta. In regno itē iubæ Cirtha, ac Zama Duces Pōpeiani Scipio Metellus, Iuba rex, T. Labienus, C. Cōsidius, Cn. Piso, Duo pacidii, M. Petreius, C. Virgilius petronius, M. Aquinius, M. Cato, L. Cæsar. periere aūt & multi à pugna, iusta acie ɔgressis legionib. & aliis item locis pacidius, Tullius, Rufus, M. Cato, q sibi ipse mortē vticæ cōsciuit. C. Cōsidius, petreius, Iuba rex cum suo præfecto sabura, afranius, Faustus, deniq; ipse Scipio Cæsar tota recepta prouincia in Italiam rediit.

Eiusdem Glareani Argumentum.vi.librum.

EX oībus his libris solus hic vix dimidiatus, mutilus, & vndiq; corruptus habetur. Cōtinet aūt bellū inter Cn. Pōpe. pōpeii filiū, & C. Cæsarē. Nā vt ex africa fugerat Cn. pōpe. ꝓuinciā vlteriorē Hispaniæ occupauerat, præsertim bethycæ loca, Sex. pōpeius Cordubā præsidio obtinebat, Cn. Vllā oppid. oppugnabat, à qua retractus, vt Cordubæ subsidio veniret. Deinde ad atteguā deuenitur, eam Cæsar expugnauit. Res deinde gestæ ad Vcubim oppidū, Deniq; ad mundā ventum, vbi acri pugna victus pōpe. occisi Labienus & actius Varus, cū. xxx. millibus hoīum. pōpeius Cartheiam ɔcessit, Cæsar cordubā ac Hispalim recepit. Cum vero Cn. pompeius in Lusitaniā fugeret, occisus est in itinere. Vltima oratio Cæsaris est Hispalis habita post ostensum Cn. pompeii caput.

FINIS.

Nisi Efficiamini, Sicut

Paruuli, Non Intra-

bitis In Regnum Cœlorum.

